

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Carlos Collado Seidel

FRANCO

General - Diktatör - Efsane

ÇEVİREN
Emre Adıyaman

"Franco, faşist damgasını taşıyan diktatörler arasında [faşizmlerin] çöküşünden yara almadan kurtulan ve pek çok kişi tarafından 'Batı'nın muhafızı' olarak hatırlanan tek kişiydi."

CARLOS COLLADO SEIDEL

iletisim

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://arxiv.org>

CARLOS COLLADO SEIDEL 1966 doğumlu. Münih ve Madrid üniversitelerinde çağdaş tarih ve siyasetbilimi öğrenimi gördü, Marburg Üniversitesi'nde doktora yaptı. 2005'ten itibaren Marburg Üniversitesi Çağdaş Tarih Bölümü öğretim üyesi. İspanya tarihi üzerine birçok yayını vardır.

Franco. General - Diktator - Mythos
© 2015 W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart

İletişim Yayınları 3473 • Biyografi Dizisi 42
ISBN-13: 978-975-05-3733-2
© 2024 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2024, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Franco bir mitingte
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Begüm Hazar Keleş

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44871
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

CARLOS COLLADO SEIDEL

Franco

General - Diktatör - Efsane

Franco

General - Diktator - Mythos

ÇEVİREN

Emre Adıyaman

İÇİNDEKİLER

Giriş.....	7
Deniz Subayı Ailesinde Geçen Çocukluk.....	19
Sömürge Savaşı'nda Bir Subay.....	35
General ve Demokrasi.....	61
Generalissimo.....	81
Savaş Yönetimi ve İstibdat.....	95
Yeni İspanya.....	115
Tanrı'nın İnayetiyle İktidar.....	141
Fırtınalı Zamanlarda Diplomasi.....	157
<i>Divide et Impera</i> (Böl ve Yönet).....	183
Diktatörün Sonbaharı.....	203
Karizma ve İktidarın Temsili.....	225
Diktatörün ve Efsanelerinin Gölgesi.....	245
KAYNAKÇA.....	263

Giriş

Mayıs 2011 sonunda, İspanya’da bir gazete haberi büyük ses getirmişti. Manşet: “Tarihçiler, Franco Hagiografisi¹ Üzerine Alarma Geçti.”² İnfial, o sıralar daha yeni baskıya teslim edilmiş bir Franco biyografisi taslağına yönelikti; ki bu metin, diktatör hakkındaki esasen hayli nostaljik gözlemler serisine ekleneneğinden, muhtemelen fazla dikkat çekmeyecekti. Ancak biyografi, bu tür neşriyatla ticaret yapan yayınevlerinden birinde değil, prestij sahibi Kraliyet Tarih Akademisi’nce basılan 50 ciltlik abidevi İspanya tarihi biyografi ansiklopedisi dizisi içinde yayımlanmıştı.³ Haliyle, beş sayfalık portresiyle Franco’nun İspanya ulusal tarihinin resmî kanonunun bir parçası olduğu izlenimi uyanıyordu.

Günümüzün saygın tarihçileri arasından, bilhassa Julián Casanova, Angel Viñas ve Paul Preston gibi, sosyal medyada ve televizyonda isimlerinden sıkça bahsettiren akademisyen-araştırmacılar, Franco’dan bir hayli ılımlı bahseden bu metni topa tuttu. Sahiden, metinde diktatör veya diktatörlük kelimeleri-

1 Yüceltici, azizleştirici biyografi – ç.n.

2 *Público*, 30.05.2011.

3 Real Academia de la Historia, *Diccionario Biográfico Español*, 50. cilt, RAH, Madrid, 2011/2012.

nin geçmemesini bir kenara bırakalım, İç Savaş esnasında ve savaş sonrası ilk yıllarda cephe hattının gerisindeki muazzam askeri dalgasıyla 150 binden fazla insanın kurban edildiği hakkında tek bir söz dahi sarf edilmemişti. Bunun yerine, Franco “katolik, zeki ve ılımlı bir yönetici” olarak nitelendiriliyordu. Bu nedenden ötürü yakın dönem tarihçisi Katalan Andreu Mayayo, Franco biyografisini “utanç ve hakaret” dolu bulmuş, “yazılan ve atlanan her şeyi devasa bir küstahlık” olarak değerlendirmişti.⁴

Eleştirilerin yazar seçimiyle harlandığını söylemek mümkün, zira metni kaleme alan Ortaçağ uzmanı Luis Suárez Fernández, 1980’lerin ortalarında yayımladığı 8 ciltlik Franco biyografisiyle heyecan yaratmıştı.⁵ Luis Suárez, o dönemde Franco’nun ölümü sonrası özel bir itinayla korunan yazışmalarına erişim sağlayabilmiş ilk araştırmacıydı. Üstelik bulguları, Franco’nun kızı tarafından yönetilen ve diktatörün mirasına siyah-beyaz radikalliğiyle bağlılık duyan Fundación Nacional Francisco Franco (Milli Francisco Franco Vakfı) tarafından yayımlanmıştı. Luis Suárez o zaman dahi yayınlarında Franco’ya bağlılığını defalarca ilan etmişti. Bu bakımdan Luis Suárez Fernández’in, yakın tarihe kadar Franco’nun mezarının bulunduğu, İç Savaş’ta milliyetçiler safında ölenlerin onuruna inşa edilmiş bir anıtmezar olarak anlaşılması gereken Valle de los Caídos (Şehitler Vadisi) ziyaretgâhının başkanı olması şaşırtıcı değildir. Üstüne bir de, Franco diktatörlüğüyle yakından bağlantılı bir örgüt olarak anılan Opus Dei üyesi olması vasfını eklediğimizde, nihayetinde karşımızda neo-Frankist çevrenin sert çekirdeğine atfedilen tüm özellikleri taşıyan birisini buluruz. Bu arkaplana bakarak, Franco’nun kişiliğinin böyle ılımlı değerlendirilmesi anlaşılabilir hale gelebilirdi; ancak eleştirmenler, açık Frankist propagandanın gölgesi altında yazılmış bu anlatının basılmasını hiçbir surette mazur göremezdi. Julián Casanova’nın vardığı yıkıcı sonuç da aynı yöndeydi:

4 *Público*, 30.05.2011.

5 Luis Suárez Fernández, *Franco y su tiempo*, Fundación Nacional Francisco Franco, 8. cilt, Madrid, 1984. Eserin yirmi yıl sonra, bin üzeri sayfalık kısaltılmış bir versiyonu: Luis Suárez Fernández, *Franco*, Ariel, Barcelona, 2005.

Alman tarihçilerin bir Hitler savunusunu kabullenmesini ve yahut İngiliz Akademisi'nin holokostu incelemek üzere bir inkârcıyı görevlendirmesini tasavvur bile edemeyiz.⁶

Bu biyografik metnin yarattığı dalgalanmalar çabuk durulmadı. Ertesi yılın nisan ayında, yanlış anlaşılmaya sebebiyet vermeyecek kadar sarih bir başlığa sahip *En el combate por la historia* (Tarih Muharebesinde) toplam bin sayfalık bir “karşı-anlatı” yayımlandı.⁷ Bu kitapta 34 ünlü tarihçi, diktatörün ve onun diktatörlüğünün ideolojik saikle, kasıtlı olarak tahrif edilmiş imajına karşı çıkıyordu. Bir “karşı-ansiklopedi” niteliğini taşıyan bu eserin basındaki tanıtımına “Franco Nihayetinde Bir Diktatördü”,⁸ “Tarihçiler Revizyonistlere Karşı” gibi manşetler eşlik etmişti.

Kitaptaki tartışma ince ayrıntılara değil, ilke olarak Franco ve diktatörlüğünün ilkesel değerlendirmesine eğilir. İspanyol tarihçilerin büyük çoğunluğu, Suárez'in çizdiği Franco imajını reddedip diktatörlüğün baskıcı ve insanlık dışı karakterine dikkat çekse de; onu örneğin 1960'lardaki “İspanyol ekonomik mucizesinin babası” sayarak diktatörün sözde başarılarını vurgulamaktan yana olanlar, hiç de marjinal görüşlere sahip revizyonistlerden oluşan önemsiz bir grup değildi. Nihayetinde César Vidal ve Pío Moa gibi yazarların popüler-bilimsel nostaljik bir tınıyla yazdığı biyografiler ve diktatörlüğe övgü yazıları büyük bir tiraj başarısı elde etti. Franco, İç Savaş ve diktatörlük konulu duygu yüklü tarihyazımı tartışmaları yalnızca büyük günlük gazetelerin baş sayfalarında değil, aynı zamanda televizyonun en çok izlendiği saatlerdeki programlarda da boy gösterir. Fakat İspanya'da özellikle kitapçıların rafları, yukarıdaki “karşı-sözlük” örneğinde olduğu gibi, daha önce yazılmış kitaplara karşı düzeltmelerle, hatta açıkça şahsi saldırı amacı taşıyan yayınlarla doluyor.⁹ Anlaşıl-

6 *El País*, 30.05.2011.

7 Angel Viñas, *En el combate por la historia. La república, la guerra civil, el franquismo*, Pasado & Presente, Barcelona, 2012.

8 *Público*, 23.02.2012.

9 Pío Moa, *Los mitos de la guerra Civil*, La Esfera de los Libros, Madrid, 2003; Moradiellos, 1936. *Los mitos de la guerra civil*, Península, Barcelona, 2005; Al-

lan o ki, Franco'ya olan ilgi, diktatörün ölümünden 40 yıl sonra dahi hâlâ çok büyük.

1990'ların sonlarından beri İspanya toplumu diktatör ve İç Savaş'ın yorumlanması etrafında son derece duygu yüklü bir tartışma yaşıyor. Bu tartışmalar 2006 yılında İç Savaş'ın başlangıcının yetmişinci yıldönümü vesilesiyle ilk zirve noktasına ulaşmıştı. Ayrıntıdaki tüm konumlanma farklılıkları bir yana, birbirleriyle kıyasıya mücadele eden iki kamp arasında bir kutuplaşma ortaya çıktı. Bir taraf tarihsel bir neo-Frankizmin (yeni-Franco'culuk) iş başında olduğunu düşünürken, diğer taraf sol gözün *anaakım* körleşmesini kınıyordu. Tarih bilimi de bu çatışma ortamında tarafsız kalamadı. Stanley Payne, Paul Preston gibi uluslararası üne sahip tarihçiler, medyada bu bağlamda sıkça geçen bir terimi kullanmak gerekirse, "kazılan siperlere" girdiler.

Kimileri için Franco "olağanüstü bir kişiliğe"¹⁰ sahip ve iktidar dönemi bir başarı öyküsü¹¹ olarak görülürken, kimileri içinse bu iktidar sıradan, sıkıcı ve dardır. Franco'nun yönetimi eleştiricilerce her şeyden önce acımasız ve o kadar zalim olarak algılanır ki, onu tarif etmek için "İspanyol soykırımı" ifadesi dahi kullanılmıştır.¹² Tarihçi Alberto Reig Tapia, diktatörü ironik bir abartıyla "Sezarların en üstünü" olarak nitelendirir. Tapia'ya göre Franco daima aşırıydı: "Sıradanlığında, hıncında, kurnazlığında, güce susamışlığında, kibrinde, suistimallerinde, hatta ölümünde..."¹³ Franco kimilerince hayatı boyunca uğursuz gizli örgütler tarafından tehdit edildiğini hissedenden katı bir dogmatik, kimilerinceyse değişen toplumsal koşullara ustalıklı uyum sağlayabilen, ideolojik manada esnek bir egemendir.

berto Reig Tapia, *Anti-Moa. La subversión neofranquista de la Historia de España*, Ediciones B, Barcelona, 2006.

10 Hellmuth Günther Dahms, *Francisco Franco. Soldat und Staatschef*, Musterschmidt, Göttingen, 1972, s. 9.

11 Andrée Bachoud, *Franco, ou la réussite d'un homme ordinaire*, Fayard, Paris, 1997, s. 450.

12 Paul Preston, *The Spanish Holocaust. Inquisition and Extermination in Twentieth-Century Spain*, Harper, Londra, 2012.

13 Alberto Reig Tapia, *Franco: El César superlativo*, Tecnos, Madrid, 2005, s. 13.

Franco'ya hayranlığını ilan edenler, onun her zaman ülkenin iyiliğini düşündüğünü söylerken, onu eleştirenlerse tek amacının kendi iktidarını korumak olduğu kanısındadır. Franco'nun bir subay olarak sahip olduğu yetenekler konusunda dahi görüşler, askerî beceriksizlikten stratejik dehaya uzanan, radikal ölçüde farklı bir yakıştırmalar yelpazesi arz eder.¹⁴ Diktatörün karakterine ilişkin karşıt görüşlü değerlendirmeler, yaşamı boyunca dile getirilmiş ifadelerle benzerlik gösterir. Hayranlarıyla muhalifleri birbirlerinin uzlaşmaz karşıtıydılar, hâlâ da öyleler.

Böylesi bir cepheleşmenin inşasında siyasi partilerin, siyasi kamplarla içiçe geçmiş medya ortamının ve en önemlisi İspanyol Piskoposluğu'nun tek taraflı tavrının katkısı büyük oldu. Farklı renklerden siyasetçilerin tartışmalara müdahaleleri tavrı alışlardan ibaret kalmıyordu. İspanyol parlamentosu da Franco diktatörlüğünün yargılanması konusunu defalarca ele aldı. Uzun süren tartışmaların ardından muhafazakâr halk partisi Partido Popular Temmuz 1936'da meşru hükümete karşı yapılmış olan darbeyi ancak 2002 yılında kınayabildi. Ne var ki bu son tavizdi. Muhafazakârlar diktatörlüğü ilkesel olarak kınamayı daima reddetmiştir. Katolik Kilisesi ise kendisini İç Savaş'ın bir kurbanı olarak görür, hatta bu savaşta şehit olan yaklaşık 10 bin kişinin anısına her yıl cenaze töreni düzenler. Piskoposlar Konferansı, İç Savaş esnasında Frankistlerle omuz omuza durmuş ve onun saflarına koşulsuz destek vermiş olması konusunda bugün dahi sessizliğini bozmuyor.

Sosyalist Başbakan Felipe González'in 1986'da, İç Savaş'ın başladığı tarihten elli yıl sonra, önemli bir anma etkinliğinde yaptığı konuşmada ilan ettiği üzere, Franco, İç Savaş ve diktatörlük, katiyen tarihsel kategoriler değildi. Franco, halen yaşayan siyasi ve toplumsal gerçekliğin bir temsilidir. Bu durum, Franco'nun, taşınana kadar, mezarının bulunduğu yer olmak-

14 Carlos Blanco Escolá, *La incompetencia militar de Franco*, Alianza, Madrid, 2000; Jensen Geoffrey, *Franco. Soldier, Commander, Dictator*, Potomac, Washington, 2005; José Semprún, *El genio militar de Franco. Precisiones a la obra del coronel Blanco Escolá "La incompetencia militar de Franco"*, Actas, Madrid, 2000; Rafael Casas de la Vega, *Franco, militar. La única biografía militar del primer soldado de España en el siglo XX*, Fénix, Madridejos, 1995.

tan çok daha büyük bir önem taşıyan Şehitler Vadisi'ndeki anıtsal bazilikanın şimdiki ve geleceği üzerine yürütülen tartışmalarda gayet sembolik bir biçimde kendini gösterir. Şehitler Vadisi İç Savaş'ta hayatını kaybettiği kayda geçmiş 33.847 kişinin ve İspanyol faşist partisi Falanj'ın kurucusu José Antonio Primo de Rivera'nın da mezarına ev sahipliği yapıyor. İç Savaş ve diktatörlük etrafındaki ihtilaf, bu merkezî anıt üzerinden de yıllardır sürüyor. 2011 yılı sonunda sosyalist hükümetçe atanan bir uzmanlar komisyonunun Franco'nun başka bir yere gömülmesi teklifiyle tartışma yeniden alevlenmişti.

Bu amansız müzakere sürecini de hesaba kattığımız vakit, elinizdeki anlatım, ancak yıkımlarla tarif edilmesi mümkün 20. yüzyıl aynasında Franco'nun hayatı ve etkisine bir bakış açısı sunmayı hedefleyen basit bir biyografi çalışmasından ibaret değildir. Bu, İspanyol himayesinde olan Fas'taki Sömürge Savaşı sırasındaki askerî şanın üzerine henüz 33 yaşındayken "Avrupa'nın en genç generali" olarak atanmasıyla bir irtifaya tırmanmış, bunun üzerinden on yıl geçmeden de İspanya'da mutlak iktidarı elde etmesiyle en yüksek zirvesine çıkmış bir hayattır. Diktatör generali, Ekim 1936'nın başında Generalissimo¹⁵ ve devlet başkanı ilan edilmesinden beri şahsını çevreleyen tartışmalarla ve iktidarı boyunca ortaya çıkmış ve hayli uzun ömürlü oldukları kanıtlanmış efsaneler ışığında inceleyeceğiz.

Franco'nun 1936 Temmuzunda İspanya'da komünistlerin iktidarı ele geçirmesini önlediği, cumhuriyete karşı darbeci ayaklanmanın meşru bir müdafaa eylemi olduğu iddiası bunlara dahildir. İkinci Dünya Savaşı'nda Mihver güçlerinin yanında savaşa girme meselesinin konuşulacağı Ekim 1940 tarihli Hitler-Franco buluşması da bu kapsamdadır. Fransa'nın sınır kasabası Hendaye'de gerçekleşen bu görüşmenin neticesinde Hitler'in Franco ile tekrar müzakere etmektense bir sıra dışını çek-tirmeyi yeğleyeceğini söylediği bilinir.¹⁶ Franco akıllıca bir öngörü ve memleketi Galiçyalılara özgü "tipik kurnazlıkla" savaşa girmeye direnmişti. Efsanelerden bir efsane de, İspanya'nın,

15 En üst düzey general – ç.n.

16 *Ciano's Diplomatic Papers*, Odhams, Londra, 1948, s. 402.

Franco'nun göstermiş olduğu büyük diplomatik beceriler sayesinde İkinci Dünya Savaşı'ndan yara almadan kurtulmayı başarmış olduğudur. Bu bağlamda, Franco rejiminin ne ölçüde faşist olarak tanımlanabileceği sorusu akıllara geliyor. Bilhassa Hitler Almanyası ve Mussolini İtalyası'ndan temel bir fark olarak Franco'nun Katolik arkaplanına atıfta bulunuluyor. Franco; Hitler ve Mussolini'den ziyade Napolyon ile kıyaslanabilecek bir subay ve ideolojik olmayan bir devlet adamı olarak algılanıyor. Sıklıkla öne sürülen bir diğerefsane ise, Franco'nun Yahudileri Nazi imha kamplarından kurtarmaktaki kararlılığıdır. Bu tavrı, genellikle Franco'nun kendi Yahudi kökenlerinin bilincinde olduğu iddiasıyla bağlantılandırılır.

İhtilaflardan, mitlerden, efsanelerden bağımsız olarak, Franco'nun biyografisinin çelişkiler barındıran birçok yönü var. Utangaç, mütevazı ve içe kapanık ama aynı zamanda otokratik, acımasız ve olağanüstü zalim olarak algılanmasının yanında, –beraber yol yürümüş olduğu en yakın arkadaşlarınca dahi–, Franco'ya sürekli olarak duygusuzluk ve soğukluk da yakıştırılmıştır. Fakat bu iddialar, Franco'nun kolayca gözyaşlarına boğulduğuna dair birtakım anlatımlarla tezat oluşturur. Sura-tına yerleşmiş ifadesiz tavır, kendisine atfedilen karizmayla ve ABD başkanı Eisenhower gibi hakkında şüphe duyulmayacak yabancı gözlemcilerce de not edilen olağandışı popülaritesiyle çelişkili durur. Ayrıca her ne kadar diktatörün iktidar takıntısı vurgulansa da, temelde devlet işleriyle ilgilenmeyen ve bir diktatörden ziyade bir yargıcın görevlerini yerine getiren birisi olarak tasvir ediliyor. Sözün özü, biyografi yazarları ve çağdaşları Franco'yu bir sır olarak tanımlamaktan kendini alamamıştır.

Franco 20 Kasım 1975'teki ölümüne değin İspanya'da diktatörlük rejiminin tepesindeki makamında neredeyse kırk yıl geçirdi. Salazar, Castro, Mao, Tito ve nihayetinde Stalin gibi döneminin diğereotokratlarıyla aynı dizide yer aldığı için bu durum pek de olağandışı değildir. Ancak Franco, faşist damgasını taşıyan diktatörler arasında “yeni Avrupa düzeni”nin çöküşünden yara almadan kurtulan ve pek çok kişi tarafından “Batı'nın muhafızı” olarak hatırlanan tek kişiydi. Haliyle Franco'nun yal-

nızca sert muhalifleri yoktu, çağdaşlarının birçoğunu da tarafına toplamıştı. Bu manada, biyografisini yazan Brian Crozier şunu söyler: “Bu kitabı yazdığım esnada kaynaklar ve eldeki malzeme üzerine çalışırken, her geçen gün Franco’ya karşı antipatim, isteksiz bir hayranlığa dönüşüyordu.”¹⁷

Bu süre zarfında tahminen 200 monografi ve/veya kısmi biyografi kaleme alındı. Bu eserler, yoğunlaşılan konular ve en önemlisi bunların yorumlanış tarzları bakımından büyük farklılıklar gösterir. Biyografi yazarlarının ideolojik olarak kendilerini nasıl sınıflandırdıklarının anlatı yapısı üzerindeki kaçınılmaz etkisi de buna katkıda bulunur. Yine de, Franco üzerine historiografik bir çalışma yapmak istediğinizde, ortaya büyük bir kaynak sorunu çıkar, zira biyografik yaklaşımın merkezinde yer alan kaynaklar araştırmacıların erişimine açık değildir. Franco’nun arşiv niteliği taşıyan, ölümü sonrası gün yüzüne çıkmış tüm yazışmalarının nerede olduğu konusunda tam bir muamma hâkim. Evvela 1978’de ailenin Galiçya’daki malikânesinde çıkan bir yangında özel belgelerin yok olduğu söylendi. Daha sonra, bu yazışmaların tümünün Franco ailesinin denetimindeki Fundación Nacional Francisco Franco adlı özel bir vakıfta saklandığına dair tahminler ortaya atıldı. Vakıf ise belgelerin yalnızca fotokopilerine sahip olduğunu açıkladı. Ayrıca, yalnızca Luis Suárez Fernández ve Jesús Palacios gibi münferit araştırmacıların bu belgelere erişimine izin verilmişti.¹⁸ Ünlü tarihçilerin defalarca skandal olarak nitelendirdiği bu erişimsizlik –üstelik bunlar öncelikle resmî nitelikteki belgelerdi– uzun süre değişmedi. 27.490 belgenin kopyası ancak 2010 yılında Salamanca’daki *Centro Documental de la Memoria Histórica* (Tarihsel Hafıza Belgeleri Merkezi) arşivine teslim edildi ve bu sayede kamunun erişimine açıldı. Fakat dillendirilen bu sayı, diktatörün yaklaşık seksen üç yıllık yaşamı bo-

17 Brian Crozier, *Franco. Eine Biographie*. Bechtle, Münih, 1967, s. 8. Birkaç yıl önce, konuyu aynı bu ruhla tartışıyordu: Sydney Coles, *Franco of Spain. A full-length biography*, Spearman, Londra, 1955, s. 9.

18 Fernández, *tiempo*; Jesús Palacios, *Los papeles secretos de Franco*, Temas de Hoy, Madrid, 1996; aynı yazardan, *Las cartas de Franco. La correspondencia desconocida que marcó el destino de España*, La Esfera de los Libros, Madrid, 2005.

yunca toparlanan belgelerin yalnızca ufak bir kısmına tekabül eder. Buna ek olarak, Alcalá de Henares'teki merkezî idari arşiv, Franco'nun uhdesindeki en yüksek devlet makamlarının dosyalarının yalnızca küçük bir kısmını barındırıyor. Bu çerçevede tarihçiler, demokratikleşme sürecinden bu yana kademe-li olarak araştırmacıların erişimine açılan ve Franco'nun şahsiyetini ve yönetimini anlamak için en azından dolaylı bir erişim sağlayan diğer devlet makamlarının ve özel mülklerin arşivlerine dayanmak durumunda. Bununla beraber, merkezî önemdeki kaynak malzemeye erişilememesi, yorumlamalara ve anlamlandırılmalara muazzam bir alan açıyor.

Az sayıdaki birkaç otobiyografik metin arasında, Franco'nun Sömürge Savaşı esnasındaki deneyimlerini aktardığı, 1922'de yayımlanan günlük gibi kaleme alınmış *Diario de una Bandera* (*Fas Savaşı Günlükleri*), erken bir dönemde kamuoyunun dikkatini onun şahsiyetine çekmişti. *Fas Savaşı Günlükleri*, Franco'nun kendisini anlatisal olarak nasıl inşa ettiğine dair ilginç içgörüler sunar.¹⁹ Ayrıca, *Raza* adında 1941'de senaryo olarak tamamlanıp kısa bir süre sonra filme çekilen ve pekâlâ Hitler'in *Kavgam*'ının bir muadili olarak anlaşılabilecek otobiyografik özellikler taşıyan aile destanı da hayli aydınlatıcıdır. Metin, dilsel niteliği nedeniyle "ucuz roman" düzeyinde bir "askerî melodram" olarak eleştirilmiş olsa da,²⁰ Franco İspanya'sının "yeni Avrupa düzeni" içindeki konumuna ışık tutan, zamanının önemli belgelerindendir. Her ne kadar İspanyol milliyetçiliği ırk kavramına ırkçı olmaktan ziyade kültürel anlam verse ve bu manada Hispanik Amerika'yı da kapsasa bile; senaryo ve sinema filmi, adından da anlaşılacağı üzere, zamanın ruhuna tanıklık eder.

Franco'nun görüşlerine, kendi hakkındaki düşüncelerine ve dışa karşı takdimine, aşama aşama yayına hazırlanmış çok sayıda konuşmasında rastlamak mümkündür.²¹ Mamafih o dö-

19 Laura Zenobi, *La construcción del mito de Franco*, Cátedra, Madrid, 2011, s. 31.

20 Juan Pablo Fusi, *Franco. Autoritarismo y poder personal*, El País, Madrid, 1985, s. 70.

21 *Revista de Historia militar*, 20. Sene., 40. cilt, 1976.

nemde basında yer alanlar ile daha sonraki yıllara ait metinler arasında içerik açısından önemli farklılıklar vardır. Bu durum üsluba ve redaksiyonel müdahalelere bağlanabilir, ancak öncelikle –bilhassa 1945'teki dönüm noktasından sonra– değişen siyasi ortam, daha sonra yapılan baskıda düzeltmeler, en azından kısaltmalar yapılmasını telkin etmiş görünüyor. *Fas Savaşı Günlükleri*'nin devam baskılarında da, örneğin Yabancı Lejyonu'nun Faslı muhaliflere karşı işlediği acımasız suçları anlatan bölümler çıkarılmıştır.

Fakat araştırma öncelikle çok sayıda anıdan, özellikle Franco'nun ölümünü izleyen ilk on yılda yazılanlardan yararlanıyor. Bunlar arasında, Franco'nun onurunu kurtardığını ilan eden kız kardeşi Pilar'ınki gibi aile çevresinden değerlendirmeler, güvenilir bir kaynak olarak görülen ve Franco'nun düşüncelerine dair çok sayıda derin bilgiler sunan, yardımcısı ve kuzeni Francisco Franco Salgado-Araujo'nun günlüğü ve anı yazıları yer alıyor.²² Buna siyasi ve askerî yol arkadaşlarının anlatımlarını da eklemeliyiz. Aralarında sonradan diktatörün hasmına dönüşen General Alfredo Kindelán ve monarşist Pedro Sainz Rodríguez ve José María Gil Robles gibi Franco'ya karşı genel olarak olumsuz bir tavır takındıkları söylenebilecek monarşistler²³ yanında, “İspanyol ekonomik mucizesi”nin mimarı Laureano López Rodó gibi Generalissimo'nun destekçileri de vardır.²⁴ Özel he-

22 Pilar Franco, *Nosotros los Franco*, Planeta, Barcelona, 1980; Francisco Franco Salgado-Araujo, *Mis conversaciones privadas con Franco*, Planeta, Barcelona, 1976; aynı yazardan, *Mi vida junto a Franco*, Planeta, Barcelona, 1977; Pilar Jaraiz Franco, *Historia de una disidencia*, Planeta, Barcelona, 1981; Carmen Franco y Polo, *Franco, mi padre*, La Esfera de los Libros, Madrid, 2008; Andrés Martínez-Bordiú Ortega, *Franco en familia: Cacertías en Jaén*, Planeta, Barcelona, 1994; Francisco Franco Martínez-Bordiú, *La naturaleza de Franco. Cuando mi abuelo era persona*, La Esfera de los Libros, Madrid, 2011.

23 Alfredo Kindelán, *La verdad de mis relaciones con Franco*, Planeta, Barcelona, 1981; Pedro Sainz Rodríguez, *Un reinado en la sombra*, Planeta, Barcelona, 1981; aynı yazardan, *Testimonio y recuerdos*, Planeta, Barcelona, 1978; José María Gil Robles, *La Monarquía por la que yo luché. Páginas de un Diario (1941-1954)*, Taurus, Madrid, 1976; aynı yazardan, *No fue posible la paz*, Ariel, Barcelona, 1968 (yeni baskı, 2006).

24 Laureano López Rodó, *La larga marcha hacia la Monarquía*, Noguer, Barcelona, 1977; Manuel Fraga Iribarne, *Memoria breve de una vida pública*, Planeta, Barcelona, 1980; José Utrera Molina, *Sin cambiar de bandera*, Planeta, Barce-

kimleri Vicente Gil ve Vicente Pozuelo Escudero gibi yakın çevresinden sırdaşları da deneyimlerini kaleme alarak, Franco'nun mevcut imajının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynadılar.²⁵ Ancak anılarla, hele gazeteci Ramón Garriga'nın anekdotlarla süslü tasvirleri gibi üçüncü şahısların çoğunlukla doğrulanamayan sözlü geleneklere dayalı anlatımlarıyla uğraşmanın doğası icabı sorunlu olduğunu teslim etmek gerek. Bunların biyografik anlatılarda genellikle yorumsuz ve eleştirisiz biçimde kullanılmaları da o oranda şaşırtıcıdır.

Bu kitap, temelde kronolojik bir sırayı izlese de, Franco'nun biyografisini ve özgül yönlerini daha yakından inceleyebilmek için, yapısal düşüncelerle kesintiler yapıldı. Bu özgül veçheler arasında Generalissimo'nun bir kahraman figürü olarak inşası, Franco'nun Yeni İspanya'sının faşist karakteri sorunu, diktatörün sözümona karizması, Franco'nun iktidar anlayışı, kişiliğine dair psikolojik açıklamalar ve nihayet Franco'nun biyografisinde onyıllar boyunca sabit kalanlar ve değişen ağırlık merkezleri vardır.

lona, 1989 (genişletilmiş yeni baskı, 2008); José María Pemán, *Mis encuentros con Franco*, Dopesa, Barcelona, 1976.

25 Vicente Gil, *Cuarenta años junto a Franco*, Planeta, Barcelona, 1981; Vicente Pozuelo Escudero, *Los últimos 476 días de Franco*, Planeta, Barcelona, 1980.

Deniz Subayı Ailesinde Geçen Çocukluk

Francisco Franco Bahamonde, 4 Aralık 1892'de Galiçya'nın engebeli kıyılarındaki bir garnizon şehri olan Ferrol'de dünyaya geldi. Kent bir süreliğine, yetiştirdiği oğlunun onuruna yakışır surette "del Caudillo" (önderin) ek adıyla anılacaktı. Fiyortlarla dolu bu körfez, coğrafi konumu ve doğal özellikleri ile İspanyol donanması için olağanüstü bir öneme sahipti. Donanma üssü ve ona ait olan tersane, o dönemde karadan ulaşımı zor olan bu küçük kasabadaki yaşamı belirliyordu. Franco, nesiller boyunca donanmada hizmet vermiş bir deniz subayı ailesinin çocuğuydu; babası müdürlükte levazım yüzbaşısı olarak çalışıyordu. İçinde büyüdüğü, büyük ölçüde dışa kapalı askerî ortamın üzerinde derin bir iz bıraktığını kendi beyanlarında da aktarır. Nitekim, Franco'nun hayatı boyunca denizle yakın ilişkisini sürdürdüğü, yatı Azor'la büyük bir tutkuyla spor amaçlı balık avına çıktığı ve diktatör olarak özellikle muhteşem amiral üniformasıyla boy gösterdiği, sıklıkla vurgulanır.

Tam da bu minvalde Franco, başta aile mesleğini sürdürmeyi, bir deniz subayı olmayı arzuluyordu. Ancak 1898'de yaşanan ve ulusal imajı derinden sarsan olay sonucunda bu plan suya düşecekti: Güçlü ve hırslı Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı yürütülen savaş, bir zamanların küresel sömürge impara-

torluğunun son kalıntıları olan Küba, Porto Riko, Filipinler ve Mariana ve Caroline takımadalarının kaybedilmesiyle sona erdi. Bu yenilgi, İspanya'nın hâlâ emperyal bir güç olduğu zannıyla yaşamasının, nihayetinde bir hüsnükuruntu olduğu gerçeğini gözler önüne seriyordu. Ulusun içinde bulunduğu vaziyet, entelektüellerin bir süredir şikâyet ettiği şeyi acımasızca gün yüzüne çıkarmıştı. İspanya kendi imgesine bakakalarak donmuş, Avrupa'nın entelektüel akımlarını ve ekonomik yeniliklerini yakalamaktan aciz kalmıştı. Kaybedilen savaş deneyimi, kendini İspanya'nın entelektüel ve maddi anlamda yenilenmesine adanmış siyasetçileri, aydınları ve sanatçıları bir araya getirdi ve gelecek kriz dolu yılların toplumsal söylemini şekillendirecek olan 1898 Kuşağı'nın doğmasına neden oldu. Kimileri İspanya'nın modernleşmesi ve Avrupalılaşması çağrısında bulunurken, kimileriye çözümünü yüceltilmiş bir Kastilya idealinin değerlerine geri dönüşte görüyordu. Öte yandan, sosyalist ve anarşist örgütler siyaset sahnesine büyük bir güçle çıkmıştı; sözle, eylemle ve ayrıca şiddete başvurarak kendi toplumsal modelleri temelinde bir yeni başlangıç talebinde bulunuyorlardı. Bu esnada Bask ülkesinde ve özellikle Katalonya'da merkezîyetçi devlete giderek daha fazla mesafe koyan ve çatışmaya giren özyönetimci bir ulusal bilinç güçleniyordu. Katolik gelenek içerisinde milli birliği kutsal sayanlar ise buna karşı çıkıyordu. Üstüne üstlük, kentli ve girişimci burjuvazi de büyük toprak sahiplerinin değişmez baskın çıkarlarına karşı ayaklanıyordu.

Pek tabii Franco, hadiseler yaşanmaktayken işin boyutlarını kavrayabilecek yaşta değildi. Ancak, deniz kenarındaki bir garnizon şehrinde, gözlerden uzak ve kendi içine kapalı bir ortamdaki bir subay ailesinin evladı olarak, sonraki yıllarda geçmişine bakıp söyleyeceği üzere,¹ tarihe bir felaket olarak kazanmış yenilgi sonrası sefaleti gündelik yaşamında derinlemesine hissediyordu. Ferrol, deniz filosunun bir kısmına ana liman olarak hizmet etmiş olduğundan savaş, haliyle orada yaşayan birçok ailenin hayatını mahvetmişti. Bununla beraber, de-

1 İlerlemiş yaşında, dikte ettirdiği anılarından seçilerek basılmış bir metin: Pozuelo, *últimos*, s. 88.

nizaşırı mülklerin kaybedilmesinin Franco için doğrudan kişisel sonuçları da oldu; zira donanma için personel ihtiyacı aniden düşmüş, buna bağlı olarak, yeni öğrenci alımı büyük ölçüde azalmıştı. Yani Franco, donanmaya katılmayı başaran ağabeyi Nicolás'ın aksine, askerî kariyerine deniz subayı olarak başlamak imkânından mahrum kalacaktı.

Yenilgiden hırpalanmış silahlı kuvvetlere büyük bir burukluk hâkimdi. Kara ordusunun ve bilhassa donanmanın savaşa yetersiz teçhizatla gönderildiği, buna rağmen günah keçisi rolünü üstlendiği inancı hâkimdi. Buna karşılık, subay çevresinde, yenilginin ve denizaşırı toprakların kaybedilmesinin nedeni olarak dar görüşlü özel çıkarlara odaklanmış bir siyasetçi grubunu ve mevcut liberal toplumsal düzeni görenlerin sayısı da az değildi. Onlar liberalizmin İspanyol imparatorluğunu mahvetmiş olduğunu, mevcut milletin temellerini de tehdit ettiğini söylüyordu. Subaylar, toplumun vatansever kaygılara ve milli onur duygusuna bağlı tek kesimi olarak görülüyordu – bu, Franco'nun aile destanı *Raza*'da bilhassa coşkulu bir ifadesini bulan bir tasavvurdur.

Silahlı kuvvetlerin yenilgisi sonrası derinden sarsılmış onur duygusu, 1905 yılında, bugünün perspektifinden bakıldığında zararsız ama o zaman için semptomatik ve önemli sonuçlar doğuran bir olayda deşarj oldu. Katalan hiciv dergisi *iCu-Cut!*, Katalan milliyetçisi seçim ittifakının yerel zaferi sonrası bir İspanyol subayının bir etkinliğe akın eden kalabalıktan duyduğu hayreti ifade ettiği bir karikatür yayımlamıştı: Yoldan geçen birisi bunun bir zaferi kutlamak için düzenlenmiş bir şenlik olduğunu söyleyince, subay da, kendince, o halde bunun yalnızca sivillerin katılabileceği bir etkinlik olduğu saptamasını yapıyordu. 1898 mağlubiyetine yapılan bu göndermeye tepki olarak, Barcelona'da konuşlandırılmış subaylar iki Katalan gazetesinin yazı işlerine baskın düzenleyerek ortalığı dağıttılar.

Buna karşılık Madrid'deki siyasal nizam saldırılara göz yummakla kalmadı, yaralı milli gururu kabartarak, askerî mahkemelere iç askerî meselelerin ötesinde, silahlı kuvvetlerin ve İspanyol milletin onurunu zedeleyen suçlarla ilgili yargı yetki-

si tanıyan bir yasa çıkardı. Böylece silahlı kuvvetler, milli onur konularında yasal ve ahlâki bir otorite konumuna yükseltiliyordu. Filozof Miguel de Unamuno ve çağdaşlarının köklü bir toplumsal değişimin yaşandığını düşündüğü bu dönemde, ordunun “vatani kurtarmak” uğruna duruma müdahil olması artık yalnızca bir zaman meselesiydi.

Franco’nun hayatının ilk yıllarına bakmakla, yalnızca, tarihsel bir dönüm noktası olarak kayıtlara geçen 1898 felaketi- nin derin izler bıraktığı bir neslin bakış açısına eğilmiş olma- yız. Biyografilerde, Franco’nun kişiliğine ve karakterine yaklaşt- mak veya –daha açık bir ifadeyle– diktatörlük döneminde ser- gilediği davranışlarını akla yakın kılacak psikolojik manada açıklayıcı kalıplar bulmak için sıklıkla çocukluğuna dönülür.² Bu minvalde, çocukluk yıllarında yaşadığı olaylar hayli açıkla- yıcı ve oldukça düşündürücüdür. Aile ortamına dair tasvirler, algı alanını istemeden de olsa daraltan *ex-post* (olaydan son- ra, geriye bakan) bir yaklaşıma sahip olduğundan, bir ölçüde sorunludur. Çoğunlukla anekdot niteliğindeki bu olaylar esa- sen aile üyelerinin anılarına dayanır, ki bu anılar da ekseriyet- le Franco’nun ölümünden sonra yazılmıştır; Franco’nun haya- tına bir bütün olarak odaklanır ve halihazır nitelemeleri doğru- lamaya hizmet ediyor. Buna ek olarak Wilhelm Dilthey’in kas- tettiği manada anlamın algılanışı ve atfedilişi, kendi biyografi- lerinin ve Franco ile olan kişisel ilişkilerinin seyrine gayriihtiya- ri eşlik eder.

Franco’nun kız kardeşi Pilar’ın, 8 yaşındaki erkek kardeşi- nin bileğine kızgın bir iğne batırdığı hikâyesi, pek severek an- latılır. Çocuk tüm gücüyle dişlerini sıkmış ve ağzından yalnızca şu söz çıkmıştır: “Kahretsin! Yanmış et berbat kokuyor!”³ Bu- nunla, Franco’nun acı eşiğine, kendini kontrol etme yeteneğine ve diktatöre yakın kişilerin sözbirliğiyle anlattıkları üzere duy-

2 Rueda Andrés, *Vengo a salvar a España. Biografía de un Franco desconocido*, Nowtilus, Madrid, 2005 (yeni baskı, *Franco, el ascenso al poder de un dictador*, Nowtilus, Madrid, 2013); Gabrielle Ashford Hodges, *Franco. A Concise Biography*, Weidenfeld & Nicholson, Londra, 2000; Enrique González Duro, *Franco. Una biografía psicológica*, Temas de Hoy, Madrid, 1992.

3 Luis Moure-Mariño, *Das geistige Profil Francos*, Germania, Berlin, 1939, s. 11.

gusal açıdan soğukluğuna dikkat çekilir. Karşındakinin kanını dondurduğu söylenen bu soğukluk, efsaneviydi;⁴ nihayetinde yakın çevresindeki herkes bunu hissediyordu.

Biyografi yazarları bu duygusal soğukluğu açıklamak için yine aile ilişkilerine yoğunlaşırlar. Babadan dediği dedik, müte-hakkim ve her şeyden önce keyfine düşkün, çapkın, ayyaş birisi olarak bahsedilir; ufak garnizon şehrinde hayatının seyri-nin fark edilmemesi mümkün değildi. Annesinin bu nedenle küçük düşmesi ve babanın 1907'de Madrid'e gitmesiyle evliliklerinin herkesin gözü önündeki tükenişi, genç Franco'yu çok etkilemişti ve Paul Preston'ın da söylediği gibi, Franco'nun ruh hali hakkında geriye dönük birtakım sonuçlar çıkarmamıza olanak sağlıyordu:

Annesinin içedönük duygusal dünyasının, kaderin darbelerine karşı ne etkili bir kalkan olduğunu gördüğünde; Francisco'nun içinde hissettiği soğuk boşluğu ısıttığı, kendi duygusal kırılganlığının üstesinden geldiği görülür.⁵

Üstelik Franco, babasının sevgisini ve takdirini hiç yaşamamıştı. Örnek bir babaya duyulan özlem Franco'nun yazdığı az sayıdaki otobiyografik nitelikli metinde de okunabilir.⁶ Psiko-log González Duro'ya göre Franco'nun *Raza*'da kendi çocukluğunu yeniden yarattığına şüphe yoktur.⁷ Orada, kendi babasının tam tersi surette, aile reisi erdemli ve kahraman bir figürdür; vatanseverlik ve görev duygusuyla, 1898 savaşında başarısızlığa mahkûm bir emri yerine getirmeyi üstlenmiş, hatta bu hayatına mal olmuştur. *Fas Savaşı Günlükleri*'nde Franco, yine Yabancı Lejyonu'ndan yaşlı bir erle bir subay arasındaki bir karşılaşmayı yazar:

İleri yaşlarda bir er karşıdan karşıya geçiyor. Yüzünde yorgun bir adamın ifadesi var. Tüm erler gibi dik bir duruşa sahip ama

4 Salgado-Araujo, *conversaciones*, s. 159 (22 de enero de 1956).

5 Paul Preston, *Franco. "Caudillo de España"*, Grijalbo, Barcelona, 1994, s. 23; Duro, *biografía*, s. 28.

6 Bennassar, Bartolomé, *Franco*, Perrin, Paris, 1995, s. 259.

7 Duro, *biografía*, s. 39.

yürüyüşü biraz ağır, yaşı gümüşü şakaklarından ve dağınık gri sakalından anlaşılıyor. Er, bir subayın yanından geçerken elini kaldırıp selama duruyor. Subay duraklıyor. İkisi de birbirlerinin gözlerinin içine bakaduruyor, sonunda gözyaşları içinde birbirlerinin kollarına düşüyorlar. Bu subay, erin oğlu! Hayat onları nasıl da farklı yollara sürüklemiş!⁸

Buradan da elbette baba figürüne duyulan özleme dair çıkarsamalar yapılmıştır. Kuzenine göre, Franco'nun "aşırı katı kuralcı"⁹ babasıyla ilişkisinin kırık döküklüğünü, Franco'nun kuyruklu yıldız misali parlak askerî kariyeri, hatta devlet yönetimini üstlenmesi de gideremeyecekti.¹⁰

Baba figürünün eksikliği Franco'da acı izler bıraktı, bunun üstesinden gelmek uğruna sevgi ve şefkat ihtiyacını yadsıdı. Böylelikle çok içine kapanık, mesafeli ve yalnız bir çocuğa dönüştü. Bu içe kapanıklık, genellikle siskalığıyla ve pikolo flütünü andıran tiz sesinin alay konusu olmasıyla ilişkilendirilir. Hayatı boyunca haline tavrına yansıyan utangaçlığı ve güvensizliği de temel bir davranış kalıbı olarak bu çocukluk deneyimine bağlanır.¹¹

Franco'nun annesiyle derin bir sevgi ilişkisi vardı. Onun güçlü dindarlığı ve soğukkanlılığının yanı sıra duygusallığı reddeden püriten yaşam tarzı Franco üzerinde derin bir etki bırakmış ve herhangi bir hedonist eğilim geliştirmemesine katkıda bulunmuş olmalı.¹² Ancak psikologlara göre annesiyle kurduğu bu yakın ilişki, babasına beslediği nefret ve annesine duyduğu hayranlıktan oluşan Oedipus kompleksini ortaya çıkarır.¹³ Öte yandan Franco'nun sonraki yıllarda belirgin şekilde ortaya çıkacak yoğun dindarlığı, doğrudan annesinin sofu tutu-

8 Francisco Franco Bahamonde, *Papeles de la guerra de Marruecos. Diario de una bandera*, Fundación Nacional Francisco Franco, Madrid, 1986, s. 60.

9 Salgado-Araujo, Franco, *vida*, s. 14.

10 Jaraiz Franco, *disidencia*, s. 59 vd.

11 Enrique Salgado, *Radiografía de Franco*, Plaza & Janés, Barcelona, 1985, s. 14 vd.

12 Hodges, *Franco*, s. 14.

13 Rueda, *salvar*, s. 34; Hodges, *Franco*, s. 20; Duro, *biografía*, s. 28, 33; Salgado, *radiografía*, s. 79.

muna atfedilebilir gibi görünmez. Franco daha ziyade eşinin etkisi altında ve bilhassa Generalissimo ilan edildikten sonra kili-seye yönelecekti. Çocukluk yıllarında ise din, daha sonra kendisinin de bir defasında belirteceği gibi, kadınlara mahsus bir şey olarak görülüyordu.¹⁴

Bu bağlamda Andrés Rueda gibi psikologlar bir adım daha ileri giderek, Franco'nun yalnızca duygusal soğukluğuyla ve empati kuramamasıyla ilişkilendirilemeyecek psikopatik bir-takım davranışlar ve narsistik kişilik bozukluğu teşhis ederler. Franco'nun kendine bir gerçeklik yaratması ve başkalarını manipüle etme ve onlara hükmetme becerisine sahip olması da bu patolojik davranışın bir parçasıydı. Böylece radikal bir ben-merkezcilik ve doymak bilmez bir iktidar açlığı geliştirecekti. Kendi çıkarlarını ve gücü elinde tutmayı İspanyol milletin çıkarlarına hizmet etmek olarak görüyordu.¹⁵ Tabii Rueda, Franco'nun psikopatisine cevap veren ve diktatörlüğünü kura-bilmesini ancak onun katkısıyla açıklayabileceğimiz bir sosyal çevrenin varlığını belirtmekten kaçınamaz.¹⁶ Buna göre Franco kitlelerin süperegusunun bedenleşmiş halidir.¹⁷ Yani Franco, başarısız addedilen özgürlükçü-demokratik toplum modeli karşısında insanların, aynı Franco'nun durumunda olduğu gibi psikopatik kişilik kalıplarına tekabül eden “kurtarıcı figür-lere” isteyerek boyun eğdiği iki savaş arası döneme özgü bir fenomen olarak anlaşılabilir.¹⁸

Kardeşi Nicolás ise karakteri ve kişiliği bakımından babasına çok daha yakındı. Babasının oğluydu, parayı seviyordu, zevk düşkünüydü. Küçük kardeşi Ramón ise psikolojik açıklamalara göre çocukluk döneminin nahoş deneyimlerini üst düzey dışadönüklük ve tanınma ihtiyacıyla telafi etmişti. Adından yalnızca bir pilot veyahut maceraperest olarak değil, 1926'da de-

14 Pozuelo, *últimos*, s. 86.

15 Carlos Blanco Escolá, *Franco. La pasión por el poder*, Planeta, Barcelona, 2005, s. 12, 31.

16 Rueda, *salvar*, s. 29.

17 Salgado, *radiografía*, s. 23.

18 Carlos Blanco Escolá, *pasión*, s. 31 vd.; Salgado, *radiografía*, s. 102.

niz uçağıyla Güney Atlantik'i geçen ilk İspanyol, dahası monarşiye karşı komplolara katılmış anarşist eğilimli bir subay olarak da bahsettirmişti. Franco, kardeşlerinin tam tersine, erken yaşlarda görev bilincine sahip güçlü bir irade ve kökleri geleneksel tasavvur dünyasına bağlı bir tavır sergiliyordu. Üç kardeş de karakter ve siyasi tutum bakımından temelde farklı sayılsalar da, Franco babasının aksine hayatı boyunca kardeşlerine yakın durdu. Ramón'la ilgili vahim siyasi ihtilaflar çıktığında bile bu geçerliliğini koruyacaktı.

Franco'nun asker olarak davranışları da hep çocukluk deneyimlerine dayanarak resmedilmiştir. Luis Ramírez vb. yazarlar, Franco'nun çocukluk kavgalarında bedensel zafiyetinin bilincine varmış olarak, daha sonra subaylığındaki eylemlerine yansıyan saldırgan bir inatçılık ve kurnaz taktik davranışlar geliştirdiğini savunur.¹⁹ Dağılmış aile ortamı ve babasının takdirinden yoksun olması sebebiyle, mesleki hırsları daha belirgin ortaya çıkmıştır. Babasını reddeden Franco, annesine olan sevgisinden, babasının yapamadığını yapmış, örnek bir subay olmaya kesin karar vermişti. Paul Preston'ın imalı bir şekilde vurguladığı gibi, bu durum yıllar sonra dahi hissediliyordur:

Caudillo sıfatıyla yaptığı konuşmalarda homurdanan, kendine acıyan bu ses; kendisini daha yüksek hedeflere iten güçlerin de kaynağı olan zaruretlerin damgasını vurduğu o çocuğun sürekli bir yankısı olarak tınlır.²⁰

Psikolojinin diliyle konuşan böylesi yaklaşımlar, tabii belirli bir inandırıcılıktan yoksun değildir; ancak kişilik imgesinin karakteristik olduğu anlaşılan belirli yönlerinin yeniden kurgulanması bâbında, metodolojik açıdan elbette birtakım sorunlar içerirler.

Bundan bağımsız olarak, çoğu biyografi yazarı, Franco'nun zor bir çocukluk geçirdiği ve bunun da onu utangaç, güvensiz, zor ve içine kapanık bir insan yaptığı konusunda hemfi-

19 Luis Ramírez, *Francisco Franco. Historia de un mesianismo*, Ruedo Ibérico, Paris, 1964, s. 39.

20 Preston, *Franco*, s. 24.

kirdir. Bu güvensizlik, pek arkadaşı edinmemiş olmasının sebebi olarak görülür. Özellikle eleştirel yazarlar Franco'nun ruhunun nihayetinde “insani varoluşunun hayal kırıklıkları”na şekillendirildiğini söyler.²¹

Yeri gelmişken, karşıt seslerden de bahsetmek gerek. Örneğin Hellmuth Günther Dahms gibi iyi niyetli biyografi yazarları, Franco'nun çocukluğunda ve aile ortamında herhangi bir kusur görmez. İspanyol orta sınıfında bu tür aile ilişkileri nadir değildir ona göre; hiçbir surette “eşler arasında sürekli geçimsizlik, hatta çocuklarda gelişim bozuklukları” olduğu sonucuna varmaya mahal yoktur.²² Ricardo de la Cierva gibileriyse, açıkça bu çocukların gençlik yıllarını mutlu ve korunaklı geçirdiğini saptarlar.²³ Bu elbette, Franco'nun yaşamına ve eserlerine gölge düşürmekten kaçınmaya dönük çoğunlukla ideolojik saikli bir ihtiyacı yansıtır.

Biyografisini yazanların birçoğu, Franco'nun doğup büyüdüğü yerin kişiliğinin gelişimini etkilediği varsayılan bazı özelliklerine paye biçmekten kendilerini alamaz. Galıçyalıların, düşünceli, çekingen, temkinli ve yabancılara ve yeni fikirlere karşı şüpheli oldukları söylenir. Bu meşrebin Franco'nunkine olağanüstü derecede benzediği söylenir. İçinde büyüdüğü münzevi ortam ve muhtemelen yerel halkla pek teması olmadığı da göz önünde bulundurulduğunda, bu iddia tutarlı görünüyor.²⁴ Sfenks benzeri, müphemlikte kabiliyet geliştirmiş, bu sayede en farklı meşreplerden insanları dahi saflarına çekebilmekte mahir, “aheste, kurnaz, nüfuz edilemez tipik bir Galıçyalı”²⁵ tanrısı, henüz hayatta iken Franco'yla ilgili kalıplaşmış imgeyi be-

21 Ramírez, *mesianismo*, s. 34, 42; Hodges, *Franco*, s. 13 vd.; Duro, *biografia*, s. 28 vd.

22 Dahms, *Franco*, s. 10 vd.; Claude, Martin, *Franco, Soldat et Chef d'Etat*, Quatre Fils Aymon, Paris, 1959, s. 12.

23 Ricardo de la Cierva, *Francisco Franco. Un siglo de España*, 1. cilt, Editora Nacional, Madrid, 1972, s. 24; aynı yazardan, *Franco*, Planeta, Barcelona, 1986, s. 25 vd.

24 Dahms, *Franco*, s. 10; Crozier, *Franco*, s. 35; Philippe Nourry, *Francisco Franco. La conquête du pouvoir, 1892-1937*, Denoël, Paris, 1975, s. 27 vd.

25 Preston, *Franco*, s. 80, 172.

lirliyordu ve devlet adamı olarak hareket tarzına da seve seve uyarlanmıştı.²⁶ Franco'yla ilgili neredeyse her biyografik eser, sırf onun Galiçyalılara atfedilen davranış kalıplarına asla sığmadığını, yalnızca dik başlı birisi olduğunu söylemek için bile olsa, bu atıflarla haşır neşir olmuştur.²⁷

En nihayet, aile çevresiyle bağlantılı olarak Franco'nun Yahudi kökenli olduğu iddiası da severek gündeme getirilir. Bu konuya genellikle Franco'nun nasyonal sosyalist antisemitizme karşı tutumuna ve İkinci Dünya Savaşı esnasında on binlerce Yahudi'yi toplama kamplarına gönderilmekten kurtardığı iddiasına bakarak değinilir. Faşist parti JONS'un kurucularından José María Fontana, 1979'da yayımlanan biyografisinde sözünü sakınmamıştır:

Dış görünüşüyle kesinkes Sefarad Yahudisiydi. Anatomisi, zeytin rengi teni, hafif kıvrıkcık ve yağlı saçları, canlı ve melanistik bakan gözleri, belirli belirsiz kas yapısı... Hepsi bir araya gelince Nazilerde güçlü bir tiksinti uyandıran o görünümü oluşturunuyordu.

Bu biyografi, kayda değer bir umursamazlıkla, savaş öncesi dönemin etnolojik kategorilerini benimseyen bir muhasebe yapar:

Saf bir Yahudi değildi, dışarıdan Yahudi olarak gözükse de bir melez, farklı etnik gruplardan gelen bir *mestizo* idi. Fiziksel görünüşü bir Kelt'e veyahut bir Galyalı'ya hiç benzemiyordu.²⁸

Bu bağlamda, hem baba Franco'nun hem de annesinin soyadı Bahamonde'nin Yahudi kökenli olduğuna sık sık dikkat çekilir.²⁹ Çok sayıda İspanyol soyadının Yahudi kökenlerine dayanılabileceği gerçeğini de ortaya koyan soykütüğü ve ad-soyadı incelemelerine dair ipucu arayışı bir kenara, Franco'nun ai-

26 Moure-Mariño, *Profil*, s. 9, 39.

27 Pedro Sainz Rodríguez, *Testimonio y recuerdos*, Planeta, Barcelona, 1978, s. 342.

28 José María Fontana, *Franco. Radiografía del personaje para sus contemporáneos*, Acervo, Barcelona, 1979, s. 39; Coles, *Franco*, s. 105 vd.; Pedro Sainz Rodríguez, *Testimonio y recuerdos*, Planeta, Barcelona, 1978, s. 342.

29 Miquel Figueras i Vallès, *Las raíces judías de Franco*, Barcelona, 1993.

le köklerinin farkında olduğu söylenir. Hatta haham Chaim U. Lipschitz gibi yazarlar Franco'nun kendisini bu mirasa borçlu hissettiğini öne sürmüşlerdir. Onlar, Sefarad Yahudilerinin kurtarılmasının da ancak bu sayede mümkün olduğunu söyler.³⁰

Franco'nun Yahudi ya da en azından Yahudi kökenli olduğu iddiası diktatörlük dönemi İspanyası'nda hep dile getirilmiş olsa da, Franco hiçbir zaman Yahudiliğe herhangi bir biçimde aidiyet duyduğu hissini vermedi. Ancak bu iddialara mesafe de koymadı. Bu ithamlar, 1945 sonrası rejimin Washington'daki lobi faaliyetlerinde işine yarayacaktı, zira ABD hükümetinin Yahudi (ve masonik) örgütlenmelerin hâkimiyetinde olduğu algısı vardı ve Sefarad Yahudilerini kurtarmaya yönelik girişimler propaganda amacıyla başarıyla kullanılabiliyordu.

“Yeni Avrupa düzeni” yıllarında Franco'nun hesabına yazılan antisemit olayların sayısı az olsa da, masonlara yönelik aşikâr nefreti açıkça belgelenmiştir. Bu, özellikle kişisel tecrübelerle açıklanır. Bu iddiaya göre, Franco 1920'lerin ortalarında ve 1930'ların başlarında –kardeşleriyle ilgili vakanın aksine– İspanyol kurumlarında söz sahibi olan localardan birine kabul edilmek için nafile bir çabaya girişmişti. Manidar bir şekilde, Franco'nun üyeliğine karşı koyanlar çoğunlukla kendileri de subay olan loca üyeleri idi.³¹ Francisco Umbral bu aşağılayıcı deneyimi Franco'yu “hayal kırıklığına uğramış bir mason” diye nitelendirerek özetler.³² Kimilerince bu hayal kırıklığı, gizli cemiyete karşı ömür boyu duyacağı derin tiksintinin sebebidir.

Franco kariyerini bir deniz subayı olarak sürdürme hayalini gerçekleştiremedikten sonra da, asker olma arzusu devam etti. 1907 yılında, henüz 14 yaşındayken, o yılın en genç öğrencilerinden biri olarak Toledo Piyade Akademisi'ne yazıldı. İmparator V. Karl zamanından kalma bu okul, şehrin silüetine hâkim bir sur olan Alcázar'daydı. O yıl Ferrol'den iki arkadaşı daha

30 Chaim U. Lipschitz, *Franco, Spain, the Jews, and the Holocaust*, KTVA, New York, 1984, s. 169 vd.

31 Miquel Figueras i Vallès, *Por qué Franco no fue masón*, Ariel, Barcelona, 1992, s. 75 vd.

32 Francisco Umbral, *Leyenda del César visionario*, Seix Barral, Barcelona, 1991, s. 52 vd.

askerî akademiye başvurmşu. Biri, kuzeni³³ Francisco Franco Salgado-Araujo, önce giriş sınavında başarısız olmuş, ancak ertesi yıl derslere başlayabilmişti. Daha sonra, ömrü boyunca Franco'nun yardımcısı olacaktı. Diğeriyse askerî kariyeri Franco'nunkiyle yakından bağlantılı olan ve diktatörün yanında siyasi sistemde kilit görevler üstlenecek olan Camilo Alonso Vega'ydı. Devreleri arasında sonraları beraber yol yürüyeceği yakın arkadaşları Emilio Esteban Infantes ve Juan Yagüe de vardı.

Askerî akademiye girişile Franco ilk kez aile ortamının dışına çıkmıştı. Çeşitli anlatımlar, anlaşılan, bu kararından önce aile evinde de tereddütlere yol açmış olan gençliğinden, ayrıca çelimsiz yapısından ötürü Franco'nun Toledo'da başlarda hayli zorlandığını bildirir. Yatılı okulda öğrenciyken, üst dönemlerin geleneksel olarak yeni gelenlere yaptığı zorba muzipliklere katlanmak zorundaydı. Kimileri için sonradan birbirine sıkı sıkıya bağlı bir topluluğun kabul töreni olarak olumlu karşılanabilecek bu durum, Franco'da daha ziyade olumsuz ve bilhas-sa acı dolu anılar bıraktı. Franco yaşlılığı zamanında dahi yatılı okul koşullarını kötü hatırlamış, büyük silahlı kuvvetler ailesine yeni bir kardeş olarak dahil olma illüzyonunu askerî öğrencilerden çalan o “acı süreçten” bahsetmiştir.³⁴ Franco'nun Zaragoza Askerî Akademisi'nin komutanı olduğu sonraki yıllarda bu geleneği yasaklamış olması manidardır.

Diğer yandan birçok biyografi, Franco'nun böylesi muzipliklere tepkisinin, onun onur duygusunu ve istediğini yaptırma kabiliyetini ortaya koyduğunu yazar, memnuniyet duyarak. Örneğin, silah dağıtımı sırasında Franco'ya kısa boyundan dolayı namlusu kısaltılmış bir tüfek verildiği rivayet edilir. Her ne kadar bu anekdot farklı versiyonlarla dillerde dolaşsa ve bu tür küçük silahların genç yaştaki öğrencilere tahsis edilmesinin âdetten olduğu söylene de, Franco bunu öfkeyle reddederek, aşağılayıcı bir iltimas olarak görmüştür. Yine farklı ver-

33 İkinci dereceden kuzenlerdi. Francisco Franco Bahamonde, aynı zamanda, Francisco Franco Salgado-Araujo'nun ikinci dereceden yeğenydi. Muhtemelen yaşıt olmalarından ötürü birbirlerini kuzen olarak görüyorlardı.

34 Pozuelo, *últimos*, s. 93, 97.

siyonlarla aktarılan bir başka anekdotta, Franco'nun oda arkadaşlarının bazı kitaplarını saklayarak kendisine bir oyun oynadığı söylenir. Kitaplarını arayan Franco hiddetle sınıf arkadaşlarına bir lamba fırlatmıştır. Öğrenciler arasında çıkan bu kavganın sonrası Franco da disipline sevk edilmiş, fakat kendisini arkadaşlarını suçlayarak savunma yolunu seçmemiştir. Bu olaya karışan herkesin üzerinde büyük etki bırakmıştı.³⁵ Franco'nun kararlılık ve onur duygusuyla yalnızca Toledo'da değil, hayatı boyunca kendisine gösterilecek olan saygıyı kazanmayı öğrendiği hikâyesi, bu tür anekdotların inandırıcılığından bağımsız olarak, biyografi yazarlarının daima hedeflediği yakıştırma-
lardandır.

Evinden uzakta, onur, itaat ve disipline en yüksek değerlerin biçildiği subaylık eğitimine başladı. Franco için bunlar yalnızca askerî açıdan geçerli değildi, sonraki yıllarda bu kavramları siyasete de taşıyacaktı. Her şeyin üzerinde ise, İspanya'nın emperyal büyüklüğünün hatırasına dayanan milli kült bulunuyordu.

Müfredat, sona ermekte olan 19. yüzyılın standartlarına, bilhassa 1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı'nın deneyimlerine dayanıyordu. Bu askerî stratejide piyade ile süvari, silahlı kuvvetler içinde merkezî bir role sahipti. O dönemde Avrupa'nın büyük güçlerinin başlattığı askerî yenilikler ve silahlanma çabaları, henüz bu okula girmemişti. Bu bağlamda askerî tarihçiler, İspanya'nın çok sınırlı mali kaynaklarının modern silahlara, özellikle topçuluk alanına yüksek maliyetli yatırımlar yapılmasını imkânsız kıldığını, haliyle birlik ruhuna ve piyadenin saldırı gücüne odaklanıldığını vurgular.³⁶

Franco'nun anılarında, göğüsleri madalyalarla süslü kıdemliler, parlak ve kahramanca rol modelleri olarak, askerî akademi döneminin en belirleyici yaşantısını oluşturur. 80 yaşını aşmış-ken fragmanlar halinde kaleme aldığı anılarında dahi, en yüksek askerî cesaret nişanı (Laureada) sahibi bir binbaşının ihtişamından gözlerini alamadığını anlatır:

35 de la Cierva, *siglo*, I, s. 54; George Hills, *Franco: The Man and his Nation*, Hale, Londra, 1967, s. 62.

36 Jensen, *Soldier*, s. 12.

Yalın kılıç düşmanın karşısına dikilmişti; kafasında düşman süngülerinden aldığı darbelerin şerefli izleri vardı. Yalnızca bu bile bize bütün derslerden daha çok şey öğretmişti.³⁷

Franco'nun daha sonra Sömürge Savaşı ve İç Savaş'ta sergilediği tavır, yine memnuniyetle bu tür anekdotlarla açıklanır.

Tam da erkeklik ritüellerinin hâkim olduğu askerî okul duvarları arasında Franco'nun arkadaşlarının saygısını kazanmak için uğraşması gerekmiş ve kenarda köşede kalmıştı. Anlatılanlara göre, subay çevrelerinde yaygın olan alkol tüketimindeki aşırılıklar ve şehvi kaçamaklardan hep sakınmıştı. Gözlemledikleri onu açıkça etkilemiş olacak ki, Zaragoza Askerî Akademisi'nin başında bulunduğu süre boyunca üstüne eğildiği konulardan birisi zührevi hastalıklar olmuş, hatta cinsel ilişkide prezervatif kullanılması emrini vermiştir. Franco zaman zaman kışla dışında prezervatiflerin kullanılıp kullanılmadığını dahi bizzat kontrol etmiştir.

Toledo'daki öğrenim dönemine denk gelen Temmuz 1909'da, İspanya'nın kıyı kenti Melilla'nın iç kesimlerindeki Berberi kabileleri Fas'ta yorucu bir savaşın fitilini ateşlemişti. "1898 Felaketi"nden bu yana yaşanan bu ilk askerî çatışma, bilhassa subay adaylarını heyecanlandırmıştı. Gelişmeleri yakından takip ediyorlardı. Franco aynı yıl, ihtiyat kuvvetlerinin Fas'ta konuşlandırılmak üzere seferber edilmesine karşı çıkanların, tarih kitaplarına "trajik hafta" olarak geçen, Barcelona'daki kanlı ayaklanmalarından da haberdar olacaktı. İsyan eden işçiler bu savaşın Fas'taki İspanyol maden girişimcilerinin çıkarlarını korumak için verildiğini düşünürken ve bu olaydan etkilenen işçi sınıfı aileleri babalarının askere alınmasıyla neredeyse başa çıkılmaz bir varlık yokluk sorunuyla karşı karşıya kalırken; hem Madrid'deki müesses nizam hem de subay heyeti içinse milli onurun savunulması ve vatanın refahı her şeyden önemliydi. Eylemler vatanseverlik karşıtı ve silahlı kuvvetlerin görevlerini yerine getirmesini önleyen bir saldırı olarak algılanıyordu. Ancak askerî öğrenciler Barcelona'daki ayaklanmaların kanla bas-

37 Pozuelo, *últimos*, s. 100.

tırılması örneğinden, anavatanın iç düşmanlarına karşı harekete geçmenin silahlı kuvvetlerin görevlerinden biri olduğu dersini çıkaracaklardı. Bu vesileyle, toplumda ilerleyen yıllarda daha da derinleşecek olan bir çatlak boy göstermişti. Yabancı basında, özellikle de Fransa'da, ayaklanmaların acımasızca bastırılmasına ve ardından gelen amansız kovuşturmaya karşı yükselen sesler, yabancı güçlere ve kendilerine rakip görülen Pireneler'in kuzeyindeki komşuya karşı güvensizliği körükleyecekti.

Franco subaylık eğitimini 1910 yazının başında tamamladı. Not performansı ortalamanın bir hayli aşağısındaydı. Vaziyet, gelecekteki kariyeri hakkında elbette hiç iyi işaretler vermiyordu. Franco, devresinden general rütbesine ulaşan ilk kişi olacaktı. Ders notlarını pek önemsemeyen hayırhah biyografi yazarları, eğitimini tamamladıktan hemen sonra Afrika'ya gönderilmek için başvuruda bulunan genç subayın kararlılığına ve cesaretine övgüler yağdırırlar.³⁸ Mezunların hepsi bu başvuruyu yapmış, ancak Franco'nunki, bölgede büyük bir subay açığının olmaması, yaşının gençliği, mezuniyet not ortalaması gibi birtakım gerekçelerle reddedilmişti.

Franco, evvela doğduğu büyüdüğü yerden çok uzakta olmayan düzenli bir alaya atandı. Arkadaşları Camilo Alonso Vega ve Francisco Franco Salgado-Araujo'yla beraber Fas'a sevk emirleri ancak 1912'nin başlarında verilecekti. Bu bağlamda dahi yazarlar Franco'nun cesaretinden bahsederler. Fırtınalı çetin bir havada, Melilla'ya mümkün olduğunca erken ulaşmak için arkadaşlarını Ferrol'den eyalet başkentine giden ufak bir tekneye binmeye ikna ettiği anlatılır.

38 Hills, *The Man*, s. 77; Fernández, *tiempo*, I, s. 97; aynı yazardan, *Franco*, 2005, s. 8.

Sömürge Savaşı'nda Bir Subay

Afrika'da geçirdiğim yıllar, içimde tarifsiz bir güçle yaşamaya devam ediyor. Büyük İspanyol anavatanını kurtarma imkânının tohumları orada filizlendi. Bizi kurtaran idealin temeli orada atıldı. Afrika olmadan ne kendimi anlatabilirim ne de kendimi silah arkadaşlarıma açıklayabilirim.¹

Bu sözler 1938'in sonunda, İç Savaş'ın zaferle sonuçlanacağını öngörülebildiği bir ortamda söylenmişti. Diktatörün zihniyetini kısa ve öz tarif etmesi bakımından ve pek tabii Franco imajı için programatik ve temel nitelikte olduğundan bu alıntı sıklıkla kullanılır. Franco biyografilerinin Fas Sömürge Savaşı'na büyük önem vermesinin nedeni budur. Onun, hayatının geri kalanını biçimlendiren davranış özelliklerini burada içselleştirdiği aktarılır. İspanya İç Savaşı üzerine yapılan araştırmalarda da, Fas'taki ve daha sonra anakaradaki savaş yürütme tarzı ve askerî eylem anlayışında güçlü bir paralellik olduğu vurgulanır.²

1 Franco'nun Manuel Aznar'a 31.12.1938 tarihinde verdiği bir söyleşiden: Francisco Franco Bahamonde, *Palabras del Caudillo. 19 de abril de 1937-31 de diciembre de 1938*, Ediciones FE, Madrid, 1939, s. 295-315.

2 Gustau Nerín, *La guerra que vino de Africa*, Crítica, Barcelona, 2005; Sebastian Balfour, *Deadly embrace. Morocco and the Road to the Civil War*, OUP, Oxford, 2002.

Franco Sömürge Savaşı'nın muharebe meydanlarında adından bir hayli söz ettiriyordu. 1926'da, savaşı belirleyen muharebenin ertesinde, Napolyon'dan sonra³ "Avrupa'nın en genç generali"⁴ ilan edilmesiyle doruğa ulaşan, göktaşı şiddetinde güçlü bir askerî kariyere erişmişti. Yalnızca 33 yaşındaydı. Subaylık kariyerini bilhassa zorlu koşullar altında, büyük askerî zaferler vaat eden sömürge hücum taburları ve Yabancı Lejyonu'nda savaşıarak geçirmiş olması, Franco hakkında bölümün açılış alıntısında sözü edilen düşünce ve varoluş biçimine örnek teşkil eder. Genç teğmen, Fas'a varışından kısa bir süre sonra, henüz kurulmakta olan ve başka sömürgeci güçleri örnek alarak İspanyol subayların liderliğinde yerel Faslı paralı askerlerden oluşan düzenli birliğe, Regulares'e atanmak istediğini söyleyen bir dilekçe vermiştir. Bazı biyografi yazarları, Franco'nun bunu bir subayın kızına duyduğu karşılıksız aşk nedeniyle yaptığını ima ederler. Ancak daha ziyade, elbette bu tür cephe birliklerinde askerî ödüller kazanma ihtimalinin daha yüksek olmasının yanı sıra –psikolojik açıdan– kendini ispatlama arayışı etkili olmuş olmalıdır.⁵

Franco daha sonra defalarca, Toledo Piyade Akademisi'nde öğretilen tüm "arkaik düzenlemeleri", taktik ve strateji konusundaki teorik eğitimi ve günlük garnizon tecrübelerini Fas'ta fırlatıp atmak mecburiyetinde kaldığını, zira bunların bırakın bir Sömürge Savaşı'na, savaşın gerçekliğine uymadığını vurgulamıştır.⁶ Ancak savaşta öğrendikleriyle, vurucu birlikler oluşturabilmiştir. Afrika'ya vardktan hemen sonra komutanının Franco'ya, kendisini Mağripli keskin nişancılar için kolay bir hedef haline getiren ışıık yansımalarını önlemek üzere kılıcının sapını mat deri ile kaplamasını emrettiği söylenir. Faslı savaşçıların muharebe davranışları hakkındaki bilgiler, düzenli savaşın söz konusu olmadığı ve buna uygun bir askerî kültür yaratan bu çatışmada en önemli deneyim hazinesiydi.

3 de la Cierva, *siglo*, I, s. 265; Joaquín Arrarás, *Franco*, Aldecoa, Burgos, 1938 (4. baskı), s. 143.

4 Édouard de Blaye, *Franco, ou la monarchie sans roi*, Stock, Paris, 1974, s. 72.

5 Duro, *biografia*, s. 79 vd., 84 vd.; Hills, *The Man*, s. 84.

6 Francisco Franco Bahamonde, "La Maniobra"; aynı yazardan, *papeles*, s. 44.

Franco'nun düşünüşünün temel esaslarından biri, hem Regulares'te hem de daha sonra Yabancı Lejyonu'nda düstur bellediği çelikten disiplindi. *Fas Savaşı Günlükleri*'nde, kanlı düşmanlarının nefret dolu gözleri belerdğinde dahi, askerlerinden gözlerini kırpmadan gereğini yapmalarını beklediğini yazar. Emirlerin kayıtsız şartsız yerine getirilmesiyle ilgili, o sıralar binbaşı rütbesinde olan Franco'nun 1922 yılında bir gazeteciyle gevezelik ederken söyledikleri, defalarca aktarılan bir anekdot olmuştur. Konu, düşmanın ateş altına aldığı bir mevziden zorunlu bir geri çekilme idi:

Yoğun bir ateş teatisinden sonra, düşmanın fark etmemesi için geri çekilmenin mümkün olduğunca çabuk gerçekleşmesi gerekiyordu. Bir işaret üzerine manga harekete geçti, ancak bir sonraki sipere yaklaşırken birisi yaralanıp yere düştü. Birlik, yaralıyı almak için geri dönmek zorunda kaldı. Bir süre sonra yeniden geri çekilmeye girişildi, ancak bu defa da bir ölü verildi. Bu da, birliğin cesedi almak için yeniden tepeye tırmanması demekti. Birlik nihayetinde başarıyla geri çekildiğinde Franco birkaç sandık mühimmatın geride bırakıldığını fark etti. Bunun üzerine geri çekilme bir kez daha durdurularak, bırakılan sandıkların alınması emri verildi. Geri döndüklerinde sandıkların boş olduğunu görünce, Franco şöyle bağırdı: "Hiç mühim değil! Bugün, arkada tek bir boş sandık dahi bırakmayacağımız bir gün!"⁷

Bu tür haberler tabii ulusal kahramanlık hikâyelerinin arka planını oluşturur. Böylesi emirler disiplini sağlamak için de yararlı görülmüş olabilir. Ancak araştırmalar, burada astları üzerinde sınırsız bir güce sahip, amansız bir subay görür. Kişisel şan arzusuyla askerlerine karşı acımasız bir sertlikle hareket ettiği de olmuştur.⁸ Franco'nun kendisine emanet edilmiş adamları korumasıyla temayüz ettiği iddiaları, bu açıdan sorgulanmaya açıktır.

Talep edilen disiplini sağlamak için, asker kaçaklarının derhal ve yerinde kurşuna dizilmesi gibi acımasız cezalar uygula-

7 "El 'As' de la Legión", ABC, 22.02.1922.

8 Rueda, *salvar*, s. 64, 88; Bennassar, *Franco*, s. 274.

nabiliyordu. Franco'nun kuzeninin günlüklerinde, seve seve anlatılan bir örnek zikredilir. Buna göre bir gün bir asker kötü yemeklerden şikâyet ederek, protesto amacıyla tabağını bir subaya fırlatmış; bunun üzerine Franco'nun emriyle derhal vurulmuştur. Akabinde Franco ceset yerde yatarken bütün tümene orada yürüyüş yaptırmıştır. Askerî tarihçi Blanco Escolá gibi yazarlara göre Franco'ya böylesi emirler verdiren evvela “içindeki zalimliği serbest bırakmak”⁹ olsa da, bu sertlik sömürge subaylarının karakteristik özelliği idi. Bununla, İç Savaş'ın ilk günlerinde general rütbesindeki kararsız subayların dahi isyancılar tarafından duraksamadan kurşuna dizilmesi arasında paralellik kurulmuştur.

Savaş idaresindeki acımasızlık ve zalimlik Fas Savaşı'nda programatik nitelikteydi. Franco, sömürge ordusunun dergisinde basılmış bir söyleşide şöyle der:

Savaşta kayıplarımızı azaltmaya, düşmanın kayıplarını artırmaya katkıda bulunan, böylece üstünlüğümüzü ve prestijimizi artırmaya yardımcı dokunan her şey tereddütsüz desteklenmeli. Aksi takdirde kutsal vatan yolunda ağır bir ihmal günahı işlemiş oluruz.¹⁰

Buna yoğun zehirli gaz kullanımı da dahildi.¹¹

Franco, mahkûmların katledilmesi, muhaliflerin sakat bırakılması, yağma, talan, kadınların kaçırılması ve tecavüzlerle ilgili olarak *Fas Savaşı Günlükleri*'nde sürekli imalı bir şekilde düşmanı “cezalandırmak” konusunda askerlerini serbest bıraktığını söyler. Böyle suçlar münasip ve meşru görülmüştü. Nitekim çok sayıda kan dondurucu haber savaş döneminde yazılan günlüklere sızmıştır. Askerlerin ve Regulares'in Berberilerin süngüye takılı kafalarını ganimet olarak sergiledikleri fotoğraflar günümüze dek kalmıştır. Franco ayrıca *Fas Savaşı Günlük-*

9 Carlos Blanco Escolá, *pasión*, s. 14.

10 Franco Bahamonde, *papeles*, s. 53.

11 Rudibert Kunz ve Rolf-Dieter Müller, *Giftgas gegen Abd el Krim. Deutschland, Spanien und der Gaskrieg in Spanisch-Marokko 1922-1927*, Rombach, Freiburg, 1990.

leri'nde, haylaz oğlan çocuğu görünömlü bir askerin, hayatını bağışlasın diye yakaran Mağripli'yi öldürmesi, kestiğı kulaklarını da ganimet payı olarak yanına alması gibi sahneler de tasvir eder. Bu tasvirlerden yola çıkan 1930'ların Almanca Franco biyografi literatürü, bu savaş dehşetini, savaş esnasında ahlâkın vahşileşmesinin bir sonucu olarak görmekten ziyade, dönemin etnolojik yaklaşımına uygun olarak, Iber Yarımadası'nda yüz-yıllar süren Mağrip egemenliğinde şekillenen İspanyolların Afrikalı karakterine atfetmiştir.¹²

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan hayırhah biyografiler Sömürge Savaşı'nın bu tür "yan etkilerini" görmezden gelmeyi tercih etmiş ve Franco'nun "katı mizacını" masumlaştırarak anlatmışken,¹³ yakın dönemdeki araştırmalar, onun Fas'ta Sömürge Savaşı'na özgü davranışları içselleştirirken, tamamen gayriinsanileştğini vurgular.

Hayırhah biyografilerine göre sömürge subayı Franco başına iş açması mümkün riskler almaktan korkmuyordu. Cesur, soğukkanlı, korkusuz, pervasızdı. İspanyol Lejyonu'nu tertip etmiş olan José Millán Astray gibi yol arkadaşları da öyle yazmıştı. O, Franco'nun hasmının karşısına kendinden emin, dimdik dikilmesine hayrandı. Emilio Esteban Infantes gibi başkaları ise Franco'nun savaş ateşinin ortasında soğukkanlılıkla hareket etmesini ve daima durumu kontrol altında tutmasını övüyorlardı. İlk "resmî" biyografisinin yazarı Joaquín Arrarás şöyle söyler: "Hiçbir şey düşmanı, hasmının çelikten sükûnetinden daha fazla tedirgin edemez. Sinirlerine hâkim olan adam, üstünlüğü ele geçirir."¹⁴ Yazar bu bağlamda bilindik bir anekdot anlatır. Bir defasında gelen bir kurşun Franco'nun elindeki şişenin mantarına isabet etmiştir. Franco önce sükûnetle bardağındakini içip bitirir, sonra kurşunun geldiğı yöne dönüp şöyle seslenir: "Bir dahaki sefere daha düzgün nişan al."¹⁵ Zamanın ba-

12 Rudolf Timmermans, *General Franco*, Otto Walter, Olten, 1937, s. 111 vd., s. 135 vd.

13 Dahms, *Franco*, s. 24.

14 Arrarás, *Franco*, s. 133.

15 A.g.y., s. 29; Moure-Moriño, *Profil*, s. 18.

sını, General José Sanjurjo'nun bir defasında Franco'ya muhabebeler esnasında şunları söylediğini aktarmıştır:

Sizi savaş ortasında yine at sırtında görürsem, bir Mağrip kurşunuyla değil, bu sefer benim attığım bir taşla reviri boylarsınız.¹⁶

Böylesi hikâyelerden türeyen efsaneler hızla yaygınlık kazandı. Franco'nun Regulares'te görev yaptığı süre boyunca Mağrip-li savaşçılarca yalnızca cesareti nedeniyle takdir edilmediği, aynı zamanda en cüretkâr eylemleri esnasında kendisine tek bir kurşun dahi isabet etmediği için ilahi korumaya sahip bir savaşçı olarak saygı gördüğü söylenir. Bu minvalde Franco'nun şu sözleri aktarılır: "Ölümün her seferinde yanımdan geçip gittiğini gördüm, ama bereket versin beni tanımadı."¹⁷ Kader imgesi, apolojetik¹⁸ Franco biyografilerine böyle girmiştir:

Kaderin onu daha yüksek bir göreve sakladığı ve kendisinin on dört yıl süren zorlu hazırlık sonrası bu misyonu yerine getirebilecek bir adam haline geldiği söylenebilir.¹⁹

Franco'nun cesareti ve askerî başarıları kariyeriyle de belgelenmiştir. 1912'de teğmenliğe terfi etmesi, kıdemi icabı elde ettiği tek terfiydi. Diğer terfilerini savaşlardaki yararlılıklarıyla aldı.

Luis Ramírez gibi Franco'yu eleştiren sesler dahi onun askerî cesaretini ve ölümü hafife almasını takdir etmekten kendilerini alamamıştır. Onlara bakılırsa Franco herkesten sadece kendisi için de geçerli olanı talep etmiş, tüm acımasızlığına rağmen nefret ve intikam duygularıyla hareket etmemiştir. Rakibine zulmetmekten ve onu yok etmekten doya doya zevk alan bir sadist de değildi buna göre, intikam anında mutluluk

16 "El 'As' de la Legión", ABC, 22.02.1922.

17 Arrarás, *Franco*, s. 132.

18 Mazeretçi, aklayıcı – e.n.

19 Dagobert von Mikusch, *Franco befreit Spanien*, Paul List, Leipzig, 1939, s. 85, s. 46 vd.; Moure-Mariño, *Profil*, s. 9; Francisco Salvá Miquel ve Juan Vicente, *Francisco Franco, historia de un español*, Ediciones generales, Barcelona, 1959, s. 56.

hissetmezdi;²⁰ şu da var ki psikolojik değerlendirmeler bunun tutku yoksunluğundan kaynaklanabileceğini söyler.²¹ Franco'yu eleştirenler de belli bir hayranlığı gizleyemezken, hagiografları beklenebileceği gibi onu tanrılaştırmışlardır:

Zengin aktarımlar, aynı zamanda taktisyen olarak kalibresi ni de açıkça gözler önüne seriyor: Bir siyasetçi ve devlet adamı olarak onu öne çıkaran bir kurnazlık ve güçlü bir özgüven. Franco pusudaki bir avcı gibi sabırlı davranırdı. Kuşku cu, sakin ve temkinli, soğukkanlı ve hesapçıydı. Ancak birisi bir müteredditle karşı karşıya olduğu zannına kapılacak olursa, (...) bu savaş ustasının nasıl yıldırım hızıyla kararlar aldığı nı ve büyüleyici bir şevkle emirler verdiğini yaşayıp görürdü.²²

Psikolog González Duro, cüretkârlık ve soğukkanlılığın ardındaki itici güçler hakkında şöyle yazar:

Korkmaktan korkmak, üstlerince ve astlarınca korkak olarak algılanmaktan korkmak ve hepsinden önemlisi, onurunu kaybetmektense ölmeyi yeğleme düsturuna uygun olarak, bir görevi yerine getirememekten, neticede başarısız olmaktan korkmak; onu çoğu zaman görevini layığıyla yerine getirmenin ötesinde bir cesaretle davranmaya itmiş, böylece kendisine duyduğu saygının pekişmesine ve her taraftan takdir toplamasına katkıda bulunmuştu.²³

Bunların yanı sıra organizasyon becerileri ve planlamadaki titizliği de muhtemelen kısa sürede üst komuta kademelerinin dikkatini çekmesini sağlamıştı.

Yine de araştırmacılar her ne kadar Franco'yu cesur ve titiz bir subay olarak görseler de büyük bir stratejist olarak görmezler. Tarafsız olmaya gayret eden bir biyografi yazarı, Juan Pablo Fusi, şöyle söyler:

20 Ramírez, *mesianismo*, s. 45, 59-62, 73, 198; Bennassar, *Franco*, s. 273.

21 Salgado, *radiografía*, s. 63.

22 Dahms, *Franco*, s. 22.

23 Duro, *biografía*, s. 84.

Franco Afrika'da mükemmel bir komutandı ama bir stratejist değildi. Orduya bazı taktiksel yenilikler getirmiş olsa da modern savaş yöntemlerine hâkim değildi.²⁴

Franco daima sömürge coğrafyalarındaki piyade subayı zihniyetiyle hareket etti. Taktiksel yaklaşımı, arazinin kademe- li olarak ele geçirilmesi, sonrasında pusulardan kaçınmak için emniyete alınması ve kaybedilen alanın, insana zorlantılı gelen bir tavırla, her ne pahasına olursa olsun yeniden ele geçirilmesi ile karakterize edilebilir. Bu manada Franco'nun bir saldırı öncesinde arazi, erzak ve düşman tahlilinde son derece dikkatli düşündüğü söylenir.²⁵ Ancak yazılarında da görülebileceği üzere, savaş uçakları ve zırhlı araçlar gibi modern silah sistemleriyle ilgili belirgin bir sakıncanlığı vardır; bunu daha sonra İç Savaş'ta da sürdürmüştür. Franco için bu tür yeni silahlar, tıpkı topçular gibi, yalnızca piyadeyi desteklemeye yarayacak araçlardı.²⁶

Bu arada, Franco'ya atfedilen olağanüstü cüretkârlık da görelileştirilir hale gelmiş bulunuyor. Askerî başarıları, gayrinizami Sömürge Savaşı'nın olağan pratiği olarak kabul ediliyor. Yüceltmeler büyük ölçüde Sömürge Savaşı sırasında terfi veya hut onur elde etme amacına hizmet etmiş, hepsinden önemlisi Franco'nun 1936'dan sonra efsanevi bir lider olarak apolojetik yeniden kurgulanmasına yaramıştı. Franco parlak bir askerî kariyere sahip olmuş olabilirdi, ancak örneğin Manuel Goded gibi benzer şekilde hırslı ve şana şöhrete düşkün başka subaylar da vardı ve o da benzer bir hızla terfi etmişti. Franco en yüksek cesaret nişanı olan Laureada'yı alamamıştı. Blanco Escolá gibi askerî tarihçiler, Franco'nun terfilerinin askerî başarılarının olağanüstü niteliğinden ziyade, Afrika ordusunun düzenlemelerini ve ahbap çavuş ilişkilerini ustaca kullanabilmesinden kaynaklandığına inanırlar.²⁷ Bu açıdan Fas Savaşı, şan-şeref müptela- lığını tatmin etmek ve onun beraberinde getirdiği yolsuzlukla-

24 Fusi, *Franco*, s. 21.

25 Salgado, *radiografia*, s. 115; Jensen, *Soldier*, s. 29.

26 Franco Bahamonde, *papeles*, s. 47-53.

27 Carlos Blanco Escolá, *pasión*, s. 71 vd., 79-86, 92 vd.

rı kotarabilmek için bir panayır olarak görülüyordu; bu da yine, Iber Yarımadası'ndaki subay heyeti içinde kızgınlıkları fitilleyecekti. Her şeye rağmen, Franco'ya bugün dahi yakıştırılan müstesna subay imajı, Fas deneyimlerine dayandırılır.

1916'nın haziran ayı sonunda, savaşları kazasız atlatmış Franco'nun karnına nihayet bir kurşun isabet etti. Savaşta aldığı tek ciddi yara buydu. Ölümünden dönmüştü. Sonraki yıllarda bu hadise inatçı söylentilere sebep olacaktı. Bu hadisenin Franco'nun kısır kalmasına yol açtığı iddiası sürekli dillendirilmiştir.²⁸ Bu iddialara göre 1926'da doğan kızı onun kendi biyolojik çocuğu değil, kardeşi Ramón'un kızıydı ve Franco çifti onu evlatlık almışlardı.²⁹ Bu konuda çeşitli kanıtlar gösterilir. Bunlar arasında, akrabalarının ve Franco'ya yakın kişilerin doğum tarihinin günü, ayı, hatta yılıyla ilgili verdikleri bilgilerin farklılık göstermesi de vardır.³⁰ Ayrıca kızın hayatının ilk on yılına ait hiçbir fotoğrafının olmadığına da dikkat çekilir. Franco çiftiyle 1928 yılında yapılmış bir söyleşide Franco'nun eşi ne beraber geçirdikleri en mutlu günler sorulduğunda, kızlarının doğumundan değil de düğünden bahsetmiş olduğuna da atıfta bulunulur.³¹

Bunlar yalnızca ilginç anekdotlar değildir; Franco'nun yaralanması ve kısırılığı meselesi, Franco'nun kişiliğinin psikolojik yorumlanmasına katkıda bulunması bakımından önemlidir. Franco, subaylara atfedilen zampara davranış kalıbına hiçbir şekilde uymaz. Bu bakımdan hali, diktatörken dahi, General Primo de Rivera'yla veya XIII. Alfonso ile bariz biçimde çelişkilidir. Biyografi yazarlarından bazıları, Franco'nun kendi babasından tiksinsenmesini bunu açıklamak için yeterli bir argüman olarak gösterir. Yaralanmasından önce de bilinen özel bir aşk macerası yoktur. Ancak psikolojik tahliller, koşulsuz iktidar arzusu ile cinsel iktidarsızlık arasındaki bağıllık ilişkisi-

28 Ramírez, *mesianismo*, s. 130 vd.; Nourry, *conquête*, s. 213 vd.; Rueda, *salvar*, s. 101-109.

29 Nourry, *conquête*, s. 213; José María Zavala, *Franco, el Republicano. La vida secreta de Ramón Franco*, Altera, Madrid, 2009.

30 Rueda, *salvar*, s. 103 vd.

31 Estampa, 29.05.1928, basıldığı kaynak: de la Cierva, *siglo*, I, s. 215, 278, 293.

ne işaret ederler.³² Bu bağlamda tanımlanan kastrasyon kompleksi, kısa boyuna ve tiz çıkan sesine de dayandırılabilir. Franco'nun yalnızca güvensizliği değil, aşırı merhametsizliği de bir telafi edimi olarak buradan çıkarsanabilir.³³

Daima nüfuz edilmez ve mesafeli bir izlenim uyandıran Franco'nun, davranışlarını sonraki yıllarda temelden değiştirmiş olması bâbında, Fas'ta bulunduğu süre boyunca hiçbir dinî ihtiyaç duymadığı sıklıkla vurgulanmıştır. Katolik bir okuyucu kitlesini hedefleyen *Fas Savaşı Günlükleri*'nde, sahra ayinlerinden nadiren ve göstermelik olarak bahsedilmesi manidardır. Franco, Afrika'da ne korku ne kadın ne de kilise bilmiş bir adam olarak tarif edilir.

Karnından yaralanmasına neden olan muharebe görevine istinaden Franco henüz 23 yaşında binbaşılığa terfi ettirildi. Terfisi ancak bizzat krala başvuruda bulunduktan sonra gerçekleşecekti, zira bu yönde bir teklif daha önce yaşının genç olması gerekçe gösterilerek reddedilmişti. Bu epizot da Franco'nun sadece özgüveninin yüksekliğine değil, aynı zamanda yine babasından hiçbir zaman kazanamadığı takdiri talep ediyor olduğuna dair bir işaret olarak okunur.³⁴ Bu terfiyle binbaşı rütbesine sahip en genç İspanyol subayı oldu. Bu ona, bir küçültme ifadesi olarak *comandantín* (küçük komutan, komutancık) lakabının takılmasına yol açtı; kendisine en yüksek askerî onur nişanı olan Laureada'nın verilmesi önerisi, bu terfiyle ilgili şüpheler sebebiyle kabul edilmedi. Fas Savaşı'nda Laureada'dan mahrum bırakılması şüphesiz Franco'yu çok rahatsız etmişti. "Resmî" biyografisini Franco ile yaptığı konuşmalara dayanarak yazan Arrarás, Franco'nun nizamnamede yer alan şartlar gereği bu onura birkaç defa layık görülmüş olması gerektiğini belirtir. Bu hoşnutsuzluk, Franco'nun İç Savaş'ın sonunda Generalissimo ve devlet başkanı olarak Laureada'yı kendi kendisine layık görmüş olmasından da fark edilir.

32 Rueda, *salvar*, s. 26.

33 Psikiyatrist ve nörolog Carlos Castilla del Pino'nun bulgularına atfen: Salgado, *radiografia*, s. 169 vd.

34 Rueda, *salvar*, s. 67; Hodges, *Franco*, s. 37.

Franco binbaşılığa terfisiyle beraber, ilk olarak İspanya anarşisine, Asturias bölgesinin başkenti Oviedo'daki bir garnizona sevk edildi. Hayatın akışı onu burada yalnızca Camilo Alonso Vega ve kuzeni Franco Salgado-Araujo'yla bir araya getirmekle kalmayacak; şehrin önde gelen ailelerinden birinin kızıyla olan ilişkisinin, babasının karşı çıkması nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanması sonrasında, müstakbel eşi Carmen Polo ile bu taşra şehrinin burjuva ortamında tanışacaktı. Carmen de şehrin varlıklı üst sınıfına mensuptu ve onun da babası, kızının bıçkın bir subaya bağlanmasını başlangıçta uygunsuz bulmuştu. O sırada hâlâ bir manastır okulunda öğrenci olan bu kızın ısrarla peşinden koşmadaki inadı, anlaşılan hasretliğini bir paravanın arkasından görebilmek için Franco'yu neredeyse her gün sabah ayinine katılmaya sevk etmişti.³⁵

Madencilik ve ağır sanayiyle İspanya'nın diğer bölgelerinden daha yüksek sanayileşme seviyesinde bir bölge olan Asturias'ta, toplumsal çalkantılarıyla modernleşme sürecinin karanlık tarafı da görünür oluyordu. Bundan doğan çatışmalar, işverenlere eşi benzeri görülmemiş kâr getirecek ancak iç talepteki daralma ve artan fiyatlar nedeniyle işçilerin ekonomik durumunu da vahamete sürükleyecek olan dünya savaşı konjonktürünün ardından bilhassa şiddetlenecekti. Franco Rusya'daki devrimci hadiselelerin de etkisiyle sosyalistlerle anarşistlerin örgütlediği ve Asturias maden bölgesinde bilhassa destek gören 1917 yazındaki devrimci genel grevi, burada yaşadı. Ayaklanmalar ancak üç haftada ve silahlı kuvvetlerin devreye sokulmasıyla bastırılabilirdi. Franco'nun geriye dönüp baktığında ikrar edeceği üzere, yaptıkları, "işçilerle yırtıcı hayvanlar misali savaşmak" tı.³⁶ Binbaşı Franco'nun da görevlendirildiği "düzenin yeniden inşası" harekâtı esnasında, Asturias'ta sayısız tutuklama ve işkence yapılmış, düzinelerce kişi ölümcül şiddete kurban gitmişti. Zamanın tanıkları, sağcı şiddet orjisini ateşleyen "Afrikalı nefreti"nden söz ediyordu. Ancak temel sorun ve işçi sınıfının koşulları değişmeyecekti.

35 Carmen Polo'nun bir röportajından: Estampa, 29.05.1928, basıldığı kaynak: de la Cierva, siglo, I, s. 293.

36 Franco'nun 19.05.1946 tarihinde Oviedo'da yaptığı konuşmadan: A.g.y., s. 128.

Kriz, kendinden emin Katalan burjuvazisinin isyanıyla aynı zamana denk geldi. Bu dönemde Barcelona metropolü sanayi ve kültür alanında öncü rol oynuyordu. Buna istinaden, siyasi sistemde köklü bir reform talebi, bilhassa dinamik bir gelişme içinde olan Katalonya'dan geliyordu; zira bu sistemin, "1898 Felaketi" sonrası defalarca ilan edilen İspanya'nın yenilenmesi ihtiyacını karşılamakta yetersiz kaldığı kanıtlanmıştı. Ancak, anayasal reformun bir parçası olarak ülkenin federalleştirilmesi talebi, Madrid müesses nizamı için kabul edilemezdi. Ne var ki, devrimci huzursuzluklar Katalan burjuvazisinin maddi temelini tehdit ediyor olduğundan, (Madrid'le Barcelona arasındaki) bu bilek güreşine son verildi. Buna rağmen, merkezî hükümet ile ivme kazanmaya devam eden Katalan milliyetçiliği arasındaki ilişki gerginliğini koruyacak, hatta denkleme yakında Bask milliyetçiliği de eklenecekti.

Asturias bölgesi ve başka yerlerdeki ayaklanmaların yanı sıra Katalonya'daki ayaklanma da silahlı kuvvetler nezdinde bölücü sosyalist ve ayrılıkçı ajitasyon olarak algılanmış olsa da, ordu içinde dikkatler uzun süredir içten içe kaynaklı ve yine 1917'de zirve noktasına ulaşan bir çatışmaya odaklanmıştı. Silahlı kuvvetlerdeki memnuniyetsizliğin bir nedeni de, Fas'taki savaşta gösterilen yararlılığa dayalı terfi uygulaması idi. İspanya anakarasında görev yapan subaylar, diğerlerinin kayırıldığını düşünüyorlardı. İlaveten, topçu ve mühendisler de haliyle sürekli önecephede bulunmadıklarından ve bu sebeple de kişisel olarak önplana çıkma fırsatını fazla yakalayamadıklarından terfilerde dezavantajlı muamele gördükleri hissine sahiptiler. Nihayetinde fiyat artışları ve geçim koşulları da subayların yaşam standartlarını etkiliyordu. Subayların kızgınlığı, mevcut durumdan sorumlu tutulan, yozlaşmış ve kayırmacı siyasi sisteme yönelmişti. Bunun sonucunda siyasi yönetime karşı subayların çıkarlarını temsil etmeye dönük askerî cuntalar oluştu.

Ama Fas'ta konuşlandırılmış ordu da uyanık vaziyetteydi ve siyasi hassasiyetleri dikkate alan hükümetin kendilerini Sömürge Savaşı'nda yeterince desteklemediğini düşünüyordu. İspanyol protektorasının tüm toprakları hiçbir surette kontrol al-

tında değildi, yalnızca kıyı kalelerinin hinterlandı sıkı bir şekilde denetleniyordu. Melilla şehrinin doğusu ile Ceuta'nın batısı yalnızca deniz yoluyla birbirine bağlıydı.

İspanya'nın vaziyete hâkim olamayışının sebepleri arasında, Sömürge Savaşı'nı sürdürmek için tamamen yetersiz olan köhne eğitim sistemi ve yüksek maliyetli modern silah sistemlerinden yoksunluk sayılıyordu. İlaveten, düşmanın vahşet ve gaddarlıkla savaşıyor olması ve yöreyi yakından tanıması korku ve dehşet yayıyor, bu da birliklerin motivasyonunu düşürüyordu. Ayrıca isyancı Kabiliye aşiretleri, bölgedeki İspanyol-Fransız rekabetinden faydalanarak, Fas'ın Fransız kesiminde açık olan ikmal yollarını kullanabiliyorlardı.

Kalıcı başarılar elde edilememesi ve binlerce insanın hayatını kaybetmesi, ulusal bütçe üzerinde büyük bir yük oluşturan Sömürge Savaşı'na yönelik olumsuz tutumu pekiştirdi. Savaşın halkta yarattığı hoşnutsuzluğu göz önünde bulunduran yürütme, savunma amaçlı bir askerî strateji ile maliyetleri ve kayıpları en aza indirme gayretine girdi. Ancak iç bölgelerden aralıksız devam eden gerilla saldırıları, sonu gelmeyecek gibi görünen bir yıpranmaya yol açmaktaydı. İç siyaset ve ekonomiye dair bir dizi ciddi sorunlarla boğuşan siyaset kurumu, halkın benimsemediği bu meselede gitgide savunma konumuna itiliyordu. Dolayısıyla, çıkarları etkili sömürge örgütlerince temsil edilen diğer sömürgeci güçlerin girişimlerinin aksine, Fas öncelikle bir askerî prestij projesine dönüştü. Afrika, askerî rüyaların ve kâbusların sembolüydü.

Fas'taki silahlı kuvvetler, hükümeti, eyleme geçmek için gereken enerji ve iradede yoksun olmakla suçluyordu. Buna göre, parlamentarizm, zor zamanlarda milletin esenliğini ve onurunu korumak için hareket etmekten aciz görünüyordu. Buna karşı, savaşı tümüyle askerî kriterlere göre etkin bir şekilde yürütebilmek ve nihayetinde kazanabilmek için, orduya yeterli kaynakların sağlanması ve hareket özgürlüğü verilmesi talebinde bulundular. Aksi takdirde, protektora "barış getirmek" mümkün olmayacaktı. Franco da *Fas Savaşı Günlükleri*'nde tam da bu konuda öfkesini dile getirir:

İspanya'dan yankılanan sesler Şafşavan'da bize ulaşıyor. Ülke, protektörada gerçekleşen olayların uzağında yaşıyor. Silahlı kuvvetlerin ve bu sıcak kayalıklarda her gün kanıyla bedel ödeyen bu feragatli subay heyetinin fedakârlıklarına kayıtsız kalıyor. Bu nasıl bir vurdumduymazlıktır! Kısa bir süre öncesine kadar cephede yer almak için yarışan subayların günden güne hevesi köreliyor.³⁷

Afrika'da savaşan subayların kendilerini ordunun belkemiği olarak görmeleri de artan kızgınlığı körüklüyordu. Franco tamamen bu ruh haliyle konuşuyordu:

Silahlı kuvvetlerimizin en iyi ve yegâne okulu, Afrika seferlerimizdir. Burası, değerlerin ve erdemlerin görünür hale geldiği yerdir. Afrika'da coşkuyla savaşan subaylar bir gün anakaradaki silahlı kuvvetlerin sinirini, ruhunu oluşturacak.³⁸

1919'un sonunda Franco, daha önce Filipinler'de isyancılara karşı katıldığı harekâтта göğsü madalyalarla dolan José Millán Astray ile tanıştı. Astray, Fas'taki savaş için Fransız Yabancı Lejyonu modelinde gönüllü bir tabur kurma projesi üzerinde çalışmaktaydı ve deneyimli Afrika muharibi Franco'yu da ekibe dahil etmek istiyordu. Franco, hem bu projeye dahil olmakta bir takım çekinceleri bulunmasına hem de Carmen Polo ile ilişkisinin o sıralar pekişmekte olmasına rağmen, teklifi yine de kabul etti. Bunun sebebi belki Arrarás'ın deyişiyle "Afrika ateşi",³⁹ belki de hırsı idi,⁴⁰ çünkü Oviedo'da kalsaydı terfisi uzun zaman alacaktı. Ekim 1920 ortalarında Franco, önceki hayatlarını geride bırakan ilk gönüllü grubuyla beraber Ceuta'ya doğru yola çıktı. Kurulacak taburlardan birinin komutasını aldı. Ardından Camilo Alonso Vega ve Franco'nun kuzeni de ona katıldılar.

Yabancı Lejyonu'nda, Millán Astray ve Franco'nun körükledikleri ölüm kültü hüküm sürüyordu. Buradaki askerlerin gelini tüfek değil ölümdü. Kışlanın kemeri (bugün hâlâ kullanılan)

37 Franco, *Diario*. Aynı yazardan, *papeles*, s. 84.

38 A.g.y., s. 85 vd.

39 Arrarás, *Franco*, s. 34.

40 Carlos Blanco Escolá, *pasión*, s. 90.

şu sloganla süslenmişti: “Lejyonerler savaşa. Lejyonerler ölüme.” Fedakârlık, itaat, disiplin, vahşet, şiddet ve ölüm bu vurucu birliğin düşünce ve eylemlerini niteliyor ve ona korkunç bir ün kazandırıyordu. Franco’nun böylesi cesur, sınır tanımayan bir birlikle duyduğu gurur, *Fas Savaşı Günlükleri*’nde Yabancı Lejyonu’nun marşlarından birine düzdüğü övgülerde yankılanır. Marşın ikinci kıtası şöyledir:

*Savaşa susamış, ilerliyorsa,
bu deliler, bu cehennem kaçınları,
hiçbir güç durduramaz onları.
Yakarlar, yıkarlar, öldürürler.
Onlara yaşam tırpanı derler.
Her biri bir Titan misali,
zevkle kavrarlar,
bilenmiş, keskin, hançeri.⁴¹*

Askerî tarihçiler, Yabancı Lejyon öğretisini, saldırgan Japon birliklerinin maddi yetersizliklerine rağmen galip geldiği 1904-1905 Rus-Japon Savaşı deneyimlerine dayandırır. ⁴² Millán Astray, savaş ahlâkını aktarmak üzere *buşido* (savaş yolu) öğretisini Toledo Piyade Akademisi’nde müfredata dahil etmişti, şimdi de Yabancı Lejyonu’na bu ruhu aşılıyordu.

Yabancı Leyjon, düzenli birliklerin moralinin harekâtı yürütmeye yeterli görülmediği her yerde vurucu güç olarak konuşlandırılacaktı. Lejyon adından sıkça söz ettirmeye başlamıştı. Bu esnada siyasi liderlik, bir strateji değişikliğine gitmeye karar vermiş, protektörlerin askerî kontrolünü kademeli olarak ele geçirmeye girişmişti. Ekim 1920’de Şafşavan’ın alınması bunun önemli bir nişanesiydi. Melilla çevresindeki bölge de dahil olmak üzere ilk başarıların ardından, ertesi yılın temmuz ayında, isyancıların ana üssü olarak görülen Annual’ın arkasındaki bölgeye yapılan aşırı cüretkâr saldırı, seferdeki ordunun binlerce kayıpla yıkıcı bir yenilgiye uğramasına yol açacaktı. Ardından bölgenin tümünde şiddetli çatışmalar baş gösterecek,

41 “La Canción del Legionario” (Lejyonerler Marşı), 2. Kıta.

42 Jensen, *Soldier*, s. 11.

Ispanyollar bölgenin doğu kısmında kontrolü tamamen kaybederek Melilla şehrine çekilecekti.

Melilla'nın artık tehdit altında olması nedeniyle, bölgeye acilen Batı Fas'tan birlikler sevk edildi. Bu birlikler arasında Franco'nun komutasındaki birlik de vardı. Bu birlik oraya sevk edilen kuvvetlerin yalnızca bir kısmını temsil etse de, Melilla'nın düşman güçlerin elinden kurtarılmasıyla ilgili öncelikle Franco'nun adı anılır. Bunda 1922'de yayımlanan *Fas Savaşı Günlükleri*'nin katkısı olduğu muhakkaktır, ancak hagiografileri ve diktatörlük dönemindeki tarihî propagandayı da unutmayalım. Tüm bunlar sayesinde çetin koşullara rağmen Melilla Limanı'na inmeyi başarmış tek taburun Franco'nunki olduğu izlenimi yaratıldı. Franco'nun kalan son heykeli, kaldırıldığı 23 Şubat 2021 tarihine kadar bu kasabada, kamusal alanda sergileniyordu. Belediye meclisininse bu anıtın bir diktatöre değil, Melilla'nın kurtarıcısı Binbaşı Franco'nun anısına adanmış olduğunu savunarak kendini haklılaştırması manidardır.

Fas Savaşı Günlükleri'nin yayımlanması ve Afrika ordusunun yaklaşımını temsil eden bir yayın organı olan *Revista de Tropas Coloniales*'de (Sömürge Birlikleri Dergisi) yöneticilik görevleri üstlenmesi ile Franco, salt askerî hırslarının ötesinde, kamusal imajını da geliştirmeye başladığını, kamuoyunu etkilemek istediğini ve nihayetinde daha yüksek görevlere talip olduğunu gösteriyordu. Bu bağlamda, atılğan sömürge subayı imgesi, görev bilincinin her şeyin üstünde olduğu ve birliğinin başarılarını önp-lana çıkaran Franco'nun geliştirdiği mütevazı asker görünümüyle çarpıcı bir tezat oluşturur. Nitekim Şubat 1922'de Madrid'de Franco'yla mülakat yapan ve makalesini "Yabancı Lejyonu'nun Ası"na adayan bir gazeteci, süvarinin kahramanlıklarından övgüyle bahseder, kendisine duyduğu hayranlığı gizleyemez:

Bir gün Madrid'de yürürken, tüm bunları yeniden hatırladık. Franco, insanların kendisini tanımasından, dikkatleri üzerine çekmekten mahcup oluyordu. Kendisi tanıdığımız açık ara en mütevazı adamdır, bu tevazusu da çocukken aldığı terbiyeye veya kendini takdim gayretine bağlı değildir. Şahsiyetine haki-

katen hiç önem vermiyor; onun için en mühimi görevin yerine getirilmesidir.⁴³

Bu alçakgönüllülük jesti, o yıllarda, özellikle Ferrol ve Oviedo'da onur nişanı aldığı sıralarda, kamuoyu önüne bütün çıkışlarına eşlik ediyordu. Dönemin savaş bakanı ve sonrasının cumhuriyetçi Cumhurbaşkanı Niceto Alcalá Zamora dahi Franco'nun diğer genç, hırslı rakip subaylar karşısındaki mütevazı tavrından etkilenmişti.⁴⁴

1923 yılının başında Millán Astray'ın kamuoyuna yaptığı nahoş açıklamalar nedeniyle komutanlıktan alınmasının ardından Franco, boşalan bu mevkiye atanmayınca ve bu atama için gereken yarbaylığa terfisi de yapılmayınca Yabancı Lejyonu'ndan ayrıldı. Terfisi gelmediyse de, prestijli Medalla Militar nişanına layık görüldü, XIII. Alfonso kendisine bir soyluluk unvanı verdi. Sonraki yıllarda defalarca kralın huzuruna çıkacak olan Franco, kısa süre içinde hükümdarın en sevdiği subay olacaktı. Her halükârda, devletin en üst makamlarının dikkatini çekmiş bulunuyordu.

Franco, Oviedo'ya geri döndü. Ancak, Haziran 1923'te yapılması planlanan düğün iptal oldu. Çünkü Yabancı Lejyonu'na yeni atanan komutanın ölümü üzerine bu görev artık ona verilmiş ve terfisi de gerçekleşmişti. Fas yolunu tutan Franco'ya met-hiyeler düzüldü, basın onu şaşıaalı haberlerle uğurladı. Franco özel hayat planlamasını tereddütsüz görev bilincinin gerisine iten genç kahraman ideal imgesinin cisimleşmiş hali olarak görülüyordu. Ertelenen düğün nihayet ekim ayında, Oviedo halkının büyük katılımıyla gerçekleşecekti. Sağdıç, Franco'nun soyluluk unvanı sayesinde, kralı temsilen Asturias valisi idi.

“Annual Felaketi” ile ilgili silahlı kuvvetler içinde ihtilaf yaratan soruşturmaların, ayrıca Katalonya'da sayısız iş bırakma eylemi, ayaklanmalar ve artan sokak şiddetinin belirlediği toplumsal vaziyetin oluşturduğu arkaplanda; Katalonya askerî bölgesinin başkomutanı General Miguel Primo de Rivera, Eylül 1923 orta-

43 “El ‘As’ de la Legión”: ABC, 22.02.1922.

44 Niceto Alcalá Zamora, *Memorias*, Planeta, Barcelona, 1998, s. 139.

larında XIII. Alfonso'nun rızasıyla parlamenter düzene isyan etti. Bu, ordunun ulusun çıkarlarının tercümanı rolünü üstlendiği ve siyasetin dizginlerini ele aldığı son olay olmayacaktı. Sahiden, yalnızca küçük bir oligarşik tabakanın çıkarlarına hizmet ettiğine inanılan, gözden düşmüş bir yönetim sistemi göz önüne alındığında; yozlaşmış siyasi kastı temizlemek için defalarca göreve çağırılmış olan “demir cerrah” liderliğindeki askerî yönetim, gergin bir beklentiyle karşılanmıştı. Primo de Rivera yalnızca liberal ve demokratik toplumsal düzenleri aşağı görmekle kalmıyor, aynı zamanda hiyerarşi, komuta ve itaat kategorileri ile, askerî düşüncenin üstünlüğüne dair temel bir tutum ortaya koyuyordu.

Primo de Rivera'nın omuzlarındaki yüklerden birisi de Fas'taki karmakarışık durumdu. Madrid'den gönülsüzce yürütülen ve hükümetin bilhassa kabile liderleriyle müzakere ederek karşı koymaya çalıştığı, hiç popüler olmayan bu savaş, birliklerin motivasyonunu düşürüyor, kalıcı bir çözüm umudu sunamayan çelişkili bir duruma yol açıyordu. Hele de aşiret lideri Abdülkerim Hattabi'nin Berberilerin kontrolündeki bölgelerde güçlü bir liderlik figürü olarak ortaya çıkmasıyla savaşın korkunç maliyetleri ve büyük kayıplar, uzun vadede sürdürülemez gibi görünüyordu. Bu vaziyet karşısında Primo de Rivera da İspanya'nın henüz kontrol ettiği bölgelerden de çekilmesi ve yalnızca önemli kıyı mevzilerinin art alanının güvence altına alınması gerektiği eğilimindeydi.

“Bölünme ve parçalanmaya yol açan olumsuzluklar”ı bertaraf eden, özlenen “huzur ve düzen”i yeniden tesis eden askerî diktatörlüğe duyulan tüm sempatiye rağmen, bu tutum Fas'taki subaylar arasında yaygın bir anlayışsızlıkla, hatta Yabancı Lejyonu içinde bile pek gizlenmeyen eleştirilerle karşılandı. Primo de Rivera'nın Temmuz 1924'te Fas'a yaptığı ve kısmi geri çekilmenin habercisi gibi görünen bir ziyaret sırasında, Franco ile diktatör arasında literatürde sık sık zikredilen bir tartışma yaşandı. Franco'nun diktatöre söyleyecek sert sözleri vardı:

Burada, İspanya topraklarındayız. Bu topraklar en pahalı fiyata satın alındı, bedeli en değerli parayla ödendi: İspanya'nın dö-

külen kanıyla. (...) Geri çekilme fikrini kabul etmiyoruz. İspanya'nın hakkı olan toprakları kontrol altına alabilecek ve Fas'ta otoritesini tesis edebilecek durumda olduğuna eminiz.⁴⁵

Arrarás'a kadar uzanan bu cümlelerin hakikaten bu şekilde dillendirilip dillendirilmediğine dair birtakım görüş ayrılıkları vardır. Millán Astray ve ondan önceki diğer aceleci subayların aksine; henüz 30 yaşındaki bu profesyonel, hırslı subay, hükümete açıkça karşı çıkmamak ve şimdiye kadarki hızlı kariyerinin aniden sona ermesi anlamına gelebilecek ciddi bir skandala yol açmamak için, şüphesiz, yeterince ihtiyathıydı. Geri çekilme söylentilerinden cesaret alan Abdülkerim Hattabi saldırıya geçip Şafşavan'a giden bağlantı yolunu kesmeyi başarınca İspanyol Lejyonu üzerindeki baskı daha da arttı. Bunun üzerine Franco'nun komutasındaki Yabancı Lejyonu, 1924 sonbaharında diğer birliklerle beraber kapana kısılmış şehre girmek ve tahliye-yi gerçekleştirmekle görevlendirildi. Franco'yu savunanlar, sömürge tarihinin en zor teşebbüsünden bahseder, Primo de Rivera'nın Franco'ya atfen söylediği şu sözleri tekrar ederler: "Fas'ta daha büyük bir cesaret ve beceriyle savaşılan kimse yoktur."⁴⁶ Franco artık albaylığa terfi etmişti. Bir kez daha İspanyol silahlı kuvvetleri içinde rütbesindekilerin en genci olmuştu; kısa bir süre sonra kraldan özel takdirname niteliğinde bir madalya aldı. Coşkulu basın bu terfiyi bir halkoylaması havasıyla sunacaktı:

Francco'nun terfi kararnamesi hükümet tarafından değil, tüm ülkenin kamuoyu tarafından imzalanmıştır. Nadir görülen bir oybirliğiyle karşı karşıyayız: Franco, katıksız İspanyol cesaretini temsil ediyor.⁴⁷

Nihayetinde, Abdülkerim Hattabi'nin Şafşavan'a girdikten sonra Fransız Fas himayesindeki kabile başlarını kışkırtmaya

45 Arrarás, *Franco*, s. 100.

46 A.g.y., s. 111; Luis de Galinsoga (Francisco Franco Salgado-Araujo ile ortak çalışma), *Centinela de Occidente (Semblanza biográfica de Francisco Franco)*, AHR, Barcelona, 1956, s. 98-100; José Millán Astray, *Franco: el Caudillo*, Qu-ero y Simón, Salamanca, 1939, s. 14; Fernández, *tiempo*, I, s. 180; aynı yazar-dan, *Franco*, 2005, s. 16.

47 "La Epoca", 05.02.1925, alıntılanan kaynak: Timmermans, *Franco*, s. 174.

başlamasıyla savaşta bir dönüm noktasına gelindi. Bu vaziyet karşısında Fransız ve İspanyol sömürgeci güçleri anlaşıp bir çıkar birliğine girdiler. Alhucemas Körfezi'ne geniş çaplı bir çıkarma harekâtı için yapılan hazırlıklar istenen başarıyı getireceğe benziyordu.

Bu bağlamda, çıkarma harekâtının öncesinde yaşananları geriye dönük olarak nasıl anlattığı, Franco'nun kendine dair imgesinin anlaşılması bakımından son derece önemlidir. Aktarılanlara göre, kralın huzuruna kabul edildiği bir seferinde Primo de Rivera'nın karamsar tutumuna kararlılıkla karşı çıkmış, körfeze çıkarma yapılmasını desteklemiş, bu sayede askerî bir zafer elde edileceğini ve protektoranın kalıcı olarak huzura kavuşturulabileceğini savunmuştu. Kral genç subaydan o kadar etkilenmişti ki, konuyu görüşmek üzere Franco ve Primo de Rivera arasında kişisel bir buluşma ayarlanmasını buyurmuştu. Franco kuzenine şöyle diyordu: "Kral bu emriyle milletimiz için muazzam öneme sahip olan bir durumla ilgili değerlendirmesini aniden ve temelden değiştirmiştir."⁴⁸ İlk hagiografilerinde bile, Franco bu çıkarma fikrinin müellifi olarak tanıtılmış, Primo de Rivera'nın da bozguncu düşüncelerden onun ısrar ve inadı sayesinde uzaklaştığı ileri sürülmüştür.⁴⁹ Bu değerlendirmelere güvenmeyen araştırma literatürüne göre, askerî çevrelerin Alhucemas Körfezi'ni uzun süre boyunca hem çok şey vaat eden hem de büyük riskler barındıran bir geçit kapısı olarak gördüğüne şüphe yoktur. Dahası, ancak Fransızlarla işbirliği yapıldığında bir zafer ihtimalinin olduğuna dair bir fikir birliği vardır.⁵⁰ O durumda, Abdülkerim Hattabi'nin hâkimiyetinin günleri artık sayılı olurdu.

1925'in eylül ayı başlarında başlayan ve Yabancı Lejyonu'nun ağır hava muhalefetine, öngörülemeyen koşullara ve şiddetli direnişe rağmen bir köprü başı tutma görevini üstlen-

48 Salgado-Araujo, *conversaciones*, s. 62 vd.; Hills, Franco'nun şahsi beyanatına istinaden: Hills, *The Man*, s. 133-135.

49 Arrarás, *Franco*, s. 100-101, 113-114; Galinsoga, *centinela*, s. 88-91, 111; Martin, *Chef d'Etat*, s. 55 vd.; Crozier, *Franco*, s. 79 vd.; Hills, *The Man*, s. 136.

50 Susana Sueiro Seoane, *España en el Mediterráneo. Primo de Rivera y la 'Cuestión Marroquí'*, 1923-1930, UNED, Madrid, 1992, s. 327.

diği çıkarma harekâtının başarısı, Franco'ya kariyerinde yeni bir ivme kazandırdı. Şubat 1926'da, henüz 33 yaşındayken general rütbesine terfi etti, ikinci defa Medalla Militar (ve aynı zamanda Fransız Şeref Lejyonu'nun şövalye nişanı) ile ödüllendirildi. Toledo'daki akademide subay devresinin mezunlarınca da coşkuyla kutlanacaktı; ki çoğu o sırada yalnızca yüzbaşı veya binbaşı rütbesine ulaşabilmişti. Franco, İspanya tarihinin en büyük generalleri arasında sayılıyordu. Böylesine hızlı bir yükselişin ve elde ettiği saygınlığın, Franco'nun "millete büyük hizmetler sunmak üzere" seçilmiş olduğu sonucuna varmasını sağladığına şüphe yoktu.⁵¹ Franco'nun hagiografı Galinsoga'ya göre, bunun anlamı yanlış anlamaya mahal vermeyecek kadar açıktır: "General Franco, İspanya'yı kurtarmak gibi tarihî bir göreve, (...) silahlanmış bir millete liderlik etmek üzere seçildiğini yüreğinin derinliklerinde hissediyordu."⁵²

Franco, tuğgeneral rütbesiyle şimdi Yabancı Lejyonu'nun yönetimini devretmek mecburiyetindeydi. Madrid'de prestijli bir birliğin komutanlığını üstlendi. Ancak 1927 sonbaharında, savaşın resmî olarak sona ermesinin ardından, kralın maiyetinde Fas'a son bir ziyarette bulundu. Bu ziyaretle birlikte, onda kalıcı yaralar bırakmış Afrika yılları sona ermişti.

Onun tuğgeneralliğe atanmasıyla eşzamanlı olarak ülke çapında sansasyon yaratan bir başka haber daha vardı. Kardeşi Ramón, Amerika'nın keşfine ve İspanyol armasındaki slogana atıfla Plus Ultra (Daha Ötesi) adını taşıyan Dornier marka bir deniz uçağıyla Güney Atlantik'i geçerek La Plata kıyılarına ulaşmıştı. Başarısı, basında, Kolomb'un yolculuklarıyla aynı seviyede bir övgüye layık bulundu. Ramón ve Francisco ulusal kahramanlar olarak kutlanıyorlardı – bilhassa memleketleri Ferrol'de.

Franco şimdi, kafelerde ve salonlarda boy göstermesini gerektiren temsili ve toplumsal ödevlere alışıyordu. Ayrıcalıklı konumu ve Primo de Rivera'nın himayesi,⁵³ onu daha yük-

51 Carlos Blanco Escolá, *pasión*, s. 29.

52 Galinsoga, *centinela*, s. 136.

53 José Calvo Sotelo, *Mis servicios al Estado. Seis años de gestión: apuntes para la Historia*, Imprenta Clásica Española, Madrid, 1931, s. 239.

sek görevlere hazırlıyordu. Franco, evvela, 1928 yılının başında Zaragoza'da yeni kurulmuş bulunan Genel Askerî Akademî'nin inşasını ve idaresini devraldı. Subay adayları, daha sonra hizmet dallarına göre ileri eğitim almadan önce, burada, bir örnek bir askerî terbiyeden geçiyordu.

Franco, hazırlık yapmak üzere yurtdışındaki benzer eğitim merkezlerini ziyaret etmiş olsa da, öncelikle Sömürge Savaşı'nda hayatını belirlemiş olan ilkeleri, burada, Zaragoza'da talim görecek genç subaylar için bir düstur haline getirmişti. Açılış konuşmasının öğrencilere hitap eden son cümleleri bu ilkeleri özetliyordu:

Acı çekenin öyle ya da böyle galip geleceğini unutmayın. Bu acılara günbegün göğüs gererek ve bunların azimle üstesinden gelerek, başarı okulundan mezun olabileceğinizi ve kahr-amanlık yolunda ilerleyebileceğinizi unutmayın.⁵⁴

Akademide yalnızca koşulsuz disiplin ve körü körüne itaat değil, aynı zamanda subayların milletin ebedi değerlerini temsil ettiği fikri de öğretiliyordu. 1928'de verdiği bir mülakatta Franco'ya nihai hedefinin ne olduğu sorulduğunda, şu cevabı vermişti: "İspanya eski muhteşem günlerine yeniden kavuşacak."⁵⁵ Bunlar, o dönemde diğer Avrupa askerî akademilerinde de yaygın kullanımda olan yol gösterici ilkeler olabilir. Ancak Franco, daha önceki yazılarında talep ettiği ve kendi eğitimiyle ilgili eksikliğini çektiği şeyleri artık uygulamaya sokabiliyordu. Bu, savaşın gündelik pratiğine ve subayların muharebe deneyimine yönelik bir eğitimdi. Ders kitaplarının ezberlenmesine yoğunlaşarak geleneksel teorik eğitim arkaplana atıldı. Eğitimcilerin seçimi için en yüksek kriter, bilfiil savaş deneyimine sahip olmalarıydı. Bunlar öncelikle Yabancı Lejyonu'nda görev yapmış Fas Sömürge Savaşı gazileri idi. Franco yıllar sonra bunu imgesel bir dille şöyle tespit edecekti:

54 *Revista de Historia Militar*, 20, 40, 1976, s. 334.

55 29.05.1928 tarihinde, Estampa'dan bir röportajdan: de la Cierva, *siglo*, I, s. 293.

Askerin göğsünün, astlarının önünde kendilerine çekidüzen verdikleri bir ayna; onu süsleyen haçlar ve madalyalar arasında en büyük hayranlık ve saygıyı uyandıranlarınınsa savaş madalyaları olması sebepsiz değildir.⁵⁶

Her ne kadar ona hayırhah yaklaşan yazarlar, Franco'nun Zaragoza'daki kurumsal inşa performansını ve organizasyon becerilerini methetseler ve 1930 Ekim sonundaki ziyaretinin ardından eğitim tesisini türünün en modern örneği olarak öven Fransız Savaş Bakanı André Maginot'yu tanık olarak göstetseler de,⁵⁷ Bartolomé Bennassar gibi biyografi yazarları, bu diplomatik nezaket lakırdılarına pek itibar etmezler.⁵⁸ Eleştiriciler, daha ziyade Zaragoza'daki yeni subay tertiplerine "Africanistas"ın (Afrikalılar) ruhunun aşılandığını vurgular. Bu subay eğitiminin, mezunlarını, en azından, "milletin değerlerini" içselleştirme süreçlerinde, kendilerini iç düşmana karşı hazırlamalarına hizmet ettiğini söyleyebiliriz.

Bu süre zarfında Franco'nun anti-komünist kanaatleri kökleşmişti. Bu görüşlerinin önemli bir kaynağı, sonraları Soğuk Savaş çerçevesinde bilhassa vurgulayacağı, o dönemde düzenli izlemeye başladığı, Cenevre'de yayımlanan *Bulletin de L'Entente Internationale contre la Troisième Internationale* (Üçüncü Enternasyonal'e Karşı Enternasyonal İtilaf) dergisiydi. Bu dergi, komünizmin amaçları ve yöntemleri konusunda Franco'nun gözlerini açmıştı. Toplumsal ayaklanmaları yıkıcı komünist ajitasyonun bir ifadesi olarak gören tasavvuru böyle şekillendi. Herbert Southworth, erken bir tarihte, Franco'nun daha sonra her yerde komünist bir tehdit gördüğünün, İspanya'daki solun bilerek ya da bilmeyerek Komünist Enternasyonal'in işine yaradığına dair saplantılı bir inanişaya sahip olduğunun altını çizmiştir.⁵⁹ Afri-

56 Pozuelo, *últimos*, s. 100.

57 Moure-Moriño, *Profil*, 23; Galinsoga, *centinela*, s. 142 vd.

58 Bennassar, *Franco*, s. 59 vd.

59 Herbert Southworth, *El mito de la Cruzada de Franco*, Ruedo Ibérico, Paris, 1963, s. 123, 247-258; aynı yazardan, *Conspiracy and the Spanish Civil War. The Brainwashing of Francisco Franco*, Routledge, Londra, 2001; Crozier, *Franco*, s. 87 vd., 92; Hills, *The Man*, s. 157 vd.

ka'da, Mağripli kabilelerle mücadele esnasında öğrendiği ihtiyatlı davranış, kuşkucu yaklaşım ve güvensizliğin, böylece, "tutarlı" bir şekilde İspanyol toplumuna aktarılmış olduğunu söylemek mümkündür.

Her ne kadar iyi bir başlangıç yapmış olsa da, Primo de Rivera'ya bağlanan umutlar uzun vadede akim kaldı. Her şeyden önce, küresel ekonomik krizin sonuçları kendini gösteriyordu. Diktatörün yıldızının sönmesiyle düşen itibarının kendisine de zarar vereceği tehdidini duyan kralın güvenini kaybedince, Primo de Rivera Ocak 1930 sonunda görevinden istifa etti. Paris'te sürgün hayatı yaşadı, kısa bir süre sonra da öldü.

Franco'nun hafızasında diktatörlük iyi izler bırakmıştı. Monarşist Pedro Sainz Rodríguez'e göre Franco'nun yönetime yönelttiği tek mühim eleştiri, Primo de Rivera'nın en acil sorunları çözmekle ilgili bir geçiş dönemi figürü olarak görev almış olmasıydı. Franco'ya göre bu bir hataydı, zira onun şiarı "komutayı ele aldığımızda, (...) onu sanki sonsuza dek sürecekmış gibi almalısınız"⁶⁰ idi. Burada, Franco'nun daha sonraki diktatörlüğüne yapılan gönderme açıktır.

Ancak yeni hükümet, siyasi durumu belirli bir istikrara kavuşturmayı ve toplumsal ayaklanmaların yeniden alevlenmesini önlemeyi başaramayacaktı. Yönetim giderek daha çaresizce hareket ederken, cumhuriyetçilik fikri, subaylar arasında da, gitgide güçleniyordu. Ağustos ayında perde arkasında geleceğin cumhuriyetçi düzeninin temellerini atacak olan San Sebastián Paktı etrafında geniş bir siyasi ittifak oluştu. Kendisini tümüyle zamanın ruhuna kaptırmış tezcanlı Ramón Franco da komplocu çevrelerde dolanıyordu. Faaliyeti güvenlik organlarının gözünden kaçmamıştı. Ancak, sonra 1936 darbesinin koordinatörü olacak olan İspanyol güvenlik polisi şefi Emilio Mola, General Franco'nun konumu ve Ramón'un şöhreti nedeniyle doğrudan müdahale etmekten çekiniyordu. Franco da kardeşine sözünü geçiremiyordu. Ramón yeraltına indi ve daha sonra cumhuriyet karşıtı bir darbeye liderlik edecek olan General Gonzalo Queipo de Llano'nun da karıştığı darbe toplantılarına katılmaya devam etti.

60 Sainz, Rodríguez, *testimonio*, s. 333.

Ancak, Aralık 1930'da Pireneler'in eteklerindeki küçük garnizon kasabası Jaca'da başlatılan aceleci bir darbe girişimi, aynı Ramón Franco'nun o günlerde Kraliyet Sarayı'nın bahçesinden içeriye devrimci bildiriler fırlatarak bir ayaklanma başlatma girişimi gibi başarısızlıkla sonuçlanacaktı. Franco'ya göre kardeşinin bu yaptığı, rezillikti. Jaca isyancılarına verilen idam cezalarını da haklı buluyordu. Ancak aile bağları o denli kuvvetliydi ki, bu olaylardan sonra dahi kardeşiyle irtibatını koparmayacaktı.

Nisan 1931'de yapılan yerel seçimlerde, kentlerde monarşiye karşı geniş bir çoğunluk oluşmuştu. Akabinde olaylar birbirini izledi. Genel coşku havası içinde, birçok kentte kısa yoldan cumhuriyet ilan edildi. Silahlı kuvvetlerin tutumu belirsizdi, ordu yönetimi kararsızdı ve Savaş Bakanı General Dámaso Berenguer bekle-gör siyaseti uyguluyordu. Ancak bilhassa Guardia Civil'in (sivil muhafızlar/jandarma) şefi General José Sanjurjo, birliklerinin sadakatine dair güvence veremeyeceğini ve monarşiyi savunmak için gerektiğinde silaha sarılmaya hazır olmadığını belli edince, krala olan destek azaldı. Bunun üzerine XIII. Alfonso taht üzerindeki haklarından feragat etmese de yönetim makamlarından istifa etti ve çok geçmeden geri dönme umuduyla sürgüne gitti. Bu gergin zamanlarda Franco itidalden yanaydı. 14 Nisan'da, cumhuriyetin ilanının ertesi günü verdiği emir çok şey anlatır:

Burada daima, disiplin ve görevi layığıyla yerine getirme bilinci hâkim olmuştur. Silahlı kuvvetlerin milletin iyiliği ve anava tanın huzuru için, soğukkanlılıkla ve bir bütün olarak tüm idealleri ve ideolojileri feda etmeye çağırıldığı bugün, bu, her zamankinden daha önemlidir.⁶¹

Bu şartlar altında Franco ve silah arkadaşlarının çoğu için, yeni ortaya çıkan siyasi düzene uymaktan başka bir seçenek bulunmuyordu.

61 Salgado-Araujo, *vida*, s. 100.

General ve Demokrasi

Birçok silah arkadaşı gibi Franco da sistemin diktatörlükten demokrasiye dönmesine kuşkuyla bakıyordu. Bu durum hemen, yeni ulusal bayrağın tanıtılmasıyla ilgili hadisede kendini gösterdi. Bayrak tam da silahlı kuvvetler nezdinde ulusun yüce kimliğinin bir sembolü olduğundan, bu düzenleme kuvvetli bir duygusal tepkiye neden olmuştu. Franco önce bayrak değiştirme törenini icra etmeyi reddetti ve bunu ancak birkaç gün sonra yazılı bir emir üzerine gerçekleştirdi. Ardından, XIII. Alfonso döneminde büyük bir memnuniyetle üstleneceği bir görev olan Fas Bölge Yüksek Komiserliği'ne atandığı söylentilerine yine kararlı bir şekilde tepki gösterdi. Monarşist gazete ABC'ye gönderdiği bir mektupta Franco, yeni rejimi desteklediği ya da monarşiden uzaklaştığı işaretini verecek herhangi bir görevi kabul etmediğini belirtti. Franco devlete ve yasal olarak kurulmuş bir hükümete sadakatle yükümlü olduğunu da aynı solukta teyit ediyordu.¹ Neticede açıkça tavrı olarak, cumhuriyetçi düzenle arasına eleştirel bir mesafe koyuyor ancak General Alfredo Kindelán'ın iltica ederek yaptığı gibi açıktan bir çatışmaya girmiyordu.

İlk cumhuriyetçi hükümet, özgürlükçü-demokratik bir düzen yaratma amacıyla kapsamlı bir reform projesine başladı.

1 ABC, 21.04.1931.

Proje kapsamında, tarım sektöründeki felaket koşulları düzeltmek için toprak reformunun uygulanması da vardı. Ayrıca devletle kilisenin Fransız Üçüncü Cumhuriyeti çizgisinde birbirlerinden kesin surette ayrılması ve silahlı kuvvetleri profesyonelleştirmeyi ve her şeyden önce siyasi denetime tabi kılmayı amaçlayan bir ordu reformu da tasarlanıyordu. Bu uğurda 1906 tarihli askerî yargı yasası da yürürlükten kaldırılmıştı. Hükümet silahlı kuvvetlere güvenmiyordu. Reform hareketleri, vurucu güce sahip bir monarşist muhalefetin ve en önemlisi bir darbenin önüne geçmeyi hedefliyordu.

Hükümetin aldığı önlemlerden birisi de, zaten çoktan zamanı gelmiş bir şeyi yaparak, subay kadrosunu ciddi ölçüde küçültmektir. Subaylara onurlu bir şekilde, gelir kaybına da uğramadan emekli olma fırsatı sunuldu. Göreve devam etmek cumhuriyete sadakat yeminini gerektirdiğinden, hükümet “sapla samanı” ayırmayı, cumhuriyet karşıtı subayları birliklerin komutasından uzaklaştırmayı umuyordu. Juan Vigón ve Kont Jordana gibi monarşist subaylar görevlerinden istifa ettiler. Franco için böyle bir adım atmak söz konusu olamazdı. Kuzenin sözleriyle, “anavatanın şu anda vatansever bir subay heyetine ihtiyacı olduğuna” dair herhangi bir şüphesi yoktu.² Ordu, gerektiğinde “anavatanın esenliği uğruna” siyasi gidişata müdahale etmesi meşru olan siyasi bir güç olmayı sürdürüyordu.

Subay heyetlerinde yaşanan hoşnutsuzluğun bir başka sebebi, artık şehit olarak anılmaya başlayan Jaca isyancılarının idam edilmesinin sorumlularına yapılan muamelenin yanı sıra “Annual Felaketi”yle, 1919-1923 yılları arasında Katalonya’da güvenlik güçlerince uygulanan şiddetle ve Primo de Rivera’nın darbe ve diktatörlüğüyle ilgili yürütülen soruşturmalar idi. Başlatılan soruşturmalar “cadı avı”, yargılananlarsa intikama susamış yeni bir siyasi kliğin kurbanları olarak algılandı.

Cumhuriyetin Primo de Rivera dönemindeki kayırmacılığı kovuştururken, kendi taraftarlarına gayet cömert davranması da Franco’yu kızdırıyordu. Queipo de Llano gibi alenen cumhuriyetçi subaylar veya San Jurjo gibi cumhuriyetin önünü

2 Salgado-Araujo, *vida*, s. 102.

açmış olanlar silahlı kuvvetlerde kilit görevler üstlendiler; bu Franco'nun nazarında, kişisel hırslarla monarşiye ihanet edenlere, (Hazreti İsa'yı yakalatan) Yahuda'ya verilen ödül misali bir ödül bahşedilmesi demektir.³ Ramón Franco da yeni atamalar-
dan faydalananlardandı.

“Africanistas”ın özdeğer duygusunu sarsan bir başka darbe, savaş liyakatine göre verilen terfilerin yeniden gözden geçirilmesi olmuştu. Diğer silah arkadaşlarının aksine Franco'nun rütbesi düşürülmemiş olsa da, bir sonraki terfi sıralamasında 1. sıradan 24. sıraya gerilemiş, bu da onu kızdırmıştı.⁴

Mayıs 1931'de çok sayıda manastır ve kilisenin yakılmasıyla birlikte yaşanan ruhban karşıtı taşkınlıklar ve en önemlisi hükümetin bu şiddet eylemleri karşısındaki yarı gönüllü tavrı, toplumun muhafazakâr kesimlerinin ve dolayısıyla silahlı kuvvetlerin büyük bölümünün cumhuriyetten uzaklaşmasına neden oldu. Buna bir de anayasanın Katolik Kilisesi'ne yönelik düzenlemeleri eklendi. Bunlar arasında Cizvit tarikatının yasaklanması ve kilisenin eğitim kurumlarına mali destek vermekten men edilmesi yer alıyordu.

Bu yabancılaştırma, müzakere edilen özerklik statüleri çerçevesinde Katalonya ve Bask ülkesine geniş kapsamlı yetkilerin aktarılması tasarıları ile yeni bir boyut kazandı. Muhafazakâr çevreler, cumhuriyetçi düzeni tamamıyla “milletin geleneksel değerlerine” karşı cepheden bir saldırı olarak görür hale geldi. Bilhassa cumhuriyetçi hükümet başkanı ve Savaş Bakanı Manuel Azaña, kasıtlı olarak İspanya'nın temellerini yıkmak ve nihayetinde fesada ve Bolşevizme kapı açmakla suçlanıyordu.

Hükümetin Franco'ya şahsen aşağılandığı duygusu veren bir başka acı önlemi de Zaragoza Askerî Akademisi'nin kapatılmasıydı. Temmuz 1931 ortalarında askerî öğrencilere veda töreninde yaptığı konuşma, pek gizleyemediği acı duyguların ve bu kararı alanlara karşı horgörünün, ama aynı zamanda aczinin ifadesiydi:

3 Salgado-Araujo, *conversaciones*, s. 89.

4 Manuel Azaña, *Diarios completos. Monarquía, República, Guerra Civil, Crítica*, Barcelona, 2000, s. 733.

Zihin emredilenin tam tersini yapmak gerektiğini öğütlediğinde, yürek içten gelen bir isyanla ayağa kalkmak için sıkıştığında, veyahut amir konumundaki üst rütbenin faaliyeti keyfîlik ve yanılğı içerdğinde, işte o zaman disiplin hakiki değerini bulur. Bizim talim ettiğimiz disiplin işte budur. Bizlerin size sunduğu emsal, işte budur.⁵

Disipline ve müesses nizama itaate yönelik bu çağrı, Franco'nun temel inançlarıyla kesinlikle uyum içindeydi. Yalnız bu itaatin de bir sınırı vardı ve milletin özü doğrudan tehdit altında görüldüğünde bu sınır aşılmış olurdu. Ancak Franco'ya göre durum henüz o noktaya gelmemişti.

Konuşması sonuçsuz kalmayacaktı. Franco, Savaş Bakanı Azaña'nın makamına çağırıldı. Azaña'nın, konuşmanın etraflica düşünülmeden kaleme alınmış olduğu yönündeki sitemine Franco, kendinden emin bir tavırla şöyle cevap verdi: "Bakanım, öncesinde etraflica düşünmeden hiçbir şey yapmam."⁶ Franco'ya önce bir görev verilmedi, Oviedo'ya döndü. Şubat 1932'de nihayet kendisine La Coruña'da, rütbesine uygun olarak, bir tugay komutanlığı verilecekti. Her ne kadar böylece doğduğu şehrin yakınlarında bir yerde konuşlanmış olsa da, bu pek de ayrıcalıklı bir muamele gördüğü anlamına gelmiyordu. Başarıya doymamış generalin kariyeri şimdilik çıkmaza girmişti. Hükümetin gözünde Franco cumhuriyetçi sisteme ve getirilen reformlara açıkça karşı çıkan potansiyel bir tehlikeydi; ancak Azaña, genç generalin rejime sadık olduğu kanısındaydı.

Böyle olduğu, yalnızca birkaç ay sonra, General Sanjurjo'nun kısa sürede engellenen bir darbe girişimi ile görüldü. Sanjurjo, birliklerinin küçük bir kasabadaki kanlı eylemlerine ilişkin yürütülen soruşturmaları eleştirince Guardia Civil Komutanlığı'ndan alınmış, bunun üzerine muhalefet saflarına geçmişti. Sanjurjo daha önce de ordu reformuna karşı sözünü esirgememişti. Ama bozguncuları barikatlara taşıyan, bilhassa 1932 yazında "Katalonya özerklik statüsü"nün kabul edilmek üzere

5 *Revista de Historia Militar*, 20, 40, 1976, s. 336.

6 Arrarás, Franco, s. 166; Azaña, *diarios completos*, s. 234.

meclis gündemine gelmesi oldu. Darbeciler arasında General Luis Orgaz ve Sanjurjo dışında, Fas Savaşı'nda iki kez Laureada nişanıyla onurlandırılan tek subay olan Albay José Enrique Varela da vardı. Darbecileri monarşistler destekliyordu, onların arkasında da Mussolini'nin İtalyası'nın desteği vardı.⁷ Sanjurjo Franco'yu bu kalkışmaya katılmaya çağırmış, ama o reddetmişti. Bu, darbecilerin amaçlarına sempati duymadığı anlamına gelmiyordu. Kuzeninın aktarımına bakarsak, Franco öncelikle onların başarılı olabileceklerine ikna olmamıştı.⁸

Darbecilere karşı açılan davayla ve Sanjurjo'nun bu davada kendisini savunmasını talep etmesiyle ilgili olarak Franco'nun söylediği aktarılan sözler manidardır:

Sizi savunurum savunmasına, fakat umut yoktur. Aslında, başkaldırıp başarısız olunca, ölmeyi hak ettiğinizi düşünürüm.⁹

Bu cümle tam böyle dile getirilmemiş olsa bile, bu serinkanlı tespit, hükümete karşı ayaklanma durumunda sadece zafer ya da ölüm seçeneklerinin bulunduğu inanan Franco'nun düşüncesiyle uyum içindeydi.¹⁰ Sanjurjo idam cezasına çarptırıldı ancak cezası ömür boyu hapse çevrildi.

Azaña, Franco'ya yine de güvenmiyordu. Bu nedenle Şubat 1933'te ona Balear Adaları'ndaki kuvvetlerin komutanlığını verdi. Başbakanın günlüğüne yazdığına göre, bunun amacı Franco'yu türlü "ayartmalardan" uzak tutmaktı.¹¹ Franco bu atamadan pek memnun değilse de, bu komutanlık bir tenzili rütbe olarak görülemez. Franco'nun hâlâ yüksek bir itibara sahip olduğu ve daha önemli görevler için kendisine güvenildiği gerçeği, Alejandro Lerroux'nun Eylül 1933'te hükümeti devralmasıyla kendini gösterdi. Bu değişiklik, siyasette sağa kayışın habercisiydi. Yeni hükümetin kurulması esnasında basın-

7 Ismael Saz Campos, *Mussolini contra la II República: Hostilidad, conspiraciones, intervención* (1931-1936), Alfons el Magnànim, Valencia, 1986, s. 38-40.

8 Salgado-Araujo, *vida*, s. 108 vd.

9 Rogelio Baón, *La cara humana de un caudillo. 401 anécdotas*, San Martín, Madrid, 1975, s. 110.

10 Salgado-Araujo, *vida*, s. 109.

11 Azaña, *diarios completos*, s. 709.

da, Franco'ya savaş bakanlığı veya bu bakanlıkta müsteşarlık görevinin teklif edildiği ancak generalin bunları reddettiği haberleri yer aldı.¹²

İktidar değişikliği ile birlikte iç siyaset iklimi sertleşti. Zira hükümet, önceki reformları tersine çevirmeye çalışırken, sendika lideri Francisco Largo Caballero yönetimindeki sosyalist sol ve anarşist gruplar çatışmacı bir rotaya girmişti ve toplumsal-devrimci baskıyı artırıyorlardı. Aralık 1933 gibi erken bir tarihte, bazıları ancak askerî güç kullanılarak ve düzinelerce insanın ölmesi pahasına bastırılabilen ayaklanmalar yaşandı. Önceki yıllarda da cumhuriyeti periyodik olarak sarsmış böylesi isyanlar, gerici çevrelerin ve ordunun, parlamenter sistemin ve liberal bir toplumsal düzenin, ulusun refahını sağlamaya esas itibarıyla uygun olmadığı yönündeki inancını pekiştirdi.

Sanjurjo'nun yenilgisine ve değişen siyaset düzenine rağmen ordu içindeki komplocu çevreler etkinliklerini sürdürmeye devam ediyorlardı. Bunlar arasında öncelikle, 1933 sonunda Yarbay Valentín Galarza, General Goded ve Fanjul gibi subayların kurduğu Unión Militar Española (İspanyol Askerî Birliği) çevresi vardı. Karlistler ve Acción Española (İspanyol Eylemi) etrafında örgütlenen radikal monarşistler de komplo faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Hatta 1934 ilkbaharında Roma'da Mussolini ile görmüşler ve o da kurulacak bir otoriter devlete destek sözü vermişti.¹³ Bundan yalnızca birkaç ay önce, 1933 sonbaharında, diktatörün oğlu José Antonio Primo de Rivera da sistemi İtalya modeline göre değiştirme amacını güden faşist Falange Española (İspanyol Falanji) partisini kurmuştu. Franco, amaçlarına sempati duymasına rağmen, bu komplocu gruplarla arasına mesafe koyuyordu. Nitekim Eylül 1934'te Primo de Rivera'nın yaklaşan devrimle ilgili derin endişelerini dile getirdiği bir mektuba kendini bağlamadığına dair bir cevap verdiği söylenir.¹⁴ Silahlı kuvvetleri, ulusun refahının koruyucuları

12 ABC, 12.09.1933.

13 Saz, Mussolini, s. 69-74.

14 Franco'nun 19.07.1938 tarihinde ABC (Sevilla) konuşması; John W.D. Trythall, *Franco. A Biography*, Rupert Hart-Davis, Londra, 1970, s. 84.

olarak gören Franco, pervasız Falanj ile ilişkilerinde mesafeliydi. Her iki tarafın da birbirlerine karşı bazı çekinceleri vardı.¹⁵

Sağcı hükümet de, 1932 darbe girişiminden ve Primo de Rivera'nın diktatörlük yıllarında işlenen adaletsizliklerden sorumlu olanların serbest bırakılması için bir af yasası çıkardı. General Sanjurjo da hapisten çıkarıldı. Ancak Cumhurbaşkanı Niceto Alcalá Zamora'nın silahlı kuvvetlere dönmesine izin vermemesi üzerine Sanjurjo, Portekiz'e sürgüne gitti. İç Savaş başlayana kadar da orada kalacaktı. Azaña hükümetinin siyasi nedenlerle komuta yetkilerini aldığı diğer subaylar, görevlerine iade edildiler.

Franco'nun kızakta kaldığı dönem de, Lerroux döneminde sona erdi. Mart 1934'te tümgeneralliğe terfi etti. Anılarından okuduğumuz kadarıyla Savaş Bakanı Diego Hidalgo da Franco'dan olağanüstü etkilenmişti. Mallorca'ya yaptığı bir resmî ziyaret sırasında Hidalgo, Franco'ya, bir yüzbaşının tutuklanma gerekçesini sormuş ve onu çok şaşırtan bir cevap almıştı. Franco, subayın astına karşı affedilemez bir suç işlediğini, onu tokatladığını söylemişti.¹⁶ Preston gibi yazarlara göre bu vaka, Franco'nun kişiliğine damgasını vuran, disipline ve talimatlara uyma takıntısını yansıtır.¹⁷

Ekim 1934 başında Lerroux hükümetinin düşmesi üzerine solun faşist olarak tanımladığı CEDA (Confederación Española de Derechas Autónomas - İspanyol Otonom Sağ Konfederasyonu) partiler ittifakının üç üyesinin kurduğu hükümetle iç siyaset hareketlendi. Gelişmelere sosyalist sendika UGT (Unión General de Trabajadores - Genel İşçiler Birliği) ve anarşist CNT (Confederación Nacional del Trabajo - Ulusal Emek Konfederasyonu) genel grev çağrısı yaparak karşılık verdi. Bu sırada Barcelona'daki özerk hükümet bu fırsatı değerlendirerek Katalan devletinin kuruluşunu ilan etti. Savaş Bakanı Hidalgo, devrimci

15 Stanley Payne, *Franco y José Antonio. El extraño caso del fascismo español. Historia de la Falange y del Movimiento nacional (1923-1977)*, Planeta, Barcelona, 1997, s. 275-281.

16 Diego Hidalgo Durán, *¿Por qué fui lanzado del Ministerio de la Guerra? (Diez meses de actuación ministerial)*, Espasa-Calpe, Madrid, 1934, s. 77-79.

17 Preston, *Franco*, s. 129 vd.

ayaklanmaları bastırma harekâtlarını yönetmek üzere Franco'yu şahsi danışmanı olarak atadı. Hükümet, madencilik bölgesi Asturias'taki ayaklanma dışında durumu hızla kontrol altına aldı. Karmaşık bir askerî harekât yürütmek için Franco'nun önüne gelen ilk fırsat buydu ve Franco, barikat kuran isyancılara karşı elindeki tüm silahlarla saldırmaktan çekinmeyecekti. Bölge karadan ve denizden yoğun topçu ateşine tutuldu, hava saldırıları yapıldı. En önemlisi Franco, Yabancı Lejyonu ve Regulares'in devreye girmesi emrini vermekten hiç çekinmedi. Afrikalı birliklerin başında, İç Savaş'taki gaddarlığıyla nam salacak olan Juan Yagüe vardı. Iber Yarımadası'ndaki ayaklanmaları bastırmak için Afrika birliklerinin konuşlandırılması yeni bir şey olmasa da,¹⁸ Yagüe'nin uyguladığı cezalandırma ve misilleme önlemleri, daha önce görülenlerin çok ötesindeydi. Sömürge Savaşı'nın düşünce kalıplarının buraya taşındığı, defalarca vurgulanmıştır. Örneğin Asturias'ta görev tanımı, "sivil ve medeni dünyanın değerlerine" karşı çıkan bir düşmanı yok etmektir.¹⁹ Bu harekâtın İspanya İç Savaşı'nın vahşet ve terörünün yalnızca bir tadımlığı olduğu, sonra ortaya çıkacaktı.

Franco, ayaklanmanın bastırılmasından sonra verdiği bir mülakatta Asturias'taki olayları açıkça Fas'taki savaşa kıyaslayarak, bu düşman imgesine dair zihinlerde hiçbir şüphe bırakmıyordu.

Regulares ve Yabancı Lejyonu'yla yürütülen Fas Savaşı'nın romantik bir yanı vardı, Ortaçağ'daki Reconquista'ya (yeniden fetih) benzer bir hissi barındırıyordu. Ancak bu savaş bir cephe savaşıdır ve karşı cephede sosyalizm, komünizm ve barbarlık hüküm sürsün diye medeniyete sırt çeviren tüm güçler duruyor.²⁰

Anti-komünist mücadeleye kendini adarken, her yerde Moskova'dan yönlendirilen yıkıcılık ve devrimin kokusunu alan *Bulletin de L'Entente Internationale contre la Troisième Interna-*

18 Nerín, *guerra*, s. 169.

19 Balfour, *embrace*, s. 253 vd.

20 Martin, *Chef d'Etat*, s. 99 vd.

tionale'ın ruhu, Franco'nun ağzından, bir kez daha söz alıyordu.²¹ Franco'nun nazarında, bu işin ardındaki güçlerin mümkünse tümüyle yok edilmesi gerektiği açıktı. Bu bakımdan, amansız bir baskı ve tutuklama dalgası sonrası verilen ölüm cezalarının uzun hapis cezalarına dönüştürülmesi kararını, tahammül edilemez bir ihmal sayıyordu – böyle düşünen sadece o değildi. Franco'ya göre ayaklanmanın bastırılmasından sonra da yıkıcılığa karşı mücadele kesinlikle sona ermiş değildi.

Asturias Olayları, çoğunlukla, İç Savaş arifesinde bir dönüm noktası olarak yorumlanır. Stanley Payne ve onun gibi düşünen tarihçilere göre Ekim 1934 olayları İç Savaş'a giden yolun önünü açmıştı. Sol, bu isyanın bastırılmasındaki gaddarlıktan ötürü sağ asla affetmemiş, burjuva sağ da karşı tarafın intikamından giderek daha fazla korkar olmuştu.²² Temmuz 1936 darbecileri de, İç Savaş'ın fiili başlangıcını –bir mazeret gibi– Ekim 1934 tarihine çekerler. Zira onlara göre o dönemde sol, cumhuriyetçi sistemi parçalamaya ve anayasal düzenin ortak zeminini terk etmeye teşebbüs etmişti. Askerî darbe, gerilimin daha da tırmanmasının ardından gelen mantıklı ve meşru sonuçu.

Ayaklanmanın bastırılmasından sonra Franco bir kahraman olarak kutlandı; sağ onu, ülkeyi barbarlıktan kurtaran biri olarak gördü. Hükümet, çabalarını onurlandırdı, Şubat 1935'te Afrika ordusu başkomutanlığına atandı. Kısa bir süre sonra, Savaş Bakanlığı'nın CEDA lideri José María Gil Robles'in eline geçmesiyle silahlı kuvvetler içinde özgürlükçü-demokratik düzene husumet duyanlar ve müstakbel darbeciler önplana çıktılar. Franco, Fas'ta kısa bir süre kaldıktan sonra İspanya genelkurmay başkanlığına atandı. Artık ordu içinde kilit bir konumdaydı. Fanjul da savaş bakanlığına müsteşar oldu. Goded, kara kuvvetleri genel müfettişliğine atandı. Mola, Fas'taki silahlı kuvvetlerin başkomutanlığına getirildi. Varela, serbest bırakılmasının ardından rütbelerine kavuştu, hatta tuğgeneralliğe ter-

21 Southworth, *brainwashing*, s. 129-191.

22 Stanley G. Payne, *El colapso de la República. Los orígenes de la Guerra Civil (1933-1936)*, La Esfera de los Libros, Madrid, 2005, s. 155-157.

fi ettirildi. Buna uygun olarak, liberal yaftalı kim varsa bir kenara itilmişti.

Franco'nun bu dönemde herhangi bir darbe niyeti veya teşebbüsü içinde olduğu söylenemese de, silahlı kuvvetler ve bilhassa Unión Militar Española içinde, alışlageldik komplocu faaliyetlerini sürdüren çevrelerle temasını koruyordu. Geriye dönüp baktığında, bunu, bu güçlerin tedbirsiz ve aceleci davranmaya kalkmalarını önleme amacıyla yaptığı açıklamasını getirecekti.²³ Genelkurmay başkanı sıfatıyla profesyonel işinin bir parçası olarak, solun silahlı kuvvetlere ve savunma sanayisine “yıkıcı amaçlarla sızmasını” önlemeye de bilhassa önem veriyordu. Ayrıca, yeni devrimci ayaklanmalar olasılığına karşı, ön alıcı tedbirler ve eylem planları hazırlıyordu. Komintern'in 1935 yazında Avrupa'da güçlenen faşist-milliyetçi bloklara karşı eylem ittifakları olarak halk cephelerinin kurulması senaryosu, Franco'yu gitgide daha fazla endişeye sevk ediyordu.

1935 yılının sonunda yeni bir hükümet krizinin baş göstermesi ve erken seçimlerin ilan edilmesi üzerine, subaylar arasında özellikle Fanjul, Goded ve Varela'nın başını çektiği reaksiyoner bir darbe hazırlığına dair söylentiler yoğunlaştı. Franco, CEDA'nın ve haliyle Gil Robles'in hükümetten istifa edişinden hoşnut olmasa da, devrimcilere karşı çekinceli duruyordu. Bu girişimde parmağı bulunan Gil Robles, hatıratında, Guardia Civil gibi önemli birimlerin tavrının belli olmaması ve örgütlü işçilerin vurucu gücünün de küçümsenmeyecek bir etken olması sebebiyle Franco'nun başarı ihtimalini zayıf gördüğünü yazar.²⁴ Franco, –yine sonradan yazdıklarına bakacak olursak– yasal olarak kurulmuş iktidara karşı bir hareketin, yalnızca silahlı kuvvetlerin ortak davranmasıyla değil, ancak aynı zamanda halkın geniş kesimlerinin de buna uygun bir havaya girmesi halinde başarılı olabileceğini düşünüyordu.²⁵ Halihazırda durumun böyle olmadığı kanısındaydı.

23 Francisco Franco Bahamonde, “*Apuntes*” personales sobre la república y la guerra civil, Luis Suárez Fernández (ed.), Fundación Nacional Francisco Franco, Madrid, 1987, s. 18 vd.

24 Gil Robles, *no fue posible*, s. 366 vd.

25 Franco, *apuntes*, s. 21 vd.

Sainz Rodríguez'in kanısına göre, Franco o dönemde, anayasal düzenin zeminini terk etmeye ilke olarak hazır değildi. Bir monarşist ile yaptığı görüşmede şu tespitte bulunduğu söylenir: "Silahlı kuvvetlerin her türlü seçim sonucuna boyun eğmesi gerektiğine inanıyorum."²⁶ Darbenin yalnızca silahlı kuvvetler eliyle gerçekleştirilemeyeceğine dair aklında herhangi bir soru işareti yoktu. Nitekim Falanj'ın aceleci bulduğu darbe planlarına da karşı çıkıyordu. Bu minvalde, o sıra hükümetin başında bulunan Manuel Portela Valladares, Ocak 1936'da Franco ile yaptığı ve genelkurmay başkanını cumhuriyete karşı bir komplocu olarak gösteren ısrarlı söylentileri konu alan görüşmeyi aktarır. Buna göre Franco şöyle demiştir: "Bunlar tamamen yanlış bilgiler. Bir komplo kurduğum yok, İspanya'da komünist bir tehlike olmadığı sürece de olmayacak."²⁷ Franco'nun temelde komplocu eğilimleri olmadığı ve ancak İspanya'nın devlet olarak varlığı ve yasallığı tükenme noktasına geldiğinde silaha sarıldığını anlatan Lerroux'nun anılarının²⁸ da dahil olduğu böylesi delillendirmeler, Franco'nun imajını on yıllar boyunca belirlemiştir.

Her iki tarafın da kıyamet senaryoları çizdiği seçim kampanyalarının neticesinde Halk Cephesi seçim ittifakının zaferiyle durum bir kez daha tümüyle değişecekti. Franco ve diğer gerici gruplara göre Komünist Enternasyonal'in İspanya'da iktidarı ele geçirmesi an meselesiydi. Ayaklanmaların ve sağın panik içinde izlediği gergin günlerde Franco, nihayet inisiyatifi ele alması gereken anın geldiğini düşündü. En yüksek alarm seviyesindeki bir ruh haliyle, aynı fikirde olduğu silah arkadaşlarıyla temasa geçti ve Guardia Civil şefini, savaş bakanını ve öncelikle müstafi hükümet başkanını –nafile yere– olağanüstü hal ilan etmeye çağırdı.²⁹ Gil Robles ve radikal monarşist lider José Calvo Sotelo gibi birtakım sağcı siyasetçiler de hükümet değişikli-

26 Rodríguez, Sainz, *testimonio*, s. 340.

27 Portela Valladares, *Manuel Memorias. Dentro del drama español*, Alianza, Madrid, 1988, s. 169.

28 Alejandro Lerroux, *La pequeña historia de España*, Mitre, Barcelona, 1985, s. 367.

29 Portela, *memorias*, s. 184 vd.; Gil Robles, *no fue posible*, s. 492 vd.; Alcalá-Zamora, *memorias*, s. 393 vd.

ğini önleme girişimlerinde başarısız olacaktı. Silahlı kuvvetlerin olası tehlikelere karşı teyakkuza geçmenin ötesinde önleyici tedbirler almasına taraftar olmayan Guardia Civil şefi General Sebastián Pozas'la devlet başkanı Alcalá Zamora'nın sağduyulu tutumları, muhtemelen bu gergin ortamda vaziyetin kontrol edilemez bir şekilde tırmanmasını önlemekte belirleyici oldu.

Neticede, korkulan Halk Cephesi yerine, Azaña başkanlığında bir azınlık hükümeti kuruldu. Bunun Franco için doğurduğu sonuçlar beklenmedik değildi: genelkurmay başkanlığı görevinden alındı, Kanarya Adaları'nda, iktidar merkezlerinden uzakta bir yere tayin edildi. Goded de benzer bir şekilde Balear Adaları'na atandı. Cumhuriyetçi Mola'ya monarşist gelenekçilerin kalesi olan Pamplona'da bir komutanlık verildi. Tehlikeli olarak fişlenmiş subaylar yakın polis gözetimine tabi tutulacaktı. Bunun amacı, yaklaşan darbe tehdidinin önüne geçmek, komployu kontrol altında tutmaktır. Tenerife'de gözetim altında tutulan Franco'nun da adadan ayrılması, ancak Savaş Bakanlığı'nın müsaadesine bağlıydı. Kendisini tehdit altında hisseden Franco, özel korumayla gezmeye başladı. Yeni hizmet yeri ona sürgün gibi geliyordu.

Yol arkadaşı olan kuzeninin de geriye dönüp baktığında tespit ettiği üzere Franco'nun, iç siyasi durumun son derece istikrarsız olduğunu düşündüğüne ve devrimin cumhuriyet üzerinde Demokles'in kılıcı gibi sallandığını gördüğüne şüphe yoktur.³⁰ Fakat en önemlisi, Franco'nun erken bir aşamada, kendisini komünizme karşı durabilecek tek subay olarak sunmasıydı. Arrarás, Kanarya Adaları'na gitmeden önce Azaña ile yaptığı veda konuşmasında Franco'nun şöyle dediğini aktarır: "Beni göndermekle hata yapıyorsunuz. Zira burada, Madrid'de orduya ve İspanya'nın huzuruna daha fazla faydam dokunurdu."³¹ Başkan Alcalá Zamora ile bir sonraki görüşmesinde, bir komünizm tehlikesinin bulunmadığına dair sözlerine Franco'nun şu karşılığı verdiği söylenir: "Karşılaşacağımız olaylar ne olursa

30 Salgado-Araujo, *vida*, s. 131.

31 Arrarás, *Franco*, s. 229. Azaña'nın bu zaman dilimini aydınlığa kavuşturabilecek günlükleri günümüze kalmamıştır.

olsun, hiçbir surette komünizme müsamaha göstermeyeceğime sizi temin ederim.”³²

Tehdit algısının yüksek olduğu siyasal koşullarda, Franco’nun yola çıkmasından önce, General Varela, Fanjul, Mola, Orgaz ve Yarbay Galarza’nın da katıldığı, anı literatüründe defalarca anlatılan bir gizli toplantı gerçekleşti. Bu toplantı, sonunda temmuz ayında patlak verecek olan darbenin çekirdeği kabul edilir. Darbe hazırlıklarının koordinasyonunu, güvenlik polisinin başındaki Mola üstlendi. 1932’deki başarısız darbe girişiminin tecrübeleri, dikkatli bir planlamayı gerektiriyordu. Franco; Mola ve Goded ile pek samimi bir ilişkisi olmamasına rağmen, hazırlıkları yakından takip ediyordu.

O günlerde generalin, kuzeni Ramón Serrano Súñer’in aracılığıyla, José Antonio Primo de Rivera ile bir görüşme yaptığı ve irtibatı sürdürmekte mutabık kalındığı söylenir. Primo de Rivera’nın darbeci ayaklanmanın şehidi olarak efsaneleştirilmesine bağlı olarak, Frankist propagandada Falanj kurucusu ile Franco’nun birbirine bağlılığının altının çizilmesinin aksine, ikisinin ilişkileri hep gayet sorunluydu. Bu durum henüz Mayıs 1936’da, Franco’nun Madrid’deki iktidar merkezlerine yakın olmak için Cuenca eyaleti meclis seçimlerinde Gil Robles ve monarşist lider Antonio Goicoechea’nın desteğiyle CEDA’dan aday olmaya niyetlenmesinin sebebiyet verdiği çatışmada ayan beyan ortaya çıkmıştı. Kendisi de CEDA ile seçim ittifakı yaparak parlamentodaki sandalyelerden birine talip olan Falanjist lider Primo de Rivera, Franco’nun adaylığını veto etti. Bunun üzerine Franco adaylıktan çekildi. Gil Robles ve Serrano Súñer’in hatıratlarına bakılırsa, Primo de Rivera kendisine siyaset sahnesinde bir rakip istememişti.³³ Hatta, önceki görüşmeleri ışığında Franco’yu güvenilmez, mütereddit birisi olarak tarif etmişti.³⁴

32 A.g.y; *Asalto a la República. Enero-Abril de 1936*, La Esfera de los Libros, Madrid, 2011, s. 230 vd.

33 Gil Robles, *no fue posible*, s. 564 vd.; Ramón Serrano Súñer, *Memorias: entre el silencio y la propaganda, la historia como fué*, Planeta, Barcelona, 1977, s. 56-58; Payne, *Franco y José Antonio*, s. 319.

34 Juan Antonio Ansaldo, *¿Para qué? (De Alfonso XIII a Juan III)*, Ekin, Buenos Aires, 1951, s. 121.

Bienio negro (iki kara yıl) diye adlandırılan dönemin ardından Azaña yönetimindeki yeni hükümet dümeni yeniden çevirdi, siyasi baskı görenler için af ilan etti, ilk yıllarda ilan ettiği reform projelerine yeniden el attı. Ancak sokaklarda, kamplar arasındaki çatışmalar ve ajitasyon artıyordu. En önemlisi, kırsal kesimde galeyana gelmiş olan işçiler kolları sıvamış, büyük mülk sahiplerinin şiddet uygulamaya hazır olmasına rağmen toprakları işgal etmeye girişmişlerdi. Hükümet ayaklanmalarla pek baş edemezken, toplumsal düzeni tümüyle silip süpürecek bir tehdit olarak algılanan devrim korkusu, nüfusun muhafazakâr kesimleri arasında hızla büyüyordu. Gil Robles'in destekçilerinin ve bilhassa gençlik kollarının üyelerinin kitleler halinde, rejimi devirmeyi amaçlayan programı bu hararetli atmosferde destek bulan Falanj'a katılması, bu cenahta da bir radikalleşmeye yol açıyordu. Bu gelişmeler karşısında Franco'nun herhangi bir şüphesi yoktu. Kuzenine, bir kalkışmanın büyük zorluklara gebe olduğunu, ancak çok iyi hazırlanmış olan ve yalnızca Sovyetler'in saldırı emri vermesini bekleyen komünistlerden önce davranmak için başka çare kalmadığını söylediği aktarılır.³⁵

Uzun süre boyunca, Franco'nun yalnızca temkinli olmayıp tereddütlü davrandığı, yasal düzene karşı çıkmaya ve darbeye katılmaya da ancak son anda karar verdiği iddia edilmiştir. Bu bağlamda çoğunlukla başvurulanan kaynak, Franco'nun Savaş Bakanı Santiago Casares Quiroga'ya yazdığı ve Arrarás'ın da biyografisinde rastladığımız bir mektuptur. Darbeci ayaklanmadan üç hafta önce yazdığı bu mektupta Franco, onurlarını zedeleyen bir personel politikası karşısında subaylar arasında büyük bir huzursuzluğun hüküm sürdüğüne dikkat çekiyordu. Her ne kadar silahlı kuvvetlerin cumhuriyetçi düzene karşı olduğu iddiasını kesin bir dille reddetse de, halihazırdaki patlamaya eğilimli ruh hali konusunda uyarıda bulunuyordu.³⁶ Mektubun niyeti hakkında pek çok spekülasyon yapılmıştır. Evvela, Franco'nun yeni yapılacak atamaların darbe için yara-

35 Salgado-Araujo, *vida*, s. 135, 139, 145; Galinsoga, *centinela*, s. 195 vd.

36 Franco'nun Casares-Quiroga'ya 23.06.1936 tarihli mektubu: Arrarás, *Franco*, s. 232-235; Almanca baskısı: Timmerman, *Franco*, s. 240-245.

tacağı zaafı önlemeye çalıştığı sonucuna varmak mümkündür. Tabii dikkat dağıtıcı bir manevra olarak da anlaşılabilir.³⁷ Mektubu muhtemelen Franco'nun çevresinden edinmiş olan Arrarás'a ve diktatörün savunucularına bakılırsa, bu mektup Franco'nun yaklaştığını düşündüğü devrime karşı anayasal düzen zemininde bir mücadele yürütmüş olduğunu kanıtlamaya hizmet eder.³⁸ Ancak yaygın kanaate göre, mektup Franco'nun ikili oynadığının kanıtıdır. Franco hükümete hizmetlerini sunmuştu ve pek de gizlemeden, daha büyük sorumluluk gerektiren bir mevkiye talipti.³⁹ Kimilerince darbenin lideri olarak görülen Franco,⁴⁰ böylece komplo ortaklarının arkasından iş çevirmiş, kendi kişisel çıkarlarına öncelik tanımıştı.⁴¹

Bu argüman, Franco'nun aslında hiçbir zaman kaybedenlerin safında olmak istemeyen bir avantacı olduğu tezinin temelini oluşturur. Onun için öngörülen Fas'taki birlikleri ayaklandıрма görevini üstlenmek üzere son anda saklandığı yerden çıkmaya cesaret ettiği de konuşulur. Darbeyi yönetecek olan General Sanjurjo'nun bu konudaki sözleri severek alıntılanır: "Franco kendisini tehlikeye atacak hiçbir şey yapmaz. Her zaman arkaplanda hareket eder. Kurnazdır, açıkgozdür o."⁴² Darbeci ayaklanmadan hemen önce Sanjurjo'nun, "Franquito" (Franco'cuk) olsun olmasın, bu işi yapacaklarını ilan ettiği söylenir.⁴³ Saldırıya geçmeyeceğini darbeden yalnızca birkaç gün önce beyan eden Franco'nun böyle geri durmasının, darbenin koordinatörü General Mola'yı umutsuzluğa sevk ettiği aktarılır. General bu haber üzerine fikrini değiştirmiş ve Fas'taki birliklere komuta etmesi için Franco yerine Sanjurjo'yu görevlendirmişti.⁴⁴ Franco'nun fikrini değiştirip yine de darbeye katıl-

37 Angel Viñas, *La conspiración del general Franco y otras revelaciones acerca de una guerra civil desfigurada*, Crítica, Barcelona, 2011, s. 48.

38 Fernández, *tiempo*, II, s. 40.

39 Blanco Escolá, *pasión*, s. 130.

40 Pemán, *encuentros*, s. 32.

41 Bennassar, *Franco*, s. 99-101; Preston, *Franco*, s. 171 vd.

42 Rodríguez Sainz, *testimonio*, s. 247; Serrano Súñer, *memorias*, s. 52 vd.

43 Ansaldo, *¿Para qué?*, s. 121.

44 Kindelán, *verdad*, s. 173.

ma kararını alması ancak 13 Temmuz'da, Calvo Sotelo'nun öldürülmesi üzerine gerçekleşmiştir.⁴⁵ Bu kanlı eylem ülke genelinde muhafazakâr kesimde büyük bir öfke dalgası yaratmış, sistem karşıtı safları sıklaştırmış, darbenin başarı şansını önemli ölçüde artırmıştı.

Angel Viñas'ın yakın zamanda yayımladığı bir çalışma Franco'nun tutumuna yeni bir ışık tutar. Viñas, Franco'nun darbeye katılmaya çoktan karar vermiş olduğu kanısındadır. Sözde tereddüdünün sebebi daha ziyade, hareket özgürlüğünün kısıtlanmış olması nedeniyle Tenerife'de bilhassa zor bir durumda bulunmasıydı. Özellikle, komşu Las Palmas'taki komutanlığın ayaklanmasını sağlamak gibi bir sorunla karşı karşıyaydı. Ancak oradaki komutan General Amado Balmes yolundan çekildiği vakit önü açılmıştı. Frankist propagandanın aksine Balmes darbeye katılmaya hazır değildi ve sonunda, kaza olarak sunulan bir suikasta kurban gidecekti.⁴⁶ Resmî anlatıya göre, Balmes'in elindeki tabancanın emniyetini açmaya çalıştığı esnada namlu karnına dayanmış, tabanca da kazara ateş almıştı. Bu olağandışı ölüm koşullarının üstü, iki generalin yakın dost oldukları ve Balmes'in darbe hazırlıklarına faal olarak katıldığı söylenerek örtülmeye çalışılır.⁴⁷ Ancak Franco savunucuları, Balmes'in 16 Temmuz'daki ölümünü beklenmedik bir şans, hatta takdir-i ilahinin işareti olarak değerlendirmekten de geri durmazlar,⁴⁸ zira Franco bu ölüm münasebetiyle ertesi gün resmî izinle kendisini Fas'a götürecek uçağın beklediği Las Palmas'a gidebilmişti.

17 Temmuz'da, Melilla garnizonundaki teftişler sonucunda darbe girişiminin ortaya dökülmesi üzerine Fas'ta olaylar birbirini izledi. Oradaki darbeciler daha fazla uzatmadan hareke-

45 Heleno Saña, *El franquismo sin mitos. Conversaciones con Serrano Súñer*, Grijalbo, Barcelona, s. 48 vd.; Eugenio Vegas Latapie, *Memorias políticas. El suicidio de la Monarquía y la Segunda República*, Planeta, Barcelona, 1983, s. 276; Serrano Súñer, *memorias*, s. 121.

46 Viñas, *conspiración*, s. 100 vd.

47 Arrarás, *Franco*, s. 259; Millán Astray, *Franco*, s. 21; Salgado-Araujo, *vida*, s. 145, 152; Federico Bravo Morata, *Franco y los muertos providenciales*, Fenicia, Madrid, 1979. s. 26 vd.

48 Galinsoga, *centinela*, s. 223; de la Cierva, *siglo*, I, s. 438; Fernández, *Franco*, 2005, s. 39.

te geçerek şehri ele geçirdiler. Darbe böylelikle yoluna girmişti. Ertesi gün Franco uçakla Yüksek Komiserlik'in merkezi Tetuán'a doğru yola çıktı. Agadir'de bir mola verdikten, ertesinde Casablanca'da bir gece kaldıktan sonra Tetuán'a vardı ve Afrika ordusunun komutasını devraldı. Viñas ve Blanco Escolá gibi yazarlar, bunun Franco'nun aldığı özel bir önlem olduğunu söylerler. Onlara göre Franco, darbeci ayaklanmanın Fas'ta başarıya ulaştığından ve anakarada da başladığından emin olmadan uçuşu erteletmişti.⁴⁹

Bu arada Franco'nun anavatanı savunmaya ve düzeni yeniden tesise çağırdığı manifesto radyolarda okundu. Özünde amaç, yasal olarak kurulmuş düzene karşı darbeyi meşrulaştırmaktı. Bu da ancak, mevcut durum kanunsuz olarak değerlendirildiği zaman mümkün olabilirdi. Bu anlamda Franco, darbeci ayaklanmanın birinci yıldönümünde tekrar şunu tespit edecekti:

Silahlı kuvvetlerin her canı istediğinde bir partiye veyahut anayasaya karşı ayaklanması söz konusu değildir. Ancak ölümcül bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunda anavatanı savunmak için silaha sarılmak, onun için bir yükümlülüktür.⁵⁰

Bu imaj tüm diktatörlük boyunca geliştirilerek korunacaktı. Rejim propagandası, öncelikle, o sıralar Bolşevik Devrimi'nin kapıda olduğu argümanını kullanır. O dönemin ruhuyla yazılmış biyografiler, 1934 "Ekim Devrimi"nde başarısız olan ve nihayet 1936'daki Halk Cephesi seçimlerinden sonra iktidarı ele geçiren güçlerin, Calvo Sotelo'nun öldürülmesinden sonra masonlukla ittifak halinde Moskova'dan yönlendirilen devrimi gerçekleştirmek, böylece "Mahşerin Atlılarının girecekleri kapıyı açmak" için uzun zamandır bütün hazırlıkları tamamlamış olduklarını inanılmaz ayrıntılarla anlatır.⁵¹ Bu minvalde, Başbakan Azaña İspanyol Kerenski rolünü üstlenmiştir:

49 Viñas, *conspiración*, s. 110; Blanco Escolá, *pasión*, s. 132-136.

50 ABC (Sevilla), özel sayı, 18.07.1937.

51 Arrarás, *Franco*, s. 199; Johann Froemberg, *Franco. Ein Leben für Spanien*, Götten, Leipzig, 1939, s. 93-95; Mikusch, *Franco*, s. 173, 212 vd.; Galinsoga, *centinela*, s. 207-209.

Ağır sigaraların kalın dumanı altında, yan yana oturuyorlardı ve ağırlarını örüyorlardı; Azaña, Largo Caballero, Casares Quiroga, Prieto ve diğerleri; cumhuriyetçilerin sol kanadı, sosyalistler, Bolşevikler. İspanyol masonluğunun üstadı, devlet ve hükümet başkanlarının başmüfettişi Martinez Barrio, ortada yüksek bir sandalyede oturuyordu. Hemfikirdiler, gülüyor, sohbet ediyor, bağırıp çağırıyorlardı. Mavimsi bir tütün bulutunun ardında, birkaç kurnaz Yahudi yüzü... Bir antlaşma yapılmıştı. (...) Bariz Rus aksanıyla İspanyolca konuşan efendiler hazırlamıştı sözleşmeyi. Barrio mağrur bir edayla onay verdi.⁵²

Yani, çıkarılacak sonuca göre, ayaklananlar darbeciler değil, “kızıklar”dı. Silahlı kuvvetlerin yaptığıysa, sadece devrimin başını ezmek ve anavatanı kurtarmak uğruna “kutsal vazifelerini” yerine getirmekti.

Bu tezi inatla savunanlar yalnızca Frankist yazarlar değildir.⁵³ Stanley Payne, Luis Eugenio Togores gibi tarihçilerce temsil edilen yakın dönem tarihyazımı da, solun sorumsuz politikalar nedeniyle toplumun radikalleşmesinden, dolayısıyla İç Savaş’ın patlak vermesinden sorumlu olduğunu ileri sürer. Gil Robles’in hatıratının başlığına uygun olarak, barışın korunması mümkün değildi, buna göre.⁵⁴ Ancak araştırmacıların büyük çoğunluğu, bütün krizlere rağmen İkinci Cumhuriyet’in Temmuz 1936’da toplumsal manada sonunun gelmiş olmadığını savunur.⁵⁵ Daha ziyade komplocu milliyetçilik ve monarşizm, 1931’den itibaren durmaksızın, oluşmakta olan özgürlükçü-demokratik temel düzeni yıkma hedefini gütmüşlerdi.

Franco’nun çağrısı, ne bir devlet biçimi olan cumhuriyeti hedef almış, ne de monarşinin yeniden kurulmasını savunmuştu. Katolisizme bile değinilmiyordu. Bu bir tesadüf değildi. Dahası, bu çağrı, devamında alttan alta verilen mesajlarla yürütüle-

52 Froemberg, *Franco*, s. 115.

53 Ricardo de la Cierva, *No nos robarán la historia. Nuevas mentiras, falsificaciones y revelaciones*, Fénix, Madridejos, 1995, s. 133; Dahms, *Franco*, s. 40.

54 Gil Robles, *no fue posible*.

55 Rafael Cruz, *En el nombre del pueblo. República, rebelión y guerra en la España de 1936, Siglo XXI*, Madrid, 2006.

cek propagandanın aksine, darbeci ayaklanmanın ilk günlerindeki ne tek ne de en önemli manifestoydu. Darbenin “yöneticisi” General Mola da halka çok benzer sözlerle seslenmişti. Queipo de Llano gibi generaller de çağrılarını cumhuriyete “Yaşa!” diyerek bağlıyorlardı.

Darbeciler böylelikle, tahammül edilmez olarak algılanan siyasi ve toplumsal bir duruma karşı ayaklanmış oluyorlardı. Ordu, 1906 yasasının ve tıpkı 1923'teki gibi ulusun çıkarlarının ve refahının yorumcusu olma geleneğini sürdürüyordu. Darbecilerin ve arkalarındaki güçlerin bunun gerisindeki siyasi hedefleri, bulutsu bir belirsizlikte idi. General Varela ve Sanjurjo gibi darbeye başı çekenlerin bir kısmı monarşist inançlara bağlı olsalar da, subayların büyük bir kısmının gözünde XIII. Alfonso monarşisi itibarını kaybetmişti. Queipo de Llano gibi generaller 1931 yılında monarşinin devrilmesine faal olarak katılmıştı veya Mola gibi açıkça cumhuriyetçi idiler. Franco'nun nefret ettiği masonluk dahi isyancıların saflarında temsil ediliyordu; örneğin birliklerin başındaki subayların en yüksek rütbelisi olan General Miguel Cabanellas onlardan biriydi. Yarbay Yagüe gibi başka bazı subaylar, faşist Falan'ja sempati besliyordu. Katolik olmak bile darbecileri birleştiren bir özellik olarak tanımlanamazdı.

Darbeciler için geri dönüş artık hiçbir koşul altında mümkün değildi. Franco'nun darbeden kısa bir süre önce General Luis Orgaz'a şöyle dediği söylenir:

Anayasal düzene karşı isyan eden asker artık ne geri adım atabilir ne de teslim olabilir, zira o vakit saniyesinde kurşuna dizilecektir.⁵⁶

Franco'nun tekrar tekrar döneceği bu düşünce, her şeyden önce, şimdi artık darbecilerin amansızca yürütmesi gereken bir ölüm kalım savaşının söz konusu olduğuna işaret eder.

56 Salgado-Araujo, *vida*, s. 139.

Generalissimo

18 Temmuz ayaklanmasıyla beraber, savunucularının değişiy-le, Franco'nun dünya olayları sahnesinde kendisine verilen tarihî görevi yerine getirme zamanı gelmişti. Johann Froembgen şöyle yazar:

Siyasetin girdabına kapılmamak için uzun süre direnen general, artık kaçınılmaz olarak devlet adamı olmak zorundaydı. Kader, ona bunu uygun görmüştü. Takdir-i ilahi idi bu, Tanrı'nın buyruğuydu. Hırs, şan, şöhret arzusuyla kendini öne sürmediğine Tanrı şahittir. Son âna kadar siyasi arenaya atılmaktan kaçınmıştı. Fakat şayet İspanya, şayet kaderi onu çağıracak olursa bir saniye bile tereddüt etmeyeceğine yemin etmişti. Çağrı ortadaydı.¹

Henüz İç Savaş esnasında veya hemen sonrasında kaleme alınan bu biyografiler, Franco'yu, Avrupa'nın faşizm eliyle yeniden düzenlenmesinin durdurulamaz görünen yükselişinin ruhuna uygun şekilde, İspanya'ya yeniçağın yolunu gösteren bir lider olarak ortaya koyarlar. Mayıs 1936'da yaptığı bir konuşmada Franco'nun bir darbeci ayaklanmaya liderlik etmesinin beklenebileceğini söyleyen sosyalist lider Indalecio Prieto da bu bağlamda alıntılanır:

1 Froembgen, *Franco*, s. 214.

General Franco, genç yaşı, yetenekleri, silahlı kuvvetler içindeki arkadaşlık bağları ve konumu itibarıyla, böyle bir harekete liderlik etmesi için seçilmesi kuvvetle muhtemel bir adamdır.²

Franco, darbenin, savunucularının kendisine behemehal verdikleri payedeki gibi bir lideri değildi. Darbenin dar çemberi içinde de yer almıyordu. İpler, darbeci ayaklanmanın “yöneticisi” General Emilio Mola’nın elindeydi. General José Sanjurjo’nun da askerî yüksek komutayı devralması bekleniyordu. Dolayısıyla başlangıçta Franco’nun darbeye liderlik etmesi veya olayların akışı üzerinde önemli bir etkiye sahip olması gibi bir ihtimal yoktu. Franco, Temmuz 1936’da Kanarya Adaları’nda iken, birkaç hafta sonra elde edeceği güçten, sadece mekânsal açıdan değil, her yönden çok uzaktaydı.

O yıllarda Franco’yla teması bulunan monarşist Pedro Sainz Rodríguez’in anılarına bakacak olursak, Franco o sıralarda herhangi bir siyasi hırs içinde değildi. Franco’nun, Sanjurjo’ya, darbenin başarıya ulaşması durumunda Fas Yüksek Komiserliği’nin başına geçmek istediğini söylediği aktarılır. Böylece askerliğinin köklerine dönecek, subaylık kariyerini taçlandıracaktı.³ Peki, nasıl oldu da general kısa sürede sınırsız iktidarı ele geçirebildi?

Bununla ilgili –ironik bir şekilde– kaderin arzu ettiği bir dizi ölüm vakasından da bahsedilir; komplo teorileri de bunların yorumlanmasına dahil olmuştur.⁴ Sahiden Franco’nun zirveye giden yolu bir dizi ölümcül kazayla döşenmiştir. Bunlardan ilki, Las Palmas’taki General Balmes’in ölümüdür; Franco’nun Kanarya Adaları’ndaki ayaklanması bunun üzerine mümkün olmuştu. 20 Temmuz’da General Sanjurjo’nun ölümüyle darbeci kamp bir kez daha sarsıldı. Sanjurjo, darbenin kontrol merkezi olan General Mola’nın karargâhı Burgos’a götürülmek üzere Estoril’de küçük bir uçağa binmişti. Görgü tanıklarına göre, uçak kalkışta yeterince irtifa kazanamayıp bir ağacın te-

2 Prieto Indalecio, *Discursos fundamentales*, Edward Malefakis (ed.), Turner, Madrid, 1975, s. 257.

3 Rodríguez, Sainz, *testimonio*, s. 339 vd.

4 Morata, Bravo, *mueritos*.

pesine çarpmıştı. Sanjurjo, uçağın yere çakılması sonucu yaşamını yitirdi.⁵ İsyancılar, atanmış askerî liderlerini kaybettiler.

Darbenin ülkenin büyük bölümünde başarısızlıkla sonuçlanmasıyla birlikte, milliyetçi bir İspanya'da büyük olasılıkla merkezî iktidar pozisyonlarını üstlenecek olan ve Franco'nun rakipleri sayılan bazı hırslı komplocular hızla ortadan kayboldular. Eski ordu genel müfettişi General Goded, Balear Adaları'ndan Katalonya askerî bölgesini ele geçirmeyi başaramadı. Teslim olmak zorunda kaldı, birkaç hafta içinde de idam edildi. Gil Robles döneminde savaş bakanlığında müsteşarlık yapmış olan General Fanjul, Madrid'in kontrolünü devralma girişiminde başarısız oldu. Başlangıçta Madrid'in yakınlarındaki Cuartel de la Montaña garnizonunu ele geçirmeyi başarmış olsa da, burada tutuklanarak kısa sürede idam edilecekti.

Ayaklanmanın ilk günlerinin olayları, darbenin hedeflerine hiçbir surette ulaşamadığını gösteriyordu. İspanya topraklarının yalnızca üçte biri, en önemlisi de, sulak tarım arazilerinin bulunduğu, Madrid'in kuzeyindeki Kastilya-Aragon bölgesi ve güneydeki Sevilla ve Cádiz gibi tek tek kentler isyancıların kontrolü altındaydı. Böylece, bir pat durumu ortaya çıkmış, buna göre bir cephe hattı oluşmuştu. Sanjurjo'nun ölümü ve diğer generallerin başarısızlığı, milliyetçi savaş kampındaki güç dengesini de temelden değiştirecekti. Onun ölümünden hemen birkaç gün sonra, Burgos'ta, 7 subaydan oluşan ve en yüksek rütbeli general olarak Miguel Cabanellas'ın başında olduğu bir milli savunma cuntası kuruldu. Franco, başlangıçta askerî cuntanın bir üyesi değildi. Ancak birkaç gün sonra güneydeki komuta bölgesinden diğer iki generalle beraber görev çağırılacaktı. Bu, Franco'nun komuta kademeleri içinde artık merkezî bir konuma geldiği anlamını taşıyordu.

Ani bir baskınla Madrid iktidarını ele geçirme hedefi suya düşünce, isyancılar, bu sefer gayretlerini, Madrid'e çeşitli yönlerden kollar halinde ilerlemeye yönelttiler. Ne var ki Mola, Madrid'in kuzeyindeki sıradağları aşmaya çalışırken, silah ve mühimmat eksikliğinin de etkisiyle, beklenmedik büyük zor-

5 Pilotun anıları: Ansaldo, *¿Para qué?*, s. 140.

luklarla karşılaştı. O esnada güneyde küçük bazı alanları tutmuş olan isyancılar da yalıtılmış haldeydiler. Bunun üzerine, Afrika ordusunun savaş tecrübesine sahip birlikleri ve General Franco önplana çıktı. General Franco, ordusunun anakaraya sevki gibi özel bir sorunla karşı karşıyaydı. Tayfa ayaklanmalarını takiben donanma gemilerinin çoğu darbe karşısı olmuştu ve Cebelitarık Boğazı boyunca devriye geziyorlardı.

Gerçi birkaç küçük uçakla bir bölük askeri karşıya geçirebilirlerdi; nitekim ağustos ayı başlarında 3 bin asker ve büyük miktarda mühimmattan oluşan bir konvoy, deniz ablukasına rağmen Franco'nun yönettiği cesur bir operasyonla sevk noktasına ulaştırılmıştı. Ancak dönüm noktası, Franco'nun, İspanya'nın Fas protektorasında mukim iki nasyonal sosyaliste verdiği efsaneleştirilen görev oldu. Bu görev, "Üçüncü Reich"ın desteğini almak üzere hava ikmali oluşturacak nakliye uçakları tedarik etmektir. Gerek Franco'nun İtalyan araçlarla, gerekse Mola'nın Lizbon ve Paris'teki Alman temsilcilikleri vasıtasıyla yaptığı girişimler ilk aşamada sonuç vermemişti. Mussolini, öngörülemeyen uluslararası karışıklıklardan kaygılandığı için tereddüt etmiş, Berlin'deki Dışişleri Bakanlığı ise Londra'nın tepkisini de göz önünde bulundurarak İspanya'daki iç çatışmaya müdahil olmayı reddetmişti.

Hatta birkaç gün önce el konulan Lufthansa uçağı Berlin'e doğru yola çıktığında, aralarında yüzbaşı rütbesinde bir İspanyol subayının da bulunduğu bu küçük heyetin başarısına Franco'nun bile inanmadığı varsayılabilir. Birkaç yıl önce Berlin'de askerî ataşe olmasına rağmen Yarbay Juan Beigbeder'i Fas'ta bırakmayı uygun görmesi de bu tezi destekler. Ancak Dışişleri Bakanlığını atlayarak, birkaç saat içinde, o esnada Wagner Festivali kapsamında Bayreuth'ta bulunan Hitler'e ulaşılar. Hitler'in "Siegfried" gösterisinden sonra içine girdiği coşkulu ruh halinin de 25 Temmuz gecesi verilen olumlu karara katkıda bulunduğu, hatta harekâta "Unternehmen Feuerzauber" (Ateş Büyüsü) kod adının verilmesinin sebebinin de bu olduğu söylenir.

Talep edilen nakliye uçaklarının gönderilmesi, silah tedarikinin başlaması ve İtalyan desteği, isyancıların yalnızca askerî ka-

pasitesine ve erken bir bozgunun önlenmesine katkı sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda Franco'nun konumunu da önemli ölçüde pekiştirecekti. Ağustos sonunda, ilgili askerî istihbarat servislerinin başkanları Wilhelm Canaris ve Mario Roatta arasında yapılan bir toplantıda Almanlar ve İtalyanlar, sağlanan askerî yardımın tek alıcısının Franco olması konusunda hemfikir diler.⁶ Mola, kuzeydeki operasyonlardan sorumluyken, resmen yalnızca güneydeki silahlı kuvvetlerin genel komutasına sahip olan Franco, isyancıların silah tedarikine olan bağımlılığı sayesinde, milliyetçi kampın merkezî üssüne kuruldu. Hitler ve Mussolini, aslında milliyetçi kampta liderin Franco olması lehine bir ön karar vermişlerdi. Bu durum, Almanlar ve İtalyanların silah desteğini koordine etmek üzere askerî misyonlarını Franco'nun karargâhında konumlandırımlarıyla dışarıdan da görülür hale gelecekti.

Tarihin o güne kadarki en büyük hava ikmali çerçevesinde Afrika ordusunun nakliyle beraber Franco, kuzeyden Madrid'e ilerlerken duraklayan kuvvetleri rahatlatmak ve cumhuriyete öldürücü darbeyi indirmek amacıyla, kuvvetlerini olabildiğince hızlı bir şekilde Madrid'e yönlendirdi. Franco'nun birlikleri, mühimmat tedarik ettiği Portekiz sınırı boyunca hakikaten de hızlı ilerlediler. Onun birliklerinin toprak kazanması ve başarıları, Mola'nın kendi komuta bölgesinde mühimmat ve malzeme eksikliğinden muzdarip vaziyette çıkmaza girmiş olmasıyla tezat oluşturuyordu. Franco'nun acil ihtiyaç duyulan mühimmat sevkini geciktirerek buna kasten katkıda bulunduğu da söylenir.⁷

Franco'nun askerî başarıları, milliyetçi basın ve propagandanın dikkatini onun şahsı üzerine giderek daha fazla çekiyordu. Böylece askerî liderler çemberi içinde giderek öne çıkmaya başladı; ileri atılan bir savaş kahramanı olarak çılgınca alkışlanıyordu. Ancak Franco'nun başının üzerine savaş kahramanı halesinin kondurulmasının asıl nedeni, başkent Madrid'e yürüyü-

6 Morten Heiberg, *Emperadores del Mediterráneo. Franco, Mussolini y la guerra civil española*, Crítica, Barcelona, 2003, s. 73; Angel Viñas, *Franco, Hitler y el estallido de la guerra civil: antecedentes y consecuencias*, Alianza, Madrid, 2001, s. 431 vd.

7 Blanco Escolá, *pasión*, s. 140.

şünü yaklaşık 80 kilometre kala yarıda keserek önce Toledo'ya ilerleme kararı almasıydı. Bunun amacı, İç Savaş'ın ilk günlerinden beri cumhuriyetçi milisler tarafından kuşatılmış olan ve Franco'nun kendisinin de eğitim gördüğü piyade askerî akademisi Alcázar'ı kurtarmaktı. Literatürde bu emir, Franco'nun darbeci kampın rakipsiz liderliğine yükselmesinde belirleyici olay olarak anlatılır.

Ancak akademinin bulunduğu kalede, subay adaylarının kahramanlıkları hakkında yürütülen yaygın propagandanın aksine, ayaklanmadan önce yaz tatiline çıkmış oldukları için neredeyse hiç öğrenci yoktu. Askerî akademi başkanı Albay José Moscardó'nun komutası altında Guardia Civil ve Falanj birimlerinin yanı sıra çok sayıda sivil, daha çok da kadın ve çocuk bulunuyordu. Her ne kadar burası hiçbir stratejik önemi haiz değilse de, kuşatma, hem isyancılar hem de Madrid'deki hükümet tarafından medyada sahnelenen yüksek derecede sembolik bir olaydı. Cumhuriyetçi taraf Ekim 1934'ü hatırlayarak Asturias'tan gelen madencilerle burayı havaya uçurmak ve böylece ele geçirebilmek için bir tünel kazıyordu. Milliyetçi taraf propagandasının ilgisi ise, Toledo'ya yaklaşan birliklere ve kurtuluş ümidine yönelmişti. Sonunda General Varela komutasındaki birlikler Alcázar'a ulaşmayı ve esirleri kurtarmayı başardılar. Franco, bu başarısından dolayı Cáceres'teki karargâhında alkışlanırken, aynı anda Toledo kenti acımasız ve kana bulanmış bir şiddet orjisi yaşıyordu. Yabancı basın ancak Franco'nun gelişinin sahnelendiği ertesi gün kalenin yıkıntılarına girebildi. Franco'nun ve sakallı, bitkin görünümlü Moscardó'nun bu sahneleme esnasında çekilen fotoğrafları tüm dünyaya servis edildi ve muazzam bir propaganda etkisi yaratıldı. Franco savaşan milliyetçilerin vücut bulmuş haliydi artık.

Toledo'daki Alcázar'ın kurtarılması ve "onu savunanların gösterdiği kahramanlık", İspanya İç Savaş'ının ana anlatısına dönüştü. Albay Moscardó'nun oğlunun "fedakârlık" öyküsünün bunda rolü büyüktü. Buna göre, Toledo kuşatması esnasında Moscardó milis şefinden, oğlunun elinde olduğunu, Alcázar'ın teslim olmaması halinde onu öldüreceklerini bildiren

bir telefon almıştı. Moscardó ve oğlu arasında geçen dramatik konuşmada baba, oğluna bir kahraman gibi ölüp, ruhunu Tanrı'ya teslim etmesini emretmişti. Moscardó böylece, 13. yüzyılın sonlarında yaşamış Hristiyan kale beyi Guzmán'ın efsanevi eylemini tekrarlamış oluyordu. Nesillerce anlatılan hikâyeye göre Guzmán, İspanya'nın güney ucundaki Tarifa'da bulunan kaleyi teslim etmeyi, Mağripli kuşatmacıların elinde esir bulunan oğlunun canı pahasına, reddetmişti. Bir kahramanlık hikâyesi olarak yüceltilen bu telefon konuşması, diktatörlük döneminde kuşatma hikâyesinin epik merkezine yerleştirilecekti. İspanya'da "Sin novedad en el Alcázar" (Alcázar Kuşatması, 1940) adlı sinema filmi, bu efsanenin kolektif hafızanın derinlerine demir atmasına bilhassa katkıda bulundu. O sıralar Almanya'da da, özellikle gençlik edebiyatı alanında, askerî eğitimde rol modeli yaratmaya dönük bir dizi benzer eser yayımlanmıştı.⁸

Alcázar milliyetçi bir ziyaretgâha dönüşecekti. Yakın zamana kadar, savaşın gerçekliğini temsil etmek üzere düzenlenmiş bazı mekânların yanı sıra, savaş kalıntısı süsü verilerek sergilenen bir ahizeli telefon da görülebiliyordu. Kuşatma esnasında gerçekleşen büyük patlamaların hemen yakınında bulunan, derme çatma bir küçük şapeldeki Meryem figürünün zarar görmemiş olması da, aynı efsanenin bir parçasıdır. Milliyetçiler, Hristiyan medeniyetinin barbarlığa karşı verdiği mücadelede takdir-i ilahinin Alcázar'ı korumuş olduğundan şüphe duymuyorlardı.

Kararlılığın, milli değerleri savunma iradesinin ve Hristiyan şehitliği manasında kendini feda etmeye hazır olmanın tezahür ettiği bir kurtuluş mücadelesi olarak anlaşılan İç Savaş, Alcázar efsanesi etrafında yoğunlaşmıştır. Müsterek çekilen çileyle verilen mücadeleye, kurtuluş olarak anlamlandırılan zafer beklentisi de kimlik kurucu bir etken olarak ekleniyordu. Eickhoff'a göre bu kurtuluşla beraber milliyetçi İspanya kendi kendini kutlamış, kendi kendine cesaret ve anlam yüklemiş; bu çerçevede Alcázar'ı "anlam ve meşruiyetin kutsal mekânı"

8 *Die Helden des Alcázar* (1937), *Kriegsschule Toledo. Des jungen Spaniens Heldenkampf vom Alkazar* (1937), *Heldenlied vom Alkazar* (1937), *Die Kadetten von Toledo* (1942).

haline getirmişti.⁹ Franco, fethedilen harabeleri teftiş ederken demişti ki: “Alcázar’ın kurtarılması, en fazla hasretini çektiğim hedeflerdendi. Artık savaş kazanılmıştır.”¹⁰

Bu zafer, düşmana ilişkin, psikolojik bir maksada da bağlanmıştı. General Kindelán anılarında Franco’nun, Toledo’ya hareket emrini şu sözlerle gerekçelendirdiğini söylüyor:

Bu kararı verdim, zira her savaşta, hele ki bir iç savaşta, ruhani etkenler olağanüstü büyük öneme sahiptir. Düşmanı iliklerine kadar sarsmak gerek. Onu, ne istiyorsak, neyi planlamışsak, onu gerçekleştirebileceğimize ve ne yaparsa yapsın bizi bu yoldan alıkoyamayacağına inandırmak gerekir.¹¹

Franco her yerde Mesihvari bir kurtarıcı, Moscardó da mit-sel bir kahraman olarak kutlandı. Kilise şükran ayinlerinde ilahi iradenin Alcázar’ın kurtuluşunda ifadesini bulduğu vurgulanıyordu.

Araştırma literatüründe, ilkin Alcázar’ın kurtarılmasından yalnızca birkaç gün sonra bir İspanyol gazeteci tarafından tasvir edilen bu “feda” hikâyesinin gerçekliğinden erken bir aşamada şüphe duyulmaya başlamıştır.¹² Çok büyük ihtimalle, baba ile oğul arasındaki o telefon konuşması vuku bulmamıştır. Esasen, olup bitenin Ortaçağ emsallerine dayanan bilinçli bir epik bağlama oturtularak sahnelenmesi söz konusuydu ve bu anlatı tesir gücü nedeniyle resmî olarak da benimsenmiş ve kurumsallaştırılmıştı. Albay Antonio Aranda komutasındaki Oviedo garnizonunun kuşatılması, Gijón’daki Simancas kışlasının müdafaası, bir grup Guardia Civil’in konuşlandırıldığı, Jaén’deki Santuario Santa María de la Cabeza kuşatması veya Teruel gibi başka kuşatmalar, yine yoğun propagandaya rağmen, Alcázar’ın yanına yaklaşacak bir e’saneleştirme düzeyine ulaşamadılar.

9 Georg Eickhoff, *Das Charisma der Caudillos. Cárdenas, Franco, Perón*, Vervuert, Frankfurt, 1999, s. 114.

10 Coles, *Franco*, s. 194; Eickhoff, *Charisma*, s. 96.

11 Alfredo Kindelán, *Mis cuadernos de guerra*, Planeta, Barcelona, 1982, s. 86.

12 Hugh Thomas, *The Spanish Civil War*, Harper & Row, New York, 1963 (ilk baskı: 1961), s. 203; Southworth, *mito*, s. 49-63; Isabelo Herreros, *Mitología de la cruzada de Franco. El Alcázar de Toledo*, Vosa, Madrid, 1995, s. 25-42.

Çoğu araştırmacı, Franco'nun Alcázar'ı kurtarma kararını, savaşın sonraki seyri açısından ciddi bir hata olarak görür. Görünüşe göre General Kindelán gibi yakın dava arkadaşları da, kuşatmanın yol açtığı gecikmelerin, Madrid'in hızla ele geçirilmesini tehlikeye attığını, bunun da kenti savunanlara mevzilelerini tahkim etmeleri için çok değerli bir zaman kazandırdığını vakitlice fark etmişlerdi.¹³ Britanyalı ve Fransız askerî gözlemciler de aynı fikirdeydi.¹⁴ Almanlar ve İtalyanlar ise, Sovyet askerî yardımının yaklaşmakta olduğunu göz önüne alarak, savaşın zaferle sonuçlandırılmasına ters düşen gereksiz gecikmelerden bilhassa rahatsızdılar. Kasım ayında, başkente yönelik geniş çaplı operasyonların başlamasıyla yalnızca savunma hatları iyileştirilmemiş, Sovyet askerî teçhizatı, askerî danışmanlar ve Uluslararası Tugaylar celp edilerek konuşlandırılmıştı. Darbecilerin sonucundan emin oldukları başkent saldırısı, başarısızlıkla sonuçlandı. Askerî tarihçiler, bu arada, Uluslararası Tugaylar'ın gerçek askerî öneminin abartıldığı kanısına varmışlardır. Onlara göre bu, İç Savaş'ı uluslararası bir Bolşevik komplosuna karşı mücadele olarak göstermek ve ayrıca Madrid'e saldırısındaki kendi yetersizliklerini gizlemek isteyen Frankist propagandanın körüklediği bir efsaneydi.¹⁵

Birlikleri Toledo'ya çekme kararı, Alcázar'ın kurtarılmasını insanların gönlüne hitap etmek üzere propaganda malzemesi olarak kullanan Franco'nun, darbenin zirvesine yerleşmek üzere kendi yolunu açmaya dönük bilinçli stratejisi olarak yorumlanır. Franco, Madrid'in beklenen fethinden önce, kendi kampında tartışmasız liderliğini kabul ettirmek istemişti.¹⁶ Kurtuluş gününde Franco'nun Cáceres'teki karargâhının önünde toplanan coşkulu kalabalığa Yagüe heyecanla şöyle seslenmişti:

Toledo'nun fethi hepimiz için bir gurur kaynağıdır. Bu, General Franco'nun eseridir. Yarınlarda başkomutanımız ve devlet

13 Kindelán, *cuadernos*, s. 85.

14 Jensen, *Soldier*, s. 82.

15 Blanco Escolá, *pasión*, s. 160 vd., 173-175.

16 Blanco Escolá, *incompetencia*, s. 263; Cardona, Gabriel, *Franco y sus generales. La manicura del tigre*, Temas de Hoy, Madrid, 2001, s. 31.

başkanımız olacak. İspanya'nın mahir bir devlet başkanına sahip olmasının zamanı geldi artık. Bugünün haberleri harika, yarınki daha da harika olacak.¹⁷

Eickhoff'a göre kurtuluş ve ardından gelen zafer kutlamaları, generalin efsanevi ayaklanmasının sahnelenmiş bir prelüdü ve plebisiter onayıydı. Toledo zaferine adanmış bir anma kitabında yer alan şu cümle de bu minvaldedir:

Alcázar kalesinin hürmete mazhar taşları doğal tahtı oldu, Toledo'nun gökyüzüyse bu tahtın gölgelik tülü; İspanya, Francisco Franco Bahamonde'yi Caudillo'su ve doğal kralı ilan etti.¹⁸

Bir başkomutanlığın kurulması kararı, güney ve kuzey harekât bölgeleri arasında bir bağlantı sağlanmasının ardından değişen askerî durumda ve cumhuriyetçi direnişin güçlenmesi karşısında ortaya çıkmıştı. Bu şartlarda bir başkomutan atamanın uygun olacağı düşünülüyordu. Lakin, hele ki Franco'nun pek alternatifi de olmadığından, bu karar cuntası içinde dahi tartışmalıydı. Özellikle Queipo de Llano, Cabanellas ve Mola, bu konu ve bilhassa Franco hakkında birtakım çekincelere sahiptiler.¹⁹ Müzakerelere çağırılmış olan Kindelán, hatıratında cuntanın, eylül ayı ortalarında Salamanca yakınlarındaki küçük derme çatma havaalanının asfaltındaki bir barakada Franco'nun müstakbel Generalissimo'luğu konusunda anlaşmaya vardığını yazar. Lakin, onu yalnızca başkomutan olarak atamakla kalmayıp, ısrar ettiği üzere geniş siyasi yetkiler tanımak konusunda hâlâ endişeler mevcuttu.²⁰

Toledo'nun kurtarılmasıyla Generalissimo ve devlet başkanı makamına yükseltilmek için baskı yapmaya başlayan Franco, cuntanın 28 Eylül'de düzenlediği toplantıda özellikle General Kindelán'ın mevcut çekinceleri aşmayı başarması saye-

17 de la Cierva, *siglo*, I, s. 510; Nourry, *conquête*, s. 485 vd.

18 Eickhoff, *Charisma*, s. 132.

19 Latapie, *caminos*, s. 87; Sainz Rodríguez, *testimonio*, s. 272; José Ignacio Escobar, *Así empezó...*, del Toro, Madrid, 1975, s. 150 vd.

20 Kindelán, *cuadernos*, s. 103-109; Salgado-Araujo, *vida*, s. 207 vd.; Guillermo Cabanellas, *Cuatro generales*, 2. cilt, *La lucha por el poder*, Planeta, Barcelona, 1977.

sinde, amacına ulaştı. Franco böylece yalnız en yüksek askerî yüksek komutayı değil, sınırsız diktatörlük yetkisini de devralmıştı. Üzerinde anlaşılan atama kararnamesinin taslağında var olan, bu yetki devrini savaş dönemiyle sınırlayan ek maddenin ertesi gün açıklanan versiyonda kayıplara karışmış olması da manidardı.

Franco'nun atanmasına sonuna kadar direnen bir tek General Cabanellas olmuştu. Generalin cuntanın diğer üyelerine söylediği aktarılan şu söz, bu bağlamda, peygamberane bir kehanet olarak görülmüştür:

Ne yaptığınızı bilmiyorsunuz, çünkü onu benim kadar iyi tanımıyorsunuz. (Franco) Komutam altındaki Afrika ordusunda bir tümenin başındaydı. Eğer, amaçlandığı üzere, İspanya'nın tamamı şimdi ona emanet edilirse, ülkenin bütününün kendisine ait olduğuna inanacak, o zaman ne savaş sırasında ne de sonrasında, başka birisinin kendi yerine geçmesine müsaade edecektir. Ömrünün sonuna kadar iktidarda kalacaktır.²¹

Bu cümle gerçek olmakla kalmayacak, cunta üyelerinin çoğu, en geç İç Savaş sonrasında kararlarından pişman olacaktı. Hatta bu generallerden 5'i, Alfredo Kindelán, Luis Orgaz, Fidel Dávila, Andrés Saliquet ve Miguel Ponte, 1943 yazının sonlarında Franco'yu yazılı olarak istifaya çağıracaktı. Hele bu makama atanması için epey uğraşmış olan Kindelán'ın hayal kırıklığı büyüktü, çünkü Franco'nun hızla monarşinin restorasyonuna giden yolu açacağını varsaymıştı. Cabanellas'ın birlik komutanlığından alınıp temsili görevlere atanarak kısa sürede bir kenara itilmiş olması, hiç şaşırtıcı değildir. Franco'nun Queipo de Llano ile ilişkisi ise açık bir antipatiye dönüşecekti. İç Savaş'ın sona ermesinden sonra o da birlik komutanlığından alınacaktı.

1 Ekim 1936 tarihinde Burgos'ta düzenlenen görkemli bir törenle Franco'ya iktidar resmen teslim edildi. Franco kutsi havalı patetik konuşmasında şunu vurguladı:

21 Guillermo Cabanellas, *La guerra de los mil días: nacimiento, vida y muerte de la Segunda República española*, 1. cilt, Heliasta, Buenos Aires, 1975, s. 652.

İspanya'yı emin ellere teslim ediyorsunuz. Sizi temin ederim, bu eller titremeyecek, daima dirayet gösterecek; anavatanı en yüksek onurlara taşıyacak, muvaffak olamadığı takdirdeyse bu uğurda yok olacak.²²

Bu arada Franco'nun ilerleyeceği istikametini siyasi çizgileri de belirginleşmekteydi. Yayılan propaganda şöyle diyordu:

Bütün İspanyolların dilek ve umutları, (Franco'nun şahsında) ülkemizde nadiren başarılan bir birliktelikte bir araya geldi. General Franco'yla beraber, silahlı kuvvetlerin kurtarıcı ayaklanmasında etkisi görülen ideolojilerin farklı yönleri ortadan kalkmaktadır. Bunlar nüanslardır, önemli farklılıklar değildir; zira hepsi büyük ve emperyal bir anavatan, korporatif ve hiyerarşik bir devlet yapısı ve tüm toplumsal eylemlerin yol gösterici ilkesi olması gereken Katolikliğin zemini üzerinde yükselen ilkelere dayanmaktadır.²³

Bu niyet beyanı, kulağa bir geçiş rejimi gibi gelmez; savaş süresiyle sınırlı bir başkomutanlık da değildir. Franco siyasi liderliği ve yeni bir devlet kurma görevini üstlenmişti.

Yolu açtı; yeni devlette önderlik rolüne talip olabilecek ve oluşmakta olan devlete damgasını vurabilecek ciddi rakipler siyaset zemininden kaybolmuştu veya kaybolmaları an meselesiydi. Örneğin karizmatik lider figür Calvo Sotelo, darbe başlamadan yalnızca birkaç gün önce öldürülmüştü. Acción Española kurucusu Ramiro de Maeztu, JONS'un kurucuları Ramiro Ledesma Ramos ve Onésimo Redondo gibi diğer entelektüeller ve siyasetçiler ilk günlerde hasımlarının eline düşmüş, ardından idam edilmişlerdi. Bir zamanlar CEDA'nın büyük lideri olan José María Gil Robles, cumhuriyet dönemindeki yasal düzene bağlılığıyla gözden düşmüş, günden güne siyasetin kenarına itilmişti. Ancak hepsinden önemlisi, faşist örgüt Falanjin lideri ve İç Savaş başlarında hızla yükselmiş olan ve milisleriyle önemli bir askerî etken oluşturan José Antonio Pri-

22 ABC (Sevilla), 02.10.1936.

23 La Gaceta Regional, 05.11.1936. Alıntılanan kaynak: Francisco Sevillano, *Franco. Caudillo por la gracia de Dios*, Alianza, Madrid, 2010, s. 42.

mo de Rivera, aylardır Alicante'de düşman elinde tutuklu bulunuyordu.

Görünüşe göre General Franco bu durumdan gayet memnundu. Kaynakların yetersizliğine rağmen, Franco'nun, Primo de Rivera'nın serbest bırakılmasıyla hiç mi hiç ilgilenmediği saptanabilir. İç Savaş sürerken önemli tutsakların takas edilmesinin veya serbest bırakılmasının istisnai bir durum olmamasına karşın, onunla ilgili girişimler sonuçsuz kalmıştı. Almanların tutsakların serbest bırakılmasını sağlamaya dönük uğraşlarının da Franco tarafından engellendiği anlaşıyor.²⁴ Primo de Rivera en nihayet 20 Kasım 1936'da idam edildi. Franco'nun bu konudaki kayıtsız tutumu, yalnızca Falanj'ın kurucusuna duyduğu antipati ile değil, Cuenca eyaletindeki ara seçimlerle ilgili çekişmeden kalan, bir türlü unutamadığı kinle açıklanır.²⁵ Falanj'a günden güne artan katılımların, düzenli birliklere takviye olarak memnuniyetle karşılanmasının da muhakkak etkisi olmuştu. Fakat Falanj'ın siyasal gücünün artması ve her şeyden önce tartışmasız liderinin geri dönmesi hiçbir surette Franco'nun lehine olmayacaktı, zira neticede onun konumuna bir karşı ağırlık oluşturunacaktı.

Primo de Rivera ayrıca kesinlikle toplumsal-devrimci bir çizgiyi temsil ediyordu ve darbecilerin çoğunluğunun ve onları destekleyen müesses nizamın bağlılık duydukları gerici ve monarşist hedeflere mesafeli durduğunu geçmişte defalarca göstermişti. Primo de Rivera, Ekim 1936 başında Amerikalı bir gazeteciye hapisten verdiği mülakatta bu farklılıkları açıkça dile getirmiş, hapisten çıkması halinde, (lideri olduğu) hareketin eski toplumsal düzenin yeniden tesisi için araçsallaştırılmasına bütün gücüyle karşı koyacağını vurgulamıştı.²⁶ Yani, Primo de Rivera ciddi bir siyasi rakip ve Franco için büyük bir tehlikeydi; kurtarılması hiçbir koşulda onun çıkarına olamazdı. Tabii bu Franco'yu, ölümünden sonra Primo de Rivera'yı şehit ola-

24 Viñas, *estallido*, s. 153-163.

25 Rueda, *salvar*, s. 122.

26 Julio Gil Pecharromán, *José Antonio Primo de Rivera. Retrato de un visionario*, Temas de Hoy, Madrid, 1996, s. 511.

rak yüceltmekten, Falanj'ın efsanevi kurucusu etrafındaki kült inşasına hız vermekten alıkoymadı.

General Mola'nın Haziran 1937 başlarında bir uçak kazasında ölmesiyle Franco'nun önemli rakiplerinden sonuncusu da ortadan kalkmış oldu. Mola, Franco'nun başkomutan olarak atanmasından sonra dahi birtakım siyasi hırslara sahipti ve onu kendisine rakip olarak görüyordu. Ani ölümü, ikisi arasında çıkması muhtemel bir çatışmayı önledi. Derhal sabotaj söylentileri baş gösterdiyse de, ölümünde dış etkilerin, dahası Franco'nun parmağının bulunduğu dair herhangi bir kanıt yoktu. Yine de, Franco'nun, Mola'nın zamansız ölümünü rahatladığını gösterek karşıladığı söylenir.²⁷ Franco, bu andan itibaren –dikkat çekici biçimde– uçakla seyahat etmekten kaçındı, teftiş gezilerini ve cephe ziyaretlerini daha rahatsız koşullarda, otomobille gerçekleştirmeyi tercih etti.²⁸ Bundan böyle Mola da artık şehitler katına yükseltilebilir ve anıtlarla onurlandırılabilirdi.

Sanjurjo ve Mola'nın ölümüyle Franco, kurucu “milli uyanış” efsanesinin merkezine yerleşti.²⁹ Başlangıçta komplocular klığının marjinal bir figürü olmuş, darbeye katılmaya son anda karar vermiş, şimdiyse törenle ordu ve donanma başkomutanlığı rütbesine yükseltilmiş olan bu adamdan, darbenin ikinci yılında törensel bir dille şöyle bahsediliyordu:

Takdir-i ilahi ile, halkına ve tarihine karşı sorumluluk üstlenerek anti-İspanya karşısında İspanya'yı ayağa kaldırma becerisini ve cesaretini göstermiş olan bu şahsiyet, hareketimizin kurucusu olarak, şimdi tarihin en zorlu seferlerinden birini mükemmel bir şekilde yönetiyor.³⁰

Buna göre Franco, Ekim 1936'da değil, daha önce, henüz 18 Temmuz'da İspanya'nın liderliğine getirilmiş bulunuyordu.³¹

27 Latapie, *caminos*, s. 291 vd.; Escobar, *así empezó*, s. 164.

28 Salgado-Araujo, *vida*, s. 226 vd.

29 Zenobi, *construcción*, s. 118 vd.

30 *Boletín Oficial del Estado (BOE)*, 18, 18.07.1938.

31 Moure-Moriño, *Perfil*, s. 37.

Savaş Yönetimi ve İstibdat

Franco'nun kuzeye doğru hızlı ilerleyişi, yakın zamanlarda generalin José Semprún ve Rafael Casas de la Vega gibi hayranlarınca da taktiksel bir şaheser olarak sunulmuştur.¹ Araştırmacıların büyük çoğunluğu ise aksine, bu toprak kazanımlarını, evvela savunmacıların zayıflığına bağlar. Darbe neticesinde refleks gibi ülke geneline yayılan ve iktidar yapılarının ufak parçalara bölünmesine yol açan toplumsal devrim koşullarında merkezî iktidar koordineli savunma araçlarından yoksundu. Endülüs ve Extremadura'nın seyrek nüfuslu bölgelerinde tarım işçilerinin yetersiz silahlanmış, askerî açıdan deneyimsiz milisvari örgütlenmeleri karşısında, saldıran (darbeci) birliklerin işi kolaydı. Milislerin, o sıralar yurtdışından da silah tedarik etmeye başlayan çok üstün rakiplerine karşı koyma şansları yoktu. Ayrıca darbeciler, hesaplanmış bir azami gaddarlıkla davranıyorlardı. General Mola, Mayıs 1936'da ayaklanmanın nasıl yürütülmesi gerektiğine dair şu talimatı vermişti:

Mücadelemiz güçlü ve iyi örgütlenmiş düşmanı mümkün olan en kısa sürede ezmek amacıyla son derece acımasızca yürütülmelidir. Ayaklanmanın yanında yer almayan tüm siyasi parti,

1 Semprún, *genio*; de la Vega, *Franco*.

örgüt ve sendika kadroları tutuklanmalı, direniş veyahut grevleri tohum halindeyken boğmak üzere caydırıcı bir şekilde cezalandırılmalıdır.²

İç Savaş'ın başından itibaren, aman vermediler. Kuzenin hatıralarına göre, henüz darbe öncesinde kanlı bir hesaplaşma olacağını öngören Franco da, bu ruhla hareket etti.³ Darbeci ayaklanmadan sonra yabancı bir gazeteciyle yaptığı ilk mülakatı bu konuda bir şüpheyi mahal vermemiştir:

Ne uzlaşma olacak ne de ateşkes. Madrid'e emin adımlarla ilerleyeceğim. İlerleyeceğim (diye bağırdı) ve başkenti alacağım. İspanya'yı Marksizmden kurtaracağım, ne pahasına olursa olsun.

Gazetecinin, bunun İspanyol nüfusunun yarısının öldürülmesi anlamına gelip gelmeyeceğini sorması üzerine Franco'nun şu cevabı verdiği söylenir: "Tekrar ediyorum: Ne pahasına olursa olsun."⁴ Bu bağlamda, doğrudan Franco'nun maiyetinde bulunmakla kalmayıp, onunla yakın bir güven ilişkisine sahip olan Yarbay Yagüe, Portekiz sınırındaki eyalet başkenti Badajoz'un ele geçirilmesinin ardından yaptığı bir açıklamayla hazin bir nam salmıştır. Binlerce mahkûmun kurşuna dizildiğine dair söylentilere cevabının şu olduğu söylenir:

Kurşuna dizdik tabii, ya ne olacaktı? Birliklerim zamana karşı yarışırken 4 bin kızılı peşim sıra sürükleyeceğimi mi düşünmüştünüz? Onları serbest bırakayım, sırtımı döneyim de arkamdan yeniden bir Kızıl Badajoz mu yaratsınlar?⁵

Afrika ordusu, birkaç yıl önceki Sömürge Savaşı'nda muharebe tecrübesi edinmiş ve silahlı kuvvetlerin en vurucu unsurunu oluşturan birlik değildi, yalnızca. Orada özellikle Yabancı Lejyonu ve Faslı paralı askerler, hafızalara korku ve dehşet yayan

2 Julián Casanova, *República y Guerra Civil*, 8. cilt, Historia de España, Josep Fontana ve Ramón Villares (ed.), Crítica/Marcial Pons, Barcelona, 2007, s. 173 vd.

3 Salgado-Araujo, *vida*, s. 139.

4 Jay Allen, *News Chronicle*, 29.07.1936.

5 Southworth, *mito*, s. 123.

insanlık dışı bir savaş idaresini içselleştirmişlerdi ve bu hal, İç Savaş esnasında düşman üzerinde moral bozucu bir etki yaratıyordu. Nitekim, darbeci ayaklanmanın ilk günlerinde Cádiz'in sivil valisi, üniformalarının bir parçası olarak türbanlarından fark ettiği Regulares'in limana vardığını görür görmez hiç tereddüt etmeksizin silahlara sarılma emrini vermişti. Böyle bir etki yaratılması zaten amaçlanmıştı ve teşvik ediliyordu; zira Sebastian Balfour'a göre her ne kadar Faslı paralı askerlerin bu davranışı, Rif kabileleri arasındaki çatışmalardaki, ganimet baskınlarının askerî eylemin bir parçasını teşkil ettiği olağan tarzla açıklanabiliyor olsa dahi,⁶ İspanyol subaylar askerleri ayrıca insanlık dışı bir sertliğe ve nefrete zorluyordu. Bütün bunlar, Franco'nun *Fas Savaşı Günlükleri*'nde vaaz ettiği öğretilerle uyumluydu ve Sömürge Savaşı sırasında içselleştirdiği askerî mantıkla örtüşüyordu. Tarih yazımının benimsediği yoruma göre Franco, tıpkı Ekim 1934 Asturias ayaklanmasının bastırılmasında yaptığı gibi, eski Sömürge Savaşı'nı İspanya anakarasında sürdürüyordu. Bir zamanlar isyancı kabilelere karşı sergilenen davranış ilkeleleri, bu sefer "kızıllar"a yönelmişti. Fas'ta barbar olarak algılanan bir hasma uygulanan gaddarca, merhametsiz terör, kayıtsız şartsız devralınmıştı. Karşı taraf gayriinsanileştiriliyordu – böyle bir düşmana karşı her şey müstahaktı.

General Franco bunlardan zerre vicdan azabı duymuyordu. İspanya anakarasındaki çatışmalar için mümkün merteye fazla sayıda Faslı paralı asker toplamaya girişti. Milliyetçi propagandanın ağzıyla yeni bir haçlı seferi olarak anlaşılan İç Savaş'a Müslümanların da katılması, ateist materyalizme karşı inançlı halkların birleşmesi demekti. Nasyonal sosyalist görüş, Berberilerin mücadeleye katılımını ırk ideolojisi temelinde açıklıyordu; buna göre, tarihöncesi sarışın "Nordik kanlı" Kuzey Afrika ırkının ahfadı olan "çölün cesur evlatları", bu köklerine uygun olarak içgüdüleriyle milliyetçiler safında silaha sarılmışlardı.⁷

Anavatanı kurtarmak üzere ayaklandığı tasavvuru içindeki Franco'ya göre hasım, İspanyol bile olmayan, İspanya mil-

6 Balfour, *embrace*, s. 254.

7 Froemberg, *Franco*, s. 182.

letin yeminli düşmanı karanlık yabancı güçlerdi. 1 Ekim 1936'da Generalissimo'luğa ve devlet başkanlığına atanması vesilesiyle yaptığı konuşmada tam da bunu ifade etmişti:

İspanyollar! Kastilya'nın asil halkı, İspanya'nın kalbi, Hıdalgoların ülkesi, soyluların ülkesi, yok olsun istedikleri her şeyin ülkesi, Moskova'nın kızıl ordularının taarruz ettiği her şeyin ülkesi. (...) Bizleri bir milletin yüz yüze kaldığı en vahim duruma soktular; insan artık kendini bilmediğinde, tüm maneviyatını kaybettiğinde, işte o vakit, içindeki canavar uykusundan uyanır. (...) Tarihin en büyük barbarlıkları, İspanyollar eliyle değil, Moskovalı adamların yönettiği bu kızıl ordularca işlenmiştir. Bir İspanyol'un kalbinde bu denli barbarlığa yer yoktur.⁸

Düşman, her şeyden önce, "İspanyol olmayan" olarak tarif ediliyordu. Hedefiyse İspanyol halkının yok edilmesi idi. Franco ve propagandacıları bunu defalarca ilan ettiler. Toledo'nun kurtuluşunda tutuklanıp kurşuna dizilen "kızıl" subaylar arasında tek bir İspanyol'un bulunmaması, bu görüşe göre şaşırtıcı değildi.⁹ Resmî bakış açısına bakılırsa, milliyetçiler ezici üstünlükteki rakibe karşı yalnız başlarına, ancak iman gücüyle savaşıyorlardı. Bu çatışma aynı zamanda, Avrupa medeniyetinin değerlerinin tehlikede olduğu bir savaşa dönüşmüştü:

İspanya'daki savaş, parti anlaşmazlıkları veyahut rezil bir hınç yüzünden patlak vermedi. Mesele, yok olmak istemeyen bir halkın uyanışıdır. Tehdit altında olan kültür ve medeniyettir, zulüm ve saldırı altında susuz kalmış bir millettir. Sönmüş gibi görünen, ancak şimdi yalnızca İspanya topraklarını değil, tüm Avrupa'yı komünist tehdide karşı savunan bir halkı beka dürtüsüyle harekete geçiren milli ve dinî ateştir.¹⁰

Amaç ulusu "İspanyol olmayan" unsurlardan "temizlemek"ti. Balfour'a göre, Franco gibi subaylar Fas Savaşı esnasında kalı-

8 Eickhoff, *Charisma*, s. 129.

9 Froemberg, *Franco*, s. 205.

10 Franco'nun yeni yıl halka sesleniş konuşmasından: *ABC (Sevilla)*, 01.01.1937.

cı barış ve düzeni sağlamak için sistematik etnik “temizlik” önlemlerinin “değerini” takdir etmeyi öğrenmişti. Bu nedenle, İç Savaş’ta cephe gerisinde ölüm mangalarının devreye sokulması, öncelikle savaşı birliğin güvenliği için değil, İspanya’nın “iç düşmanlarını” ortadan kaldırmak içindi.¹¹

Terör ve yıkımın bıraktığı iz, Madrid’e yürüyüşlerinde darbecilerin elinde mükemmel bir silah olduğunu gösterdi. Düşmanın askerî zayıflığına ilaveten bu da, Franco birliklerinin başlangıçta kuzeydeki Mola’nın birliklerinden çok daha fazla toprak kazanmasına önemli katkıda bulundu. Gerek Badajoz, Talavera de la Reina, gerekse Santa Olalla’da, milliyetçi birlikleri takip eden yabancı gazetecilerin verdikleri haberler hep birbirine benziyordu: Sayısız idam, çürüme ve kan kokusu, sivillere uygulanan vahşet, yağma... Erkekler, kadınlar ve çocuklar, kimi zaman ayırım gözetmeksizin, keyfi baskı önlemlerinin kurbanı olmuştu. Basın haberlerinin harap edici etkisi, yine sinik bir sonuç doğurdu. Yabancı gazetecilerin, örneğin Malaga veya Toledo’da, çatışmalardan hemen sonra ele geçirilen kentlere girmesine müsaade edilmedi. Darbenin başlarında ani bir baskınla Sevilla garnizonunu ele geçiren ve Endülüs’ü bir genel vali gibi yöneten General Queipo de Llano, uyguladığı bitmez tükenmez aşırı şiddet nedeniyle “Sevilla Kasabı” olarak nam salacaktı. Queipo de Llano’nun, askerlerinin işlediği vahşetle utanmazca övündüğü ürkütücü radyo konuşmalarıyla adı çıkmıştı.

Baskılar arasında, yıkıcılık, bölücülük ve sosyalizmin yuvası olarak görülen sanayi merkezlerini yıkmaya dönük, insana ırasyonel gelen niyet beyanları da vardı; örneğin Kondor Lejyonu’nda kurmay subay olan Wolfram von Richthofen günlüğüne şaşkınlık içinde, General Mola’nın planları arasında bunun da yer aldığını not etmişti.¹² Tüm ihtilaflara rağmen, Franco 26 Nisan 1937’de küçük bir Bask kenti olan Guernica’daki sivil hedeflerin havadan bombalanmasına, orayı savunanların ma-

11 Balfour, *embrace*, s. 291.

12 Stefanie Schöler-Springorum, *Krieg und Fliegen. Die Legion Condor im Spanischen Bürgerkrieg*, Schöningh, Paderborn, 2010, s. 186.

nevi direncini kırmak amacıyla, açıkça cevaz vermişti.¹³ Her ne kadar savunucuları Franco'nun bombardımandan haberi olmadığını ve sonradan da tasvip etmediğini ileri sürseler de;¹⁴ Franco'nun, yalnızca sınırın öte tarafındaki kamuoyunun tepkisinden tedirgin olduğunu ve bu tepki üzerine, yıkımın geri çekilmekte olan cumhuriyetçiler tarafından gerçekleştirildiğini söylemek gibi savunmacı iddialarla mukabele ettiğini söyleyebiliriz. Madrid ve Barcelona gibi büyük metropoller başta olmak üzere diğer kentlerin yerleşim bölgeleri de hava saldırılarıyla büyük bir teröre maruz kalacaktı.

Franco'nun müttefiklerinin dahi şiddetin ve sertliğin boyutlarını abartılı bulmuş oldukları anlaşılıyor.¹⁵ Nitekim Almanya elçisi cephe gerisinde olup bitenleri defalarca dehşetle rapor etmişti. Franco, Vatikan'ın Kardinal Gomá aracılığıyla aktardığı, bu amansız baskıyı gözden geçirmesi dileklerine dahi yüz vermedi.¹⁶ Neticede baskı, yalnızca düşmanı caydırma aracı olarak yorumlanamaz. Dizginsiz kolektif güç kullanımının Franco'nun kendi saflarında da birleştirici bir etkisi vardı. Franco için baskı, yalnızca savaş koşullarının yarattığı bir kaçınılmazlık değildi, bir zorunluluktan. Şu da var ki, Franco'nun, savaştan birliklerin ilerleyişine eşlik eden "önleyici baskı" yerine, askerî mahkeme kararlarına dayanan resmî cezalandırma yolunu tercih ettiğini varsayabiliriz. Bu bağlamda, masanın üstündeki İspanya haritasına eğilmiş Franco'yu, ulusu "anesteziyle uyutmadan, canlı" ameliyat eden bir cerrah olarak tarif eden milliyetçi ideolog Ernesto Giménez Caballero'nun takdimi olağanüstü ürkütücü ve siniktir:

Franco'nun, elleri kan içinde, annesinin, eşinin ve öz kızının
–ki adları İspanya'dır– bedenleri üzerine gözyaşlarını döker–

13 Angel Viñas, *La destrucción de Guernica. Periodismo, diplomacia, propaganda e historia*. Comares, Granada, 2013, s. 692 (ilk baskı, Ruedo Ibérico, Paris, 1975).

14 Hills, *The Man*, s. 277 vd.; Payne, Stanley G., *¿Por qué la República perdió la guerra?*, Espasa, Madrid, 2010, s. 227.

15 Roberto Cantalupo, *Fu la Spagna. Ambasciata presso Franco. Febbraio aprile 1937*, Mondadori, Milan, 1948, s. 136 vd.

16 María Luisa Rodríguez Aisa, *El cardenal Gomá y la guerra de España. Aspectos de la gestión pública del Primado, 1936-1939*, CSIC, Madrid, 1981, s. 170.

ken, bu hırıldayan kutsal bedenlerin acısını hissettiğini gördük hepimiz.¹⁷

Bu şiddeti açıklamak, hatta görelileştirmek üzere, cumhuriyetçilerin bölgesinde işlenen zulümlere atıfta bulunulur; dahası, genel manada İspanyolların tarihsel olarak bilhassa şiddete yatkın bir halk olduğu iddia edilir. Milletlere psikolojik özellikler atfeden böylesi yaklaşımları bir kenara bırakacak olursak, karşı tarafın işlediği cürümler hakkındaki bilgiler de elbette şiddetin tırmanmasına katkıda bulunuyordu. Ancak milliyetçiler tarafındaki şiddetin özel boyutunu açıklamak için, öncelikle, belirli bir askerî kültür anlayışı altında, askerî eylemin iç mantığını, herhangi bir sivil denetim merciinin denetimine tabi olmadan özerk bırakmanın, bir taşkınlığa yol açtığı vurgulanmıştır. Cumhuriyetçilerin bölgesinde ise, ilk haftalardaki devrimci şiddet aşırılıklarının ardından sivil merkezî hükümetin cephe gerisindeki cinaî hadiselerle büyük ölçüde son verdiğine dikkat çekebiliriz.

Araştırmalar, Franco'nun savaş idaresinin baskıcı karakterini, milliyetçilerin kasıtlı olarak yavaş ilerlemiş olmasıyla da ilişkilendirir. Madrid'in ele geçirilmesi gayesiyle hızlı bir zafer kazanma planlarının suya düşmesi üzerine Franco, cumhuriyetçi ordunun yeniden örgütlenmesi ve Sovyet askerî yardımının katkısıyla savaşın daha uzun süreceğini öngörerek, düşmanın mümkün mertebe kapsamlı bir imhasını hedefliyordu. Ani taarruzlar yerine alan kazanmaya önem veriyordu. Bununla ilgili hep şunu söylemişti:

Bir iç savaşta arazinin sistematik şekilde işgal edilmesi ve eşzamanlı olarak temizlenmesi lazımdır. Düşman kuvvetlerin tezelden yenilgiye uğraması ise, gerisinde hasmın mikrop bulaştırdığı bir ülke bırakacaktır.¹⁸

Franco ve "Africanistas" (Afrikalı) silah arkadaşları, hinterlandtaki her türlü gerilla benzeri tehdidi ortadan kaldırmaya

17 ABC (Sevilla), 26.01.1938.

18 İtalyan bir subaya karşı: Heiberg, *emperadores*, s. 94; Conforti, Olao, *Guadalaraja. La prima sconfitta del fascismo*, Mursia, Milan, 1967, s. 32.

yöneldiler. Franco'yu şu sözlerle aktaran İtalyan elçi Roberto Cantalupo'nun anıları bu bağlamda sıklıkla alıntılanır:

Kendimi küçük çaplı, ancak zaferi garantileyen harekâtlarla sınırlandırıyorum. İspanya'yı kasaba-kasaba, köy-köy, demiryolu hattı-demiryolu hattı ele geçireceğim. (...) Hiçbir şey beni bu ağır ağır ilerleyişimden vazgeçiremeyecek. Böylesi hamleler bana fazla şan getirmese de ülkeye daha çok daha geniş bir huzur getirecek. Elde ettiğim her başarının ardından, önümde arkamda daha az kızıl kalacak. Bu savaş iki-üç yıl daha sürebilir. (...) Başkenti bir saat dahi erken almayacağım. Önce yeni bir rejim kurabileceğimden emin olmam gerek.¹⁹

Buna uygun olarak Franco, bir zaaf ifadesi olarak toprak kaybına tahammül edemiyordu. Temmuz 1937'de Brunete'de cumhuriyetçilerin ilerleyişi, 1938 başlarında Teruel'in geri alınması veya 1938 yazında Ebro'daki durum gibi, stratejik önemi düşük bile olsa, ne pahasına olursa olsun bir karış toprak dahi kaybetmemeye, kaybederse de geri kazanmaya takıntılı görünüyordu. Madrid'in dış mahallelerindeki cephenin beklenen seyirde ilerleyemediği sırada da yaptığı gibi, büyük birliklerin ikincil önemdeki yan alanlara bağlanması pahasına, gerektiğinde stratejik açıdan avantajlı ricatlardan da geri duruyordu.

Bu "sürünme taktiği", birçok defa, Franco'nun askerî yeteneklerinin sınırlılığının bir ifadesi olarak tanımlanmıştır.²⁰ Ancak bunun arkasında, Franco'nun Fas Sömürge Savaşı'ndaki deneyimleri yatıyordu. Buna göre amaç düşman üzerindeki baskıyı daima sürdürmektir. Böylece kendi tarafındaki mücadeleye morali yükselecek, düşmanları ise bozulacaktı.²¹ Cumhuriyetçiler Teruel'e girdiklerinde, şehri savunanlardan, kendilerini feda edesiye savaşmalarını beklemişti. 1938 başında büyük zorluklarla ilerleyen kurtarıcılar oraya varmasından önce teslim olan kılıç artıklarına da, alışılacak medik su-

19 Cantalupo, *Spagna*, s. 232 vd.

20 Blanco Escolá, *incompetencia*, s. 497; Bennassar, *Franco*, s. 115.

21 Crozier, *Franco*, s. 246; Martin, *Chef d'Etat*, s. 234.

rette öfkeye kapılan Franco tarafından hain damgası vurulacaktı.²²

Franco'nun kriz anlarında moralleri yüksek tutmak için kasıtlı olarak zafere dair güven telkin etmesi ve bunun için gerçek askerî durumu tanınmaz hale getirecek ölçüde güzellemesi de bu bağlamda anılmalı. Fas Savaşı dönemi vesilesiyle de anlattığımız bu tavrı, İç Savaş'ın zorlu ilk haftalarındaki mutlak belirsizlik göz önüne alındığında, özel bir önem taşır.²³ Franco, birliklerinden yalnızca çelik disiplin değil,²⁴ aynı zamanda İç Savaş sloganlarından birisine uygun olarak “zafere körü körüne inanç” talep ediyordu.

Franco'nun askerî kabiliyetlerine yönelik eleştiriler konusunda sık sık Almanlar ve İtalyanlar tarafından yapılan değerlendirmelere başvurulur. Kararları çoğu zaman hayretle kafa sallayarak karşılanmıştı.²⁵ Eleştirilerin genellikle Franco'nun hiçbir zaman alay komutanlığından öteye geçmeyen askerî kariyerine ve deneyimine odaklanması, dikkat çekicidir. İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Ciano nazarında Franco, savaşı bir bütün olarak görmekten acizdi. Eylemleri daha ziyade “iyi bir tabur komutanının” eylemleriydi.²⁶ Alman Büyükelçi General Wilhelm Faupel de aynı makamdan çalışıyordu. Franco'nun askerî eğitimi ve deneyimi, “mevcut ölçekteki harekâtları yönetmeye yeterli değildi”.²⁷ Faupel, Franco'nun eza verici derecede ağır ilerlemesinden ve buna bağlı lüzumsuz zaman kaybından sürekli şikâyet ediyordu. Ancak müttefiklerini bezdirmesine rağmen Franco, modern savaş ilkelerinin aksine, düşmanı sürekli yıpratma stratejisinden vazgeçmeyecekti. Juan Vigón gibi silah arkadaşlarının beyanlarına bakılırsa, Franco kendisine itiraz edildiğinde hatta karşı çıkıldığında laf dinlemez bir tepki

22 Antony Beevor, *Der Spanische Bürgerkrieg*, Bertelsmann, Münih, 2006, s. 404.

23 Halka sesleniş konuşmaları: ABC (Sevilla), 22-24.07.1936.

24 Pemán, *encuentros*, s. 63 vd.

25 Heiberg, *emperadores*, s. 93-95.

26 Ciano's Diary, 1937-1938, Malcolm Muggeridge (ed.), Methuen, Londra, 1952, s. 46, (20.12.1937).

27 Faupel'in raporları: 10.12.1936, *Akten zur deutschen auswärtigen Politik (ADAP)*, 1918-1945, Imprimerie Nationale, Baden-Baden, 1951, s. 138.

gösteriyordu.²⁸ Alman ve İtalyan askerî stratejistlerin aklında ise hızlı ve büyük ölçekli sürpriz saldırılar vardı.

Özellikle İtalyan askerî yönetimi ile Franco arasında buradan doğan gerginliklerde, savaşı İspanyol yüksek komutanlığından bağımsız olarak İtalyan bayrağı altında yürütmek isteyen, sayısı on binleri bulan İtalyan gönüllü birliklerinin (Corpo Truppe Volontarie, CTV) üstünlük jestlerinin de payı vardı. Önce kendi prestijini düşünen Franco buna karşı çıkmıştı. Malaga'nın yakışıksızca bir İtalyan zaferi olarak kutlanan fethinden sonra Franco, CTV'nin, Madrid'in maruz kaldığı tehdit karşısında cumhuriyetçi hükümetin geri çekilmiş bulunduğu Valencia'ya doğru ilerlemesini engelledi. İtalyan komutanlığına şunları söylediği aktarılır:

Generalissimo'nun prestijinin bu savaşta en önde geldiğini unutmamalısınız. Cumhuriyetçi hükümetin merkezi olan Valencia'nın yabancı birliklerce ele geçirilmesi kesinkes kabul edilemez.²⁹

Franco, "İtalyan zaferlerini" önlemek amacıyla, müttefik kuvvetlerini bölmeye çalıştı. Mart 1937'de Guadalajara'da yaşanan ve tarihe bir utanç lekesi olarak geçen "İtalyan" yenilgisi sonrasında, nihayet İtalyan birliklerinin hareket alanını büyük ölçüde kısıtlamayı başaracaktı. İtalyan birlikleri Guadalajara'da hızlı motorize birliklere dayanan taktiklerinde başarısız olmuştu. Ancak, çağdaş gözlemciler ve daha sonraki analizciler, mağlubiyeti olumsuz hava koşulları ve en önemlisi İspanyol birliklerinin verdiği kanat desteğinin gönülsüzlüğü gibi etkenlere bağlar.³⁰ Her halükârda, Franco'nun çevresi, İtalyan fiyaskosundan duyduğu sevinçli pek gizlememişti.

Franco, askerî düşüncesi bakımından, Birinci Dünya Savaşı'nda ortaya çıkan yeni silah türleri ve bundan türeyen yenilikler hakkında pek bir bilgi ve kavrayışı olmayan bir piyadey-

28 Rodríguez, Sainz, *testimonio*, s. 342.

29 Olao Conforti, *Guadalajara. La prima sconfitta del fascismo*, Mursia, Milan, 1967, s. 33.

30 Beevor, *Bürgerkrieg*, s. 278; Heiberg, *emperadores*, s. 98.

di ve hep öyle kaldı. Guadalajara'daki fiyaskodan çıkardığı ders de bu yöneydi:

Hava kuvvetleri gelecekte gitgide daha önemli bir rol oynayacak olsa bile, savaşlar gelecekte de havada kazanılacak ya da kaybedilecek değildir. Tanklar da kesinlikle yararlıdır ve muharebelerde sağlam bir yerleri vardır; fakat kıymetleri sınırlıdır.³¹

Franco bu görüşü 1920'lerdeki mesleki yazılarında da dile getirmişti.

Kondor Lejyonu'na bağlı bir tank birliğinin başında bulunan Yarbay Wilhelm von Thoma, Mart 1938'de Ebro Havzası boyunca yapılan taarruz sırasında müstakil olarak ilerleme önerisinde bulununca, tankları ancak piyadelerin ateş gücüne takviye olarak değerlendiren taktiğine bağlı kalan Franco'dan ağzının payını almıştı. Buna bağlı olarak Franco ile Kondor Lejyonu'nun Alman komutanlığı arasında sürtüşmeler yaşanmıştı; Almanlar öncelikle pilotların savaş deneyimi kazanmasıyla ve yeni taktiksel yöntemlerin denenmesiyle ilgileniyordu.

Katalonya'nın eyalet başkentlerinden Lérida'nın Nisan 1938 başında alınmasının ardından Franco, Kindelán, Yagüe, Vigón ve Kondor Lejyonu komutanı General Volkmann gibi silah arkadaşlarının tavsiyelerinin aksine, o sıra neredeyse savunmasız kalmış olan eyaleti tümüyle ele geçirme fırsatını değerlendirmede.³² Bunun yerine, cepheyi tahkim etmeyi ve Katalonya'yı cumhuriyetçilerin bölgesinden ayırmak üzere Ebro Nehri boyunca ilerlemeyi tercih etti. Birkaç ay sonra, ordu Akdeniz kıyılarına ulaştığında, cumhuriyetçi hükümetin de yerleşmiş olduğu Barcelona'nın sanayileşmiş metropol bölgesine yoğunlaşmak yerine güneye, Valencia'ya doğru ilerleme kararı, yine silah arkadaşlarının şaşkınlıkla kafa sallamasına yol açacaktı. Bunu, Franco'nun komşusu Fransa'nın olası tepkisinden endişelendiği için çatışmayı sınır bölgelerine taşımak istemediği argü-

31 Ramón Garriga, *Guadalajara y sus consecuencias*, del Toro, Madrid, 1974, s. 208 vd.

32 Kindelán, *cuadernos*, s. 171-174.

manıyla mazur gösterenler olmuştu.³³ Ancak daha yaygın kabul gören açıklama, Franco'nun hâlâ savaşı "erken" bitirmek istemediği yönündedir. Buna göre Franco, bilinçli olarak, düşmanın mümkün mertebe kökünü kurutmak amacıyla hiçbir fırsatı kaçırmak istemiyordu.³⁴

Askerî tarihçi Jensen, tüm eleştirilere rağmen, İspanya'daki vaziyeti İkinci Dünya Savaşı'nın Sovyetler Birliği'ndeki seyriyle karşılaştırdığında; darbeden sonraki ilk haftalarda tayin edici hamleyi yapma fırsatının kaçırıldığı ve mevcut güç dengesinin sonuç alıcı bir nihai muharebeye olanak tanımadığı kanısına varır. Ona göre bir fırtına harbi stratejisi, kademeli ilerlemeye kıyasla, öngörülemez riskler doğuracaktı.³⁵

Franco'nun temel tutumu, Ebro Muharebesi'nde bir defa daha hazin bir şekilde ifadesini buldu. 1938'in ikinci yarısındaki bu savaş sırasında cumhuriyetçi birlikler Valencia'ya ilerleyen Franco'yu, Katalonya'dan karşı saldırıya geçerek engellemeye çalışmıştı. Bu karşı saldırı, en büyük can kayıplarının yaşandığı, tüm savaşın en maliyetli muharebesiydi. Franco, bir defa daha, Halk Ordusu'nun ilerleyişini durdurmakla kalmayıp, birçok subayının düşündüğünün aksine, kaybedilen toprakları geri almak için elinden gelen her şeyi yapacaktı. Aleni amacının düşmanı yıpratmak olduğuna dair, herhangi bir şüphe bırakmamıştı:

Düşman birliklerinin büyük kısmının bölgeye yığılması (...) savaş ve ceza birimlerimizin kendilerini düşmanı imha ve yok etme görevine canu gönülden adamalarına olanak sağlamıştır.³⁶

Aylar boyunca insanı ve malzemeyi sakınmayan bu müsrif tutum, elbette Hitler ve Mussolini'nin büyük desteği sayesinde mümkün oldu. Franco'nun kendi kayıplarına bakmaksızın cumhuriyetçi ordunun ilerleyişini cepheden bir saldırıyla geri

33 de la Cierva, *Franco*, 1986, s. 238, 241.

34 Beevor, *Bürgerkrieg*, s. 434.

35 Jensen, *Soldier*, s. 92.

36 Franco'dan Manuel Aznar'a (31.12.1938): Franco Bahamonde, *Palabras*, 19.04.1937-31.12.1938, s. 295-315.

püskürtme konusundaki inatçı tutumu, askerî strateji açısından en yoğun biçimde eleştirilmiştir. Oysa büyük güvenlik zafiyeti bulunan kuzeydeki Katalan cephesine yapılacak bir karşı saldırı, düşmanın hızla kuşatılmasını sağlayabilir, böylece bu kadar kayba gerek olmadan başarıya ulaşılabilirdi.³⁷ Mussolini, sözünü sakınmadan, şöyle demişti: “Bu adamın ya savaş idaresi hakkında en ufak bir fikri yok ya da hiçbir şey öğrenmek istemiyor.”³⁸

Bu savaş idaresine uygun olarak, barış müzakeresi de Franco’nun tasavvurunun dışındaydı. Kasım 1938’in sonunda bunu, yabancı bir gazeteciye şu manidar sözlerle açıklamıştı: “Suçlularla kurbanları birlikte yaşayamaz.”³⁹ Nitekim çeşitli müzakere girişimlerini doğrudan reddedecekti. Franco, yalnızca cumhuriyetçi hükümet çevrelerinden gelen yoklamaları değil, Vatikan’ın girişimlerini de reddediyordu. Vatikan 1937’nin ilk aylarında, Bask ülkesinin bağımsızlığı meselesi dışında ideolojik açıdan darbecilere yakın duran Katolik-muhafazakâr Bask milliyetçileri ile müstakil bir barış yapılması için uğraşmıştı. Ancak Franco, bu tür niyetlere kızıyor, bütün hasımlarının tam ve koşulsuz olarak boyun eğmesini talep ediyordu. Bask kuvvetleri nihayet o yılın yazında İtalyan komutanlığına teslim olunca Franco, siyasi ve askerî liderlerin deniz yoluyla tahliyesini de içeren, müzakeresi yapılmış teslim şartlarının uygulanmasını engelledi. Limanın savaş gemileriyle abluka altına alınması emrini verdi, Britanya gemilerine binmiş olan kişileri geri dönmeye zorladı. İtalyanları dehşete düşüren bu olayın hemen ardından, İspanyol ve İtalyan komutanlıkları arasında yapılan tüm anlaşmalara aykırı olarak askerî mahkemeler kuruldu, çok sayıda subay ve asker idam edildi.⁴⁰ Mağdurların muhafazakâr ve Katolik olması, onlara hoşgörü göstermek için bir neden değildi.

37 Blanco Escolá, *incompetencia*, s. 501; Semprún, *genio*, s. 163.

38 Ciano’s *Diary*, 1937-38, s. 148 (29.08.1938).

39 Alfonso Álvarez Bolado, *Para ganar la guerra, para ganar la paz: Iglesia y guerra civil, 1936-1939*, UPCo, Madrid, 1995, s. 319.

40 Beevor, *Bürgerkrieg*, s. 305.

Düşmanı tümüyle imha etmeyi amaçlayan bu stratejinin ruhuna uygun olarak, baskının İç Savaş'ın sona erdiği 1 Nisan 1939'dan sonra da devam etmesi şaşırtıcı sayılmaz. "Zafer Günü", asla bir barış günü veya uzlaşma sinyali veren bir gün olmamıştı. Askerî zaferin son bulmasıyla beraber, içerideki savaş başladı. "Baskı kültürü",⁴¹ bunu izleyecek olan diktatörlük rejiminin kurucu etmeni olacaktı.

Henüz savaş esnasında Franco, İtalyan elçi Cantalupo'ya baskı düzenini inşa niyetini açıklamıştı:

Mesele yalnızca fethetmek değil, kurtarmaktır. Kurtuluş, manevi olarak kurtulmayı gerektirir. (...) Kaçınılmaz şekilde zorlu olacak manevi kurtuluş ve huzurun tesisi görevinin üstesinden gelemezsek, askerî fetih boşunadır. İşgal altındaki toprakların ahlâki manada da kurtarılması uzun zaman alacak ve çetin zorluklarla dolu olacaktır, zira anarşizm İspanya'da derinlere ve kuvvetli kök salmıştır.⁴²

Francro, Madrid'de, zafer kutlamaları münasebetiyle düzenlenen geçit töreni vesilesiyle yaptığı radyo konuşmasında da şu nu ilan edecekti:

Bugün anavatanımızı tehdit etmeye devam eden tehlikeleri sizden gizleyemem. Savaş cephelerde bitti ama başka mevzilerde sürüyor.⁴³

Francro, savaş sona ermeden önce, onu gideceği yeni yolda izlemeye hazır olmayan herkese karşı amansız olacağını söylüyordu:⁴⁴

Siyasi ve ahlâki açıdan zararlı, sapkın ve zehirlenmiş unsurları, topluma veya huzur sosyal yaşamın döngüsüne hiç önlem alma-

41 Michael Richards, *A Time of Silence. Civil War and the Culture of Repression in Franco's Spain, 1936-1945*, CUP, Cambridge, 1998.

42 Cantalupo, *Spagna*, s. 230 vd.

43 Franco'nun halka seslenişinden: ABC, 20.05.1939.

44 Franco'dan Manuel Aznar'a (31.12.1938): Francisco Franco Bahamonde, *Palabras del Caudillo. 19 de abril de 1937-31 de diciembre de 1938*, Ediciones FE, Madrid, 1939, s. 295-315.

dan iade etmek mümkün değildir. Bu unsurların özgür İspanyol toplumuna doğrudan doğruya entegre edilmesi, parçalanma tehlikesine ve herkese bulaşabilecek bir enfeksiyon kaynağının oluşmasına yol açacağı gibi, büyük fedakârlıklarla elde edilen zaferin başarısızlığa uğraması demek olacaktır.⁴⁵

İspanya'nın önünde, sonu "hakiki İspanya"nın "dirilişi"ne varacak olan, "acılarla dolu" bir yol uzanmaktaydı:

Yaklaşan zafer, İspanya'nın baştan aşağı yenilenmesi yolunda ilk aşamayı temsil ediyor. Başka bir deyişle bu zafer bir amaç değil, bir araç olarak görülmelidir. Onu esas amaç olarak görenler, tarihimizden tamamen bihaber olduklarını ve yurtsever kurtuluş hareketimizin kapsamı ve derinliği konusundaki cehaletlerini açığa vurmuş olurlar. Silahların yakın zamanda gerçekleşecek olan zaferiyle, en zor aşamaya bile ulaşmış olmayacağız. Ertesi gün bizleri daha zorlu ve karmaşık aşamalar bekliyor olacak. Ancak Tanrı'nın yardımıyla, bunu geçtiğimiz gibi sonraki aşamaları da başarıyla geçeceğiz. Tanrı yanımdadır, İspanyol halkı da bu muazzam uğraşta yekvücut yanımda olacaktır.⁴⁶

Bu gibi cümleler, gelecek baskıların korkusuyla savaşın son evresinde yüz binlerce kişinin Katalan-Fransız sınırını geçerek ülke dışına kaçmasına yol açacaktı.

Franco'ya göre galiplerin tesis edeceği adaletin merkezinde katı bir askerî yargı bulunuyordu. Araştırmacılar, bu adalet sisteminin yalnızca biçimsel kriterleri yerine getirdiği konusunda hemfikirdir. Norm olan, keyfilikti. Savaşın sonuna gelindiğinde, sırf hacimleri bile askerî mahkemelerin takatini aşan yüz binlerce dava birikmişti. Hapishaneler ümitsizce doluydu. Açlık, salgın hastalıklar, aşağılanma, keyfi taciz ve silahlı saldırılar bu kamplardaki yaşamın bir parçasıydı. Araştırmalar, savaş esnasında ve sonrasında yaklaşık 150 bin kişinin milliyetçilerin baskı uygulamalarına maruz kaldığını varsayar.⁴⁷ Franco'ya ya-

45 A.g.y.

46 A.g.y.

47 Santos Juliá, *Víctimas de la Guerra Civil*, Temas de Hoy, Madrid, 1999, s. 410.

kın olanlar, diktatörün ölüm cezalarını gözden geçirirken hayli dikkatli davranmış olduğunun altını çizerken,⁴⁸ diğer birçok aktarım bunun tam tersi bir tablo sunar. Franco'nun kayınbiraderi Ramón Serrano Súñer ve sonraları Franco'yla arası açılacak olan Falanjist Dionisio Ridruejo gibi o dönemdeki yakın çalışma arkadaşları, ölüm cezalarının affedildiği durumlarda Franco'nun bu tebliğlerin ilgili makamlara cezanın infaz edilmesinden sonra ulaşmasını sağladığına işaret ederler.⁴⁹ Öte yandan, Franco'nun acımasız bir öldürme aracı olan boğma yönteminin ağırlaştırıcı bir uygulama olarak kullanılmasını da birçok kez emrettiği kaydedilir.⁵⁰

Şubat 1939'un Siyasi Sorumluluklar Yasası ve Mart 1940'ın Masonluk ve Komünizmi Bastırma Yasası yalnızca cumhuriyetin faal destekçilerini hedef almıyordu. (Yönetime) Yardımını esirgemek veya bunu kasıtsızca engellemek dahi, ağır cezaları beraberinde getirebiliyordu. En önemlisi, bu yasal dayanağa, İç Savaş öncesi dönem için, geriye dönük olarak da başvuruluyordu. Böylece, yalnızca sosyalizmin değil, masonluğun da kökü kazınmak isteniyordu; zira Franco'nun dünya görüşüne göre, cumhuriyet döneminde masonlarla komünistlerin ortak komplosu söz konusuydu. 1940 yasasının giriş kısmı, bu kompnonun arkasındaki “karanlık güçler”i, büyük krizlerden ve ulusal felaketlerden sorumlu tutuyordu. Masonlar ve komünistler Yeni İspanya'yı da tehdit ediyorlardı. Masonlara karşı alınan önlemler, “kızıl”lara karşı alınanlardan daha hafif değildi.

Franco'nun bu örgütleri İspanya'dan silmeye yönelik saplantılı kararlılığı, masonluğa atıfta bulunan tüm işaret ve kitabelelerin ortadan kaldırılması talimatında açıkça görülür. Hatta 18. yüzyılda İspanyol masonluğunun kurucusu olan Wharton'un Katalan manastırı Poblet'teki mezarının imha edilmesini bizzat kendisi buyurmuştu.⁵¹ İç Savaş sonrası İspanyası'nda tahminen

48 Salgado-Araujo, *vida*, s. 239; Galinsoga, *centinela*, s. 302.

49 Ramírez, *mesianismo*, s. 220.

50 Ramón Garriga, *La España de Franco*, 1. cilt, *Las relaciones secretas con Hitler*, 1939-1942, del Toro, Madrid, 1977, s. 9 vd.

51 Salgado, *radiografía*, s. 188.

7 bin ila 10 bin masonun olmasına karşılık 80 bin kişinin bu gizli örgütle bağlantıları olduğu şüphesiyle kovuşturmaya uğraması da daha az anlamlı değildir. Yalnızca kısa bir süre için bir locaya üye olmuş veya İç Savaş'ın başlamasından yıllar önce masonluktan uzaklaşmış olanlar dahi baskıcı önlemlerden nasiplerini aldılar.

Bunun ötesinde, devasa çalışma kampları kuruldu. İşçiler, evvela yol yapımında, madenlerde ve yıkılan bölgelerin yeniden inşasında, insanlık dışı koşullar altında çalıştırıldılar. Kampların kurulmasının ardında, cumhuriyet ideallerinden vazgeçenlerin, “günah”larının kefareтини ödemesi gerektiği fikri yatıyordu. Saptanmış suçun kefareti, emekle ödenmeliydi. Kilise himayesi altında, Çalışma Yoluyla Hapis Cezasının Azaltılması İçin Uygulanan Ulusal Patronaj ile, mahkûmların “ıslah edilmesi” söz konusuydu. Yoğun bir misyonerlik faaliyetiyle, Marksist görüşler, Hristiyan-Katolik görüşlere çevrilecekti. Franco, mahkûmların “kalpleri ve ruhları”nın bu şekilde arındırılacağını düşünüyordu.⁵² Bunun timsali, tam da Madrid'in kuzeyindeki Valle de los Caídos'ta, milliyetçilerin şehitleri için ziyaretgâh olarak tasarlanan devasa anıtmezarın inşasında, binlerce mahkûmun işe koşulmasıydı. Fiiliyatta, Michael Richards'ın çok dikkat çeken çalışmasının da vurguladığı üzere, bu uygulamayla amaçlanan, işkenceler altında mahkûmları hem zihinsel hem de fiziksel olarak sakatlamaktı.⁵³

Tahliye de topluma yeniden entegrasyona giden yolu açmıyordu. Genellikle tahliyeyi ağır yükümlülükler izliyordu. İstihdam imkânları –yalnızca kamu sektöründe de değil– ideolojik kriterlere tabiydi. Siyasi Sorumluluklar Yasası da, acımasızca malvarlığına el koymayı veya ilgili kişinin veya yakınlarının servetini çok aşan para cezalarını öngörüyordu. Cezai talimatlar, kişinin hayatta olup olmadığına ya da zaten infaz edilmediğine bakmadan veriliyordu. Zaten toplumsal tecrit koşullarında yaşayan mahkûm aileleri, böylece yoksulluk ve sefa-

52 Franco'dan Manuel Aznar'a (31.12.1938): Bahamonde Franco, *Palabras*, 19.04.1937-31.12.1938, s. 295-315.

53 Richards, *silence*, s. 7, 74-84.

lete sürüklendiler. Binlerce çocuk kilise gözetimine teslim edilmek veya evlatlık verilmek üzere cumhuriyetçilerin ailelerinden koparıldı.

İspanya 1960'lara kadar kırsal bir ülke olduğu için, yerel rahiplerin, Falanj delegelerinin ve yerel yönetimlerin uyguladığı toplumsal ve kurumsal denetim, etkili bir baskı aracıydı. Anıtlar, mezarlıklar, kilise duvarları ve sokak isimleri, galiplerin şehitlerinin anısını her yerde yaşatırken, mağlup ezilenler sessizliğe mahkûm edildi. Korku, yalnızlık, kayıp ve belirsizlik, savaşın kaybedenlerinin üzerine dev bir gölge gibi düşmüştü. Haliyle toplum, günden güne, galipler ve mağluplar, sahipler ve marjinalleştirmişler olarak bölünüyordu. Franco'nun 1958 yılında, İspanya'nın uzun zamandır birleşik ve uyumlu bir ülke olduğu, mağluplara ayrımcılık yapılmadığı, hatta İç Savaş'taki zaferin en çok mağluplara yaradığı, "zira onları millete yeniden entegre etmek için özel bir çaba sarf edildiği" yönündeki açıklamaları, kulağa alay gibi gelir.⁵⁴

İç Savaş'ın sona ermesinden 20 yıl sonra Franco hâlâ, baskı düzeniyle ilgili kınanacak bir şey olmadığını söylüyor ve hayret verici bir gamsızlıkla gerçekleri inkâr etmekten sakınmıyordu:

Kurtuluş Savaşımız sonrası elbette birtakım mahkûmiyetler ve infazlar oldu, elbette bazı aşırılıklar yaşandı. Ancak hatalı davranışların sayısı azdır. (...) İspanya'da hiç kimse "siyasi suçlardan" ötürü mahkûm edilmedi. Kimse fikirlerinden dolayı zulme uğramadı. Yapılan; saldırı, soygun veyahut cinayet gibi suçları işleyenlerin yanı sıra masum insanların ölümünden şahsen sorumlu olanlardan hesap sormaktan ibarettir. Elbette ibretler tesis etmek zorundaydık. Ülke, bunu istiyordu. Bu ibretler de ölçülü idi. Bazı öfkeliilerin protestolarına rağmen, cezaları hafiflettiğim çok olmuştur. Her vaka büyük özen ve dikkatle incelenmiştir.⁵⁵

Dahms gibi Franco savunucuları, zalim baskı koşullarını görelileştirmeye çalışırlar:

54 Franco'nun 12.06.1958 tarihli *Le Figaro* röportajından.

55 A.g.y.

Franco rejimi ve istisnai mahkemeleri, temelde İkinci Dünya Savaşı'nın galip güçlerinden farklı davranmadı. (...) Uygulanan intikam yargısının kanlı pogromları önlediğini, bu vesileyle İspanya'nın sıklıkla yaşamış olduğu vahşi ayaklanmaları engellediğini belirtmek gerekir.⁵⁶

Franco'ya hayırhah yaklaşan başka yazarlar da, onyıllar sonra, sözlerini esirgemedi, “kurtuluş savaşı'nın eserinin, mücadeleden sağ çıkanları yok ederek tamamlanması gerektiğini” söyleyerek yapılanları meşrulaştırmıştır.⁵⁷

Sonuç olarak, savaş esnasındaki ve savaşın hemen sonrasındaki baskılar hiçbir surette askerî gerekliliklerle veya kızgın duygularla ve intikam dürtüleriyle açıklanamaz. *Toplumun* ideolojik kriterlere göre *ahlâken temizlenmesine* yönelik sistematik bir siyasi terör projesi söz konusuydu. Amaç, geleceğe dönük olası siyasi muhalefet tohumlarını ortadan kaldırmaktı. Yüz binlerce kişi ölüm, hapis, sürgün ve baskılarla, “milletin saflığı”nın tesis edilmesine kurban gitti.

56 Dahms, *Franco*, s. 59.

57 Crozier, *Franco*, s. 277 vd.

Yeni İspanya

Mart 1939 sonu, İtalya Dışışleri Bakanı Gian Galeazzo Ciano, Franco'nun yaklaşan zaferini günlüğüne şöyle not almıştı: “Bu, faşizmin olağanüstü görkemli zaferidir, muhtemelen şimdiye kadarkilerin en yücesi.”¹ Çağdaşlarının İç Savaş'ı özgürlük ve faşizm arasında yaşanan bir mücadele olarak yorumlamasının ötesinde, sahiden, “yeni Avrupa düzeni”nin artık bir başka devleti daha kapsayacak şekilde genişlediğine işaret eden pek çok gösterge vardı. Franco, Generalissimo ve devlet başkanı olarak atandığı 1 Ekim 1936 günü yaptığı ilk radyo konuşmasında, militarist ve milliyetçi bir retorikle, korporatif karaktere sahip totaliter bir devletin kurulduğunu ilan etmişti.² İspanya'nın gücü ve büyüklüğü, bireyin ortak iradeye tabi kılınması, anti-kapitalizm, anti-komünizm, toplumsal adalet ve herkesin yeni devletin inşasına dahil edilmesi; büyük ölçüde, birkaç hafta önce cumhuriyetçilerin bölgesinde öldürülen, Acción Española eylemcisi ve José Antonio Primo de Rivera'nın hayranı olan devlet teorisyeni Víctor Pradera'nın fikirlerine dayanan sloganlardı.³

1 Ciano's Diary, 1939-1943, Malcolm Muggeridge (ed.), Heinemann, Londra, 1947, s. 57 (28.03.1939 tarihinden).

2 ABC (Sevilla), 02.10.1936.

3 Víctor Pradera, *El Estado Nuevo*, Cultura Española, Madrid, 1935.

O tarihte kiliseye bile istisna tanınmıyordu. Devlet, dindarlığın yaygınlığını gözetererek Katolik Kilisesi ile bir mutabakat arayışına girse de, yine de bütün inançlardan bağımsız kalmaya devam ediyordu. Ayrıca kilisenin devlet işlerine müdahalesine de müsamaha gösterilmeyecekti. Franco'nun verdiği ilk demeçler genel manada hayli muğlak kalsa da, siyasi rotası zaman içerisinde belirginlik kazanacaktı.

Konuşmanın ertesi günü bakanlar kurulunun çekirdek hücresi olarak kurulan yürütme komitesi, Franco'nun kendisini yalnızca askerî bir lider olarak görmediğini, devletin liderliğini de üstlenmiş olduğunu açıkça ortaya koydu. Bu cunta, kararları Franco'nun onayını gerektiren komisyonlardan oluşan bir siyasi danışma ve yürütme organıydı. Ancak Franco'nun pek bilmediği bir alana dalma cüretine girdiği de açıktı. Devletin yeni şefi, evvela alanlarında liyakatini ispatlamış, kimileri General Primo de Rivera diktatörlüğü sırasında siyasi sorumluluk üstlenmiş uzmanlara güveniyordu. Atananların çoğu kısa bir süre sonra siyasi önemlerini yitirecekti. Junta Técnica (teknik cunta) nihayetinde yalnızca geçiciydi ancak onlarca yıl sürecek olan diktatörlüğün ilk perdesini oluşturunuyordu.

Francó'nun kendisine yabancı bir alanda hareket ediyor olması, en yakın çevresindeki pek de talihli olmayan personel tercihlerine de yansiyordu; bu atamalarda, itimada şayan olmak öncelikli idi. Buna verilecek ilk örnek, Franco'nun keyfine düşkün kardeşi Nicolás Franco'yu siyasi gücün merkezindeki başbakanlığa getirmesidir. Nicolás Franco ne düzenli bir çalışma ritmine uyma eğilimine sahipti, ne de devlet işlerini koordine etmek için gerekli titizliğe. Yabancı Lejyonu'nun kurucusu Millán Astray'ı basın ve propaganda şefliğine ataması da felaketle sonuçlanacaktı. Bilhassa yabancı basın temsilcileri, Astray'ın buyurgan üslubuna ve olumsuz haber yapılması halinde gazetecileri vurmakla tehdit etmeye kadar varan sindirme siyasetine alışmakta zorlanmışlardı.

Dönemine özgü faşist retoriğine rağmen Franco'nun geleneksel değerlere bağlı bir subay olduğu ve o âna kadar Falanjist ideolojiye özel bir ilgi duymadığı, sürekli öne çıkarılmıştır.

Bu bağlamda ilk İspanyol faşistlerinden José María Fontana'nın kaleminden çıkan şu tasvir oldukça aydınlatıcıdır:

19. yüzyıl monarşisinin liberal sisteminin bir adamı olan Franco'nun, Falanj ve liderliğinin neyin peşinde olduğunu anlayamaması mantıklıdır. Daha 30 yaşında olgunlaşmış ciddi bir adam olan Franco, şairler, entelektüeller, çılgın, tutkulu, mantıksız, ölçüsüz gençlerin sürüklediği bir harekete ne uyum sağlayabilir ne de onu kabul edebilirdi. Hatta, daha da ileri gideceğim: Franco, Falanj'ın bünyesinde barındırdığı ve 18 Temmuz sonrası onu şaşkına çeviren imkânların farkında değildi. Falanj'ın yaptığı muazzam patlama, kitleleri cezbetme kabiliyeti, İspanya'yı mavi-kırmızı-siyah bayraklarla kaplayan, eşi görülmemiş ve beklenmedik genişlemesi, varoluş tarzının ve şarkılarının hâkimiyeti, Franco için ciddi bir sorun demektir. Onun kafasında onurlu ve muhafazakâr sivillerin desteğiyle hâki bir askerî harekât vardı. Ancak gördü ki, ortada ne bir hâki vardır, askerleri ne onurlu ne de muhafazakârdır ve mavi giyiyorlar. Franco'nun albayları, generalleri ve sağcı dostları ayrıca, işçilere ve solculara mavi gömlek giydirmekte tereddüt etmeyen bu coşkulu, ateşli ve dizginlenemez gençlere karşı derin bir dehşet duyuyorlardı. Darbeyle başa gelen ayaklanmanın liderleri ve askerî ve sivil çevresi, Falanj'a açıkça karşıydı. Bu da kaçınılmaz olarak Franco'nun nefretinin, temkininin ve alttan alta husumetinin artmasına yol açıyordu.⁴

İç Savaş'ın başlamasıyla birlikte Falanj hakikaten de İkinci Cumhuriyet yıllarında mahrum kaldığı toplumsal mevcudiyete kavuşmuştu. Fontana'ya göre bu faşist hareketin Franco olması da yükseleceğine şüphe yoktu:

Milletin birliğine vatanseverce bağlılığın yanı sıra toplumsal adalet özlemi ve temel bir unsur olarak kendisini gösteren radikal anti-Marksizm, 20. yüzyılla uyum içinde olan ve arkasında gemlenmez bir gücü gizleyen bir görünümü ortaya koyar.⁵

4 Fontana, *radiografía*, s. 67 vd.

5 A.g.y., s. 185.

Falanj'ın hızlı yükseliş karşısında Franco, diktatör Miguel Primo de Rivera döneminde var olan türden bir yurtsever hareket yaratma fikrinden vazgeçmişti. Mamafih Falanj darbeci başkaldırıya katılan tek siyasi hareket değildi. Bunlar arasında Gil Robles'in CEDA'cıları, Renovación Española'nın radikal monarşistleri ve hepsinden önemlisi, Falanj ile taban tabana zıt dünya görüşleriyle, Papalık'ın mutlak hâkimiyetini isteyen gelenekçi Karlistler de vardı. Öte yandan, Falanj ve Karlistlerin milislerinin olması, her iki grubu, Franco'nun askerî açıdan bilhassa dikkate almasını gerektiren önemli bir etmen haline getiriyordu. Siyasi güçlerin heterojenliği yalnızca zamanın faşist ruhuyla çelişmekle kalmıyordu. Aynı zamanda, cumhuriyetçi kamp içindeki şiddetli anlaşmazlıkların açıkça gösterdiği üzere, savaş çabalarına ters düşecek iç çatışma tehlikesini de barındırıyordu. Bu doğrultuda Franco, askerî yüksek komutayı devraldıktan sonra Alman elçisiyle yaptığı ilk görüşmede, acil siyasi hedefin bu denli çeşitlilik gösteren güçleri birleştirmek olduğunu belirtecekti.

Sayıları 1 milyona ulaşan Falanj, İtalya ve Almanya'da olduğu gibi, devlette merkezî bir konuma yerleşme iddiasıyla, Franco'nun koşulsuz askerî ve siyasi liderlik iddiasına bir tehdit oluşturmuyordu. Franco haliyle tüm gayretini bu kuvvetle yükselen hareketin kontrolünü ele geçirmeye ve potansiyelini kullanmaya yoğunlaştırdı. Bu kitle hareketinin iktidarı perçinlemek için ne denli önemli olduğunu, muhtemelen Mola gibi subaylardan ve inançlı monarşistlerden daha çabuk fark etmişti. Bu bağlamda, Falanj'ı *ehlileştirme* sürecine başladığından bahsedilir.

Beri yandan Karlistler de, faşist Falanj'dan bağımsız olarak, monarşist tutumları nedeniyle olası bir çatışma kaynağı idiler. İspanyol burjuvazisinin 19. yüzyıl başlarına uzanan bir yan kolu olan Karlizm, tahtta iddia sahibiydi; monarşistlerin çoğunluğunun aksine, XIII. Alfonso'nun şahsında bir restorasyondan yana saf tutmamışlardı. Ancak Karlist lider Manuel Fal Conde'nin İç Savaş'ın ilk aylarında örgütünün bağımsızlığını vurgulamakla kalmayıp subay yetiştirmek için kendi askerî aka-

demisini kurmaya çalışmasının ardından, Karlist paramilitarler olarak bağımsız hareket eden Requetés⁶ askerî bir sorun teşkil edecekti.

Franco'nun Falanj'ın ve Karlistlerin liderliğini ele geçirme düşüncesi, en nihayet 1937 başlarında olgunlaştı. Sonraki yıllarda devletin merkezî güç etkeni haline gelecek olan kayınbiraderi Ramón Serrano Súñer perde arkasından bunun planını hazırlamıştı. Serrano Súñer ile José Antonio Primo de Rivera, 1920'lerin başındaki öğrencilik günlerinden arkadaşlıklar. Cumhuriyet yıllarında defalarca onunla Franco arasında aracılık yapmıştı, Falanj içinde kuvvetli bağları vardı. Hatta Franco'nun en yakın çalışma arkadaşı olan Nicolás'ın yerini alacak, o ise uzun yıllar Lizbon'da büyükelçilik görevini üstlenecekti.

Falanj'ın tartışmasız lideri Primo de Rivera'nın "namevcut" olması, şimdi Falanj'ı yeni kurulmakta olan devlete ekleme sürecinde çok yararlı oldu. Franco, dolaşan söylentilere ve aksi tavsiyelere rağmen, Falanj liderinin ölümünü iki yıl boyunca vakıa olarak tanımamayı tercih etti. Resmî dilde kendisinden "gaip" olarak bahsedildi. Şüphesiz –bunun arkasında yatan düşünce buydu–, eylem kabiliyetine sahip bir liderden yoksun bir partiyi kontrol altına almak çok daha kolaydı. Üstelik Falanj içinde de bir güç mücadelesi yaşanıyordu; bu da nihayetinde Franco'nun işine yaradı. Ayrıca üye sayısındaki sıçramalı artışa bağlanabilecek olan, partinin faşist profilinin bulanıklaşmasıyla ilgili gerginlikler vardı. Yeni üyelerin çoğu "liberalizme", "Marksizme", "ayrılıkçılığa" karşı mücadele ve güçlü bir otoriter liderlik arzularında birleşmişken, toplumsal devrim hedefleri arkaplanda kalmıştı. Yine de, dönemin Falanj'ının güçlü adamı Manuel Hedilla, parti belgelerinde belirtilen anti-kapitalist ve toplumsal-devrimci misyonu savunmaktaydı.

Franco, şiddet olaylarının tırmanmasını, güç mücadelesinde dizginleri ele geçirmek için bir fırsat olarak kullandı. 19 Nisan 1937'de Falanj'ın Karlistler ile birleşmesi hükmünü verdi ve kurulan yeni örgütün başına geçti. Falanj'ı bağımsız bir siyasi güç olarak korumaya çalışan, kendisine teklif edilen yönetim göre-

vini reddeden, dolayısıyla Franco'ya karşı pozisyon alan Hedilla, yanındaki başkalarıyla beraber isyan ve komplo ile suçlandı ve Sovyet mahkemelerini anımsatan bir göstermelik duruşmada ölüme mahkûm edildi. Franco askerî kategorilerle düşünüyordu, hele savaş zamanlarında, itiraza tahammülü yoktu. Ancak idam kararı, yüksek rütbeli Falanj üyelerinin çabasıyla hapis cezasına çevrildi.⁷ Yabancı basında bu karar, tabiatıyla, Falanj'a ve onun devrimci hedeflerine karşı olan çevrelerin bir zaferi olarak görüldü. Goebbels de, Hedilla'nın görevden alınmasını gericiлик yönünde atılmış bir adım olarak değerlendirmişti.⁸ Franco böylece iktidar mücadelesini kazanmış oluyordu. Falanj lideri Dionisio Ridruejo hatıratında, partinin vereceği tepki önceden tahmin edilemeyeceği için, iktidarın bu şekilde el geçirilmesinin her şeye rağmen müşkül bir girişim olduğunu yazar.⁹

Karlistler de, örgütlerinin Falanj'la birleştirilmesinden infiale kapılmışlardı. Ancak neticede onlar da birleşmeye karşı koymadılar ve taht iddiasına sahip başkanlarının şahsında monarşinin yeniden tesis edilmesine dönük temel taleplerinden vazgeçmek zorunda kaldılar. Bu çizgiye uymayanlar da baskıya uğrayacaktı. Örgütün ve bilhassa kendi milislerinin bağımsızlığını savunan Manuel Fal Conde, Aralık 1936'da sürgüne gitmeye zorlanmıştı. Fakat bu vakada da Franco, destekçilerini düşünerek, rakiplerine karşı daha sert yöntemler kullanmaya cesaret edemedi.¹⁰

CEDA ve Renovación Española gibi alt düzey siyasi güçlerin kendilerini feshetmek zorunda kalmasından sonra bu örgütlerin destekçileri, bir siyasi yuva arayışıyla, yeni kurulan Birlik Partisi saflarına katılacak, milliyetçi kamptaki siyasi güçler kalıcı biçimde toparlanmış olacaktı. Her şeyden önemlisi, Franco, kendisini siyasi düzeyde de ülkenin tartışmasız lideri olarak kabul ettirmişti. Falanj ve Karlist milislerinin, silahlı kuv-

7 Payne, *Franco y José Antonio*, s. 419.

8 Joseph Goebbels'in günlüklerinden: *Sämtliche Fragmente, Teil 1: Aufzeichnungen 1924-1941*, 3. cilt, Saur, Münih, 1987, s. 142 (12.05.1937 tarihli).

9 Dionisio Ridruejo, *Casi unas memorias*, Planeta, Barcelona, 1976, s. 96-97.

10 Martin Blinkhorn, *Carlism and Crisis in Spain*, CUP, Cambridge, 1975, s. 273 vd.

vetlerin yapılarına entegre edilmesi, iki hareketin özerk varlığını etkisiz hale getirmişti.¹¹ Franco'nun yeni hareketin başına atadığı kadrolar, onun liderlik iddiasını sorgulamayan kişilerden oluşuyordu. Dionisio Ridruejo geriye dönüp baktığında şöyle söyleyecekti:

İlk şaşkınlık ve şüphelerden sonra, Falanj'ın tamamı, Franco'nun liderliğini kabul etti. (...) Kendimizi feda etme pahasına Franco'ya hizmet ettik. Franco da, tabii ki, bizim sayemizde, diğer rejim kurucularının sahip olduğundan çok daha dürüst bir güce sahip oldu.¹²

Birçokları için iktidara katılmak, son kertede, umutsuz bir muhalif tavırdan daha cazipti; hele ki, İspanya'da faşizmin büyük geleceği henüz vâsıl olmamışken.

Yeni partiye, güçlerin birleşimini yansıtan, uçsuz bucaksız uzunlukta bir ad takıldı: Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista (Ulusal-Sendikalist Taarruz Cuntalarının [JONS] Gelenekçi İspanyol Falanj Partisi). Partinin çokkatmanlı bileşimine bağlı olarak, ideolojik profil de bulanıktı. Yine de Falanj siyasi liderlik rolünü üstlendi. Bu, parti programının neredeyse hiç değişmeden yeni örgüte taşınmasında da ifadesini buldu. Kapitalizmin bertaraf edilmesi, büyük sermayenin kamulaştırılması, sosyal bir tarım düzeni kurulması ve toprak mülkiyetinin yeniden yapılandırılması gibi toplumsal-devrimci hedefler, en azından kâğıt üzerinde muhafaza edilmişti. Kasım 1937 sonunda kabul edilen parti tüzüğü de temel faşist tutum konusunda hiçbir şüpheye yer bırakmıyordu. Bunlar, Falanj'ın milli iradenin somutlaşmış hali olarak yol gösterici işlevini ve “kutsal kader birlikteliği”, disiplin, “emperyal misyon duygusu”, “devletle halkın birliği”, “bireyin topluluğa tabi kılınması”, “tikel çıkarların aşılması” ve ortak çabanın “milli hedefe” yönlendirilmesi gibi kavramları temel ilkeler olarak tanımlıyordu.

11 Cardona, *generales*, s. 36.

12 Brief Ridruejo'nun Serrano Súñer'e 29.08.1942 tarihli mektubu, basıldığı kaynak: Serrano Súñer, *memorias*, s. 367-370.

Aynı zamanda burada iç çelişkiler ve uzlaşmalar da kendini gösteriyordu. Örneğin, Falanj, Katolik üstyapıyı içselleştirmek zorunda kalmıştı. Buna, Hristiyan temelli kişi özgürlüğünün vurgulanması da dahildi. Başlangıçta 27 maddeden oluşan parti programının son maddesinin revize edilmeden silinmiş olması dikkat çekicidir. Bu maddede, devleti ele geçirme mücadelesinde hiçbir taviz verilmeyeceği belirtilmişti. Franco'nun birleşmeyle elde edilen kazanımlara düzdüğü övgülerde de, dolaylı olarak, iç çelişkiler gün yüzüne çıkıyordu:

Falanj'ın gençliği, deli kanı, yeni örgüt bünyesindeki gelenekçiliği tazeleyecek ve tüm toplumsal tabakaların birbirine borçlu olduğu saygı ile tamamen uyumlu bir toplumsal adalet siyasetini benimsememizi sağlayacaktır.¹³

Mevcut karışım, Franco'nun bu dönemde giymekten hoşlandığı üniformada da kendini gösterir. Franco, askerî ceketi altına Falanj'ın mavi gömleğini giyiyor, başına Karlistlerin kırmızı beresini takıyordu.

Karlistler ve Falanj'ın mecburi birleştirilmesini, Falanjist Dionisio Ridruejo “tersine darbe” olarak tarif ediyordu: Almanya, İtalya ve Rusya gibi devletlerde bir parti zorla sistem değişikliğine giderken, İspanya'da devlet başkanı bir partiyi ele geçirerek kendi iradesine tabi kılmıştı.¹⁴ Gerek bu durum gerekse askerî bir darbeye iktidara gelmiş olması, Franco rejiminin doğrudan faşist bir karaktere sahip olmadığını altını çizen argümanlar olarak sürekli öne çıkarılmıştır. Zamanın yazarları da bu farklılığı sürekli konu etmiş olsalar bile, neticede aşırı bir anlam yüklememek gerektiği sonucuna varmışlardı. Esasında Nisan 1937'de son kertede, bir ideolojiler çatışmasından ziyade, sınırsız bir liderliği ve iktidar yapısını kabul ettirme mücadelesi vuku bulmuştu. Franco, tıpkı Hitler'in 1934 “Röhm Darbesi” bağlamında yaptığı gibi, devrimci güçleri marjinalleştirerek, bu mücadeleden galip çıkmıştı. Parti tüzüğü bu konuda bir şüpheyi yer bırakmıyordu:

13 Franco'nun bir röportajından: ABC (Sevilla), özel sayı, 18.07.1937.

14 Ridruejo, *memorias*, s. 106, 111.

(JONS) Gelenekçi İspanyol Falanj Partisi milli şefi, hareketin yüce lideri vasfıyla partinin onurunu ve tüm değerlerini temsil eder. İspanya'nın kendi kaderini tayin etme ve dolayısıyla hareketin özlemini duyduğu geçmişin yeniden hayat bulması ideallerini gerçekleştirme yeteneğine kavuşacağı bu tarihî dönemin yaratıcısı olan lider, en mükemmel, en yüce kudrettir. Şef yalnızca Tanrı'ya ve tarihe karşı sorumludur.¹⁵

Yani Franco'nun partiye karşı bile herhangi bir sorumluluğu yoktu. O, partinin vücuda gelmiş haliydi.

Generalissimo, devlet başkanı ve Birlik Partisi'nin lideri vasfıyla Franco, bu dönemde, orduların başkomutanlığını ancak Şubat 1938'de devralacak olan Hitler'den bile daha güçlüydü. Başkaldırının ikinci yıldönümünde Franco, kendisini ayrıca, aslında hükümdarlara tahsisli olan en yüksek askerî rütbe olan kara kuvvetleri ve donanma başkomutanlığına terfi ettirdi. Böylece, silah arkadaşlarının kendisine yakıştırdığı başkomutanlık unvanını pekiştirmiş, aynı zamanda devletin ve silahlı kuvvetlerin daimi surette başında kalma niyetini belli etmişti. En nihayet Ağustos 1939'da, kendisine kanun ve kararname çıkarma yetkisini verdi. Franco'nun iktidarı, bu hamleyle, İspanya tarihindeki her hükümdarınkinden daha sınırsız ufuklara erişmişti. Enrique Salgado gibi yazarlar, Franco idaresinin Hitler'inkinden bile daha totaliter olduğunu söyler.¹⁶ Franco'nun faşist ve nasyonal sosyalist egemenlik modelini benimsemiş olmakla birlikte, hükümet etme görevini askerî bir komuta olarak anlaması, bununla çelişmez. Hukuk felsefesi Francisco Elías de Tejada gibi döneme tanıklık etmiş yazarlar Franco'da “en yüce kudreti”, “hükümranlığın kaynağını”, “dünyevi iktidarın kökünü” cisimleştiren sınırsız bir egemeni görüyorlardı:

Yeni devlette birinci sırada o gelir, karar almakta serbesttir, en yüksek yargı merciidir ve talimatları tartışılmazdır. (...) Onunla beraber, geleneksel güçler ayrılığı ve eski parlamentarizmin

15 Parti tüzüğünün 47. maddesi.

16 Salgado, *radiografia*, s. 39.

usulden kaynaklanan engelleri ortadan kalkar, zira kendisi bizzat en yüksek gücün ifadesidir. Onun şahsında, yüce vazifesi günbegün Gordion düğümlerini çözmek olan yeni bir İskender'e sahibiz.¹⁷

Tamamıyla faşist liderlik ilkesine tekabül edecek şekilde Franco, aynı zamanda halk iradesini de bedenleştiriyordu. Efsanesinin inşasına mühim katkılar sunmuş olan propaganda,¹⁸ onu halkın ete kemiğe bürünmüş hali olarak tasvir ediyordu.¹⁹ Halk, lider ve millet bir araya gelmiş, birbiri içinde erimişti:

İspanya'da esas olan, lidere hizmetimizi sunuşumuzdaki bu duygusal ilişkidir. Devlete aktarılan bu ilişki biçimi, merkezde en yüksek otoritenin, devletin ve liderin kaynaşmasını sağlar. Liderin iradesi, devlet düzeninin ötesinde ve kaderin ona bahşettiği sonsuz görevlerle, milletin kanlı canlı yasasını temsil eder.²⁰

Franco, İspanya'nın arketipi haline geliyordu böylece. Generalissimo olarak atandığı günü ulusal bayram ilan eden kararnamede Franco'nun "Tanrı'nın inayeti ve İspanya'nın haki-ki iradesiyle" İspanya'nın lideri olduğu belirtiliyordu.²¹ O andan itibaren Franco her yapılp edilenin tartışmasız merkeziydi. Kitlelerce liderliğe yükseltilmiş bir büyük komutan ve lider olarak Franco'nun meşruiyeti, ideolog José Pemartín'in sözleriyle, haklarını kraliyet yatak odalarında elde etmiş olan gele-neksel hükümdarlarınkinden daha yüksek bir mertebededeydi.²²

Franco'yla birlikte, yeni bir çağın başlangıcı ilan oluyordu:

Franco bir geçiş rejimini temsil edemez. Aksi takdirde, sonrasında gelecek olanın ne bir meşruiyeti ne de kalıcılığı olur.

17 Francisco Elías de Tejada'nın 17.01.1939 tarihli konuşması. Alıntılanan kaynak: Sevillano, *Caudillo*, s. 170.

18 Zenobi, *construcción*, s. 330.

19 *Arriba*, 01.09.1939.

20 *Arriba*, 01.10.1939; *ABC (Sevilla)*, 02.10.1937.

21 28.09.1937 tarihli kararname.

22 *Arriba*, 30.05.1942. Bu ifade, monarşist *ABC* gazetesindeki ifadeden farklı.

Franco'nun dünyevi iktidarının meşruiyeti (..) İspanya'nın 17 Temmuz'daki haykırışında duyulmuştur.²³

Bunların mantıksal sonucu olarak, ideolog Ernesto Giménez Caballero, Caudillo'nun amasız-fakatsız faşist bir lider olduğu fikrindeydi:

Faşizm, nasyonal sosyalizm, Falanjizm, bütünün, hiyerarşiler içinde örgütlenmiş kitlelerin tek bir kişide kapsandığı totaliter rejimleri temsil ederler. Caudillo/baş, Duce/lider, Führer/önder terimlerinin temel anlamı budur. Totaliter doktrinin diğer tüm yönleri bu temel ilkenin, yani liderlik ilkesinin doğal sonuçlarından başka bir şey değildirler.²⁴

Bu yazar, aynı zamanda millilik ilkesinin birtakım özgül niteliklerini de görüyordu:

Bundan böyle taklit etmeye bir son vermemiz gerek. Çünkü hareketimiz her ne kadar belirli bazı esasları kabul etmiş olsa da, bu yolda, bizimki kadar İspanyol olan bir hareketin bile İspanyolluğa yabancılaşması tehlikesi vardır. Her şeyden önce, bu taklidi tam da kadim bir İspanyol kavramı olan Caudillo'ya uygulamamak için bir neden yoktur.²⁵

Bu milli karakter rakamların dilinde de ifadesini buluyordu. Devlet, halk ve liderin kaynaşmasına uygun olarak, bayramlar takvimi Franco'ya ve önderlik ettiği "milli ayaklanma"ya göre düzenlendi. Önceden, Amerika'nın keşfedildiği tarih "İrk Günü" idi; 1808'de Napolyon'un işgaline karşı ayaklanmanın yıldönümü kutlanıyordu veya İspanya'nın koruyucu azizi Yakup için bir anma günü vardı. Şimdi, darbeci ayaklanmanın başladığı gün olan 18 Temmuz 1936 da kutlanmaya başlanmış, Franco'nun başkomutanlığa yükseltildiği 1 Ekim "Caudillo Günü" ilan edilmiş, Falanj'la Karlistlerin birleştiği 19 Nisan, 1 Nisan'daki "Zafer Günü" ve José Antonio Primo de Ri-

23 *La Gaceta Regional*, 29.08.1937. Alıntılanan kaynak: Sevillano, *Caudillo*, s. 86 vd.

24 Burada İspanyolca "mando único" terimi *lider ilkesi* olarak çevrilmiş. Ernesto Giménez Caballero, *España y Franco*, Los Combatientes, Cegama, 1938, s. 13 vd.

25 Giménez Caballero, *España y Franco*, s. 22.

vera'nın ölüm tarihi olan 20 Kasım ulusal bayramlar takvimine eklenmişti. 1937 yılında ayrıca, "Roma'ya Yürüyüş" bâbında İtalyan örneğine benzer yeni bir takvim uygulamaya kondu: Yıllar, zafer tarihinde başlayarak numaralandı. Birlik beraberliğin bir ifadesi olarak "Roma selamı"nın yasalaştırılmasının yanı sıra, tanımlayıcı bir referans noktası olarak anlaşılan efsanevi bir geçmişin sembolleri de devralındı. Faşist İtalya'daki Roma diktatörlerinin çubuk demetine ve nasyonal sosyalist Almanya'daki Cermen gamalı haçına benzer şekilde, İspanya'da da Falanj'ın boyunduruğu ve ok demeti, Katolik kralların eski nişanları olarak imparatorluk dönemiyle duygusal bir köprü kuruyor ve yeni devletin yönünü sembolize ediyordu.²⁶

Milli İspanya, açıkça kendini erken yeniçağ döneminin imparatorluğuna bağlıyordu. Bu anlamda, Franco'nun İç Savaş'taki askeri liderliği Ortaçağ Reconquista'sının (yeniden fetih) yeniden canlandırılması olarak resmediliyordu:

Franco, aslına bakarsak, bir prenste bulunması gereken tüm özelliklere sahip bir Ortaçağ şahsiyetidir. Fethettiği her eyalet bizatihi kendisindir, onu kurduğu devlete eklemeler. Ne şöhreti ne de sorumluluğu paylaşır. Fetihler tamamlanıp topraklar bütünleştikten sonra, tüm İspanyolların yeni devlete katılmasını sağlayacak ve bu devlet, ruhani ve siyasi olarak, tam da İspanyol Ortaçağı'nın kaosu içinde Aragonlu Ferdinand ve Kastilyalı Isabella'nın eserlerinin filizlendiği yerden işe başlayacaktır. Ekonomik ve toplumsal açıdansa İspanya, bir ok demeti ve bir boyundurukla taçlandırılması sadece görünüşte bir tesadüf olan, 26 madde ile muhteşem şekilde çizilmiş bir çerçeveye kavuşacaktır.²⁷

(Fas'ta) Moroların yaşadığı toprakları yeniden fethetme mücadelesi, İç Savaş'ta "kızılar" a karşı verilen mücadeleyle ve Katolik krallar altında emperyal birliğin yaratılması imgesiy-

26 Bkz. İspanya'nın yeni ulusal arması hakkındaki 02.02.1938 tarihli kararname metni.

27 Víctor de la Serna'nın *La Gaceta Regional* gazetesine, 29.08.1937 tarihli demeci. Alıntılanan kaynak: Sevillano, *Caudillo*, s. 86 vd.

le Franco'nun Yeni İspanya'sı böylece içiçe geçiyordu. Bu benzetme büyüleyiciydi, zira nasıl ki Ortaçağ'daki Reconquista'nın sona erişini Yeni Dünya'nın fethi ve küresel imparatorluğun kuruluşu takip ettiyse, İç Savaş'taki zaferin ardından da görkemli bir imparatorluk dönemi başlayacaktı. Latin Amerika devletlerine retorik ve propagandif bir yönelişin yanı sıra, bir sömürge bölgesinin bilfiil fethi de bunun bir parçasıydı; dönemin emperyal retoriğiyle ve İtalya ve Almanya'daki saldırgan milliyetçilikle de tamamen uyumlu bir talepti bu. Franco İspanya'yı, silahlanmış bir ulus olarak görüyordu. 1939'u karşılarken bunu açıklamıştı: "Her vatandaş, zamanı geldiğinde silaha sarılmayı bilen bir asker olmalıdır."²⁸

Tamamen "Africanistas" düşünce dünyası içinde, sömürgeci İspanya'nın geleceği Kuzey Afrika'da yatıyordu. Öngörülen imparatorluk mevcut protektoranın çok ötesine uzanacak, Cezayir'deki Vahran ile kıtanın kuzeybatısındaki Moritanya sınırı arasındaki bölgeyi kapsayacaktı. Bunlar, sonradan dışişleri bakanlığı yapacak olan Fernando María Castiella ve José María de Areilza'nın 1941'de yayımladıkları bir propaganda metninde altını çizdikleri iddialardı.²⁹

General Franco'nun Yeni İspanya'sı, manevi açıdan da, inanç ve iktidarın ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlı olduğu erken yeniçağ İspanyası'nın yansıması olacaktı. Ülkenin bu temel ilkedен uzaklaştığı 19. yüzyıldaki liberalizm deneyimi gibi dönemler, çöküş ve çürüme devirleri olarak yaftalanacaktı. Demokrasi, aşağı materyalist güdülerin gelişmesine yol vermişti buna göre. Evrensel ve eşit oy hakkı Tanrı'nın düzen fikriyle çelişiyor, kitleleri yozlaştırıyordu. Liberalizm ve demokrasi başarısız, modası geçmiş ve her şeyden önce "İspanyol olmayan" siyasi sapkınlıklar olarak mahkûm edilmişti. Amaç, Yahudilerin kovulmasının ardından Katolikliğin tek mezhep olarak kabul ettirildiği, sapkınların ve Hristiyan olmayanların takibata uğradığı Kato-

28 Franco'nun Manuel Aznar'a 31.12.1938 tarihli mektubu: *Bahamonde Franco, Palabras*, 19.04.1937-31.12.1938, s. 295-315.

29 José María de Areilza ve Fernando María Castiella, *Reivindicaciones de España*, Instituto de Estudios Políticos, Madrid, 1941.

lik hükümdarlar dönemini referans alarak, imparatorluğun tesisi için gerekli manevi temeli yaratmaktı. Franco bu imgeyi kendi döneminin düzen tasavvuruyla bağdaştırıyordu:

Günümüz dünyasının bizden talep ettiği ve anavatanımızın özünün bize sunduğu idealleri ve yaşam biçimini muhafaza etmeye devam edeceğiz (...). Gelenegın en saf biçiminin ve geçmişteki hakiki İspanya'nın özünün, milletimizin emperyal şafağında bugünün ve yarının gençliğinden filizlenerek, yeni, güçlü ve kahramanca bir ifadesini bulduğu bir devlet istiyoruz.³⁰

Kurulan bu köprü, Aralık 1937'nin başında Falanj Ulusal Konseyi üyelerinin yemin töreninde açıkça kendini gösterdi. Tören, Ortaçağ Kastilyası'nın en önemli kutsal yapılarından biri olan, çok sayıda taç giyme merasiminin düzenlendiğı ve Kastilya krallarının anıtmezarlarına ev sahipliğı yapan Santa María la Real de las Huelgas Manastırı'nda gerçekleştirilmişti.

İmparatorluk anlayışı, 1942 Haziranı'nın sonunda, Kastilyalı Isabella'nın vasiyetini yazdırdığı ve öldüğü bir Ortaçağ kalesi olan Castillo de la Mota'da, Falanj kadın örgütü yüksekokulunun açılışı münasebetiyle tertip edilen görkemli kutlamalarda bir kez daha açıkça ifadeye kavuştu. Franco Yeni İspanya'yı imgesel bir dille "devrimci, totaliter ve nihayetinde ırksal birliği tesis etmiş Katolik siyasetin" kurucusu Isabella'nın hükümdarlığıyla ilişkilendiriyordu.³¹ Cumhuriyetin hatta İç Savaş'ın dahi, örnek şahsiyet olarak övülen bu kraliçenin döneminde mütekabillerini buluyordu:

Biz İspanya'yı nasıl teslim aldıysak, Kastilyalı Isabella da düşman gruplar ve ahlâksız soylular tarafından paramparça edilmiş bir imparatorluk devralmıştı. Güce susamışlık! Sefalet! Düzendenden yoksun, anarşik vaziyetteki bir halkı niteleyen her şey, oradaydı. Fakat sonra Isabella, bilgece bir dünya görüşüyle, ruhun krallığı altında, birliğin gücüyle durumu düzeltmişti.³²

30 Franco 19.04.1937 tarihinde: ABC (Sevilla), 20.04.1937.

31 Franco 29.05.1942 tarihinde: ABC, 30.05.1942.

32 A.g.y.

Bu paralellik, İspanya'nın totaliter bir devlete dönüşmesine karşı çıkanlara da, pek de üstünü örtmeden atıfta bulunuyordu:

O zamanların değerli İspanyollarının ve büyük kraliçenin, bizim yaşadığımız altüst oluşları yaşamadıklarını mı zannediyorsunuz? (...) Tüm İspanyolların anayasal, bölgesel ve ırksal birlikteliği taçlandığında dahi, büyük kraliçe karalamalara maruz kalmıştı.³³

Anavatanın selameti için topyekûn bir fedakârlık ruhu ve kararlılık sergilemiş olan Isabella, Falanj'ın ve onun cumhuriyetin yıkıntıları üzerinde temelden yeni bir yönetim inşa etme doktrininin örnek modeliydi.

Bu arada kendi iktidar tabanının önemli kesimlerince talep edilen monarşiyi, İtalyan kralının Mussolini rejimindeki rolüne benzer şekilde yeniden ihdas etme fikri, Franco'nun zihninde soyut bir şekilde dolanmış olmalıdır. Ancak XIII. Alfonso'nun Miguel Primo de Rivera'ya karşı ikircikli tutumu, muhakkak Franco'yu diktatörlük yetkisini onun üstünde yer alacak bir figürle zayıflatmamaya sevk etmiştir. Müstakbel bir monarşinin 1931'de yıkılan monarşiyi hiçbir ortak yönü olmayacağına dair Franco hiçbir tereddüde mahal bırakmıyordu. 1937'nin sonlarında XIII. Alfonso'nun gönderdiği, monarşinin bir an önce restore edilmesini dileyen mektubuna cevabında Franco, monarşinin İç Savaş'ın sorumluluğunu paylaştığı şerhini düşmekle yetinmedi. Dahası, geleceğin monarşisi de Yeni İspanya'nın ilkelerine tabi olmak mecburiyetindeydi.³⁴

İspanyol modelinin, literatürde sıklıkla vurgulandığı üzere, her şeyden önce İtalya ve Almanya rejimlerinden farklılaşan bir kendine özgülüğü vardı. Bu kendine özgülük, dönemin söyleyişiyle İspanyol halkının "itici gücü ve kuvveti", İspanyol milî tarihinin ve görkeminin özü olarak Katolik inancının ruhani temeli idi.³⁵ Zamanın İspanyol yazarları bunda bir çelişki gör-

33 A.g.y.

34 04.12.1937 tarihli mektubundan: Latapie, *caminos*, s. 515 vd.

35 Franco'nun halka sesleniş konuşmasından: ABC, 09.12.1942.

mezler. Aksine, onların argümanı, İspanyol faşizminin böylelikle daha ziyade öncü bir rol üstlendiğidir:

İspanya'nın kaderinde, mükemmel faşizmi kurmak vardır. İspanyol milliyetçiliği ideolojik olarak Trento doktrini ve siyasi manada Birlik Partisi'nde birleşmiş diri Navarra gelenekçiliğinden beslenir. Bu sebepten, Katoliklik, evrensellik, gelenek, canlılık ve ruhanilik bakımından rakipsizdir.³⁶

Zamanın Alman yazarları, ortada esasen bir uyum görüyordu. Falanj, “cesaret, kararlılık ve fedakârlık” ile nitelendirilen, “20. yüzyılın talep ve fikirlerini” temsil eden gençliğin partisi idi, bu bakımdan Nazi partisi NSDAP ve İtalyan faşist partisine eşti.³⁷ İspanya, hiç tereddütsüz yeni otoriter milliyetçi devlet düzeninin bir parçası olarak algılanıyordu; Franco, Hitler ve Mussolini ile beraber “yükselen Avrupa”nın büyük şahsiyetleri arasındaydı.³⁸

“Millî”nin önceliği demek, pek tabii, tıpkı müttefikleri gibi Franco rejiminin de daima kendi çıkarlarını düşünüyor olması demekti. Mussolini için faşist İspanya, kendi emperyal Akdeniz hayallerine ilham veriyordu; “Üçüncü Reich” ise öncelikle I. Dünya Savaşı’nda silah sistemlerini ve askerî taktiklerini test etmekle ve maden imtiyazları satın alarak İspanya’yı uzun vadeli bir hammadde tedarikçisi haline getirmekle ilgileniyordu. Franco’nunsa, siyasi ve ekonomik yönden birilerine tabi olmak aklının ucundan geçmiyordu. Bu durum sembolik ayrıntılarda da kendini gösteriyordu. Franco, Göring ve Ciano’nun Madrid’deki zafer geçit törenine katılma isteklerini reddetmişti, zira bu kurtuluş savaşı efsanesine ve onun Caudillo’luğuna gölge düşürürdü.

Falanj’ın siyasallaşmış kitleleri birleştirme görevini üstlenip, siyasi tasfiyeler ve milisleri mücadeleye aktif biçimde katmak çerçevesinde geniş bir etkinlik sahası elde etmesiyle, örgütün operatif zirvesine Serrano Súñer tırmandı.³⁹ Serrano Súñer, yal-

36 Pemartín’in konuşması: *ABC (Sevilla)*, 13.10.1937.

37 Mikusch, *Franco*, s. 172.

38 A.g.y., s. 302, 230; Froemberg, *Franco*, s. 267.

39 18.07.1938 tarihli konuşmadan: *ABC (Sevilla)*, 19.07.1938.

nızca çöken monarşinin elitlerine sonları yaklaşan gerici unsurlar olarak hararetle saldırmakla kalmıyordu: gerekli devlet ve idare yapılarını oluşturarak Yeni İspanya'yı şekillendirme projesini enerjik bir şekilde yürütüyordu. Bu, rejimin faşistleştirilmesi olarak tanımlanan evrenin başlangıcıydı. Súñer, Falanj Siyasi Komitesi başkanı olarak parti ile devlet liderliği arasında, deyim yerindeyse bir menteşe görevi görüyordu. Ocak 1938'in sonunda içişleri bakanı olarak atanmasıyla hükümet içinde merkezî bir güç odağı haline geldi, basın ve polisi kontrolü altına aldı.

İtalyan siyasi sistemine büyük hayranlık besleyen Serrano Súñer, tabii, faşist modeli örnek alıyordu. En yüksek parti otoritesi olarak Falanj Ulusal Konseyi, Büyük Faşist Konsey'e tekbül ediyordu. Carta del Lavoro'yu (İtalyan Faşist Emek Rejimi, 1927) esas alan Fuero del Trabajo (İş Hukuku), yıllar içinde çıkarılacak bir dizi yasanın ilki olarak 1938'de kabul edildi. Bu çalışma yasaları kapitalizmi ve Marksizmi aynı solukta yeriyor, ekonomiyi kamu yararına tabi kılma iradesini ilan ediyor, yaklaşan toplumsal devrime övgüler diziyordu. Ancak, sonuç, başlangıçtaki beklentilerin gerisinde kaldı. Bankacılık sektörünün kamulaştırılması hedefi yerini kamu yararına bağlılık yükümlülüğüne bırakacak; Franco tarafından defalarca ilan edilen toprak reformu, nihayetinde kolonizasyon projeleri ve tarım sektöründeki üretim koşullarını iyileştirmeye yönelik tedbirler lehine terk edilen boş bir niyet beyanına dönüşecekti. Aynı İtalyan modelindeki gibi, Büyük İş Yasası da, muhafazakâr elitlerin şiddetli direnişi karşısında bir uzlaşmayı temsil ediyordu. *Fuero* (imtiyaz hakkı) denilen düzenleme özel mülkiyeti güvence altına alıyor, özel teşebbüsün devlet teşebbüsüne önceliğini vurguluyordu. Kapitalist sistem tümüyle kısıtlanmış değildi. Beri yandan Falanj, bu yasal çerçeve içinde düzenlenen, işçilerle girişimcilerin bir dayanışma topluluğu halinde kendilerini ortak yarara adadıkları sendikalar ve çok sayıda korporatif örgüt aracılığıyla ekonomi ve toplum üzerinde güçlü bir güdümleyici (dirijist) etkiye sahip olmayı sürdürecekti.

Franco gerçi mevcut mülkiyet ilişkilerine saygılıydı fakat toplumsal sorun, çok defa paternalist bir izlenim veren eko-

nomi politikasının temel meselesi olmaya devam edecekti. Örneğin, 17 Temmuz 1936 tarihli ulusa sesleniş konuşmasında, ayaklanmanın eski elitlerin kalkışması olmadığını, çalışan ve orta sınıfların çıkarlarını savunmaya hizmet ettiğini vurguladı.⁴⁰ Art arda alınan önlemler arasında bu doğrultuda işlerin maddi koşullarının iyileştirilmesi, istihdamın korunması, maluliyet, emeklilik maaşı ve sağlık sigortası yoluyla sosyal güvenliğin sağlanması da yer aldı. Ulusal çıkarların üstünlüğü ve işçilerin çıkarlarının sınıf mücadelesiyle temsil edilmesinin reddi anlamında, çalışma hayatına otoriter bir anlayış hâkimdi. Buna grev hakkının tanınmaması ve toplumsal değil yalnızca siyasi kaygılarla yapıldığı düşünülen işçi direnişlerinin sert bir şekilde cezalandırılması da dahildi.

Kapalı ulusal ekonomi alanları düşüncesi çerçevesinde Franco, otarşi (kendi kendine yeterlilik) hedefini kovalıyordu. Burada yalnızca İtalya ve Almanya değil, diktatör Miguel Primo de Rivera'nın izlediği modelden de örnek alınıyordu. Franco iktisadi bağımsızlığın İspanya'yı ekonomik iyileşmeye götüreceğine kaniydi ve bunun için yerli hammadde kaynaklarının tamamen yeterli olduğunu düşünüyordu. Ulusal üretimi korumaya yönelik yasalarla, yabancı iktisadi çıkarların nüfuzuna mani olmayı amaçlıyordu; örneğin şirketlerde çoğunluk payına sahip olmaları engellenmeliydi. Enerji sektörü ve demiryolu taşımacılığı gibi özel ekonomik öneme sahip olduğu düşünülen alanlardaki devletleştirme tedbirleri de devletin yönetim iddiasını pekiştirir nitelikteydi. Eylül 1941 sonunda İtalyan modeline dayalı Instituto Nacional de Industria'nın (Ulusal Sanayi Enstitüsü, INI) kurulmasıyla beraber, teknoloji ithalatına bağımlılığın üstesinden gelmeyi amaçlayan iddialı bir sanayileşme projesi başlatıldı. Hatta Franco silah sistemleri, top ve uçak üretiminde tam bağımsız olunacağını ilan edecek kadar büyük konuşuyordu.⁴¹

17 Temmuz 1942 yılında Cortes'in kurulması da İspanya'nın faşistleşmesi yolunda bir merhaleydi. Cortes ismiyle gerçi Kas-

40 "Manifiesto de Tetuán", 17.07.1936; ABC (Sevilla), 24.07.1936; 02.10.1936.

41 Franco'nun Manuel Aznar'a 31.12.1938 tarihli mektubu: Bahamonde Franco, *Palabras*, 19.04.1937-31.12.1938, s. 295-315.

tilya Krallığı'nın bir kurumu yeniden canlandırılıyordu ve buna bağlı olarak bu kurumlaşma hep monarşistlere verilen bir taviz olarak anlaşılmıştı. Ancak bu meclisin yapısı daha çok İtalyan Camera dei Fasci e delle Corporazioni'yi (Fasci ve Korporasyonlar Odası) anımsatır. Üyelerinin, feodal zümre meclislerine dayanan Procuradores⁴² ismini kullanan bir bölümü doğrudan Franco tarafından atanıyordu. Bazı üyelikler devletteki ve korporasyonlardaki önemli makamlara bağlanmıştı. Üçüncü bir grup, Falanjist sendikaların üyelerinden oluşuyordu. Bileşim zaman içinde değişik gösterse de, Falanj mecliste açık ara en fazla koltuğa sahip gruptu. Cortes'in danışma işlevi sınırlıydı, pratikte lider ilkesinin arkasında kaybolan bir oy-lama organı olarak kaldı.

Açıkça faşist olarak tanımlanacak bir devlet yapısına doğru yeniden yapılanma ancak yarım yamalak gerçekleşecek, toplumsal devrim hedefi ise –aynı Nazi Almanyası'nda olduğu gibi– içerikten yoksun bir propaganda lafı olarak körelip kalacaktı. İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında “yeni Avrupa düzeni”nin ışıltısına ve Mihver güçlerinin sözde yenilmezliğinin göz kamaştırıcılığına rağmen, rejimin ağır topları, Falanj hâkimiyetine, bilhassa Serrano Súñer'in siyasi hırslarına karşı duruyordu. Özellikle ikinci plana itilmek istemeyen general heyeti, Falanj'ın kudretli bir hasmıydı. Monarşistler ve Katolik çevrelerse ideolojik nedenlerle faşist yeniden yapılanmaya karşı çıkıyorlardı. Serrano Súñer, Falanj parti programı doğrultusunda devlet kurumlarını “milletin dokunulmazlığının hizmetinde totaliter bir araca” dönüştürme projesinde başarısız olmakla kalmadı.⁴³ Eylül 1942'nin başında Franco, kayınbiraderini tüm görevlerinden azletti. Artan gerilim, aynı yılın ağustos ayı ortalarında Bilbao'dan çok da uzak olmayan Begoña Bazilikası'nda gelenekçilerin düzenlediği bir anma etkinliğine Falanjistlerin örgütlediği bombalı saldırıyla doruğa ulaşmıştı.

Eski Falanj savaşçıları büyük hayal kırıklığı içerisindeydi.

42 Vekiller; günümüz dilinde savcı – e.n.

43 Ulusal-Sendikalist Taarruz Cuntalarının (JONS) Gelenekçi İspanyol Falanj Partisi, parti programının 6. maddesi.

Dionisio Ridruejo Ağustos 1942 sonunda tüm görevlerini bıraktı, zira faşist projenin gerçekleşeceğinden ümidi kesmişti. Franco'nun hiçbir zaman Falanj ilkelerini içselleştirmeyi amaçlamadığı kanısındaydı. Derin hüsrana uğramış Ridruejo'ya bakılırsa, bizzat Falanj bu arada kendi ideallerini tümenden terk ederek Franco'nun uysal bir aracı haline gelmişti:

Falanj, rejimin ufak ama yine de büyükçe bir parçası olmak hasebiyle artık herhangi bir güç değildir. Dağınık, moralman çökmüş, silahı elinden alınmış, kendine özgü ve zorunlu milis karakterine aykırı düşecek surette, uysal bir kitle olarak yeneden örgütlenmiştir; vasatlığın ötesine geçmeyen, kifayetsiz figürlerce yönetilmektedir. (...) Siyasal tantana devam edecek; basındaki budalalıklar, milislerin silahsızlandırılması, sendikaların salt görünüşteki varlığı, hakiki iktidarın noksanlığı, sürtüşmeler, kararsızlık, aldatma, ucuz taktik hamleler ve korku devam edecektir.⁴⁴

İzleyen yıllarda da partiyi hükümet karşısında güçlendirerek Falanj ilkelerine bağlı bir devlet inşa etme girişimleri, nihayetinde aşılmaz bir dirençle karşılaşacaktı. Tüm faşist retoriğe rağmen, Frankist sistemin gerçekte heterojen olan tabanı, rejimin kalıcı bir şekilde faşistçe yeniden yapılanmasının önüne taş koyuyordu. Manidar biçimde, Ian Kershaw'un nasyonal sosyalist toplum düzeniyle ilgili yaptığı çıkarım da budur.⁴⁵ Ancak nihayetinde öncelikle Franco'nun, Falanj'a, kendi mevkisini tehlike altına sokabilecek hegemonik bir konumu teslim etmeye niyeti yoktu. Milliyetçi kamp içerisinde çeşitli güçler arasındaki denge siyasetinin, tarihsel bir perspektiften bakıldığında, iktidarı güvence altına almak için mükemmel bir strateji olduğu kanıtlanıyordu. Araştırmacılar, faşist bir kisveye bürünsün veya bürünmesin, Franco'nun asıl amacının sınırsız iktidarını korumak olduğunda hemfikirdir. Reformlar bu nedenle yarım kaldı; koyutlanan temel idealleri de daha ziyade bir bilinç değişiminin sem-

44 Ridruejo'nun Serrano'ya 29.08.1942 tarihli mektubu. Basılan kaynak: Serrano Súñer, *memorias*, s. 367-370.

45 Ian Kershaw, *Der NS-Staat*, Nikol, Hamburg, 4. baskı, 2009, s. 263-278.

bolü olarak anlamak gerekir. Bunlar her şeyden önce propagan-
da ödevleriydi; yine Kershaw, Nazi Almanyası'ndaki milli cema-
at fikriyle ilgili olarak da aynı sonuca varır.⁴⁶

Falanj, günden güne, Franco'nun hizmetinde uysal bir kit-
le haline gelse bile, diktatör, liderlik ilkesine dayalı korporatif
toplum ve ekonomi modeline bağlı kalmayı sürdürdü. Nitekim
Aralık 1942'de Müttefikler'in Kuzey Afrika'daki çıkarma ha-
rekâtları tüm hızıyla sürerken, hatta Sicilya işgalinin yakın ol-
duğu 1943 baharında, hiç bunlardan etkilenmeden liberal ça-
ğın sonunun geldiğinden ve özü toplumsal adalet ve millilik
kültü olan yeni rejimlerin kaçınılmaz zaferinden söz ediyordu.
Franco'ya göre İspanya, 1936'daki darbeci ayaklanmayla, İtalya
ve Almanya'nın yolunu açtığı Caudillo'lar (liderler) çağına dö-
nüştürsüz bir şekilde girmişti.⁴⁷ Mussolini'nin düşüşünden sonra
propagandada yalnızca kelime tercihi değişti. Faşizm ve nasyo-
nal sosyalizm ile uyum bir kenara bırakıldı, yerine farklılıkları,
daha çok, İspanyol rejiminin ayırt edici bir etmen olarak görü-
len Hristiyan yönelimi vurgulandı:

Yol gösterici ilkeleri açısından bereketli hareketimiz, güçle-
rin yalnızca vatanseverlikle toplumsal olanı birleştirmeye yö-
nelmesi ve bu sırada ruhani ilkelerin göz ardı edilmesi halinde
çok az şeyin başarılabilceği, hatta toplumun mahvolup dağı-
lacağı sonucuna, daha en başında varmıştı. Dolayısıyla İspan-
yol hareketi, vatanseverlikle toplumsalı ruhaniliğin egemenli-
ği altında birleştirme hedefini ilan etti.⁴⁸

Faşist tasavvurun takdir-i ilahiye bağlı liderlik fikri, tabii
bundan etkilenmedi. Ancak böylece Falanj da faşizmle arasına
mesafe koymaya zorlandı, arzulanan “ulusal-sendikalist dev-
rim”, 1950'lere kadar hâlâ kullanılagelse bile kesin olarak içe-
riksiz, boş bir slogana dönüştü. Korporatizm tanımını değiştir-
mek üzere, “organik demokrasi” şiarı Franco'nun gözde terim-
lerinden biri haline geldi. Egemenin iradesinin millet iradesini

46 A.g.y., s. 265.

47 Franco'nun halka sesleniş konuşmalarından: ABC, 09.12.1942; 05.05.1943.

48 Franco'nun halka sesleniş konuşmasından: ABC, 18.07.1945.

bedenleştirdiği de söylenmiyordu artık. Bunun yerine, millet, artık devlet eyleminin ilham kaynağı olarak tanımlanıyordu.⁴⁹

Franco esasen liberalizmi ve demokrasiyi modası geçmiş ve başarısız toplumsal modeller olarak görmeye devam etti. “Toplumsal”ın ve Marksizmin meydan okumaları karşısında, ulusal meydan okumaların en iyi çözümü, tek partili otoriter devlet yönetimi idi. Gelecek, bu devletlerindi. Franco, yarattığı sistemin, daha geniş bir toplumsal adaletin dünyasına giden yolda öncülük yaptığı kanısındaydı.⁵⁰ 1966 gibi geç bir tarihte dahi, siyasi düşüncesinin ileri görüşlülüğüne olan inancının sarsılmazlığında ısrar ediyor, İspanyol yolunun yol göstericiliğini övüyordu:

Siyasi hareketimizin isabetliliği, yeni bir çağa girdiğimizi otuz yıldır biliyor olmamıza dayanır. O zamandan bu yana, kapitalist, liberal, bireyci toplumun, tüm direncine rağmen, nihayetinde yerini emeğin baskın etken olduğu bir topluma terk etmeye mecbur kalacağı siyasi süreç de hızlanmıştır. İlan ettiğimiz toplumsal adalet ilkesiyle ilgili artık kimsenin bir kuşkusuna kalmamıştır.⁵¹

1945’te sınırın öte tarafında rüzgârın aksi yönden esmesi karşısında Franco, öncelikle, ulusların gelenekleri ve karakterleri bakımından farklı olduğu ve siyasi sistemlerin evrensel olarak aktarılamayacağı argümanına geri çekildi. İspanya tarihinde, yurtdışından gelen fikirler arkalarında yalnızca kaos ve iç savaş bırakmıştı, buna göre. Aynı şekilde, aydınlanma, demokratik-liberalizm, cumhuriyet ve demokrasi, bazı milletleri yükseltmiş olabilirdi, ancak İspanya’ya uymuyorlardı. Velhasıl, İspanya’nın bir ideolojik ithalata ihtiyacı yoktu.⁵² Bu düşünce tarzı uyarınca, partiler demokrasisi, toplumun temsili irade

49 Franco’nun halka sesleniş konuşmalarından: *La Vanguardia*, 18.07.1943.

50 Franco’nun Zaragoza Askerî Akademisi’nde yaptığı bir konuşmadan: ABC, 17.12.1946.

51 Franco’nun Cortesler meclisi önünde yaptığı konuşmadan: *La Vanguardia*, 23.11.1966.

52 Franco’nun halka sesleniş konuşmasından: ABC, 18.07.1945; Franco’nun halka sesleniş konuşmasından: *La Vanguardia*, 17.05.1952

oluşumunun ifade seçimlerinden sadece birisiydi – ideal biçim değil. Batılı anlamda demokratikleşme Franco için hayatı boyunca söz konusu olmamıştı. Mevcut siyasi sistemi, temsiliyet bakımından bir örnek olarak görüyordu:

En yüksek temsil organı Cortes Españolas partilere bölünerek parçalanmış değildir, ancak bir idealler topluluğu içindeki çoğulluk ve çeşitliliği yansıtır. Bölücü ve yozlaştırıcı parti sistemi reddetmek, görüş çeşitliliğinin inkâr edildiği anlamına gelmez. Aksine, mesele, uzlaşmaz fikir ayrılıkları yerine, bunların meşru temsil kanallarında ifade bulmasıdır.⁵³

Franco, özü itibarıyla yıllar boyunca değişmeden kalan İspanyol modelini taban demokrasisi olarak anlayacak kadar ileri gitmişti: “Ulusal öneme sahip tüm kararlar piramidin tepesinde değil, tabanında alınır.”⁵⁴ Bu kararlar, hükümet düzeyine ve yasama meclisi Cortesler’e kadar uzanan, toplumsal düzenin bütün basamaklarından geçmiş muhtelif organizmaların çalışmalarının neticesiydi. Bu da, halkın tüm meseleleri tartıştığını ve karara bağladığını gösteriyordu: “Rejime rengini veren, şefin her şeye kadir olması değil, halkın yani demokrasi-nin her şeye kadir olmasıdır.”⁵⁵ Buna, temel meselelerin, “milli iradenin mükemmel bir ifadesi” olan halkoylamasına sunulması ekleniyordu. Bu durumda Franco tabii ki kendisini bir otokrat olarak görmüyordu:

Bana diktatör demek, bütün İspanyolları ve bizzat şahsımı budala yerine koymaktır. Ayrıcalıklarım ve yetkilerim, Amerika Birleşik Devletler Anayasası’nın başkanına tanıdığı salahiyyete yaklaşamaz bile.⁵⁶

Franco savunucuları bugün hâlâ aynı şekilde düşünüyor olabilirler. Eleştirenler için ise, bu yanıltıcı retoriğin ötesinde,

53 Franco’nun Cortesler meclisi önünde yaptığı konuşmadan: *La Vanguardia*, 04.06.1961; *La Vanguardia*, 17.05.1952.

54 Franco röportajı: *Le Figaro*, 12.06.1958.

55 A.g.y.

56 A.g.y.

Franco'nun iktidarı boyunca fikir özgürlüğünün ve siyasi katılımının asla söz konusu olmadığı, tartışma götürmeyecek bir gerçektir; zira aksi takdirde, hayatı boyunca elinde tuttuğu sınırsız iktidar kaçınılmaz olarak tehlikeye düşerdi.

Franco yalnızca siyasi sistemin temellerine değil, aynı zamanda ekonomik politikada otarşiye de bağlı kalacaktı. Bu bağlamda, İspanyol rejiminin faşist olarak damgalandığı ve yalıtıldığı 1945 sonrası, Franco'nun otarşi politikasını sürdürmeye dışarıdan zorlandığı yönünde hep tekrarlanan iddialar isabetsizdir. Ancak, otarşinin ekonomi politikasında sihirli sözcük olarak görüldüğü ilk yıllardaki vaatler yerine getirilemeyecekti. Ne teknolojik gerilik telafi edilebildi ne de hammadde ve gıda ithalatında bağımsızlık sağlanabildi. Devletin müdahaleci politikasının iktisadi kalkınmayı teşvik etmemesi, durumu daha da kötüleştiriyordu.

İspanyol ekonomisi, Iç Savaş'ın yarattığı sonuçlardan çok yavaş toparlanabildi. 1950'lerin başında tarımsal üretim ve milli gelir hâlâ savaş öncesi seviyelere ulaşamamıştı. Temel gıda maddelerinin karneye bağlanması 1951'e kadar sürdü, bu sırada karaborsa altın çağını yaşadı. Enerji ve su sıkıntısını gidermek için baraj inşası gibi devletin prestij projelerinin son derece maliyetli olduğu ortaya çıktı, beklentileri de pek karşılayamadılar. Altyapı projelerini finanse etmek için uygulanan genişlemeci para arzı politikası güçlü bir enflasyonist eğilime yol açmış, katı ücret politikasıyla işçilerin reel gelirleri, enflasyon karşısında hızla erimeye yüz tutmuştu. Akabinde yapılan ücret artışlarıysa enflasyonist eğilimi daha da körükleyecekti. Zorunlu ithalatı finanse etmek için kronik döviz sıkıntısı karşısında vaziyet gitgide dramatikleşiyordu. 1950'lerin sonunda Franco'nun, yaklaşan ulusal iflas karşısında piyasaları serbestleştirmek, ülkeyi yatırımcılara ve sermaye akışına açmak, ekonomi politikasında radikal bir değişikliğe gönülsüzce müsaade etmek dışında bir seçeneği kalmamıştı. Ekonomik bağımsızlık politikası başarısız olmuştu.

Araştırma literatürü, Franco'nun kendisini bir faşist olarak görmediği konusunda hemfikirdir. O bir askerdi, kendisini ve

iktidar icrasını askerî zeminde temellendiriyordu. Ancak, Franco'nun faşizme yakınlığının yalnızca Falanj içindeki kendi takipçilerine yönelik bir jest olduğunu, veyahut yüzeysel bir şekilde zamanın ruhundan kaynaklandığını söylemek de yeterli olmaz.⁵⁷ Franco nezdinde, Avrupa'daki faşist rejimler ile kendi zihnindeki Yeni İspanya arasında temel bir uyum bulunuyordu. Falanj'la ilgili çekinceleri, bir kere, kendi hâkimiyetinden bağımsız bir güce tahammül edememesine dayanıyordu. İkincisi, emirlerini sorgusuz sualsiz yerine getiren subayları, Falanj lehine güçlerinden mahrum bırakmaya da hazır değildi. Franco, korporatif bir anlayışa dayanan, toplumsal soruna yönelen ve lider ilkesini onaylayan Falanj ilkelerine açıktı. Böylelikle, zamanının faşist çerçevesi içinde gerçekleştirmeye çalıştığı totaliter egemenlik iddiasının peşinden gidiyordu. Bunun ötesinde, Mussolini İtalyası ile Hitler'in Nazi rejimi arasında da ideolojik uyumsuzluk vardı. Bu, Almanya'da SA'nın (Sturmabteilung - Fırtına Bölüğü) Wehrmacht (silahlı kuvvetler) lehine devre dışı bırakılmasında ve Hitler-Stalin Paktı'nda, İtalya'daysa kilisenin ve ordunun fiili gücünde ve her iki ülkede de kapitalist sistemin korunmasında görülür. Sonuçta, onlarca yıl süren, hatta 1945'teki dönüm noktası sonrasında ayakta kalan bir rejimi, Mussolini'nin faşist devletiyle ve Nazi rejimiyle karşılaştırmamanın sorunlu yanları olacaktır. Ancak Franco rejiminin en göze çarpan özelliğinin, dışadönük olarak değişse dahi özünde değişmeden kalmak olması, manidardır.⁵⁸

57 Fusi, *Franco*, s. 75 vd.

58 Javier Tusell, *Franco en la guerra civil. Una biografía política*, Tusquets, Barcelona, 1993, s. 9.

Tanrı'nın İnayetiyle İktidar

Franco, 1936 öncesinde dine özel bir ilgi göstermişti. Ferrol'de bulunduğu sıralarda dindar annesinin kilise ziyaretlerine düzenli olarak eşlik ettiğine ve Oviedo'da binbaşıyken sevgilisini görebilmek için manastır okulunun kilisesindeki sabah ayinlerine katıldığına sık sık dikkat çekilse de, dine özel bir ilgisinin olmadığını veri sayabiliriz. Fas'ta subay olarak görev yaptığı yıllarda herhangi bir dinî yönelimi olduğuna dair bir aktarım da yoktur. Darbe günü yaptığı çağrıda kilise ve dine değinilmiyordu bile. Generalissimo ve devlet başkanlığına yükseldiği gün dahi Franco, İspanya'da kilisenin, devletin çıkarlarına tabi olması gerektiğini vurgulamıştı.¹ Bu tavırda esasen yalnız değildi. Her ne kadar din meselesi önceki yıllarda yürütülen siyasi çatışmalarda biçimlendirici bir etkiye sahip olmuş ve Katolikler, cumhuriyet dönemindeki ruhban karşıtı deneyimler nedeniyle çoğunlukla darbecileri desteklemiş olsalar da, Hilari Ragner'in de işaret ettiği gibi, Katoliklik, Karlistler hariç, başlangıçta darbecilerle aynı safta yer almıyordu.²

1 ABC (Sevilla), 02.10.1936.

2 Hilari Ragner, *La pólvora y el incienso. La Iglesia y la guerra civil española (1936-1939)*, Península, Barcelona, 2001, s. 78 vd.

Franco'nun devlet başkanlığına yükselmesinden sonra dine yönelmeye başlaması, genellikle eşinin etkisine bağlanır. Crozier, bu meseleyi renkli bir dille şöyle anlatır:

Ve Franco (...) artık düzenli bir şekilde ayinlere katılmaya başlamıştı. Önceleri Cáceres'te, şimdiyse Salamanca'da, eşi Carmen, kocasını, şüphesiz kendisinin de inandığı bir inanca doğru yönlendirmiştir. Onun kaderine Tanrı'nın ilahi elinin yön verdiği ve bu elin onu Hristiyan İspanya'nın kurtarıcısı olarak seçmiş olduğu inancıdır bu.³

Franco'nun çevresindeki rahipler, hatta uzun yıllar şahsi papazlığını yapmış olan José María Bulart'ın da benzer düşüncükleri söylenir.⁴

Dindarlığa yönelmesinin temelinde, başlangıçta hesapçı bir tavır yatıyor olabilir. Ancak Franco biyografilerinin yazarları, başlangıçtaki kayıtsızlığın yıllar içinde samimi bir Katolik dindarlığına dönüştüğü konusunda hemfikirdirler.

Keza darbecilerin kiliseye karşı tutumu da kısa sürede değişecekti. Bunun başlıca sebebi, İç Savaş'ın başlarında, cumhuriyetçilerin egemenlik alanında, dindarlara yönelik acımasız takibat ve aralarında 13 piskoposun da bulunduğu binlerce din adamının sistematik olarak öldürülmesi idi.⁵ Bu aşırı şiddet, refleks halinde, milliyetçilerin mücadeleyi kutsallaştırmasını ve savaşı "haklı savaş" olarak meşrulaştırmasını beraberinde getirdi. Buradan –yalnızca dönemin yazarlarınca da değil–, İspanya İç Savaşı'nı Avrupa'daki din savaşlarının sonuncusu olarak yorumlayan yaklaşımlar da doğdu.⁶ Resmî kilise, kendi inisiyatifiyle darbecilerle omuz omuza vermeye girişerek, dini meşrulaştırmaya tayin edici katkıyı sundu. Dönemin Salamanca pis-

3 Crozier, *Franco*, s. 205.

4 Bennassar, *Franco*, s. 306.

5 Antonio Montero, *Historia de la persecución religiosa en España, 1936-1939*, BAC, Madrid, 1961, s. 363, 762.

6 Guy Hermet, *Les Catholiques dans L'Espagne Franquiste*, 1. cilt, *Les acteurs du jeu politique*, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, Paris, 1980, s. 14; Walther L. Bernecker, *Religion in Spanien. Darstellungen und Daten zu Geschichte und Gegenwart*, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 1995, s. 92 vd.

koposu, sonranın kardinali Enrique Pla y Deniel, Eylül 1936 sonunda yazdığı piskoposluk bildirgesinde İç Savaş'ı Augustinus'un iki krallı öğretisiyle karşılaştırmıştı:

İspanya topraklarında iki hayat görüşü arasında kanlı bir çatışma yaşanmaktadır. Yeryüzünün bütün ülkelerinde dünya çapında bir çarpışmaya hazırlanan güç karşı karşıyadır. (...) Tohumları insanlık tarihi boyunca var olmuş temel tutkular, şu anda İspanya'da tüm gücüyle filizlenmekte. Komünizm ve anarşizm, Rabbimiz Efendimizi hor gören, hatta işi ondan nefret etmeye kadar vardırıan putperestliği bünyesinde barındırıyor. Bunların yanında, umulmadık bir şekilde, İspanya'ya ve Tanrı'ya duydukları tutkulu aşkla şehitliğe yürümeye hazır olanların cesareti de serpiliyor.⁷

Aynı minvalde, İspanya Başpiskoposu Isidro Kardinal Gomá, ağustos ayı ortalarında İspanya'daki olaylara ilişkin Vatikan'a gönderdiği ayrıntılı bir raporun özü olarak şunları saptıyordu:

Uzatmadan söyleyecek olursak, şu an itibarıyla İspanya ve İspanya karşıtlığı, din ve ateizm, Hristiyan medeniyeti ve barbarlık birbirleriyle savaş halindedir.⁸

Ruhbanın öfkesi, günden güne, “Kabil’in oğullarının” “çürümüş ruhuna” ve kilisenin düşmanı addedilen bütün “karanlık toplumlara” yöneliyordu. İspanya'daki kilise önderliği, Tanrı'nın emrettiği haklı savaş fikrini körükleyecekti.

Temmuz 1937 başında Franco'nun açık talebi üzerine İspanyol piskoposları, kardinalin önderliğinde “dünyanın bütün piskoposlarına” hitaben ortak bir mektup kaleme aldılar. Franco, o yılın nisan ayında Guernica'nın bombalanmasının yarattığı yıkıcı yankıya cevap niteliğinde, uluslararası alanda görünür bir dayanışma işareti verilmesi ricasında bulunmuştu. Mektup-

7 Enrique Pla y Deniel, *Las dos ciudades*, 30.09.1936; Redondo, Gonzalo, *Historia de la Iglesia en España, 1931-1939*, 2. cilt, *La guerra civil (1936-1939)*, Rialp, Madrid, 1993, s. 96.

8 Isidro Kardinal Gomá'nın Kardinal sekreteri Eugenio Pacelli'ye 17.08.1936 tarihli yazısı. Alıntılanan kaynak: Rodríguez Aisa, *Gomá*, s. 23.

ta kilisenin ileri gelenleri, Franco tarafına verdikleri kayıtsız şartsız desteği dile getirdiler. Mektubun muazzam bir propaganda etkisi oldu, zira buradaki kıyamet dilini birçok Katolik yabancılarmış olsa da, o noktadan sonra karşı saflarda yer almaları artık pek mümkün değildi.⁹ Ciddi bir vicdan çatışması içinde darbecilere karşı silaha sarılmış, hatta kendi piskoposlarının açık talimatlarına karşı komünistlerle ve anarşistlerle omuz omuza çarpışmış olan Katolik Bask milliyetçileri, bundan bilhassa olumsuz etkilenecekti.

Bask ülkesinin cumhuriyetçi bölgesinde, ruhban sınıfının bir bölümü hariç, İspanyol din adamlarının ve Katolik örgütlerinin neredeyse tümü milliyetçilerle koşulsuz ittifak yapmıştı. Din adamları kürsülerinden milliyetçileri desteklemekle ve birliklerin bayraklarını kutsamakla kalmadılar, rahipler faşist selamı da verdiler. Hatta aralarından bazıları silaha sarılarak “temizlik tedbirlerine” faal olarak katılmışlardı.¹⁰ Savaş sonrasında da baskılar, “yanlış yola sapanları” temizlemeye dönük olarak, kilise kurumlarının himayesi altında sürdürüldü.

Franco, İç Savaş’ın bu dinî yorumu çerçevesinde, 1940 yılında Paskalya Perhizi sırasında Endülüs’ün Jaén kentinde, tarihi kader anlarında bir milletin acı çekmesinin, tarihin bir cilvesi değil, manevi bir kefaret eylemi, hayatı yanlış yaşamaları üzerine Tanrı’nın kullarına verdiği bir ceza olduğunu ilan etmişti.¹¹

Bu inanış, kilise yönetimininkiyle birebir örtüşüyordu. Burgos başpiskoposu da 1937 yılında verdiği bir vaazda savaşın bir perhiz gibi olduğunu belirtecekti:

Nasıl ki ritüel perhiz bir kefaret temriniyse, (...) şu anda yaşadığımız ve çok fazla kanın döküldüğü savaş perhizi de (...) şüphesiz bu milletin yüce ve ilahi yargıcının adil cezasına karşılık gelmektedir.¹²

9 Javier Tusell, *Genoveva García Queipo de Llano: El catolicismo mundial y la guerra de España*, BAC, Madrid, 1993.

10 Julián Casanova, *La Iglesia de Franco*, Temas de Hoy, Madrid, 2001, s. 14.

11 Jaen Franco, 18.03.1940; Casanova, *Iglesia*, s. 235.

12 Alonso Manuel de Castro, *Sobre las enseñanzas de los tiempos presentes*, 14.02.1937; Bolado, Álvarez, *para ganar*, s. 120.

Dökülen kan, milliyetçilerin zaferiyle gelecek olan “milletin dirilişi” uğruna kaçınılmaz bir önkoşul olarak görülüyordu. Milliyetçi tarafta hayatlarını kaybedenler yalnızca “hakiki” İspanya ülküsü için savaşmakla kalmamış, aynı zamanda hayatlarını Tanrı’nın hizmetine adanmışlardı. Bu anlayışla Franco, Kasım 1938’de “ulusal yas günü” ilan ederken, bir kararnameye tüm kiliselerin öncephelerine, “Tanrı ve anavatan için” ölenlerin isimlerinin yazılı olduğu haçlar yerleştirtti. Milliyetçilik ve Katolik inancı artık birbiriyle kaynaşarak, eylemin itici gücü haline geliyorlardı. Şiddetin kutsallaştırılması, kuşkusuz, çatışmanın uzlaşmazlığını, acımasızlığını ve gaddarlığını artırmaya katkıda bulunmuş, safları sıklaştırmayı sağlamıştı. Böylece, inanç ile ulus arasındaki bağ, ilan edilebilirdi – Menéndez Pelayo’nun sıkça alıntılanan sözleriyle: “İspanya: dünyanın yarısının misyoneri, dinsizler karşısında şehitler, Trento meşalesi, Roma’nın kılıcı, (Loyolalı) Ignatius’un beşiğidir. Bizim büyüklüğümüzün ve birliğimizin mesnedi budur.”¹³

Katolik Kilisesi’nin doktrini, İç Savaş’ı milliyetçilerin bakış açısından bir haçlı seferi ve Ortaçağ’daki Reconquista’nın yeni sürümü olarak görüyordu. Nitekim Franco da Nisan 1937’de bunu ilan etmişti:

Giderek bir haçlı seferi karakterine bürünen, tarihî bir görkem kazanan ve milletler ve medeniyet için belirleyici öneme sahip bir savaşın tam orta yerindeyiz.¹⁴

Mağriplilere karşı yürütölmüş olan yeniden fetih savaşı (Reconquista), bahsedildiği gibi, şimdi “dinsiz Bolşevizm”e açılmış bir savaş halini almış değildi yalnızca; bu mücadelede milliyetçiler kendilerini tüm Batı dünyasının savaşçıları olarak görüyorlardı:

Bu savaş, insanlık tarihinin İspanya’yı aklını yitirmiş bir dünyaya barışı getirsin diye seçtiği, hüküm, trajedi ve onurun muharebe meydanıdır.¹⁵

13 Marcelino Menéndez Pelayo, *Historia de los heterodoxos españoles*, 8. cilt, yeni baskı, Red Ediciones, Barcelona, 2012, s. 237 (ilk baskı 1882).

14 Franco’nun 19.04.1937 tarihli konuşması: ABC (Sevilla), 20.04.1937.

15 A.g.y.

Burada, 1571'de haçlıların zaferiyle sonuçlanan İnebahtı Deniz Muharebesi ile kurulan paralellik aşikârdır. Nesilden nesile aktarılmış bu kahramanlık hikâyesine göre İspanya, Osmanlı tehdidini başarıyla geri püskürterek Hristiyan Batı'yı kurtarmıştı. Bu anlamda Franco, kendisinin ilan ettiği üzere, Avrupa'nın kaderini belirleyecek bir savaş yürütüyordu.¹⁶ Bu argüman birçok savunucusu tarafından benimsenmekle kalmamıştı, özellikle Soğuk Savaş bağlamında Almanya'da da buna başvurulacaktı. Kilise yönetimi de haçlı seferi fikrini benimsemişti. Nitekim Pla y Deniel, milliyetçilerin zaferinin etkisi altında şu tespiti yapıyordu:

Şimdiye dek görülmemiş boyutlara uzanan uzun ve kanlı bir İç Savaş'tı, zira İspanya topraklarında yürütülen ülkelerötesi bir savaş niteliğinin yanında, yalnızca Tanrı ve İspanya namına değil, dünya çapında Hristiyan medeniyetini savunmak uğruna yürütülen kutsal bir haçlı seferinin işaretlerini taşıyordu.¹⁷

Muharebe meydanlarındaki olaylar da dinî açıdan yorumlanıyordu. Franco'nun 1954'te, Aziz Yakup onuruna Santiago Katedrali'nde düzenlenen anmada, en yüksek ruhbanın huzurunda yaptığı konuşma gayet çarpıcıdır:

Haçlı seferimizde mucizevi olarak tanımlayabileceğimiz birçok hadise vardır. Gemilerden ve diğer imkânlardan yoksun olmamıza rağmen, inanç, kararlılık ve Tanrı'nın da yardımıyla üç yılı aşkın zaman boyunca denizlere hâkim olmasını bildik. (...) İki büyük Meryem Ana tapınağında, Maria del Pilar ve Maria de Guadalupe'de, kızıkların ve bombalarının önünde durmayı başarmış olmamız da bu mucizevi eylemler arasındadır. Bu tapınaklar, cephemizin zapt edilemez kaleleri olarak iki yıldan fazla bir süre boyunca düşmanlarımızın saldırılarına göğüs germiştir. Bir diğer mucizeyse, büyük muhaberelerimizden ezici çoğunluğunun, hesaplama ve yavaş öngör-

16 Franco'nun konuşması: ABC (Sevilla), 19.07.1938.

17 Enrique Pla y Deniel, *El triunfo de la Ciudad de Dios y la Resurrección de España*, 21.05.1939; Iglesia, Redondo, 2. cilt, s. 616-622.

meksizin, günlerce süren çarpışmaların tam da bugünlerde lehimize tamamlanmış olmasıdır. (...) Bunların vuku bulmasına şaşırmamalı, çünkü mücadelemiz bir haçlı seferinin tüm özelliklerini taşıyordu. Nitekim en yüksek rahibimiz de vaziyeti böyle tarif etmişti. Tek bir dönek çıkarmadan iman uğruna ölmüş binlerce şehidimizin teşkil ettiği takımyıldız da buna tanıklık eder.¹⁸

Aziz Yakup figürü, savaşın dinî yorumunda önemli bir mevkiye sahipti. Reconquista'nın muharebe meydanlarında ona atfedilen ve kendisine bugün hâlâ kullanılan "Mağripli Öldüren" lakabını kazandıran eylemlerde olduğu gibi, şimdi de savaşa doğrudan müdahil oluyordu, buna göre. Nitekim bu geleneğe bağlanarak Aziz Yakup, Temmuz 1937'de çıkarılan bir kararnameye İspanya'nın koruyucu azizi ilan edilecekti.

Savaşın bu dinî yorumuyla, Franco takdir-i ilahinin bir aracına, onun önderliği de Millán Astray'ın ağıdalı ifadelerle betimleyeceği gibi, yüce bir iradenin tecessümüne dönüştü:

Tanrı'mız göklerde yücelsin! Yeryüzündeki yaşamıyla bize bu acılı kurtuluş yolunu gösteren kurtarıcı sıfatıyla İsa Mesih'e şükredelim! Bu yol bize törelerin saflığını, ruhun samimiyesini, sözlerin hakikatini, bedenın çekmekle yükümlü olduğu cefayı ve herkesin esenliğini cisimleştiren anavatanın bekası uğruna fedakârlığı öğreten bir yoldur. (...) Ülkenin sıradan insanları! Franco İspanya'nın başında, sizi kurtarmaya, size salaha erdirmeye geliyor! (...) Bu kurtuluş yolunda, Franco'nun önderliğinde hep birlikte yürüyoruz; şehit ve kahraman olarak hayatını vermiş olanların bize cennetten gösterdiği yolun izini sürüyoruz. Franco, İspanya'yla olan özdeşliğiyle, kaybettiklerimizin vasiyetini harfiyen yerine getirecektir; ve bu vasiyet yerine getirilir getirilmez, mutlu vatan uğruna değerli hayatlarını verenlerin mezarlarında sevinç çiçekleri filizlenecektir.¹⁹

18 Franco'nun Santiago Katedrali'nde yaptığı bir konuşmadan: ABC, 27.07.1954.

19 Millán Astray 18.07.1938 tarihinden: Millán Astray, *Franco*, s. 206 vd.

Bu ifadelerle Franco dünyevi olandan uzaklaştırıldı ve onu Aziz Yakup'un özel himayesi altında Ortaçağ şövalyesi olarak sunan alegoriler ortaya çıktı.

Örneğin, Ebro Nehri ağzında Akdeniz'e ulaşması, Roland efsanesini yankılayarak, şöyle anlatılıyordu: "Franco'nun muzaffer kılıcı, kızıkların gasp etiği İspanya'yı ikiye ayırdı."²⁰ Ancak en önemlisi, bu zaferin Kutsal Cuma'ya isabet etmiş olması, Franco'nun ilahi iradenin bir aracı olduğu vakiasını pekiştiriyordu. Malaga'nın fethi sonrasında, vakti zamanında Ronda'daki bir manastırdan çalınmış, Ávilalı Teresa'nın elini içeren bir kutsal emanet bulunmuştu. Mucizevi bir tesadüf olarak yorumlanan bu buluntu Franco'ya teslim edildi. Franco bu emaneti hayatının sonuna kadar saklayacaktı.

Dini yüceltim sınır tanımaz görünüyordu. José María Pemán 1938'de yayımlanan "La Bestia y el Angel" (Canavar ve Melek) adlı şiirinde Franco'yu, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan İspanya'yı kurtarmak üzere doğuştan seçilmiş kişi olarak övüyordu. Arrarás, Salvá, Vicente ve Galinsoga gibi biyografi yazarları da, elbette, günümüz bakış açısından garipsenebilecek bu tasavvur dünyası içinden yazıyorlardı.²¹ Rejimin akıl hocası Luis Carrero Blanco'nun 1957'de Cortes'e hitap ederken söylediği sözlerin samimiyetinden şüphe etmemiz için bir neden yoktur:

Tanrı bize eşsiz Caudillo'nun emsalsiz lütfunu bahsetti. Bu himmeti, takdir-i ilahinin milletlere her üç-dört yüzyılda bir sunduğu armağanlardan biri olarak anlayabiliriz.²²

Kilisenin en üst düzey temsilcileri de bu boruyu çalmaya gönüllüydüler. Başpiskopos, 1939 zaferine ilişkin tebrik mektubunda şunları belirtmekten kendini alamamıştı:

Ebediyen yok olmamız mümkündü, ancak ekselanslarının şahsında sevgili anavatanımız için ilahi planlarının değerli bir

20 ABC (Sevilla), 16.04.1938.

21 Galinsoga, *centinela*, s. 22, 30.

22 Ignacio Merino, *Serrano Súñer. Conciencia y poder*, Algaba, Madrid, 2004, s. 259.

aracısını bulan Tanrı, bizlere bu zafer vaktini yaşatmayı uygun gördü.²³

Papa XII. Pius da, açıkça kaderle ilişkilendirdiği bu zaferi kutsama lütfunda bulundu.²⁴ İster yüksek kilise mercilerinin bu tür açıklamalarının verdiği bilinçle olsun, isterse bu arada bu tasavvuru içselleştirmiş olsun: Franco, tahtın talibine yazdığı bir mektupta da görebileceğimiz gibi, kendi iktidarını takdir-i ilahinin lütfuyla açıklamakta tereddüt etmedi. Bu iktidarın meşruiyeti, tekrar tekrar kanıtlanan ilahi yardım sayesinde zafere ulaşmış olmasına dayanıyordu.²⁵

Dünyevi egemenlikle ilahi egemenlik arasındaki bağlantı, sayısız sembolik eylemle ifade kazandı. İç Savaş zaferini kutlamak üzere 20 Mayıs 1939'da Madrid Santa Barbara Kilisesi'nde düzenlenen şükran ayini, bunun bir ifadesiydi. Törenin odağında, Franco'nun kılıcının, sırf bu amaçla Barcelona'dan getirilmiş olan, rivayetlere bakılırsa İnebahtı Deniz Muharebesi sırasında Juan de Austria'nın amiral gemisinde bulunan bir İsa ikonası (Cristo de Lepanto) önünde kutsanması vardı. Kilise ile devlet arasındaki yakın ilişkiyi tarif eden "taht ve sunak" metaforuna uygun düşecek şekliyle kılıç, inancın müdafaasının bir sembolü olarak yetkili dinî merciye teslim edildi ve muhafaza edilmek üzere İspanyol Kilisesi'nin başpiskoposunun makamı olan Toledo Katedrali'ne nakledildi. Kilise böylece İspanya'nın hükümdarı ve inancın muhafızı olarak kadehin tayin ettiği Caudillo fikrini benimsemiş oldu. Ideolog Ernesto Giménez Caballero bunu bir radyo konuşmasında şöyle duyurmuştu:

İspanyalılar! Bugün Franco bütün hakiki Caudillo'lar gibi, hanedan kurucuları, milletin içinden çıkan ve milleti için savaşan krallar gibi meshedilmiştir. (...) Davut da kutsanmıştı, İm-

23 Redondo, *Iglesia*, 2. cilt, s. 608; Casanova, *Iglesia*, s. 225 vd.

24 "Con inmenso gozo" ismi takılan bir radyo mesajı, 16.04.1939; Redondo, *Iglesia*, 2. cilt, s. 609-611.

25 Franco'nun Don Juan'a 06.01.1944 tarihli mektubundan: López Rodó, *marcha*, s. 520-522.

parator Theodosius da. Napolyon da Roma'da kutsanmıştı. İlk İspanyol kralları ise Toledo'da kutsanmıştı.²⁶

Bundan böyle Franco, kendisini artık kendi dinî hanedanının kurucusu olarak görebilirdi. Bu hal, o andan itibaren kiliselere baldakenle²⁷ girmeye başlamasında da kendini göstermişti; bu, geleneksel olarak krallara mahsus bir ayrıcalıktı. Bu iddia, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden itibaren basılan Franco portreli madeni paralarda da ifadesini buldu. Paraların üzerinde "Francisco Franco, Tanrı'nın lütfuyla İspanya'nın Caudillo'su" yazar. Avrupa monarşilerinde Tanrı'ya bu şekilde atıfta bulunulması, uzun süredir âdet olmaktan çıkmıştı. XIII. Alfonso yönetimindeki son madeni para serisinde bile bu uygulamadan vazgeçilmişti.

Ama her şeyden önce İç Savaş'ın ve Franco iktidarının dinî yorumlanmasıyla bağlantılı olarak, Valle de los Caídos'taki bazilikadaki, milliyetçiler safında ölenler yanında Benedikt manastırının yer aldığı anıtmezarla dikkat çekilmelidir. Anıtmezar inşaatı savaş bitiminden hemen sonra başladı. Onyıllar boyunca savaşın sonuçlarıyla boğuşmak zorunda kalmış, "kan kaybeden" bir ülkede girişilen bu megaloman projenin boyutları had safhadadır: 152 metre yüksekliğindeki haç, hâlâ dünyanın en yüksek anıt haçıdır. Bununla karşılaştıırırsak, Rio de Janeiro'daki "Kesmeşeker Dağı" üzerindeki İsa temsili-nin yüksekliği "yalnızca" 40 metre, New York Özgürlük Heykeli 93 metre, Keops Piramidi'nin yüksekliğiye 139 metredir. Haç, granit kayaya 262 metre derinliğinde çakılmış bir beşik tonozun üzerinde durur; bu tonoz, nefinin uzunluğu "yalnızca" 211 metre olan Roma'daki Aziz Petrus Bazilikası'ninkini aşan uzunluktadır. Devlet ve kilise kürelerinin kaynaşması bu şekilde sahnelenirken, "yeni devlet" in ilan edilen misyonu ve programı, tesisin inşasına ilişkin kararname metninde açıkça dile getirilir:

26 Ernesto Giménez Caballero, *Arriba*, 21.05.1939.

27 Bir tahtın veya sunağın üstünü örtecek şekilde gerilmiş, sütunlar üzerinde yükselen, koruma fonksiyonu üstlenen perde – ç.n.

Ölülerimiz için görkemli bir tapınak inşa etmek üzere ücra bir yer seçilmiştir. Gelecek yüzyıllar boyunca burada, Tanrı ve ülke adına şehit düşen herkes için dualar edilecektir. Muh-teşem bir manzaraya sahip bu yer, haçlı seferi kahramanları-nın ve şehitlerinin huzurla dinleneceği bu toprak, ebedi bir zi-yaretgâhtır.²⁸

Bazilika içindeki ikonografi de, niyetlere dair akıllarda hiçbir şüpheye yer bırakmaz. Nefin kenarlarında, stilize sütunlar üze-rinde milliyetçi silahlı kuvvetler büyük boyutlu olarak kişileş-tirilmiştir: kara kuvvetleri, hava kuvvetleri, donanma ve Falanj milisleri. Muazzam kubbe mozaïği, cennetin krallığına giden yolu bulmuş insan gruplarını gösterir. İki melek, hayatını yitir-miş milliyetçi savaşıçılarının ve sivil kurbanların yükselişine ön-cülük eder. Bu “inancın zaferi” tasvirinin sembolik içeriği, mo-zaïğin karşı kenarında, önemli İspanyol azizlerinin göğe yükse-lişini gösteren, Aziz Yakup’un başını çektiği bir grubun yanı sı-ra Aziz Pavlus’u geçmiş yüzyılların İspanyol şehitlerinin başın-da gösteren ikinci bir grubun yer almasıyla bir defa daha vurgu-lanır. 2011’de yayımlanan bir araştırma raporuna göre bazilika-nın tamamlandığı yıl olan 1959 itibarıyla 33.847 kişinin ceset kalıntıları buraya nakledilmişti.²⁹ Tesisin en göze çarpan kıs-mı olan kubbenin altında, Franco’yla birlikte Falanj’ın efsanevi kurucusu José Antonio Primo de Rivera’nın mezarları bulunur. Şehitler Vadisi Bazilikası’nın, II. Philip’in Saint-Quentin Muha-rebesi’nde (1557) aldığı zaferin anısına inşa edilmiş ve İspan-ya’nın imparatorluk gücünü ve yeniçağın başında taht ile suna-ğın birleşmesini simgeleyen bir manastır, Kraliyet Sarayı ve İs-panyol krallarının defnedildiği mezarlığın bulunduğu Escori-al’dan çok uzakta olmadığını da eklemek gerek.

Yeni İspanya’nın kiliseyle devletin kaynaştığı bu doktrinle öz-deşleştirilmesi, yine de Franco iktidarında, Eric Voegelin’in fa-şizmin totaliter iddiası itibarıyla “siyasi din” terimiyle tarif etti-ği türden bir ideolojinin ortaya çıkmasını beraberinde getirmedir.

28 1 Nisan 1940 tarihli kararnameden. Daniel Sueiro, *La verdadera historia del Valle de los Caídos*, Sedmay, Madrid, 1976, s. 6.

29 *Informe Comisión de Expertos para el Futuro del Valle de los Caídos*, 29.11.2011.

Aksine, kilise ile diktatörlüğün kaynaşması, savaşın kutsallaştırılmasıyla ve Franco'nun efsaneleştirilmesiyle teşekkül edebilecek bir Frankist “siyasi dinin” oluşumunu engelledi. Franco diktatörlüğünün temel özelliği, Katolik ritüellerini kendi amaçları uğruna araçsallaştırmasıydı; oysa Mussolini İtalyası'nda inancın içeriği, ritüel eylemler ve Hristiyan sembolizmi siyasi küreye taşınmıştı.³⁰ Katolik Kilisesi doktrini, seküler-siyasi düzlemde bir bütün olarak toplum için bir kıtas mertebesine yükseltildiğinden, İspanya'da totalleştirici bir işlev üstlendi. Kilise böylece yalnızca siyasi güçlerle kaynaşmakla kalmadı, aynı zamanda toplumsal yaşamın tüm alanlarına ahlâki norm koyan bir etkiye sahip oldu. Kilisenin misyon olma gayreti, her şeye şamildi.

Nasyonal sosyalist Berlin'de, kilisenin devlet ve toplum üzerindeki bu etkisi hoş karşılanmıyordu. Bunun tek kanıtı, Goebbels'in günlüklerindeki çok sayıda küçümseyici ifade değildir.³¹ Tarihsel bir perspektiften bakıldığında, Katolik doktrininin Franco diktatörlüğünün ideolojik üstyapısına dahil edilmesi, nihayetinde istikrarı kazandıran bir işlev görmüş, sistemin 1945 sonrasında da varlığını sürdürmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştu. Yani Katoliklik yalnızca, Mihver güçlerinin yaklaşan çöküşü karşısında koruyucu bir kalkan olarak ve eski müttefiklerle araya mesafe koymak için kullanılmayacaktı. Franco, her şeyin üzerinde takdir-i ilahinin hüküm sürmesi manasında, yalnızca Tanrı'yı hoşnut edecek davranışların istikrarı sağlayabileceği konusunda hiçbir tereddüt taşımıyordu. 1950 başlarında ifade ettiği gibi:

İnsan yapımı budalalıklar ve hatalar karşısında nereye baktırsak bakal m, daima daha yüksek bir karar gücüyle karşılaşırız. Tanrı'nın vazgeçtiği kişileri kör ettiğine şüphe yoktur. (...) Tanrı'nın yasalarının sağlam temeli üzerine inşa edilmeyen ne varsa er geç yok olmaya mahkûmdur, fanidir, dayanıksızdır. Ancak ebedi ilkelere dayalı olan kalıcı olacak ve yüzyılların fir-

30 Giuliana di Febo, *Ritos de guerra y de victoria en la España franquista*, Desclée de Brouwer, Bilbao, 2002.

31 Goebbels'in 16.02.1942 tarihli günlüğünden.

tınalarına meydan okuyacaktır. Bizler, binamızı neredeyse 15 yıl önce bu ilkeler üzerine inşa ettik ve bu süre zarfında sağlamlığı şimdiden kanıtlandı.³²

Franco, “Üçüncü Reich” ve faşist İtalya’nın çöküşünü tutarlı bir sonuç olarak görüyordu:

Tanrı, başlangıçta elde ettikleri ezici zaferlere rağmen, yasasına karşı hareket edenleri sonunda muvaffak edilemezdi. Kacınılmaz sonlarının sebebi budur.³³

İspanya topraklarında dünyevi ve ilahi düzenin birliği fikrinde Franco, 1940’larda yaşanan kuraklık gibi doğal felaketleri bir ceza olarak değil, ruhani arınma için seçilmiş bir halka bahşedilen bir lütuf olarak görüyordu.³⁴

Devlet ile kilisenin kaynaşması, 1953 yılında imzalanan ve Katolik Kilisesi’nin devlet dini olarak onaylandığı anlaşma ile zirve noktasına ulaştı. Franco’ya göre bu gelişme, Cortes’te de açıkladığı gibi, mantıksal bir sonuçtu:

İspanya tarihinde kilise ve devlet otoritesini birbirinden ayırmak mümkün değildir, zira her ikisi de takdir-i ilahinin sunduğu kaderi yerine getirmek için daima beraber çalışır.³⁵

Kiliseyle devlet arasında kurulan yakın bağ, –uygun bir terimle ifade etmek gerekirse “milli Katoliklik”–, yalnızca o zamanlara mahsus olmayan bir anakronik nitelik taşıyordu. Bu ilişki, gerilimden azade de değildi. Ruhban sınıfının büyük çoğunluğu Franco rejimiyle derin bir inançla özdeşleşmiş olsa da, tam mutabakat görüntüsünün ardında, erkenden boy göstermiş bazı sürtüşme işaretlerine rastlanıyordu. Milliyetçilerin baskı pratiğindeki acımasızlığı, ruhbanın işbirlikçiliğine rağmen, Katolik doktrininin belirlediği çerçevenin çok ötesine geçmişti. Nitekim Papa XII. Pius, zaferi kutladığı mektubunda

32 Franco’nun yeni yıl halka sesleniş konuşmasından: *La Vanguardia*, 02.01.1951.

33 Franco’nun yeni yıl halka sesleniş konuşmasından: *La Vanguardia*, 31.12.1961.

34 Franco’nun yeni yıl halka sesleniş konuşmasından: *La Vanguardia*, 01.04.1949; 17.05.1952.

35 Franco’nun yeni yıl halka sesleniş konuşmasından: *La Vanguardia*, 27.10.1953.

savaşın dinî gerekçeleri ve Vatikan'ın komünizme karşı tutumu konularında şüpheyi yer bırakmamıştı. Ancak, mağdurlara karşı yüce gönüllülük ve insaniyeti tembih ettiği pasajlar, rejimin sansürüne takıldı.³⁶

Aynı tutum, Katolik inançlı Bask milliyetçilerine ve Bask din adamlarının Franco'ya karşı çıkan bölümüne yönelik muamelede de görülüyordu. Hatta baskı döneminde 16 Basklı rahip kurşuna dizilmişti. Franco, hiyerarşinin üst düzey mensuplarına karşı da acımasız tavrını sürdürüyordu – bunlardan birisi, Tarragona Başpiskoposu Kardinal Vidal y Barraquer idi. Vidal y Barraquer, 1937 gibi erken bir tarihte, piskoposların ortak kalemeye aldığı mektubu imzalamamıştı. İltica ettiği Roma'da, savaşan tarafları uzlaştırmayı amaçlayan bir tutum aldı. Vidal y Barraquer'in savaştan sonra başpiskoposluğa dönmesine izin verilmedi. İltica etmeye zorlananlar arasında, Bask milliyetçisi temayülleri nedeniyle Vitoria Piskoposu Mateo Múgica da vardı.

“Ulusal çıkarların” önceliği gerekçe gösterilerek, Mart 1937 tarihinde nasyonal sosyalizm siyasetine ve ideolojisine karşı çıkan “Mit brennender Sorge” (Yakıcı Endişeyle) başlıklı Papalık genelgesinin İspanya'da yayımlanmasına izin verilmedi. Benzer şekilde, Ağustos 1939 başında Kardinal Gomá'nın piskoposluk beyannamesi, İspanya'daki Katolik doktrinle bağdaşmayan totaliter eğilimleri kınadığı için rahatsızlıklara neden oldu.³⁷ Bu minvalde, kilise ve Falanj arasında sürtüşmeler çıkmış olması da şaşırtıcı değildir. Sürtüşmeler, esasen, kilisenin Hristiyan sosyal öğretisi çerçevesinde norm koyucu olma iddiasını taşıdığı ve Falanjist örgütlerin rekabetiyle karşılaştığı alanlarda yaşandı. Sevilla'daki katedralin öncephesine haçla beraber şehit isimlerinin konmasına, siyasi bir ifade olarak mütalaa edildiği için Başpiskopos Segura'nın talimatıyla izin verilmemesi, bariz bir anekdottur. Cerbezeli kardinalin nezdinde, dünyevi düzenin ilahi düzene tabi olması gerektiğine dair hiçbir soru işareti bulunmuyordu. Kilise ile hükümet arasında akdolunan anlaşmanın müzakerelerinde sıkı çekişmelere konu olan, boştaki

36 Bernecker, *Religion*, s. 99.

37 Rodríguez Aisa, *Gomá*, s. 322-324.

piskoposluklara yapılacak atamalarda kilisenin adayının devletin onayına sunulması meselesi, “milli” olanın Katolik olana üstün kılınması amacının bir ifadesi olarak anlaşılmalıdır. Franco, Katolik Kilisesi’nin doktriner üstyapısını kabul etse de, milli olana öncelik vererek ona bir sınır çizmişti.

Ancak İkinci Vatikan Konsili (1962-1965) sonucunda devlet-kilise ilişkisinde meydana gelen köklü değişiklikler, bütün çatışmalara rağmen sağlam kalmış olan bu çerçeveyi ciddi şekilde sarsacaktı. Artık en yüksek dinî otoriteler dahi, insan hakları, siyasal özgürlükler ve dinî hoşgörüyü ilişkin açık tavır alarak, “taht ve sunak” bütünleşmesini ve zımnen Franco diktatörlüğünün özünü sorgular olmuştı. Üstelik, ruhbanın alt düzey mensupları, oluşmakta olan kentsel ve endüstriyel yoğunluk merkezlerinin odak noktalarında ve tarihsel Bask ve Katalonya bölgelerinde toplumsal bir misyon üstlenmeye başlamış ve hızla siyasetin dümen suyuna girmişlerdi. İspanyol Kilisesi için, özellikle de rejimle ilişkilerinde, fırtınalı zamanlardı. Nihayet 1971 yılında, piskopos ve rahiplerden oluşan bir kilise meclisine sunulan, kilisenin İspanya İç Savaşı’nda milliyetçiler lehine taraf tutmuş olmasından ötürü af dilemesi önergesinin üçte ikilik çoğunlukla kabul edilmesiyle, kilise ile devlet arasında sembolik bir sınır çizilmiş oldu.

Çatışmanın zirve noktası, 1974 yılında Bilbao Piskoposu Antonio Añoveros’un Bask ülkesinin kültürel kimliğini savunduğu vaaz oldu. Siyasi tahkir ve bölücülüğe çağrı olarak görülen bu beyan, bir ara Roma’yla tamamen köprüleri atmanın göze alındığı bir tırmanış izledi. Franco her ne kadar bu adımı atmaktan çekinse de, Roma’nın yeni ilkelerini anlayışla karşılamıyordu. Kilisenin nankörlüğünden şikâyet etse de ölümüne değin geleneksel kilise anlayışına ve ibadet pratiğine bağlı kalacaktı. Ölüm döşegine Ávilalı Teresa’dan kalma kutsal emanetlerin yanı sıra bir de Meryem Ana pelerininin getirildiği söylenir.

Fırtınalı Zamanlarda Diplomasi

Franco hayatı boyunca faşist diktatör damgasını taşıdı. Bunun nedeni pek tabii İç Savaş'ın dünya kamuoyunca iki dünya savaşı arası dönemde Avrupa'ya rengini veren ideolojik çatışmanın bir parçası olarak algılanması ve Franco İspanyası'nın Avrupa'da yükselen kuvvetli faşist düzenin bir parçası olarak görülmesiydi. Berlin, Roma, Londra ve Washington'daki çağdaşları hep bu kanaatleydi.

(Franco'nun) İç Savaş süresince Mihver güçleriyle kurduğu ideolojik ittifakı ve silah arkadaşlığını kısa süre sonra dış siyasette açık seçik bir istikameti gösteren hamleler izleyecekti. İç Savaş'ın bitişiyle beraber İspanya, Anti-Komintern Pakiti'ne Franco'nun bir İtalyan diplomata söylediği gibi "canu gönülden" katıldı. "Üçüncü Reich" ile, İspanya'nın kendini nerede konumlandığına dair hiçbir şüpheye yer bırakmayan bir dostluk anlaşması imzalandı. Buna göre, savaş durumunda müttefike zarar verecek veya düşmana yardım edecek her türlü siyasi, askeri, ekonomik önlemden kaçınılacaktı. Mayıs 1939'un başında İspanya, Milletler Cemiyeti'nden çekildi. Haziran ayında Ramón Serrano Súñer, ülkede kalmış olan İtalyan birliklerine İtalya'ya dönüşlerinde eşlik etti ve orada görkemli törenlerle karşılandı. Ciano'nun ertesi ayki iade-i ziyareti de

İtalya'daki karşılama törenini aratmıyordu. Franco'nun eylül ayında Roma'ya yapmayı planladığı ziyaret, savaşın başlaması nedeniyle ertelenmek durumunda kaldı.¹ Fransa-İspanya kesin surette Mihver güçleri saflarındaydı.

Göstere göstere küçümseyici bir muamele gören Madrid'deki Büyük Britanya, Fransa ve Birleşik Devletler temsilcileri bu vaziyeti sezinliyorlardı.² Fransa'nın Madrid büyükelçisi olan Mareşal Pétain özelinde, Franco'nun, geçmişte ve bilhassa Fas Sömürge Savaşı sırasında İspanya'yı küçük düşürmüş olan rakibine karşı hissettikleri de özel bir rol oynamış olmalı.³ Dahası, İspanyol birlikleri Pirene sınırında ve Cebelitarık kayalıklarında mevzilendiler.

Nihayet ağustos ayında Franco, yine açık bir mesaj veren bir hükümet değişikliğine gitti. İhtiyatlı monarşist Francisco Gómez-Jordana Sousa'nın yerine birkaç yıl önce Berlin'de askerî ataşelik yapmış olan Albay Juan Beigbeder getirildi. Ateşli bir "Africanista" olan Beigbeder'in atanmadan önce Fas Yüksek Komiserliği'ni yönetmiş olması, İspanya'nın yeni emperyal dış siyasetinin hangi yöne çark ettiğini gösteriyordu. Falanj taraftarı ve Wehrmacht hayranı olan General Yagüe de hava kuvvetlerinden sorumlu bakan olarak atandı. Bu tercihle, İç Savaş'ta hava kuvvetlerine komuta etmiş olan açık monarşist General Kindelán kenara itildi. Kabinedeki merkezî figür, yine, devlet yapılanmasının faşist modele göre bina edilmesi üzerinde çalışan ve bu görev değişikliklerinde de belirleyici bir etkisi olan Serrano Suñer'di.

Sökün eden yeniçağa ve "yeni Avrupa düzeni"nin uygulanmasında belirleyici bir savaş olarak görülen İkinci Dünya Savaşı'na olanca coşkulu yaklaşımına rağmen Franco, 1939 yazında, İspanya'nın şimdilik faal bir askerî rol alamayacağını, ülke-

1 Stanley G. Payne, *Franco and Hitler. Spain, Germany and World War II.*, Yale Univ. Press, New Haven 2008, s. 45.

2 Samuel Hoare (Viscount Templewood), *Ambassador on Special Mission*, Collins, Londra, 1946, s. 48; Herbert Feis, *The Spanish Story: Franco and the Nations at War*, Knopf, New York, 1948, s. 33 vd.

3 Matthieu Séguela, *Pétain-Franco, les secrets d'une alliance*, Albin Michel, Paris, 1992, s. 31-37.

nin bir dinlenme ve hazırlık dönemine ihtiyaç duyduğunu vurgulamayı zorunlu görüyordu.⁴ Abwehr'in⁵ şefi Wilhelm Canaris gibi Alman analistler de, İspanya'ya ziyaretlerinde, ülkenin içinde bulunduğu vahim durumu belirtmekten kendilerini alamamışlardı. Ülke İç Savaş sonrası bitkin düşmüştü. Franco "yeni düzen" in inşası için 2 milyon askeri cepheye sürebileceğini iddia ederek esip kükrese de,⁶ askerî mükellefiyeti bulunan 500 bin adamın evvela iç siyasi güvenliği tesis etmek ve zayıflamış olsa da etkinliğini sürdüren cumhuriyetçi direnişi bastırmak için kendisine gerekli olduğunun farkındaydı. Buna ek olarak, Anglo-Amerikan güç sahasından tedarik edilen yakıt ve kauçuk gibi savaş hammaddelerinin ithalatına ürkütücü bir bağımlılık söz konusuydu. İspanya'nın gücü asla uluslararası bir çatışmaya dahil olmaya yetmezdi, binlerce kilometrelik kıyı şeridini ve takımadalarını koruyacak durumda değildi. Silahlı kuvvetlerinin uluslararası düzeyde boy ölçüşebilecek ne bir donanması ne de adına yaraşır hava ve zırhlı kuvvetleri vardı. İspanya Genelkurmay Başkanlığı'nın analizleri, bu açıdan, ayıltıcı bir tablo çiziyordu.⁷

Ancak bunlar Mihver güçlerine sadakati hiç mi hiç etkilemedi. Hitler-Stalin Paktı'nı anlayışla karşılamaması ve Katolik Polonya'nın kaderiyle ilgili endişeleri de bunu değiştirmemi.⁸ Her ne kadar savaşın başlamasından hemen sonra tarafsızlığını ilan etse de, Franco İspanyası Mihver güçlerini desteklemek için elinden geleni yaptı. Örneğin, Nazi Almanyası'nın hedeflerine faal desteğin bir nişanesi olarak Wehrmacht'a Alman denizaltıları için ikmal üsleri verildi. Denizaltı savaşının idaresi ve büyük bir ajan ağının kurulabilmesi amacıyla Abwehr'e çeşitli tesisler sağlandı. Polis anlaşmaları Gestapo'ya İspanya topraklarında geniş bir hareket alanı sağlıyordu. Alman propagan-

4 Javier Tusell, *Genoveva García Queipo de Llano: Franco y Mussolini. La política española durante la segunda guerra mundial*, Planeta, Barcelona, 1985, s. 37.

5 Savunma. Nazi Almanyası askerî istihbarat örgütü – e.n.

6 Franco'nun bir konuşmasından: *La Vanguardia*, 18.07.1940.

7 Kindelán, *verdad*, s. 117-118; Tusell, *Franco y Mussolini*, s. 98 vd.

8 Saña, *mitos*, s. 142.

dası, elçiliğin basın şubesi aracılığıyla İspanyol medyası üzerinde önemli bir etkiye sahip oldu. Nasyonal sosyalist örgütler İspanya'da "Alman Evleri" kurdu, konsolosluklar, okullar vb. gibi toplam yüz civarında kurumla ülke çapına yayıldı. Mayıs 1940'ta İspanya'ya yeni ayak basan İngiliz Büyükelçisi Sir Samuel Hoare, Alman örgütlerinin nasıl her yerde hazır olduğunu şu sözlerle dile getirir:

Almanların burada inşa ettikleri basın, propaganda, hava bağlantıları vs. vasıtasıyla bütün iletişim yollarını böyle topyekûn kontrol ettiğini başka hiçbir yerde görmedim. Şöyle söylesem pek de abartmış sayılmam: İngiliz Büyükelçiliği ve ben, yalnızca Almanlar müsamaha gösterdiği için buradayız.⁹

Savaşın ilk aylarında uyguladığı bekle-gör siyasetinin ardından, Fransa'nın yakın zamanda bozguna uğraması ve böylece savaşın sonunun yakın görünmesi, Franco'ya İspanya'nın kendi imparatorluk alanını tesis etmesi için bir tarihsel fırsat olarak görüldü. Haziran 1940 ortalarında İspanya Genelkurmay Başkanı General Juan Vigón, Franco'nun bir mektubunu sunmak için Hitler'in karargâhına gönderildi. Mektupta Franco yalnızca "tarihin en büyük savaşı"nın neticesine duyduğu hayranlık ve coşkuyu değil, aynı zamanda hazırda beklediğini, faal olarak harekete geçmeyi istediğini ifade ediyordu:

Olayların dışında kalmamak için ne kadar büyük bir arzu duyduğumu ve size en yararlı olduğunu düşündüğünüz her türlü hizmeti sunabilmenin beni ne denli memnun edeceğini tekrarlamayı zül addederim.¹⁰

Birkaç gün sonra Franco, Mussolini'nin hamlesini taklit ederek, İspanya'yı "gayrimuharip" ülke ilan etti, ki bu savaşa girmenin ilk basamağı olarak görülüyordu. Hemen hemen aynı sıralarda İspanya, Fas'ta, uluslararası bir bölge olan Tanca'yı işgal etti. Araştırmacılar, Franco'nun o heyecanlı haftalarda, kel-

9 Hoare, *ambassador*, s. 32.

10 Javier Tusell, *Franco, España y la II Guerra Mundial. Entre el Eje y la neutralidad*, Temas de Hoy, Madrid, 1995, s. 86.

le koltukta savaşa atılmaya hazır beklediği konusunda hemfikiridir.

Londra hükümetinin gözünde, onun savaşa girmesinin yalnızca bir an meselesi olduğu kesindi. Büyükelçi Hoare'nin görevi, Akdeniz'deki İngiliz ikmal yolunun paha biçilmez üssü olan Cebelitarık'ın son hızla sürdürülen tahkimatını tamamlamak amacıyla bunu mümkün olduğunca geciktirmektir. Hoare, kendini adadığı bu görevi yerine getirmek için türlü türlü şey yaptı: İspanyol ekonomisinin işlemesi için elzem olan hammaddeleri temin etme vaadinde bulundu, İspanya'nın faşist yeniden yapılanmasını endişeyle izleyen monarşist çevrelerle temas kurdu, İspanyol generallere savaşa girmeye karşı çıkmaları için muazzam miktarlarda rüşvet verdi, ayrıca İspanya'nın Kuzey Afrika'daki toprak emelleri hakkında, hatta duruma göre Cebelitarık'ın iadesi konusunda müzakereye açık bir tutum gösterdi.¹¹

Serrano Súñer'in eylül ortasında Berlin'e yaptığı gezi, İspanya'nın savaşa gireceğinin bir başka açık işareti olarak değerlendirilmişti. Ziyaretin sebebi sahiden, İspanya'nın savaşa girmesinin koşulları ve bu arada İspanyolların beklediği savaş ganimeti idi. Bu ganimet, Cebelitarık'tan ve Kuzey Afrika'daki mevcut sömürge bölgesinin önemli ölçüde genişletilmesinden ibaret değildi. Müzakere masasında 1659 tarihli "Pireneler Barışı" ile devredilen toprakların, Aşağı Navarra'nın ve Katalonya'nın Roussillon beldesinin yeniden İspanya'ya bağlanması da vardı, ki bu Fransa'nın bir defa daha aşağılanması demek olacaktı. Franco ayrıca, imparatorluk retoriğinde 1640'ta İspanyol tacından meşru olmayan şekilde ayrılmış bir bölge olarak algılanan Portekiz'i ilhak etmeyi ya da en azından kendisine tabi kılmayı hayal ediyordu. Franco bu amaçla bir işgal planı dahi hazırlamıştı.¹² Böylece, emperyal hedefler açısından Iber Yarımadası'ndaki İspanyol toprakları yeniden II. Philip dönemindeki ölçülerine kavuşturulacaktı.

11 Denis Smyth, *Diplomacy and Strategy of Survival. British policy and Franco's Spain, 1940-41*, CUP Cambridge, 1986, s. 42-44.

12 Payne, *Franco and Hitler*, s. 96-98.

Ancak, Serrano Súñer'in cüretli talepleri pek sempatiyle karşılanmadı. Görüşmelerde, İspanya'nın eşit haklara sahip bir müttefik olarak görülmediği anlaşıldı. İşe İspanya tarafından bakıldığında ve Fransa'nın yenilgisi göz önüne alındığında talepler meşru görünüyorsa da, bu Hitler için söz konusu bile olamazdı. Büyük rakip Fransa yenilmişti yenilmesine, ancak geri kalmış ve egzotik bir ülke olarak görülen İspanya'nın aksine, Almanların gözünde hâlâ ciddiye alınması gereken bir ülkeydi.

Berlin'de iki tasavvur dünyası birbirleriyle çarpışıyordu. Hitler, İspanya'nın savaşa girmesini, öncelikle de Cebelitarık'ı ele geçirmesini istiyordu. Ancak Almanların önerdiği harekât tarzı İspanyolların hassasiyetlerine ters düşüyordu, zira harekât Wehrmacht eliyle yürütülecek, İspanyolların kayalığın fethine katılımı yardım operasyonlarıyla sınırlandırılacaktı. Oysa İspanyollar kayalığa kendi birlikleriyle hücum etmekte ısrarlıydılar, bunun için kendilerine ağır askerî teçhizat sağlanmasını bekliyorlardı. Öte yandan Nazi Reich hükümeti, Kanarya Adaları'ndan birinden çekilmesini istemek gibi, İspanyol tarafı için tümüyle saçma bir talep ileri sürdü. İspanya'nın savaşa girmesinin büyük yük ve maliyet getireceği gerçeği, İspanya'nın silahlı kuvvetlerinin teçhizatlandırılması ve halkın iâşesi için yapılan kapsamlı taleplerle de kendini gösteriyordu. Alman tarafı bu talepleri pekâlâ gerçekçi, ancak gerçekleştirilemez buldu. Böylelikle görüşmeler her iki taraf için de hayal kırıklığıyla sonuçlandı, anlaşmazlıkların giderilmesi için Franco ile Hitler arasında kişisel bir görüşme yapılması üzerinde anlaşıldı.¹³

Son yıllarda yapılan araştırmalar, Franco'nun, tüm görüş ayrılıklarına rağmen, "imparatorluğunu" kurma fırsatının elinden kaçmasına izin vermemeye kararlı olduğunu açıkça gösterir. Serrano Súñer'in hatırladığına göre, o sıralar öteden beri arzuladığı şeyin peşinden koşan, istediği şeyi muhakkak elde etmek isteyen bir çocuk gibi davranıyordu.¹⁴ Hitler'le Franco'nun Fransa'nın sınır kasabası Hendaye'de gerçekleşecek

13 Franco'nun Serrano Súñer'le mektuplaşmalarından: Serrano Súñer, *memorias*, s. 331-348.

14 Saña, *mitos*, s. 185.

mitleştirilen buluşmasından birkaç gün önce Serrano Súñer'in dışişleri bakanlığına atanması da, niyetlerin ne olduğuna dair akıllarda şüpheye yer bırakmıyordu.

Franco'nun 23 Ekim 1940 tarihli buluşmaya saat 15.30 civarında, Hitler'i şaşırtmak için kasten geç gelmesi hakkında pek çok şey yazılmıştır. Alman baştercüman Paul Schmidt hatıralarında, Franco'nun buluşmaya tam bir saat geç kaldığını iddia eder.¹⁵ Bu, Franco'nun Alman diktatöre ne denli kurnazca kafa tuttuğunu gösteriyordu.¹⁶ İşin gerçeği, gecikme, San Sebastián ile sınır arasındaki kısa yolculukta, muhtemelen demiryolu raylarının feci durumundan kaynaklanan birkaç dakikalık rötardı. (Schmidt) Ayrıca, Franco'nun nelerin söz konusu olduğunu göz önüne aldığında, bu gecikmeye çok sinirlendiğini de aktarır.¹⁷ Nihayetinde Hendaye'deki görüşmeden de tatmin edici bir anlaşma çıkmadı. Hitler, "bu geveze Romanik millete" yazılı olarak toprak tavizinde bulunmaya hazır değildi. Pétain ile askerî bir ittifak kurmayı umuyordu. Bu tür tavizlerin bilinmesi halinde Fransa ile ilişkiler cidden gerilecek ve muhtemelen sömürge bölgelerin de Gaulle'ün "Özgür Fransa"sına katılması sonucunu doğuracaktı. Bitmek bilmeyen görüşmelerin ardından, bir protokolle kayda geçirilen en düşük ortak payda da bir uzlaşuya varıldı. İspanya, kesin olarak tanımlanmayan bir zamanda savaşa girmeye hazır olduğunu beyan etti. Aynı zamanda Mihver Paktı'na ve Çelik Paktı'na katılımı da kesinleştirildi. Toprak sorununun açıklığa kavuşturulması, yine "nihai zafer" (*endsieg*) sonrasına ertelenmişti.

Serrano Súñer, Franco'nun bu vaziyete epey bozulduğunu hatırlar:

Çekilmez adamlar bunlar. Karşılığında hiçbir şey almadan savaşa girmemizi istiyorlar. İmzalanacak belgede toprakları he-

15 Paul Schmidt, *Statist auf diplomatischer Bühne 1923-1945. Erlebnisse des Chef-dolmetschers im Auswärtigen Amt mit den Staatsmännern Europas. Von Stresemann und Briand bis Hitler, Chamberlain und Molotow*, Athenäum, Bonn, 1949, s. 500.

16 Fernández, *Franco*, 2005, s. 182.

17 Payne, *Franco and Hitler*, s. 90.

men, şimdi bize bıraktıklarına dair resmî ve nihai bir taahhütte bulunmamaları halinde onlara güvenmemiz söz konusu olamaz.¹⁸

Hitler de herhalde daha az kızgın değildi; Mussolini'ye, Franco'yla yeniden müzakereye oturmaktansa üç-dört dişini çek-tirmeyi yeğleyeceğini söylediği aktarılır.¹⁹ Her iki diktatörün Hendaye'de çektiirdiği fotoğrafta, asık suratlı Hitler'in yanında kendini beğenmiş ve halinden memnun bir Franco görüyoruz. Bu fotoğrafa, konuyla ilgili yayınlarda ve kapak sayfalarında sık sık yer verilmiştir. Fotoğrafa daha yakından bakıldığında, pek de özenle hazırlanmamış bir fotomontajın söz konusu olduğu anlaşılır, zira ne iki kişi üzerine düşen ılık tutarlıdır ne de Franco'nun göğsünde toplantı esnasında taktığı bilinen Alman madalyası vardır. Üstelik, her iki diktatörün arkasında bulunan Dışışleri Bakanı Ribbentrop'un sol omzu da "rötuşlanmıştır".

Ancak Hendaye müzakerelerinin sonucu her iki taraf için de bir felaket değildi. Hatta Goebbels'in ilk izlenimleri oldukça olumluydu, günlüğüne şu notu düşmüştü: "Her şeyin sorunsuz ilerlediğine dair bir telefon aldım. Artık İspanya bizim tarafımızdadır. Churchill'in vay haline."²⁰ Güncel araştırmalar, Franco'nun kısa bir süre sonra Hitler'e yazdığı bir başka mektupta tekrar bahsini açtığı toprak meselesi dışında, imzalanan protokolün nihayetinde Caudillo'nun fikirleriyle örtüştüğünü ve halkın içinde bulunduğu felaket durumu dikkate almadan savaşa girme niyetinin hâlâ geçerli olduğunu varsayar. Franco, aynı zamanda, öngörülemezcek uzunlukta bir savaşa giremeyeceğinin de farkındaydı. Buna uygun olarak, savaşa mümkün olan en son anda katılmak istiyordu.²¹

Franco'nun daha sonraları dile getirdiği, savaşa girmeyi yekten reddetmiş olduğu ve yalnızca İspanya'nın barışa olan ihtiyacını göz önünde bulundurduğu iddiası, diktatörlük döneminde sürekli tekrarlanan ve sadece kendi savunucuları tara-

18 Serrano Súñer, *memorias*, s. 299.

19 Ciano's *Diplomatic Papers*, s. 402.

20 Goebbels'in 25.10.1940 tarihli günlüğünden.

21 Payne, *Franco and Hitler*, s. 269 vd.; Tusell, *guerra mundial*, s. 647 vd.

fından benimsenen efsaneler dünyasına aittir.²² Onlara bakılırsa Hendaye’de alınan sonuç muazzam bir diplomatik başarıydı.²³ Franco’nun toplantıya katılırken tek bir amacı vardı ama bu, her türlü somut taahhütten kaçınmak gibi erişilmesi zor bir amaçtı. Başından itibaren zamana oynamış, niyetiyle ilgili Hitler’i ve Mussolini’yi kandırmıştı. Bu amaçla muğlak vaatlerde ve abartılı taleplerde bulunmuştu. “Hitler’in zaferlerinin kendisini sersemletmesine izin vermemeyi” başarmıştı.²⁴ Savunucularının gözünde Franco, savaşın ilerleyen safhalarında da çatışmaların içine çekilmekten kaçınmak için tüm sabrını, kurnazlığını ve dikkatini kullanmıştı.

Sonrasında Serrano Súñer’in kasımda Berchtesgaden’de²⁵ katıldığı istişareler ve aralık başında Almanların Wehrmacht’ın Cebelitarık’a saldırması için İspanya’nın rızasını almaya çalıştığı Canaris-Franco görüşmesi de sonuçsuz kalacaktı. Ribbentrop’un ağır tehditleri de bunu değiştirmeye yetmemişti. Ocak 1941’de yapılması planlanan Cebelitarık “Felix Operasyonu” iptal edildi. Franco ve Mussolini’nin Şubat 1941’de, İtalya’nın sınır kasabası Bordighera’daki buluşmasından da yeni bir şey çıkmadı. Wehrmacht’ın İspanyolların iradesi hilafına bir girişimde bulunması, neticede kapasite eksikliği ve buna bağlı riskler nedeniyle tartışma dışıydı. Bunun üzerine Rommel, Süveyş Kanalı boyunca uzanan İngiliz ikmal yolunu kesme görevini üstlendi. Bu aylar boyunca Goebbels’in kaleminden Franco hakkında “kibirli tavuskuşu”, “ahmak”, “soytarı” gibi garz-kâr ifadeler dökülecekti.²⁶

Alman savaş uğraşı artık tüm dikkatini hazırlık aşamasındaki Sovyetler Birliği’ne saldırıya odakladığından, İspanya ikincil bir senaryo haline geldi. Bu durum, savaşın ilerleyen safhalarında da değişmeyecekti. Mihver güçlerine hayırhah yaklaşan

22 Franco röportajı: *Le Figaro*, 12.06.1958.

23 Dahms, *Franco*, s. 66.

24 Crozier, *Franco*, s. 282, 285 vd., 299 vd., 304 vd., 310; de la Cierva, *Franco*, 1986, s. 312; Fernández, *Franco*, 2005, s. 185.

25 Almanya’da Bavyera’da Hitler’in “özel” karargâhının bulunduğu dağlık kasaba – e.n.

26 Goebbels’in 25.04.1941 ve 09.05.1941 tarihli günlüğünden.

ama “muharip olmayan” bir İspanya, nihayetinde Avrupa’nın Batı kenarında güven telkin eden bir tampon bölgeydi. Ancak Almanlar, daha uyumlu bir kukla hükümet kurmak maksadıyla, Franco’ya karşı defalarca ama hep başarısızlıkla sonuçlanan komplolar düzenlemekten de geri durmayacaklardı.

Savaş girme zamanı hep ertelenirken; Falanj’ın çılgınca alkışladığı Nazilerin Sovyetler Birliği saldırısı, Mihver güçleriyle bağı daha da derinleştirme fırsatını sundu. Franco, 17 Temmuz 1941’de, Falanj Ulusal Konseyi’nde yaptığı, çokça zikredilen konuşmasında, başka türlü anlaşılması mümkün olmayan sözlerle bir kader ortaklığı cemaatine bağlılık andı içti:

Alman silahlarının yürüttüğü bu savaşta, Avrupa’nın ve tüm Hristiyan dünyasının yıllardır özlemini çektiği bu mücadelede, gençlerimizin kanı, birliğimizin canlı bir işareti olarak Mihver’deki yoldaşlarımızın kanıyla birleşiyor.²⁷

Adını Falanj’ın gömlek renginden alan, Doğu Cephesi’nde savaşacak gönüllü “Mavi Tümen”in doğum anıydı bu.

Her ne kadar bu birliğin sevki, İspanya’nın savaşa resmen dahil olması anlamına gelmese de Londra’da alarm zilleri çalıyordu. Churchill’e göre Franco, Mihver güçlerinin kucağına atılmanın eşiğindeydi. Bu nedenle harekete geçme zamanının geldiği kanısıyla, önleyici bir karşı tedbir olarak Kanarya Adaları’nı işgal etmeye karar verdi. İlk Denis Smyth’in kanıtladığı üzere,²⁸ Churchill’in bu hamlesi, ancak monarşist generaler vasıtasıyla iyi istihbarat alan Büyükelçi Hoare tarafından engellenebilecekti. İspanya, Franco’nun düşüncesiz hareketleriyle, apar topar savaşın içine dalabilirdi.

İspanya karşı safta yer alan bir ülke olarak görüldüğünden, Kasım 1942’de Amerikan liderliğindeki Kuzey Afrika çıkarması çerçevesinde savaş girdabına çekilmekten kıl payı kurtulacaktı. ABD askerî komutanlığı, İspanya’nın, kapısının önüne kadar gelen bu geniş çaplı operasyonlarda tarafsız kalmayacağından emindi. Burada da, İspanya’ya yönelik engelleyici askerî

27 *La Vanguardia*, 18.07.1941.

28 Smyth, *diplomacy*, s. 232-241.

müdahalelerin önüne geçmek için yerel gözlemcilerin büyük ikna çabası sarf etmesi lazım geldi. Franco İspanyası, Mihver güçlerinin müttefiki olarak algılansa da, savaşa dahil olmayan bir Iber Yarımadası, neticede Müttefikler lehineydi. Franco'ya ve Falan'ja yönelik girişimler, böyle bir müdahalenin savaş hedeflerine ulaşmak bakımından olumsuz bir etkiye bulunamayacağı bir zamana ertelendi. İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in bürosunu yöneten Oliver Harvey, Temmuz 1943'te günlüğüne şunları yazacaktı: "Lanet olsun sana Franco! İşimizi bitirmeden, onun da paçasını aşağı alacağız."²⁹

İspanya'nın Mihver güçlerine verdiği destek, savaşın bariz dönüm noktasından, hatta Mussolini'nin düşüşünden sonra dahi devam edecekti. Franco'nun gözünde Hitler'in hiç de sonu gelmiş değildi. Caudillo, öyle ya da böyle "sağduyunun" galip geleceğini ve Sovyetler Birliği'ne karşı savaşı sürdürerek Batı medeniyetini kurtarmak üzere Batılı güçlerle "Üçüncü Reich" arasında bir anlaşmaya varılacağını düşünüyordu. Ancak bir yandan da (Almanya'nın) "nihai zafer(i)" artık pek muhtemel görünmediğinden, İspanyol diplomasisi de kendi uluslararası konumunu güvence altına almak üzere, Batılı güçleri gözetererek bir dizi önlem almaya girişti. Franco'nun aynı anda yürüyen üç savaşla ilgili teorisi de bu yönelimin bir parçasıydı. Bunlardan ilki, İspanya'nın karşısında kesin bir tavır aldığı Sovyetler Birliği'ne yönelikti. İkincisinde, Batılı güçlerin Mihver güçlerine karşı mücadelesinde İspanya tarafsızdı. Üçüncüsü, bir de Pasifik Savaşı vardı.

Dış siyasette bağımsızlığı belgelemesi hedeflenmiş olan hamleler arasında, Nazi hükümetinin kilise siyasetini protesto etmek amacıyla Berlin'deki İspanyol büyükelçisi ile Papalık elçisinin geri çağırılmalarından bahsedilebilir. Burada mesele sonuç almak değildi. Dışişleri bakanı, olası bir ters etkiyle ilgili endişelere cevaben kesin bir dille şunu söylemişti: "Bu, binden ziyade, gerekli olması halinde atabileceğimiz adımlarla ilgilidir."³⁰

29 08.07.1943 tarihli günlük, British Library, Harvey Papers, 56399.

30 Jordana'nın Vidal'e 26.07.1943 tarihli mektubu: İspanya Dışişleri Bakanlık Arşivi (AMAE), R 1371, 3.

İspanyol diplomasisinin Sefarad Yahudilerini toplama kamplarına gönderilmekten kurtarmak için gösterdiği çaba da bununla alakalıydı.³¹ Bu vakada da asıl muhatabın, Franco rejiminin tasavvurunda Yahudi çıkarlarına tabi bulunan ABD hükümeti olduğuna şüphe yoktur. Her ne kadar savaştan sonra İspanyol propagandasının Franco'yu Yahudilerin kurtarıcısı olarak allayıp pullayan mitosu Yahudi örgütleri ve yazarlarınca canu gönülden benimsenmiş olsa da,³² bu efsaneler âlemine ait bir şeydir. Aksine İspanya, Yahudilerin kurtarılması için uğraşmakta olağanüstü isteksizdi. 1943'teki kurtarma harekâtı hiçbir surette insancılıkla tanımlanamaz, zira söz konusu olanlar İspanyol vatandaşlığına sahip Sefaradlardı ve hükümet zaten onlara sahip çıkmakla yükümlü bulunuyordu. Öte yandan, bu kişilerin İspanya topraklarına yerleşmelerine izin verilmedi; ancak üçüncü bir ülkeye seyahat edecekleri garanti ediliyorsa giriş vizesi alabiliyorlardı. Bu ve başka ek bürokratik engeller, kurtarılan insan sayısının mümkün olana kıyasla çok daha düşük olmasına yol açtı. Ertesi yıl Budapeşte'de ve diğer Doğu Avrupa başkentlerinde yürütülen kurtarma harekâtları da, öncelikle Madrid'den gelen kısıtlayıcı talimatları yok hükmünde sayan İspanyol diplomatların cesur kararlılığı sayesinde gerçekleşti. Yıllar sonra bakanlık içinde yapılan bir analizde, İspanyol diplomasisinin fazlasıyla tereddütlü davrandığı sonucuna varılacaktı.

İspanyol diplomasisi 1943 yılı boyunca ateşkes görüşmeleri için Batı ve Mihver güçlerine çeşitli çağrılarda bulundu. Bu girişim bir yandan savaştan tarafların eninde sonunda bir anlaşmaya varacakları inancına dayanıyor; diğer yandan, bu yönde sesini ilk yükseltenin İspanya olduğunu belgelemek amaçlanıyordu.³³ Savunucuları, bu girişimleriyle Franco'nun, "Üçüncü Reich"ın yok edilmesinin Almanya'nın ve Doğu Avrupa'nın

31 Bernd Rother, *Spanien und der Holocaust*, De Gruyter, Tübingen, 2001; Haim Avni, *Spain, the Jews and Franco*, Jewish Publications Society of America, Philadelphia, 1982.

32 Chaim U. Lipschitz, *Franco, Spain, the Jews, and the Holocaust*, KTVA, New York, 1984.

33 José María de Doussinague, *España tenía razón (1939-1945)*, Espasa-Calpe, Madrid, 1949, s. 297 vd.

Sovyetleştirilmesi tehdidine yol açacağını ve Soğuk Savaş'taki konumlanmaları kehanetvari bir öngörüyle saptamış olduğunu hep vurgulamışlardır.³⁴ Aslında, Amerikalıların ve bilhassa muhafazakâr Büyük Britanya'nın bu hususta zaten uzun süredir çekinceleri ve endişeleri bulunuyor, ancak bunları müşterek savaş gayreti içinde açıkça dile getiremiyorlardı.

Batılı güçlerle ilişkilerin iyileştirilmesi yönündeki bu rota değişikliği, 1942 sonbaharında ikinci kez dışişleri bakanlığına getirilen Francisco Gómez-Jordana Sousa'ya bağlansa da; onun günlük notları, dış siyaset rotasının en ince ayrıntısına kadar Franco tarafından belirlendiğini bütün şüpheleri giderecek açıklıkla ortaya koyar. Sürekli Falan'ın direnişiyle karşılaşmış olan bu siyaset, Franco'nun neticede rejimin hayatta kalmasını sağlayan diplomatik ustalığıyla açıklanmıştır. Aslında tam tersi ileri sürülebilir. Savaş sahalarındaki durum gitgide vahimleşirken bile İspanyol hükümetinin yakın bir ortak olarak kalma-ya devam etmesinden Berlin netice itibarıyla memnuniyet duyarken; savaşın iki tarafıyla da mümkün mertebe iyi ilişkiler sürdürme stratejisi, az kalsın Batılı güçlerin İspanya'ya doğrudan müdahalesine yol açacaktı. Zira 1943 yazından itibaren savaş stratejisi açısından Franco'yu dikkate almaları için artık bir neden kalmamıştı. Aksine, İspanya'nın Alman yanlısı tutumunun değişmemesi, giderek artan bir hoşnutsuzluğa yol açıyordu. Nitekim, gerek istihbarat alanında gerekse savaş açısından önem taşıyan hammadde tedarikinde İspanya'nın nasyonal sosyalistlerle işbirliğine son vermesi yönündeki baskı arttı. Franco'nun, "Mavi Tümen"i geri çekilmesi gibi münferit talepleri yerine getirirken, yıl sonuna doğru, Alman silah sanayisinin acil ihtiyaç duyduğu tungsten madeni ihracatını kesmeyi reddetmesi nedeniyle gerginlik tırmandı. Savaşta tarafsızlığı artık kabul edilemez sayan ABD hükümetinin bastırmasıyla, İspanya'ya yapılan tüm yakıt sevkıyatı iptal edildi. Bu önlemin uzun vadede İspanyol ekonomisinin çökmesine ve öngörülemeyen bazı siyasi sonuçlara yol açması kaçınılmazdı. Tarafsız güç statüsünde, dolayısıyla Berlin'le ticaret yapma hakkı konusun-

34 Franz von Papen, *Der Wahrheit eine Gasse*, List, Münih 1952, s. 561 vd.

da ısrarcı tavrını sürdüren İspanyol diplomasisinin inatçı tutumu karşısında Amerikalılar da pes etmeyince, durum dramatik bir şekilde tırmandı. İspanya'ya kararlı bir şekilde müdahale etmekten sakınan Britanya hükümeti, sonunda 1944 Nisanı'nda Washington'u uzlaşmacı bir çözüme ikna edebildi. Büyük zorluklarla kabul edilen uzlaş talebi, Franco'yu bir kez daha felaketin eşiğinden döndürmüştü.

Franco savaş sonuna değin Berlin'le bağıını koparmadı. Şubat 1945 gibi geç bir tarihte dahi İspanya dışişleri bakanı, Alman diplomatlara, dostane ilişkilerinin sarsılmayacağını bildiriyordu. İspanyol havaalanlarının savaşın son haftalarında Amerikan ikmal uçuşlarına açılmış olmasına mukabil –ki araştırmalarda genellikle Müttefikler'e hayırhah yaklaşan bir tarafsızlığın ifadesi olarak tanımlanır–,³⁵ Lufthansa'yla bağlantı Nisan 1945'e kadar sürdürülmüştür. Bu sayede Berlin, çok sayıda insanı ülke dışına kaçırma fırsatı buldu.³⁶ Franco'nun savaş boyunca Almanlara tam da Wehrmacht'ı İspanyol topraklarından uzak tutmak, böylece kendi tarafsızlığını ve egemenliğini korumak için gerektiği ölçüde taviz verdiği iddiası sık sık dile getirilir.³⁷ Bu argüman, araştırma bulguları ışığında, hiçbir şekilde savunulabilir değildir. İspanya tamamen kendi rızasıyla Mihver güçlerinin müttefiki olmuş ve öyle de kalmıştı.

Yine de “Üçüncü Reich”ın kaçınılmaz çöküşü karşısında Franco, tüm çabalarını savaş sonrası düzene göre yeniden konumlanmaya yöneltti. Başlangıçta dikkatini Londra'ya çevirmişti. Churchill'in Mayıs 1944'te yaptığı bir konuşmada savaş sonrası dönemde İspanya'nın Batı Akdeniz'de istikrar sağlayıcı bir rol üstlenmesi umudunu dile getirmesi, onu yüreklendirmişti. Britanya başbakanı o zamanlar, Moskova'ya ve Alman-

35 Tusell, *mundial*, s. 539.

36 Carlos Collado Seidel, *Angst vor dem “Vierten Reich”. Die Alliierten und die Ausschaltung des deutschen Einflusses in Spanien, 1944-1958*, Schöningh, Paderborn, 2001, s. 32-34.

37 Doussinague, *razón*, s. 43 vd.; Ramón Serrano Súñer, *Entre Hendaya y Gibraltar: noticia y reflexión, frente a una leyenda, sobre nuestra política en dos guerras*, Ediciones y Publicaciones Españolas, Madrid, 1947 (yeni baskı, Planeta, Barcelona, 1973), s. 151 vd.

ya'nın yaklaşan işgalinin getireceği bir dolu belirsizliğe endişeyle bakıyordu. Bu şartlarda, İngiliz çıkarları için büyük önem taşıyan bir bölgede siyasi istikrarı tesis etmek lazımdı. Ekim ayı ortalarında Franco doğrudan Churchill'e yönelerek, savaş sonrası dönem için kendisini ortak olarak önerdi. Bu yazılı beyan, Franco'nun uluslararası yapıyı ve kendi durumunu tamamen yanlış algıladığını gösteren, sıkça zikredilen bir pasaj içerir:

Avrupa uluslarının çektiği korkunç çilede, önemli kaynaklara ve nüfusa sahip olanlardan yalnızca 3'ü kudretli ve mert olduğunu kanıtlamıştır: İngiltere, Almanya ve İspanya. Almanya'nın yıkılmasıyla beraber İngiltere'ye kalan tek seçenek, kıtadaki bir ulusa yönelmek olacaktır. O da İspanya'dır.³⁸

Churchill gerçi İspanya'da istikrarlı koşulların sağlanmasını istiyordu ve Stalin'le birlikte yaşamayı Franco'yla yaşamaktan daha tedirgin edici buluyordu. Ancak, Franco İspanyası'nı, kendi savaş sonrası planlarına bir ortak olarak dahil etmesi de söz konusu olamazdı. Başbakan cevabi mektubunda bu konudaki tüm şüphelere kapıyı kapatmıştı.

Londra'dan gelen ret cevabının ardından Franco, Yahudi örgütleri ve mason localarının hâkimiyetinde olduğunu düşündüğü Amerikan yönetimiyle ilgili tüm çekincelerine rağmen ABD'ye yönelecekti. Ancak Mart 1945'te ülkeye gelen yeni ABD büyükelçisi, Franco'nun tüm hayallerini suya düşürdü. Roosevelt'in tutumu açıktı: "Devletler topluluğunda faşist ilkelere dayalı hükümetlere yer olmamalı."³⁹ Ancak ABD'nin bir rejim değişikliğini zorlamak gibi bir niyeti de yoktu; nitekim Potsdam Konferansı'nda Stalin'in ve San Francisco'da BM kurulurken bir dizi devletin bu yöndeki taleplerine karşı çıktılar. Washington'da ve Londra'da, Franco'nun kısa süre içinde ve az çok gönüllü olarak siyaset sahnesinden çekileceği ve bunun İspanya'da bir rejim değişikliğine yol açacağı yönünde yanlış bir bek-

38 18.10.1944 tarihli mektup. Literatürde farklı şekillerde aktarılmış: AMAE, R 2301, 1.

39 Roosevelt'in 10.03.1945 tarihli mektubu: *Foreign Relations of the United States*. Diplomatic Papers (FRUS), 1945, 5. cilt, Department of State, Washington, 1967, s. 667 vd.

lenti vardı. Ancak netice itibarıyla, rejimin varlığını sürdürmesi İspanyollar adına bir talihsizlik olarak görülse de dünya barışı için tehdit sayılmıyordu.

Savaşın hemen sonrasında İspanyol diplomasisi, Mihver güçleriyle temel siyasi, ideolojik ve dinî farklılıklarını vurgulayan bir propaganda dalgası başlatmıştı. Falanj'a biçilen değer bilinçli olarak asgariye indirildi, rejimin Katolik temelleri vurgulandı. Otoriter yapı, "İspanyol mizacının bazı özellikleri" ve tarihsel deneyimler ışığında bir gereklilik olarak meşrulaştırıldı; İspanya'nın sert ama adil bir babaya ihtiyacı vardı.⁴⁰ Yine o sıralarda, Hitler'in İspanya'yı savaşa sürükleme girişimlerine Franco'nun inatla direndiği efsanesi doğdu. Nitekim diktatör Hazi-
ran 1945'te bir söyleşide şu saptamayı yapmıştı:

Almanya'nın savaşı kazanmak üzere olduğu hissine kapıldıkları vakit Falanj'ın bazı üyeleri, İspanya'yı Almanya ve İtalya ile özdeşleştirmeye kalktılar. Böyle tavır alan herkesi görevinden azlettim. Hiçbir zaman İspanya'yı savaşa dahil etme niyetim olmamıştır.⁴¹

Temmuz 1945 ortalarında gerçekleşen hükümet değişikliği de bununla ilgiliydi. Falanj yalnızca kabineyle bağını kaybetmekle kalmadı. Rejim, en büyük Katolik meslek örgütü olan Acción Católica'nın başkanı Alberto Martín Artajo'nun dışişleri bakanı olarak atanmasıyla bariz bir Katolik renge büründü. Buna ek olarak, Fuero de los Españoles (İspanyolların Hakları) açıkça bir temel haklar kataloğu olarak yürürlüğe kondu ve yerel seçimlerin yapılacağı vaadi gündeme geldi. Ancak, "Roma selamı"nın kaldırılmasını da içeren önlemler, Londra ve Washington nezdinde göz boyamaktan başka bir şey değildi. Rejimin keyfi niteliği çok açıktı. Fuero de los Españoles'in salt görünüşe dair oluşu, Franco'nun, Fuero de los Españoles'in, içerdiği hakların başka dönemlerin özgürlükleriyle bir ilgisi olmadığını dile getiren açıklamalarında da ifadesini buluyordu.⁴²

40 Madrid ABD Büyükelçiliği raporu, 24.03.1945; A.g.y., s. 668-671.

41 *The Times*, "General Franco on the Falange", 18.06.1945.

42 ABC, 18.07.1945.

Kapalı kapılar ardında, bunun yalnızca bir “riske girmeden demokrasi kıyafeti giyinmekten” ibaret olduğunu dillendirecekti.⁴³ İkinci Dünya Savaşı’nın galip güçleri nezdinde, İspanya’nın ancak Franco’nun ve Falanj’ın siyaset sahnesinden çekilmesi halinde eşdeğer bir üye olarak Batılı devletler topluluğuna girebileceği açıktı.

Franco’nun, anti-komünist ve Katolik rejiminin devletler topluluğuna kabul edilmesini kaçınılmaz sayan dış siyaset hesabı, çarşıya uymuyordu. Mart 1946’da General de Gaulle’ün çekilmesinden bu yana güçlü bir Franco karşıtlığının var olduğu Londra, Washington ve Paris, önceki tutumlarını vurguladılar:

General Franco’nun hüküm sürdüğü dönemde İspanyol halkı, şimdiki İspanyol hükümetinin iktidara gelmesine yardımcı olmuş ve mevcut rejime örnek teşkil etmiş olan Alman nasyonal sosyalizmini ve İtalyan faşizmini üstün çabalarıyla yenilgiye uğratan devletler topluluğuna tamamen ve gönülden kabul edilmeyi bekleyemez.⁴⁴

Franco, artık Sovyet diktatörlüğü ve uydu devletleriyle mücadelede de iş gören özgürlük ve demokrasi sloganlarını savaş propagandası saymış, bu kavramları ileri süren Müttefikler’in etki gücünü hafife almıştı. Franco ve rejimi uluslararası ilişkilerde yıllarca yalıtılmış olarak kalacaktı.

Franco’ya yakıştırılan ihtiyatlı ve zeki dış siyasetçi imajını anlamak, bu çerçevede, hiç mümkün değildir. Mihver güçlerinin müttefiki olarak algılanan Franco rejiminin İkinci Dünya Savaşı’ndan sağ çıkabilmiş olması kulağa paradoks gibi gelebilir. Ancak bunun nedenleri diktatörün ustaca eylemlerinde yatmıyordu. 1945 öncesinde de sonrasında da, Franco’yu devirmek üzere İspanya’ya şiddet kullanarak müdahalede bulunmak ne Batılı güçlerin ne de Mihver güçlerinin çıkarına olmuş-

43 Javier Tusell, *Franco y los católicos. La política interior española entre 1945 y 1957*, Alianza, Madrid, 1984, s. 106.

44 Florentino Portero, *Franco aislado. La cuestión española (1945-1950)*, Aguilar, Madrid, 1989, s. 153 vd.

tu. Aksine Franco, kâh kendi beceriksiz davranışlarıyla, kâh volfram⁴⁵ madeni ihracatı üzerine 17 Temmuz 1941'de yaptığı konuşmayla, birden fazla kere, kendi çöküşünü kendisi kışkırtmıştı neredeyse.

Franco için, ardında “özgür ve bağımsız İspanyol milletine” boyun eğdirmeyi amaçlayan komünist ve mason bir komplo olduğundan şüphelendiği talepleri yerine getirmek üzere ülkede köklü reformlar gerçekleştirmesi söz konusu dahi olamazdı. Bu manada, Franco'nun en yakın danışmanı deniz subayı Luis Carrero Blanco'nun özetlediği şekliyle, İspanya için slogan suydurdu: “Düzen, birlik ve sabır.”⁴⁶ Hayırhah biyografi yazarları, Franco'nun bu tutumunu, zafere ulaşacağından emin bir özgüven olarak okurlar:

Franco her zamanki gibi soğukkanlılığını koruyordu. Bir kez daha zamana oynuyordu. Avrasya çevresinde kutuplaşma günden güne artar, Doğu-Batı çatışması tüm hızıyla yaklaşırken, taktiksel açıdan ona bu lazımdı.⁴⁷

Franco, komünizmle küresel çatışmanın eninde sonunda İspanya'nın Batı'yla bütünleşmesini sağlayacağına olan itimadını hep korudu. Ekim 1946'da, bu inançla esip gürlemişti:

Bağımsızlığımızı savunmakla yalnızca milletimizin yüce çıkarlarına hizmet etmekle kalmıyoruz. Biz komünizme karşı zapt edilmesi imkânsız bir kaleyiz. Komünizmin İspanya'ya yönelik saldırıları aslında Batı Avrupa'nın gelecekteki güvenliğini hedef almaktadır.⁴⁸

Kınamalara ise şu karşılığı veriyordu:

Sınırlarımızın ötesinden, İspanya'nın siyasi sorunlarına dair laf ediyorlar. İspanya'da çözülmesi gereken herhangi bir sorun ol-

45 Tungsten adıyla da bilinir – ç.n.

46 Carrero Blanco'dan Eylül 1945 tarihli muhtıra, López Rodó'da basılmıştır, Mart, s. 57-59. Tusell, *católicos*, s. 99-100; aynı yazardan, Carrero. *La eminencia gris del régimen de Franco*, Temas de Hoy, Madrid, 1993, s. 107.

47 Dahms, *Franco*, s. 72.

48 Konuşmanın basıldığı kaynak: *La Vanguardia*, 02.10.1946.

duğunu reddediyorum. Biz siyasi sorunlarımızı kanımızla ve ortak çabamızla çözdük.⁴⁹

Lakin Amerika Birleşik Devletleri'nin Batı'nın lider gücü olduğu yeni küresel siyasi yapı karşısında, sözümona masonların hâkim olduğu özgürlükçü-demokratik toplumsal düzene yönelik kamusal tiratlar da ortadan kayboldu. Ajitasyon resmî olmayan bir düzleme kaydı. Franco ve Luis Carrero Blanco ikilisi, Jakim Boor, Ginés de Buitrago ve Juan de la Cosa gibi takma adlar altında, kendi kanaatlerini ifade eden, ancak devlet aklı gereği artık söylenemeyen her şeyi pervasızca dile getiriyorlardı.⁵⁰

Şimdi Franco yurttaşlarını yoksunluk döneminin devamına hazırlarken, “karanlık güçlerin” tehdidine dikkat çekerek, acıklı sözlerle kendisini ulusun refahının koruyucusu ilan ediyordu:

Hele ki bizler bu vaziyet karşısında şaşkınlığa düşemeyiz; zira bizle hiçbir vakit fedakârlıktan, sıkıntılardan, kanaatkârlıktan, uzun oruç dönemlerinden, görevden ve nöbetten başka bir şey konuşmadılar. Ancak bu görevleri yerine getirirken, benden farklı olarak, sizlerin zaman zaman dinlenmeye hakkı var. Nöbetini asla devretmeyecek olan bekçi, benim; kötü haberleri bana verirler ve sorunların çözümünü ben dikte ederim. Ben, herkes uyurken nöbet bekleyenim.⁵¹

Enrique Salgado'nun da altını çizdiği gibi burada, Franco'nun kendini, kendisinin ve diğer insanların kaderlerine yön veren kişi ve onların efendisi olarak gördüğü, dolayısıyla iktidar zirvesine yapışmaya gemlenemez bir istek duyduğu görülmüyordu.⁵² En önemlisi, kendisini ulusun bedenleşmiş hali ola-

49 Franco'nun Cortesler meclisi önünde yaptığı konuşmadan: *La Vanguardia*, 15.05.1946.

50 Bu, makalelerden oluşan derleme, Franco'nun *Diario de una Bandera* ve *Raza*'dan sonra üçüncü kitabı sayılan *Masoneria* başlığıyla 1952 yılında yayımlandı.

51 07.03.1946 tarihli konuşmadan: *La Vanguardia*, 08.03.1946. Alıntılanan cümle Galinsoga'nın Franco biyografisindeki özdeyişe işaret eder.

52 Salgado, *radiografta*, s. 14.

rak görmesiydi. Dolayısıyla yapılan saldırıları şahsına değil, İspanya'ya yönelmiş sayıyordu. Franco İspanya'nın kurtarıcısı mertebesindeydi ve temel sorun o olamazdı. Yabancı gözlemcilere göre bu taktik işe yarıyordu. Uluslararası eleştirilere tepki olarak Aralık 1946 başında düzenlenen dayanışma gösterisinde yüz binlerce kişi Kraliyet Sarayı'na akın etti. Bu ortamda Franco, medyayı da etkili biçimde kullanarak, halka Caudillo'yla birlik olma çağrısında bulundu ve tezahüratın keyfini çıkardı. Buna uygun olarak ulusal basın da, Caudillo'nun bu fiili halkoylamasından ezici bir destek aldığını yazdı. Londra ve Washington da, uluslararası baskının ters teptiğini, netice itibarıyla İspanyolların Franco'nun etrafında saf tutmasına yol açmaktan başka bir işe yaramadığını kabul etmek mecburiyetinde kaldılar.

BM Genel Kurulu 12 Aralık 1946'da Franco rejimini bir kez daha faşist olarak damgalamakla kalmayıp, bunun ötesinde üye devletlere büyükelçilerini ve yetkili temsilcilerini Madrid'den çekmelerini tavsiye eden bir kararı kabul etti. Tarihsel perspektiften bakıldığında bu karar, Franco İspanyası'nın uluslararası mecrada dışlanmasının zirvesini temsil ediyordu. Franco'yu hâlâ destekleyenler, Vatikan'la iki diktatör Salazar ve Perón'dan ibaretti. Perón, vahim tedarik boğazını hafifletmek üzere İspanya'ya başta buğday olmak üzere tahıl ve gıda sevkıyatıyla destek oldu. 1947 başında Perón, tahrik edici bir şekilde, Madrid'e yeni bir büyükelçi gönderdi. O yılın yazında "Evita"nın⁵³ İspanya ziyareti ise –Himmler'in 1940'daki gelişinden sonraki ilk resmî ziyarette bu–, propaganda amacıyla sahnelenen bir zafer seferi oldu.

Mart 1947'de Truman Doktrini'nin ilan edilmesi ve Haziran 1948'in sonunda Berlin ablukasının başlamasıyla daha da şiddetlenen Doğu-Batı çatışması, Franco'nun komünizm karşısında yaşanacak küresel bir çarpışmanın yakın olduğuna dair inancını pekiştirmekle kalmadı. Batılı güçler arasında, Iber Yarımadası'nın küresel stratejik konumu nedeniyle, İspanya'da Batı ile uyumlu istikrarlı bir rejimin sağlayacağı avantajın ide-

53 Arjantin devlet başkanı Juan Perón'un eşi Eva Perón – e.n.

olojik tercihlerden daha önemli olduğu düşünceyi yavaş yavaş olgunlaştı. Muhafazakâr çevrelerde de ilişkilerin normalleştirilmesi, hatta İspanya'nın Batı savunma blokuna dahil edilmesi arzusu günden güne daha fazla taraftar kazanıyordu.

Yine de, savaş sonrası Müttefik devletlerin Franco'ya yönelik tutumunda köklü bir değişim olmadı. Truman, kendi koyduğu ilkelere aykırı, alenen faşist bir rejimi desteklemeyi, hatta bir müttefik olarak kabul etmeyi içine sindiremiyordu. Bu sebeple Franco İspanyası'na Marshall Planı çerçevesinde herhangi bir yardım verilmedi. Dahası, Londra'da İşçi Partisi hükümetiyle ve solun güçlü bir etkisinin bulunduğu Dördüncü Cumhuriyet Fransası ile ilişkilerin iyileştirilmesi de söz konusu değildi. Franco'yu hayal kırıklığına uğratacak bir şekilde, İspanya, öncelikle sosyal demokratların yönettiği Avrupa devletlerinin baskısı sonucu, NATO'ya kabul edilmedi. Ne de olsa Franco, bu örgütün savunmak için kurulduğu değerlere ve ilkelere uymuyordu. Franco ise, bıkmadan usanmadan tekrarladığı üzere, Bolşevizme karşı ilk muzaffer savaşı vermiş rejiminin ortak cepheye dahil edilmeyişine herhangi bir anlam veremiyordu. 1950 yılının başında General Varela'ya hırçın bir edayla şöyle dediği söylenir: "Dünyanın bize, bizim ona duyduğumuzdan daha fazla ihtiyacı var."⁵⁴

Ağustos 1949'da ilk Sovyet atom bombasının patlatılması ve ekim ayında Mao'nun Çin'de iktidarı ele geçirmesiyle birlikte Doğu-Batı çatışması daha da şiddetlenip komünizmin yayılmasından duyulan korku büyüyünce; Franco İspanyası'yla yakınlaşmaya karşı çıkanlar üzerindeki baskı da arttı. En önemlisi, Washington'da, İspanya'nın NATO'ya katılmasa dahi Batı savunma topluluğuna dahil edilmesi gerektiği kanaati kendini dayattı. Şimdi İber Yarımadası ABD için ideal bir köprü başı ve Kızıldordu'nun saldırması durumunda Pireneler'in arkasında stratejik bir geri çekilme sahası olarak görülüyordu.

Bu yönde ilk adım, 1950'nin ocak ayı ortalarında ABD Dışişleri Bakanı Dean Acheson'un, ABD'nin büyükelçinin geri gönderilmesi kararına karşı çıkmayacağını açıklamasıyla atıldı.

54 Gil Robles, *monarquía*, s. 318 vd.

Dönüm noktasını, yılın ortasında patlak veren Kore Savaşı ve ABD Senatörü Joseph McCarthy'nin körüklediği komünist sızma korkusu teşkil etti. Kasım ayının başında Washington'un tahrikiyle 1946 kararı yürürlükten kaldırıldı ve İspanya'nın BM'nin alt örgütlerine kabul edilmesinin önü açıktı. Yıl sonunda Madrid'e bir ABD büyükelçisinin gönderileceği açıklandı.

Bu kararlar İspanyol basınında Franco'nun çemberi kıran büyük zaferleri olarak sunuldu. Diktatör 1951 için yaptığı yeni yıl halka sesleniş konuşmasında kibirli ve kendinden emin bir tavır sergiledi:

Nihayet, büyük bir gecikmeyle de olsa, geçmişte kayıtsız kalan herkes tavrımızın ardındaki motivasyonu anlamaya başlıyor. Bazıları için eski hataları kabul etmek acı verici olsa da, artık hiç kimse İspanya'nın tüm medeniyetin temellerini derinden sarsan bu küresel ideolojik çatışmadaki öncü konumuna itiraz edemez.⁵⁵

Meydan okurcasına ekledi:

İspanya kendisini onuruyla ve hakikatle, yalnız başına savundu. İspanya'nın kararlılığı düşmanlarımızın entrikalarını bertaraf etti ve şimdi aldatmacalar karşısında gözü açılmış olan dünya, anavatanımıza İspanya'nın hak olanı herkesten önce savunduğunu bilerek bakıyor.⁵⁶

Franco'nun en önemli diplomatik görevlere yapılan atamalarla ilgili dışişleri bakanının görüşünün aksine aldığı kararlar da tahrik ediciydi. Yeni Washington büyükelçisi José Félix de Lequerica, 1945 yılında ideolojik mülahazalarla Truman tarafından reddedilmişti. Hâlâ İşçi Partisi'nin yönetiminde bulunduğu Londra için, "Mavi Tümen"de savaşmış olan Fernando María Castiella teklif edildi. İngiliz hükümetinin reddi üzerine Franco, Falanj kurucusunun kardeşi ve partinin üst düzey bir üyesi olan Miguel Primo de Rivera'yı aday gösterdi.

1951 yılının ortalarında, Truman hâlâ Franco'dan hiç haz-

55 Franco'nun yeni yıl halka sesleniş konuşmasından: *La Vanguardia*, 02.01.1951.

56 A.g.y.

zetmezken, yine de İspanyol topraklarında ABD silahlı kuvvetleri için üsler kurulması konusunda ikili görüşmeler başladı. İspanyol hükümeti bunun karşılığında silah sevkiyatının yanı sıra kapsamlı mali ve ekonomik katkılar bekliyordu. Eisenhower'ın Kasım 1952'deki seçim zaferiyle diyalog ortamı iyileşse de müzakereler sürüne sürüne ilerliyordu. Üstelik sonuç İspanya için hayal kırıklığı oldu; zira Franco kendisine doğru bir adım atanların Amerikalılar olduğunu vurgulamaktan hoşlansa da, müzakere masasında eli zayıftı. Rejimini güvence altına almak ve İspanya'daki tartışmasız konumunu perçinlemek için, bir anlaşma yapmayı çok fazla önemsiyordu. ABD'li müzakereler elbette bu durumun farkındaydılar. Görüşmelerin son aşamasındaki yüreklendirici sohbetler sırasında, müzakereyi yürüten temsilcilerine açıkça şunları söylediği aktarılır: "Belirlediğimiz hedeflere ulaşamazsanız da, önünüze ne koyarlarsa imzalayın. Bu anlaşmaya ihtiyacımız var."⁵⁷

Anlaşmanın propagandif önemi aşikârdı. Eylül 1953 sonunda imzalanınca, Franco'nun emsalsiz büyük zaferi olarak kutlandı. Caudillo, II. Philip döneminden bu yana en büyük devlet adamı olarak övülüyor, Churchill ve Roosevelt gibi çağdaşlarına denk sayılıyordu. Bir tek o, komünizmin tehlikelerine karşı erkenden ve kararlı bir şekilde uyarılarda bulunmuştu. Ayrıca, Bolşevizme karşı ilk muzaffer savaşı o vermiş, böylece komünist tehdide karşı koymaktan çok daha fazlasını başarmıştı.⁵⁸ Franco Cortes'te, Amerikalılarla varılan anlaşmada İspanya'nın egemenliğinden ufacık bir taviz verilmediğini, işin asla silah ve dolar karşılığında stratejik üs gibi bir at pazarlığına varmadığını üst perdeden dile getirdi.⁵⁹ Aslında gerçeğe çok daha yakın olanı, bu söylenenlerin tam tersiydi.

Neticede bu gerçek anlamda bir ittifak bile değildi, çünkü Washington bir kriz durumunda sözleşme partnerine des-

57 José María de Areilza, *Diario de un ministro de la monarquía*, Planeta, Barcelona, 1977, s. 45.

58 *La Vanguardia*, 01.10.1953.

59 Franco'nun Cortesler meclisi önünde yaptığı konuşmadan: *La Vanguardia*, 01.10.1953.

tek olmayı taahhüt etmediğinden, karşılıklılığa dayanmıyordu. Sonuç ekonomik açıdan da büyük hüsrandı. Amerika Birleşik Devletleri, “verdiği ekonomik yardımı” evvela kendi üsleri için gereken altyapı yatırımlarına ayırmıştı. Üstelik, mali katkılar da beklenenin epey altındaydı; Yugoslavya, Türkiye ve Yunanistan’a verilenlerden daha düşüktü. Teslim edilen silahlar büyük ölçüde eskimişti, çoğu İkinci Dünya Savaşı’ndan kalmaydı. Anlaşılan, propagandanın ve diğer ülkelerle yapılan benzer anlaşmaların aksine 1953 anlaşması, son tahlilde, İspanya’nın egemenliğine ciddi bir müdahalede bulunuyordu. Washington’un, İspanyol hükümetine önceden danışmaya ihtiyaç duymaksızın, üslerin kullanımında neredeyse tam bir hareket serbestisine sahip olduğunu ilk olarak Angel Viñas belgelemiştir.⁶⁰

İspanya’da da, Franco rejiminin kuruluşundan bu yana şeytanlaştırılan her şeyi bünyesinde barındıran bir güçle yapılan anlaşmadan rahatsızlık duyanlar vardı. Ruhani değerlerin satışa getirildiği endişesi duyuluyordu. Bu durum, İspanya tarafının, eşzamanlı yürümekte olan müzakerelerin sonuçlanmasını bekleyerek (Vatikan’la) yeni konkordatonun imzalanmasını, birkaç ay geciktirmiş olmasını açıklar. Böylece bir mesaj verilecekti. Savaş sonrası ilk Dünya Komünyon Kongresi’nin bir önceki yıl Barcelona’da düzenlenmesinin ardından, bu konkordato, rejimin Katolik karakterini tüm dünyaya kanıtlayacaktı. Araştırmacılar, bu iki anlaşmanın beraber ele alındığında hem dış hem de iç siyaset üzerinde güçlü ve istikrar sağlayıcı bir etkiye sahip olduğu üzerinde hemfikirdir. Franco artık kişisel iktidarının zirvesindeydi.

Bundan böyle Caudillo, kendi isteği üzerine “Garp’ın muhafızı” sıfatıyla kutlanacaktı. Bu sıfat, şimdi girilen yeni merhalenin ışığında yayımlanan, Luis de Galinsoga imzalı “resmî” Franco biyografisinin başlığından ibaret değildi. Kitabın kapağını Franco’nun askerî üniformasıyla bir Amerikan askerî uça-

60 Angel Viñas, *En las garras del águila. Los pactos con Estados Unidos, de Francisco Franco a Felipe González (1945-1995)*, Crítica, Barcelona, 2003, s. 211-231; aynı yazardan, *Los pactos secretos de Franco con Estados Unidos. Bases, ayuda económica, recortes de soberanía*, Grijalbo, Barcelona, 1981, s. 196-239.

ğının önünde durduğu sembolik açıdan anlamlı bir fotoğraf süslüyordu.

“Garp’ın muhafızı” imajı yurtdışında da, bilhassa Avrupa’da zaman içinde Franco rejiminin güçlü savunucuları haline gelen ve İspanya’yı komünist yıkımın tehdit ettiği dünyada bir vaha olarak öven Bonn Cumhuriyeti’nin muhafazakâr Katolik çevrelerinde de, kolayca benimsendi.⁶¹ Böylece İspanya dışında, Soğuk Savaş’ın temellendirdiği yeni koşulların bakış açısından yazılmış bir dizi Franco biyografileri dalgası ortaya çıktı. Örneğin Sydney Coles, bu vaha imajını kullanmakla kalmayacak, daha da ileriye giderek Franco’ya Nobel Barış Ödülü’nü yakıştıracaktı.⁶²

Dış siyasette tümüyle normalleşme ise İspanya için söz konusu dahi olamazdı. Franco faşizm damgasından hiçbir zaman tam olarak kurtulamadı. Özellikle faşizm döneminin ve İkinci Dünya Savaşı’nın dehşetinin halen hafızalarda taze olduğu Avrupa’da, çekinceler varlığını sürdürüyordu. Bu durum Franco’nun yurtdışı gezilerinin sayısında ve zamanlamalarında da kendini gösterir. Franco, Hitler ve Mussolini ile buluşmalarından sonra yalnızca iki yurtdışı ziyaretine çıktı, bunların ikisi de manidar biçimde komşusu Salazar’ın ülkesi Portekiz’e idi. Uzun süren bekleyişin ardından, hesap ancak kısmen kesilmişti. Franco artık müsamaha gösterilen, ancak asla eşit haklara sahip olmayan bir ortaktı. Batı’nın demokrasi kavrayışına bağlı Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve NATO gibi örgütlere üyelikten ömrü boyunca menedilecekti.

Franco 1961 yılında tedavisini yapan doktoruna, devlet idaresinde bir çoban gibi sabırlı olmakta, uyanık davranmakta ve ufuktaki değişiklikleri mümkün olduğunca erken fark etmek için uzaklara bakmakta fayda olduğunu söylemişti.⁶³ Devlet gemisini dünya savaşı ve savaş sonrası dönemin azgın dalgala-

61 Vanessa Conze, *Das Europa der Deutschen. Ideen von Europa in Deutschland zwischen Reichstradition und Westorientierung (1920-1970)*, Oldenbourg, Münih, 2005, s. 179.

62 Coles, *Franco*, s. 234.

63 Ramón Soriano, *La mano izquierda de Franco*, Planeta, Barcelona, 1981, s. 60.

rında yüzdüren, ilerileri berrak görebilen bir dümenci imgesi, ülkedeki yaygın kanaat nezdinde günümüze kadar dayanmıştır. Tevazu ve azimle belirlenen bir gerçekçilik anlayışı, Franco'nun güvenli bir zemin üzerinde hareket etmesini mümkün kılmıştı, buna göre. İyi malumat almış, öncelikle temel şüpheciliği ve kurnazlığı sayesinde çetin zamanlarda dahi yönünü kaybetmemiş, nahoş sürprizlerden büyük bir ustalıkla kaçınmasını bilmişti. Ancak bu yaygın efsanenin aksine, Franco'yu uluslararası düzlemde kendisine hareket alanı yaratan ve bu alanı kullanan bir biçimlendirici olarak görmek pek mümkün değildir. Belki bir çoban gibi ufukta toplanan fırtına bulutlarını vakitlice fark etmiş olabilir. Ancak nihayetinde elindeki tek eylem seçeneği, şahsi mülkü saydığı sürüsüyle fırtınalı zamanları mümkün mertebe en az zararla atlatmaktan ibaretti.

Divide et Impera (Böl ve Yönet)

İktidarını rejim içinde “aileler” diye bilinen çeşitli gruplaşmalara dayandıran Franco’nun, siyasette daima güçler arasında dengeyi korumaya çalıştığı ve çatışma durumlarında en yüksek hakem olarak işlev gördüğü konusunda bir fikir birliği vardır. “Aileler” diye anılanlar, her ne kadar müphem kategoriler de olsa, ordu, Falanj, kilise, monarşistler ve daha sonraki yıllarda teknokratlardı. Franco bu grupların birinden tamamen vazgeçmekten ya da yalnızca birine bel bağlamaktan bilinçli olarak kaçınmıştı, zira bu onu, kısıtsız liderlik iddiasını tehlikeye atacak bir bağımlılığa sürükleyebilirdi. Dolayısıyla rejimi içinde iki büyük siyasi rakip olan Falanjistler ve monarşistler arasındaki güç dengesini korumaya önem verdi.

Bu bağlamda genellikle Franco açısından tayin edici olan Sömürge Savaşı dönemiyle bir paralellik kurulur. Buna göre Franco hasım kabilelere karşı verdiği mücadelelerde yaptığı gözlemlerden dersler çıkarmış, sonra diktatör olarak bunları hayatı boyunca kullanmıştı. Çıkardığı derslerin en önemlilerinden biri, Fas sultanının yerel kabile prenslerini “böl ve yönet” siyasetiyle denetim altında tutmasını sağlayan iktidar pratiği idi. Franco, rejiminin “ailelerini” de aynı şekilde manipüle etmiş, onlara rüşvet vermiş, karşılıklı rekabeti körüklemiş, on-

ları yolsuzluğa bulaştırmış; böylece bir karşılıklı güvensizliğin doğmasını, hiçbirinin kendi başına eylemde bulunamamasını ve her şeyden önce en yüksek merci olarak kendi şahsına bağlı kalmalarını sağlamıştı.¹

Eski bakanların ve rejimin üst düzey mensuplarının yayımlanmış çok sayıdaki anısı, Franco'nun, İspanya'nın çalkantılı 1940'lı yıllarındaki dış siyaseti gibi belirli kriz dönemleri haricinde, kabine üyelerine görevlerini yürütürken büyük ölçüde serbestiyet tanımış olduğunu gösterir. Franco kabine tartışmalarına genellikle müdahil olmuyor, kendini temel siyasi çizgileri belirlemekle sınırlıyordu. Özellikle personelle ilgili mühim kararları zaten kabine toplantıları dışında alıyordu. Haliyle, bakanlar kurulu hiçbir zaman iktidarın merkezinde değildi. Keza Falanj Ulusal Konseyi'nin ve Cortes'in de daha büyük bir önemi yoktu, bunlar daha ziyade Franco için bir sahne ve şakşakçılık organı işlevi görüyorlardı. En yüksek karar alma merciindeki Franco askerî ilkelere göre hareket ediyordu. Sainz Rodríguez'in ifadesiyle, hükümeti askerî bir harekât gibi yönetmiş, devlet liderliğinden bahsederken de komuta ve komutanlık terimleriyle konuşmuştu.² Ocak 1942 sonunda Zaragoza Askerî Akademisi'nde açıkladığı üzere, onun için hükümet meselelerinde en önemli hususlar "komuta, disiplin ve itaat"ti.³ Tamamen bu anlayışla Franco'nun 1948 yılında tahtın vârisine şöyle söylemiş olduğu iddia edilir: "Bakanlarımın benimle çelişmesine müsaade etmem. Ben emir veririm, onlar itaat eder."⁴ Franco'nun tartışmaya girmediği, muhataplarını çoğu zaman şaşkınlığa sürükleyen kararlar aldığı bilinir. Askerî disiplin, tanıkların anılarına dayanarak söylemek gerekirse, bakanlar kurulunun ara vermeden saatlerce süren, hatta acıdan kıvrananlara rağmen ufak bir tuvalet molasının dahi verilmediği efsane'ri toplantılarına da yansıyor.

Devlet liderliğini askerî bir komuta faaliyeti olarak anlasa da, Franco aleni çatışmalardan sakınmaya gayret etmiş, kabi-

1 Preston, *Franco*, s. 73, 408.

2 Sainz Rodríguez, *testimonio*, s. 335.

3 Franco'nun konuşması. Basıldığı kaynak: *La Vanguardia*, 01.02.1942.

4 Sainz Rodríguez, *reinado*, s. 221.

ne üyelerinin görev değişikliklerini ve azillerini yüzlerine karşı bildirmekten genellikle kaçınmıştı. İlgililer, durumu kimi zaman basından, ama çoğunlukla zaten bu konuda kötü bir şöhret edinmiş olan kuryelerin getirdiği evraktan öğreniyorlardı. Kabine üyelerinin Franco ile yaptıkları toplantının ertesi günü birdenbire görevden azledilmiş olduklarını öğrenmeleri kuşkusuz acıtıcıydı. Uzun süre görev yapmış bakanların önceden haber verilmeyen azillerini bakanlar kurulu toplantısında laf arasında öğrenmeleri de daha az afallatıcı olmuyordu.⁵ Franco, tartışmasız, iktidarın dizginlerini elinde tutuyor, siyasi konularda yalnızca sırdaşlarıyla istişare ediyordu. Bunlar arasında, başlarda Serrano Súñer'i, daha sonraları ise öncelikle Carrero Blanco'yu sayabiliriz.

Franco iktidarını güvence altına almak için, çeşitli siyasi tutumların, birbirlerini nötralize etmek üzere bakanlar kurulunda temsil edilmesine dikkat etmekle kalmıyordu. Partinin ideolojik yöneliminin ötesinde rejimin tüm güçlerini temsil ettiğini düşündüğü Falanj Ulusal Konseyi'nin birleşiminde de aynı şeye dikkat ediyordu. Kâh kabine içinde kâh başka makamların tahsisi yoluyla, askerlerin siyasete entegrasyonu da iktidarı güvenceye almaya hizmet ediyordu. Bu, en azından, olası muhalifleri doğrudan birliklerin başından uzaklaştırma imkânını sunuyordu. Neticede, Franco rejimi hiçbir döneminde yekpare bir blok teşkil etmedi, aksine daima iç gerilimlerle belirlendi. Franco'nun diktatörlüğü boyunca kabineyi 12'si esaslı bir şekilde olmak üzere 19 kez değiştirmiş ve toplam 124 bakan atamış olması da bunun bir göstergesidir.

Bakanlık makamına atamalarda liyakat pek de önkoşullar arasında sayılmadığından, kötü yönetim, görev aksatma, kayırmacılık ve yolsuzluk gündelikleşmişti.⁶ Franco için bu tür davranışlar esasen affedilebilir küçük günahlardandı. Hatta iş o kadar ileri gitmişti ki, kuzeni dahi Franco'nun bu konudaki kayıtsızlığına hayret ediyordu. Görevi kötüye kullanma ve yasadışı işlerle ilgili somut bir vaka hakkında şöyle diyordu:

5 Tusell, *católicos*, s. 430; Bennassar, *Franco*, s. 317 vd.

6 Blaye, *sans roi*, s. 355 vd.

Franco'nun bütün bunların dedikodu olduğuna ve bizim memnuniyetsiz olduğumuz için bunlara kapıldığımıza dair herhangi bir şüphesi yok. Zaten bu konularda en iyi istihbarata sahip; ya olağanüstü iyi niyetli olduğundan, ya da gözlerini kapatmak rahatına geldiği için, bunları bilmek istemiyor. Geçerli olan sonuncusuysa, o zaman muazzam ve tehlikeli bir körlüktür bu.⁷

Franco'nun "kadim dostu" Dionisio Ridruejo'ya, zaferle sonuçlanan savaşlar sonrası silah arkadaşlarının toprak mülkleriyle ve asalet unvanlarıyla ödüllendirildiğini, ancak günümüzde bunun artık o kadar da kolay olmadığını itiraf ettiği söylenir. Dolayısıyla, partisinin üyeleri arasında memnuniyetsizliğin yayılmasını önlemek için rüşvete göz yummayı gerekli görüyordu.⁸ Bu bağlamda, Demetrio Carceller'in İkinci Dünya Savaşı sırasında ticaret bakanı olarak, savaşan her iki tarafın da gözdiktiği hammaddelelerin ticaretinden; Manuel Arburúa'nın da 1950'lerde yine bu görevdeyken ithalat lisanslarından ve karaborsadan biriktirdikleri servetler dillere destandır.

Ayrıca Franco, yasadışı işler hakkındaki bilgisini, sadakat talebine çevirebiliyordu. Paul Preston gibi biyografi yazarlarına bakılırsa, Franco'nun doğasında, etrafındaki insanların zayıflıklarını hoş görmekten fazlası mevcuttu. Özel bir sezgi gücü vardı ve bunu kullanmasını biliyordu:

Bir adamın zayıflıklarını veyahut fiyatını bir bakışta değerlendirebilme yeteneği, Franco'nun, karşısındaki olası rakibini bakanlık, büyükelçilik, prestijli bir askerî komutanlık, devlete ait bir şirkette makam, ödül, ithalat lisansı, bazen de yalnızca bir kutu puro gibi lütuflarla yanına çekebilmesine olanak sağlamıştı.⁹

Franco'nun herkesin bir fiyatı olduğuna ve bütün insanların kendilerini satmaya hazır bulunduklarına dair inancına eski yol arkadaşları da aşınaydılar.¹⁰

7 Salgado-Araujo, *conversaciones*, s. 37 (23.11.1954).

8 Ramón Garriga, *Franco-Serrano Suñer. Un drama político*, Planeta, Barcelona, 1986, s. 178.

9 Preston, *Franco*, s. 347.

10 Sainz Rodríguez, *testimonio*, s. 335.

1969'da Caso Matesa (Matesa Davası) olarak bilinen kamu kaynaklarının kötüye kullanılması vakasında olduğu gibi görevi kötüye kullanma ve yolsuzluk olayları, bilhassa 1960'ların ikinci yarısında özellikle basının liberalleşmesiyle beraber daha fazla kamuoyuna ulaşmaya başlamıştı. Kız kardeşi Pilar'ın anılarında ikrar ettiği gibi, Franco nezdinde asıl kınanacak şey yolsuzluk değil, bu vakaların rejim içindeki iktidar entrikaları sebebiyle kasıtlı olarak kamuoyuna duyurulması ve skandallaştırılması idi.¹¹ Franco, kardeşleri Nicolás, Pilar ve damadı Villaverde markisi gibi yakın akrabalarını da şaibeli işlerinde koruyup kolluyordu.

Villaverde Markisi Cristóbal Martínez-Bordiú ile evlendikten sonra gösterişli bir lüks tutkusu geliştirerek dikkat çeken ve hoşnutsuzluk uyandıran kızının aksine, Franco'nun hovardaca bir yaşam tarzına özel bir eğilimi yoktu. Bu konudaki bütün karşı iddiaların aksine, Fontana'nın tasviri muhtemelen gerçeğe oldukça yakındır:

Baştan aşağı bir asker ve devlet memuru olan Franco, ekonomik cazibelere tümüyle yabancıydı. (...) Devlet başkanı konumunun ona sunduğu hoşluklar, kendi zevklerini tatmin etme ihtiyacından çok daha ağır basıyordu. (...) Ayrıca, onu örneğin sanat eserleri toplamaya itecek herhangi bir estetik zevke sahip değildi. Aşırıya kaçmayan, basit, gösterişsiz Spartan mizacı, onu insanı para için çabalamaya, para harcamaya, istiflemeye yönelten eğilimlerden yoksun kılmıştı.¹²

Franco'nun en büyük tutkusu balıkçılık ve avcılıktı; hayatı boyunca da bu tutkusundan vazgeçmeyecekti. Bu faaliyetler genellikle utangaç ve daima ciddiyetini korumak zorunda kalmış bir adamın saldırganlığını açığa vuran supaplar olarak tarif edilir. Beri yandan, Franco'nun bu alandaki başarılarına işaret ederek, büyüklüğünü herkese gösterme fırsatı bulduğunu da fark etmek gerek.¹³ Toplu av partisi davetleri, yordakçılarıyla birtakım oyunlar oynadığı bir vesileye, kayırmacılığın ar-

11 Franco, *nosotros*, s. 158.

12 Fontana, *radiografía*, s. 100.

13 Salgado, *radiografía*, s. 24, 143.

ka bahçesine dönüşmüştü.¹⁴ Franco'nun kuzeni, bu işler karşısında afallamış bir general olan Muñoz Grandes'nin kendisiyle yaptığı bir konuşmayı aktarır:

(Franco) Bana iş konuşulan panayır alanlarına dönüşen avlardan bahsetti. İşin esası, ekselanslarını eğlendirmek bahanesiyle her türlü ithalat lisansını almak, ekselanslarıyla yakınlık kurmak, nüfuzlu görünmek ve böylece daha az vergi ödemek, ceza borçlarını sildirmek ve benzeri şeyler elde etmek idi.¹⁵

Bu bağlamda Franco'nun nepotizmi (yakınlarını kayırması) hakkında çok şey yazılmış, hele eşinin nüfuzuna dikkat çekilmiştir. Diktatörlüğün henüz ilk yıllarında, akli başına gelmiş bir Serrano Súñer, Ciano'yla yaptığı konuşmalarda, Carmen Polo'nun eşi üzerindeki "uğursuz tesirinden" şikâyet etmişti. Serrano Súñer'e göre Franco'nun etrafı, El Pardo Sarayı'nın parodisini andıran bir atmosfer yaratan boş insanlarla çevriliydi.¹⁶ Yakın akrabaların kayırılması ve ayrıcalıklı muamele görmesi hiçbir şekilde Franco'nun şahsıyla sınırlı değildi. Nepotizm bu rejimde endemikti.

Rejimdeki iktidar çekişmeleri, yıllar içinde bakanlar kurulunun bileşimine bakarak gayet iyi okunabilir. 1936'da kurulan teknik cunta uzmanlardan oluşuyorken, Ocak 1938 tarihli ilk düzenli bakanlar kurulunda güç dengeleri hayli değişmişti. Monarşist eğilimli ordunun güçlü bir temsiliyete sahip olduğu bu kurulda Falanj'a, XIII. Alfonso'nun açık takipçisi Pedro Sainz Rodríguez'e ve Karlizmin seçkin temsilcisi Rodezno konuna da koltuk ayrılmıştı. Bakanlıklar "ailelerin" ilgi alanlarına göre dağıtılıyordu. İlk kabinede askerler savunma ve iç güvenlik konularından sorumluyken, Falanj tarım ve çalışma alanlarını üstlenmişti. Makamlar ve yetkiler, elbette nispi temsil ilkesiyle dağıtılmamıştı. Bu tercihlerde uluslararası etkenler de yansımaları buluyordu. Örneğin Ramón Serrano Súñer, tam da

14 Luis García Berlanga'nın "La escopeta nacional" (Milli Av Tüfeği, 1978) adlı filmi.

15 Salgado-Araujo, *conversaciones*, s. 178 (16.08.1956).

16 Preston, *Franco*, s. 576.

Mihver güçlerinden kaynaklanan dinamikler göz önüne alınarak, hükümet içinde merkezî bir figüre dönüşmüştü. Alberto Martín Artajo'nun 1945 yılında dışişleri bakanlığına atanması da ilk planda bir dış siyaset hamlesiydi.

Falanjist unsurların Franco'nun desteğiyle güçlenmesi –1945 yılından sonra da–, rejim içerisinde özellikle generalkurmay saf-larında güçlü olan ve son kertede onun kişisel iktidar iddiasına muhalefet eden monarşist eğilimlere karşı bir ağırlık oluşturmak bakımından da önemliydi. Veliaht Prens Juan de Borbón İç Savaş sırasında birkaç sefer milliyetçilerin yanında savaşa katılmaya teşebbüs etmişti. İlk seferinde, Ağustos 1936'da, cumhuriyetçi Mola'nın emriyle sınır dışı edildi. Yıl sonundaysa bir savaş gemisinde görev almak isteyen veliaht prense bu sefer Franco izin vermemekte directti. Franco birkaç ay sonra verdiği bir söyleşide prensin hayatını tehlikeye atmak istemediğini söyledi. Ancak, kendisini yetkisi savaş süresiyle sınırlı bir başkomutan ve devlet başkanı olarak gören, savaşın bitiminden sonra ise sıranın monarşinin restorasyonuna geleceğini düşünen monarşist kampı güçlendirmeyi istemediğini varsaymak daha makuldür.

Franco, rejimin faşistçe yeniden biçimlendirildiği yıllarda da açıkça monarşistlerin ve monarşinin karşısına dikilmekten geri durdu. Kendi tipik tutumuyla, bu meseledeki tavrı sfenksvari idi:

Bu konudaki önceliklerim nicedir biliniyor; ancak şu anda düşünülmesi gereken yegâne şey, savaşın sona erdirilmesidir. Sonra savaşın sonuçları ortadan kaldırılmalı, ardından devlet sağlam bir zemine oturtulmalıdır. (...) Geçiş sürecinde ben de bir geçiş figürü olarak görülemem.¹⁷

Franco kesin ifadelerden kaçıyordu. Bu manada, henüz 1936'da monarşinin kırmızı-sarı-kırmızı bayrağı gerçi ulusal bayrak olarak kullanıma sokulmuş, ancak bayrağın orijinalindeki kraliyet armasına yer verilmemişti.

Antonio Goicoechea, Pedro Sainz Rodríguez ve Eugenio Vegas Latapie gibi monarşistler ile Kindelán ve Varela gibi silah-

17 Franco'nun bir röportajından: ABC (Sevilla), özel yayın, 18.07.1937.

lı kuvvetler içinde yüksek prestije sahip generaller, oyalamaca olarak algıladıkları bu taktiğe çok geçmeden tepki gösterdiler. En önemlisi, monarşist generaller ile Falanj arasındaki gerginlik tırmanıyordu. Bu gerginlik Mayıs 1941 gibi erken bir tarihte ciddi bir hükümet krizine yol açtı. Albay Valentín Galarza'nın içişleri bakanlığına atanması ve Serrano Súñer'in yakın çalışma arkadaşlarının bu bakanlıktan uzaklaştırılması evvela Franco'nun kayınbiraderinin konumunun zayıflaması olarak yorumlanır. Ancak Franco hiçbir "aileyi" alenen dezavantajlı duruma düşürmemeye de özen gösteriyordu. Nitekim illa Serrano Súñer'in taraftarlarından olmasalar da, Falanj'ın kabinedeki sayısal varlığı artmıştı bile. Belirleyici olan, Albay Galarza da dahil olmak üzere yeni atanan üyelerin Franco'ya sadakatleriyle temayüz etmeleri, böylelikle onun iktidar konumunu sağlamlaştırmasıydı. Ancak bu görev değişikliği, asıl sorunu, yani silahlı kuvvetler ile Falanj arasındaki gerilimi çözmeyecekti. Çatışma kısa bir süre sonra, Falanj'ın kendi askerî projesi olarak gördüğü "Mavi Tümen" in kuruluşunun duyurulmasıyla alakalı olarak yeniden alevlendi. Ordu yönetimi, kendi yetkilerine müdahale olarak gördüğü bu teşebbüse itiraz etti.

Monarşist ordu ile Falanj arasındaki çatışma nihayet Ağustos 1942'de Birlik Partisi üyelerinin Begoña ziyaretgâhının şapelinde İspanyol kralları onuruna düzenlenen ayine katılanlara karşı gerçekleştirdiği bombalı saldırıyla doruğa ulaştı. Katılımcılar arasında bulunan Ordu Bakanı Varela yara almadan kurtulmuştu; onun, saldırıyı silahlı kuvvetler kurumuna yapılmış bir saldırı olarak yorumlayan ve bunun Falanj'a karşı temel bir tavır değişikliğini gerektirdiğini ileri süren hiddetli tepkisine, Franco, kendisi açısından tipik bir mukabelede bulundu. Varela'nın istifa tehdidi karşısında sükûnetini koruyarak bu istifayı kabul etti, ancak iç güvenlikten sorumlu İçişleri Bakanı Galarza'yı da görevden aldı. Öfkeli monarşistleri yatıştırmak amacıyla, olaya karışmamış olduğundan günah keçisi yapılan Serrano Súñer'i de kovdu. Sonuçta hem restorasyon yanlıları hem de rejimin faşist ilkelerle yeniden yapılandırılmasını savunanlar, bu çatışmadan zayıflamış olarak çıktılar.

Monarşist olan ancak Franco'nun otoritesini sorgulamayan Francisco Gómez-Jordana Sousa'nın ikinci kez dışişleri bakanlığına, Franco'nun sadık destekçisi General Carlos Asensio'nun ordu bakanlığına, siyasi hırslarından arınmış Falan-jist hukukçu Blas Pérez González'in içişleri bakanlığına atanmasıyla, nispi temsil yeniden tesis edildi. Monarşistlerin öfkesinin bu iktidar mücadelesinde arkaplanda kalan Franco'ya değil de, *bête noire* (nefret edilen, istenmeyen kişi) olarak Serrano Súñer'e yönelmiş olması manidardı. Fakat en önemlisi, Serrano Súñer'in şahsında, müstakil konumları ve farklı siyasi vizyonları temsil eden, dolayısıyla Franco'nun tek başına liderlik iddiası karşısında potansiyel bir tehlike oluşturan birisi, siyaset sahnesini kalıcı olarak terk etmek zorunda kalmıştı. Bu hükümet krizinin sonucuna ilişkin, Franco'nun henüz o safhada Mihver güçlerinin savaşı kaybedeceğine, bu nedenle faşistleşmenin durdurulması gerektiğine kanaat getirmiş olduğu yönündeki alternatif yorumların hiçbir belgesel dayanağı yoktur.

Preston bu krizin çözümünü, Franco iktidarının bir olgunluk sınavı sayar. Bu krizi, tüm diktatörlük döneminin en önemli olayı olarak görür. O dönemde diktatör, kendi iktidarını güvence altına almak amacıyla siyasal güçler arası denge oyununu mükemmelleştirmiş; bunun için, iki tarafı da tümüyle zayıflatmaksızın, çatışan iki grubu da cezalandırmıştı.¹⁸ Serrano Súñer'in düşüşü Falan-j'ın mevcudiyetinin sonu demek değildi. Ancak, 1941 krizinin ardından José Luis de Arrese'nin genel sekreter olarak atanmasıyla, partinin başına Franco'nun otoritesini sorgulamayan ve Falan-j'ı diktatörün iradesine boyun eğdirmeye hazır birisi gelecekti.

Ancak monarşizm, savaştaki güç dengesinin Müttefikler lehine değişmeye başlamasıyla rüzgârı yeniden arkasına aldı. Birçok generalin memnuniyetsizliklerini alenen ifade etmeleri gerçi eleştiricilerin birliklerinin başından alınmalarına ve ardından Mihver yanlısı oldukları söylenen Moscardó ve Yagüe gibi komutanların önplana çıkmasına yol açtı. Ancak bu görev değişiklikleri, monarşistlerin artan baskısını bertaraf etme-

18 Preston, *Franco*, s. 585.

ye yetmedi. Zaten Franco da, taht üzerindeki iddiasını her defasında yeniden vurgulayan ve monarşiye geri dönülmesini talep eden vârisle çatışmaya girmekten kaçınıyordu.

Franco, kendisini İspanya'yı yalnızca İkinci Cumhuriyet'in değil aynı zamanda XIII. Alfonso'nun liberal-demokratik monarşisinin de sebep olduğu ağır mirastan bir ulusal kurtuluş savaşıyla kurtarmış meşru devlet başkanı olarak gördüğü temel tutumunu koruyordu. Bu ne bir geçiş dönemiymiş ne de Bourbon monarşisine geri dönelecekti. Franco, Mayıs 1943'te veli-aht prense, bir monarşinin tesisinin olsa olsa yeni devletin temelleri üzerinde düşünülebileceğini söyleyecekti.¹⁹

Bu bağlamda Franco'nun 1943 ilkbaharında Endülüs'e yaptığı ziyaret de semptomatiktir. Seyahat, manidar biçimde, İspanyol aristokrasisinin en üst kademedeki üyesi ve kayıtsız şartsız monarşi yanlısı Alba dükünün, kızının sosyeteye kabulü vesilesiyle Sevilla'da verdiği ve binden fazla davetlinin katıldığı büyük etkinlikten yalnızca birkaç gün sonra vuku bulmuştu. Aynı yılın şubat ayında XIII. Alfonso'nun ölüm yıldönümünde İspanyol kralları onuruna ilk kez düzenlenen ve Franco'nun da katıldığı Escorial'deki ayin de aynı sembolik düzlemde yer alır. Franco birtakım jestler yapıyordu ama neticede tavrı müphemdi.

Bir yandan da monarşistlerin baskıları artıyordu. Zira Müttefikler'in zaferiyle birlikte, Franco ve Falanj nedeniyle faşist olarak yaftalanan İspanya'nın çöküş girdabına sürüklenebileceği endişesi büyüyordu. Haziran 1943'te Cortes korporasyonlar meclisinin 27 üyesi diktatöre bir mektup yazarak, savaş bitmeden monarşiye geri dönülmesi çağrısında bulundular. Aleni muhalefete tahammülü olmayan Franco derhal tepki gösterdi. Bütün imzacılar Procuradores makamından azledildiler.

Birkaç hafta sonra kriz başka bir zirve noktasına ulaşacaktı. Ordu içinde Franco'ya karşı bir darbe planlandığına dair komplo söylentileri arasında,²⁰ en yüksek general rütbesine sahip 8 subay –ki aralarından 5'i Franco'nun 1936'da Generalissimo

19 Franco'nun Don Juan'a 27.05.1943 tarihli mektubu: López Rodó, *marcha*, s. 511-515.

20 Sainz Rodríguez, *reinado*, s. 161; Gil Robles, *monarquía*, s. 55.

rütbesine ve devlet başkanlığına yükselmesine yardımcı olmuştu–, eylül ortasında diktatöre mektup yazarak monarşinin önünü açmasını talep ettiler.²¹ Onu sahiden tehdit eden bu durum karşısında Franco, Procuradores vakasındakinden daha ihtiyatlı davrandı. Önce, vaziyetin yatışması için aradan birkaç gün geçmesini bekledi, ardından generalleri tek tek huzuruna kabul etti. Taleplerini anlayışla karşıladığını belirtti, fakat savaşın ortaya attığı soru işaretlerine dikkat çekerek, acele hareket etmemek gerektiğini söyledi. Öte yandan, bu görüşmeler, generaller arasında da bir fikir birliği bulunmadığını ortaya çıkarmıştı. Franco; Yagüe, Muñoz Grandes ve Moscardó gibi genç komutanlara ve kuvvet komutanlıklarıyla ilgili yönetim görevlerini sürdüren Asensio, Vigón ve Moreno'ya güvenmeye devam edebilirdi.

Baskı 1944 yılı boyunca artarak devam etti. Tahtın vârisi, yılmaz bir tavırla, İspanya'da savaşın sona ermesinden sonra da istikrar ve düzeni güvenceye kavuşturmanın tek yolu olarak monarşiye geri dönülmesi çağrısında bulundu. Veliaht prens, Franco rejiminin Mihver güçlerinin çöküşünden sonra ayakta kalmasının imkânsız olduğunu düşünüyordu – bu görüşünde yalnız da değildi. Böyle düşünenlere göre, Franco başta olursa ülke kaçınılmaz olarak kaos ve şiddete sürüklenecekti.²² Üstelik, Müttefikler de baskıyı artırmıştı. Washington ılımlı cumhuriyetçi muhalefetle flört halindeyken, İngiliz Büyükelçi Hoare, monarşist çevrelerin çabalarına gaz veriyordu.

Franco ise dışarıya karşı kendisini nüfuz edilemez ve hiçbir şeyden etkilenmez gibi gösteriyordu. Bu minvalde ona genellikle, yakınındakileri derinden şaşırtan ve rahatsız eden, naiflik, güçsüzlük ve kayıtsızlık karışımı bir ruh hali atfedilir. Nesnelliğe önem veren biyografi yazarı Brian Crozier'in tespiti şudur:

(Franco) Zekâdan yoksun değildi elbet, ancak bu zekâ kurnazlıkla karışık, pratik olana, zaferler kazanmaya ve iktidarı korumaya odaklanmış, hesapçı bir zekâdır ve pek de siyaset teorisi-ne katkı mahiyetinde ifade etmez kendisini.²³

21 López Rodó, *marcha*, s. 43 vd.

22 Don Juan'ın Franco'ya 25.01.1944 tarihli yazısı: López Rodó, *marcha*, s. 522 vd.

23 Crozier, *Franco*, s. 10 vd.

Franco, Yunanistan ve Yugoslavya'daki partizan savaşlarına dikkat çekerek, kendisini istikrar ve düzenin en iyi güvencesi olarak sunuyor, koltuğunu bırakmaya niyeti olmadığına dair hiçbir şüpheye yer vermiyordu. Buna karşılık tahtın vârisini, kendi bencil çıkarları uğruna İspanya'yı istikrarsızlığa sürüklememesi için uyarıyordu.²⁴ Ülke çapında devrimci bir ayaklanma başlatmayı uman, sayıları birkaç bine ulaşmış komünist savaşçıların 1944 sonbaharında Katalan Pireneleri'ne saldırı düzenlemesi ve ülke içindeki diğer gerilla faaliyetleri Franco'nun değirmenine su taşıdı. Zira ona, rejim değışikliğinin yüksek bir risk teşkil ettiği, bunun anarşie dönüş anlamına geleceğı ve neticede yeniden bir iç savaşa yol açabileceğı yönünde uyarılarda bulunma fırsatını verdi.

Gerillanın halk desteğinin olmaması ve ülkeye sızanların hızla alt edilmesi, dış dünyaya, Franco'nun durumu kontrol altında tuttuğunu gösterdi. İç Savaş'ın ve savaş sonrası zor zamanların yara izlerini taşıyan halk, rejimi zor yoluyla devirmeye ve böylece muhtemelen yeni bir iç savaş riskini göze almaya pek de gönüllü görünmüyordu.

Franco'nun kayıtsız şartsız direnme iradesi ve sadece komünist yıkıcılığa değil, liberalizmin monarşisini yeniden tesis etmek üzere Londra ve Washington'dan yönetilen mason yıkıcılığa da meydan okuyan çağrıları, umduğı etkiyi yarattı. Monarşist generaller bir ayaklanmanın beraberinde getirebileceğı riskleri göze alamadılar. Ayrıca Churchill'in Mayıs 1944 sonunda, İspanya'nın Batı Akdeniz'de istikrarı tesis etmeye olanak sağlayacak öncü bir rol oynamasını umduğunu ifade etmekle kalmayıp, Londra'nın İspanya'nın içişlerine karışmayacağını açıkça belirttiğı konuşması, diktatörün konumunu kuvvetlendirdi. Mussolini ve metresi Claretta Petacci'nin parçalanmış cesetlerinin fotoğrafları, kuşkusuz Franco'nun iktidarı hiçbir koşulda bırakmama kararlılığını pekiştirmişti. 1945 sonbaharında şöyle dediğı söylenir: "Primo de Rivera'nın yaptığı aptallığı yapmayacağım. İstifa etmeyece-

24 Franco'nun Don Juan'a 06.01.1944 tarihli yazısı: López Rodó, *marcha*, s. 520-522.

ğim. Buradan sonra gideceğim yer, oraya buraya sapmadan, mezarım olur.”²⁵

Franco, monarşistler ve tahtın vârisi arasındaki bu anlaşmazlıkta son söz, Şubat 1945 ortalarında veliaht prensin Franco’yla arasına alenen mesafe koymasıyla söylenmiş oldu. Prens’in “Lausanne Manifestosu”, Franco rejiminin totaliter köklerini ve Mihver güçleriyle yakın bağlarını mahkûm ediyor, liberal-demokratik bir devlet yapısının kurulması çağrısında bulunuyordu. Dahası vâris, halkı Franco’nun peşinden gitmeyi reddetmeye çağırıyordu.²⁶ Bu çağrı, hemen hiç yankı bulmadı. Çağrıya kulak veren az sayıdaki kişiden biri, bir süredir duyurduğu üzere, Londra’daki büyükelçilik görevinden istifa eden Alba dükü oldu. Neredeyse hiç kimsenin manifestonun çağrısı doğrultusunda tepki vermemiş olması, pek de Franco’ya sadakatten veyahut monarşist telakkinin zayıflığından kaynaklanmıyordu. Tahtın vârisi, Londra ve Washington’dan destek bulma umuduyla insan haklarının, siyasi özgürlüklerin, demokratik bir sistemin yeniden tesis edileceği ve bölgesel farklılıkların tanınacağı sözünü vermişti. Ancak bunlar tam da 1936 darbesinin ve onu destekleyen güçlerin hedef aldıkları koşullardı. Monarşistler, bir kralın eksikliği dışında, mevcut siyasi durumdan hayli memnundular. Nihayetinde Franco ehven-i şerdi.

Franco sonraları defalarca belirteceği gibi, bu manifesto yüzünden fazlasıyla rencide olmasına rağmen, köprüleri yakmaktan kaçındı. Monarşizm, savaştan sonra da rejim içindeki merkezî güçlerden birisi olmaya devam etti. Bu meyanda Franco 1945 yılında İspanya’ya monarşi nizamı verileceğini açıkladı. Ancak aynı solukta, müstakbel monarşinin Yeni İspanya ilkelerine bağlı olmasının icap ettiğine dair bir şüpheye yer bırakmadı. Vâris, destekçileri ve Franco arasındaki çekişme devam ediyordu.

Tahtın vârisi, baskıyı artırmak maksadıyla, Şubat 1946’da ikametini Lizbon yakınlarındaki Estoril’e taşıdı. Bu adımı ve Franco’nun iktidarda olduğu müddetçe İspanya topraklarına

25 Franco’dan General Carlos Martínez de Campos’a: Kindelán, *verdad*, s. 287.

26 López Rodó, *marcha*, s. 48-50.

ayak basmayı reddedişi güçlü bir sembolik etkiye sahipti. Aralarında eski bakanlarla iş dünyasının ve cemiyetin en üst düzey temsilcilerinin de bulunduğu 458 üyenin, veliaht prensi İber Yarımadası'na davet eden ve onun şahsında bir restorasyon arzusunu dillendiren bir metne imza atmasıyla, bu sembolik jest daha belirgin bir ifade kazanacaktı. Franco'nun gözünde bu metin işitilmemiş bir hakaretti ve onun askerî yönetim anlayışında isyan anlamına geliyordu. Dahası, bunun arkasında bir mason komplosu olduğundan, bu komplonun da İspanya'ya zarar vermek üzere Londra hükümeti tarafından körüklendiğinden emindi.²⁷ Ancak, güç dengelerinden ötürü eli kolu bağıydı; monarşistlere, komünist yeraltı hareketine karşı yaptığı gibi davranamazdı.

Genel olarak Franco, kendisinden uzaklaşmış veyahut karşı saflara geçmiş eski yandaşlarına nispeten ılımlı yaklaşmıştı. Sözelimi General Queipo de Llano, Franco'ya antipatisini başlardan itibaren gizlememişti. Sonraları komplo faaliyetlerine de girince, Franco onu Temmuz 1939 sonunda Sevilla'daki birlik komutanlığından aldı. Ancak bunu izleyen önlemler, Queipo de Llano'yu Roma'da boş bir askerî görevle oyalama, orada gözetim altında bulundurma ve böylece siyasi iktidar çevrelerinden uzaklaştırmakla sınırlı kaldı. Önceleri, 1937 gibi erken bir tarihte idama mahkûm edilen Falanjist lider Manuel Hedilla bile "yalnızca" hayatının birkaç yılını hapiste, sonrasındaysa Balear Adaları'ndan birinde sürgünde geçirdi. Franco, monarşist saflardan gelen eleştiriler karşısında bilhassa temkinliydi. Uzun yıllar boyunca restorasyon arayışının ve monarşist komplocu çevrelerin merkezinde yer alan General Kindelán'ın birlik komutanlığı elinden alındı, ancak hapse atılmak yerine geçici olarak Kanarya Adaları'ndan birine sürgün edildi. Fal Conde ve Gil Robles gibi muhalifler de geçici olarak sürgüne gönderildiler. Monarşist José Antonio de Sangróniz de Latin Amerika'da bir büyükelçilik göreviyle iktidar merkezinden uzak tutuldu.

Mart 1947 sonunda açıklanan veraset yasasıyla İspanya en nihayet resmen bir monarşi nizami haline geldi. Franco çizdiği

27 Tusell, *católicos*, s. 151.

yolda ilerliyordu. Bunun bir parçası da, halefini kral veya saltanat vekili rütbesiyle istediği gibi atama hakkını saklı tutmasıydı. Halefin “milli hareketin” ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olması gerektiği yasada belirtilmişti. Amacın Bourbon restorasyonunun önünü açmak değil, Franco’nun Yeni İspanya’sı temelinde yeni bir monarşi yaratmak olduğu bir defa daha apaçık ortadaydı.

Temmuz 1947 sonunda bir referandum yapıldı. Bu referandumla amaçlanan, veraset yasasına ve mevcut rejime bir halk-oylamasıyla meşruiyet kazandırmaktı. Diktatörlüğün kontrol ve baskı aygıtları, yoğun propaganda, kilisenin güçlü desteği ve seçim hileleri ezici bir sonuç elde edilmesini sağlamış olsa da, araştırmalar Franco’nun o dönemde halk arasında nispeten geniş bir desteğe sahip olduğunu teslim eder.²⁸ Her halükârda, muazzam bir propaganda zaferi kazanmış ve monarşist muhalefetin yelkenlerine dolan rüzgâr kesilmişti. Halkoylamasının etkisiyle General Kindelán, veliaht prense şunları yazacaktı:

Bana Franco’nun büyük coşku içinde olduğunu anlatıyorlar. Bu adam, her şeyi kendisine uygun geldiği gibi anlamak, hoşuna gitmeyen her şeyi inkâr etmek yahut unutmak gibi imrenilecek bir özelliğe sahip. Üstelik, övgü ve alkış sarhoşu olmuş durumda. Kibir ve gurura kapılmış halde, iktidar tutkusu içinde; ona dişiyle tırnağıyla tutunmaya ve bu uğurda akla gelebilecek her şeyi feda etmeye kararlı. Birçok insan onun sapkın veya kötücül birisi olduğunu düşünüyor. Ben buna inanmıyorum. Kurnaz biri olduğu kesin. Kendi kaderiyle İspanya’nın kaderinin aynı olduğuna inanıyor. Tanrı’nın onu büyük işler başarması için bu göreve getirdiği inancıyla hareket ediyor.²⁹

Yabancı gözlemciler de aynı görüşü paylaşıyordu.

Veraset yasasının gayrimeşru olduğunu söyleyen Juan de Borbón ile bu itirazlara bir karalama kampanyası ve masonluk ithamıyla karşılık veren Franco arasındaki cepheleşme sertleşse de, aralarındaki temas kopmayacaktı. Neticede birbirlerine

28 Stanley G. Payne, *The Franco Regime, 1936-1975*, Phoenix, Londra, 2000, s. 374 vd.; Tusell, *católicos*, s. 163 vd.

29 Kindelán, *verdad*, s. 344.

bağımlıydılar. Franco ülkesindeki hassasiyetleri göz önünde bulundurmamak zorundaydı, vâris ise rejimin artan istikrarı karşısında kendi lehine bir evrimi umuyordu. Ağustos 1948'in sonunda ilk defa yüz yüze görüştüler. Bu görüşmenin anakarada değil de, Franco'nun Biscay Körfezi'ndeki San Sebastián açıklarında bulunan yatında gerçekleşmesi manidardı.

Toplantının en önemli sonucu, vârisinin 10 yaşındaki büyük oğlu Prens Juan Carlos'un, Franco'nun gözetiminde İspanya'da eğitim görmesi hususunda anlaşmaya varılması oldu. Bourbonlar böylece diktatörlüğü meşru olarak tanımasalar bile bir sinyal verirken, Franco önemli bir başarı elde etmişti; zira vârisin, restorasyon için Franco'nun dahil olmadığı bir yol görmediği anlaşılmıştı. Gil Robles gibi yeni bir başlangıca inanmaya devam eden hatta bu uğruda sürgündeki siyasi güçlerle bir anlaşma arayışına giren monarşistler için bu soğuk bir duş oldu.

Franco'ye göre, Kasım 1948'de İspanya topraklarına ayak basan Prens Juan Carlos'un diktatörlüğün ilkelerini içselleştirmek zorunda olduğu açıktı. Birkaç yıl sonra, şimdi öncelikle Barcelona kontu unvanıyla zuhur eden vârise hitaben tekrar "milli hareketin dışında bir monarşi olamayacağını" vurgulayacaktı.³⁰ Franco, öngörülebilir bir gelecekte iktidarı bırakmaya niyeti olmadığını, Prens Juan Carlos'u sahiden halefi olarak atamaya da kendini mecbur hissetmediğini, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde gösteriyordu. Aksine, Bourbon hanedanlarının başka kollarından olası adayları da değerlendirdiğini defalarca ima etmişti, hatta Avusturya imparatorunun oğlu Otto von Habsburg'u yokladığı söyleniyordu. 1954 yılı sonunda, soyadı sıralamasının değiştirilmesiyle ilgili Cortes'e sunulan bir yasa önergesi uyarınca Francisco Franco adını alan torunun doğumu, Franco'nun monarşiyi belki de kendi ailesi içinde kurma niyetini güttüğüne dair spekülasyonları körükledi.

Monarşistlerin mevcudiyeti artmakla birlikte, Falanj İkinci Dünya Savaşı sonrasında da rejimde merkezî bir güç unsuru olmaya devam etti. 1945 kabine değişikliği çerçevesinde içişleri, adalet, çalışma ve tarım bakanlıklarının başındaydılar. Bu,

30 02.12.1954 tarihli mektup: Saint Rodríguez, *reinado*, s. 383 vd.

polis, eğitim, basın ve dolayısıyla sansür üzerinde denetim sahibi olmalarını sağlıyordu. Faşist aşamanın sona ermesini takiben “milli hareket” adı altında ortaya çıkan Birlik Partisi, artık her zamankinden daha fazla Franco’ya sadık ve monarşistlere karşı denge oluşturan bir örgüttü. Franco hiçbir koşulda onlardan feragat etme niyetinde değildi. Bu doğrultuda, rejimi tümüyle Roma Katolikliği temeline oturtmaya çalışan Dışişleri Bakanı Alberto Martín Artajo’nun etrafındaki Katolik çevrelere de karşı durdu.³¹

Franco’nun güç dengesini gözetmesi, 1951 hükümet değişikliğine de yansdı. “Milli hareket” bakanlar kurulunda halen güçlü bir temsiliyete sahipti. Yeni oluşturulan, sansürden de sorumlu olan enformasyon bakanlığı, İkinci Dünya Savaşı sırasında sansür şubesinin başında olan Falanjist Gabriel Arias Salgado’ya emanet edildi. Ekonomik konularda da, sanayi portföyünün devlet sanayi planlama konsorsiyumu Instituto Nacional de Industria (Ulusal Sanayi Enstitüsü, INI) ile sıkı bağları olan general Joaquín Planell tarafından devralınması ve INI’nin 1941’de kurulmasından bu yana konsorsiyuma başkanlık etmiş olan bir önceki sanayi ve ekonomi bakanı Suanzes’in bu görevde kalması ile, her şey otarşiye erişme rotasında ilerliyordu. Öte yandan Falanj, Genel Sekreter Raimundo Fernández Cuesta’nın şahsında 1945’ten bu yana ilk kez kabinede örgüt olarak temsil ediliyordu. Tahtın vârisi ve ABD ile ilişkilerdeki iyileşmenin, hükümetin oluşumuna gözle görülür bir yansıması olmamıştı.

Katolik saflar, süren konkordato müzakerelerine de bağlı olarak Artajo’nun çok yakını olan Joaquín Ruiz Giménez’in eğitim bakanı olmasıyla güç kazandı. ABD ile yürütülen üs anlaşması müzakereleri büyük ölçüde ordunun elindeydi. “Mavi Tümen”in eski komutanı General Agustín Muñoz Grandes, yeni ordu bakanı olarak Washington’daki görüşmelere, şahsen Hitler tarafından kendisine verilmiş olan şövalye haçını takarak katılmakta beis görmedi. Luis Carrero Blanco uzun zamandan beri Franco’nun en yakın çalışma arkadaşıydı, şimdi de başbakanlık

31 Konu hakkında Tusell’in Artajo’nun ölümü sonrası meydana çıkmış, ardında bıraktığı yazışmalar hakkında yaptığı çalışmalara bkz. Tusell, *católicos*, s. 54 vd.

müsteşarı olarak kabinede önemli bir konuma erişmişti. Blanco koşulsuz sadakatiyle, yorulmak bilmeyen çalışkanlığıyla ve temel siyasi ve ideolojik konularda Franco ile tam bir uyum içinde olmasıyla tanınıyordu. Rejimin akıl hocası olarak 1973 sonundaki ölümüne kadar diktatörün tam güvenine sahip oldu.³²

Diktatörlüğün kurulmasından beri rejimin çeşitli “aileleri” –bilhassa monarşistlerle Falanj– arasında yaşanan gerilimler yıllar boyunca devam edecekti. Falanjist çevrelerde, monarşistlerin görünürlüğüünün artmasına karşı bir hoşnutsuzluk birikti. Kasım 1955’te, Falanj’ın kurucusu onuruna düzenlenen kutlamalarda Franco’nun Falanj üniforması yerine askerî üniformayla görünmesi, bu nedenle de Falanj birliklerinin saflarından hakaretlerin yükselmesi, bir infiale yol açtı.

1956 yılının şubat ayında, Madrid’deki üniversite öğrencileri içinde rejimin liberalleştirilmesi taleplerinin artması ve bunun sonucunda öğrencilerin korporatif temsilcisi olan Sindicato Español Universitario (İspanya Üniversiteler Sendikası, SEU) ile karşı karşıya gelmeleri, Falanj’ın siyasi etkisinin giderek gerilemesinden duyulan memnuniyetsizliği ortaya çıkaran şiddetli bir çatışmaya yol açtı. Yaşanan arbedelerde bir Falanjistin ateşli silahla vurulmasıyla gerilimin en yüksek askerî çevreleri dahi alarma geçiren tırmanışına Franco, evvela tutuklamalarla ve üniversiteyi geçici olarak kapatarak tepki gösterdi. Fakat asıl anlamlı olan, siyasi düzlemde kişilerle ilgili ortaya çıkan sonuçlardır. Bir yandan Falanj genel sekreteri kadrolarını kontrol altında tutamadığı suçlamasıyla görevden alındı, diğer yandan öğrenci ayaklanmalarından sorumlu tutulan Ruiz Giménez eğitim bakanlığı görevinden azledildi. Tıpkı Eylül 1942’deki gibi, çatışan her iki fraksiyon da cezalandırılmıştı.

Bu makamda İkinci Dünya Savaşı sırasında da bulunmuş olan Falanj’ın yeni genel sekreteri José Luis de Arrese restorasyoncu eğilimlere direnmeye çaba gösterecekti. Ona tam destek veren Franco ondan, devlet yapısını ve siyasi sistemi tanımlayacak bir anayasa taslağı üzerine, zaten selefine de verilmiş olan çalışmayı sürdürmesini istedi. Arrese’nin hazırladığı taslak, Fa-

32 Tusell, Carrero.

lanj Ulusal Konseyi'nin hâkimiyetinde bir rejim kurmayı amaçlıyor, hatta veraset sorununu da “milli hareket”in ellerine bırakıyordu. Taslakta, bir devlet biçimi olarak monarşinin esamesi okunmuyordu. Bu durum Franco'nun 1950'lerin ortalarında halen faşist esintili Yeni İspanya modeline bağlı kaldığını gösteriyordu. Ancak taslak, ülkedeki toplumsal gelişmelere alenen ters düşüyordu; koşullar aksine, sistemin ekonomik ve siyasi manada liberalleşmesi için bastırıyordu.

Bu kayda değer inadı açıklamak için, Franco'nun “sıradan fikirlerin” adamı olduğuna ve sorunlar hakkında genellikle pek derin bir kavrayışı olmadığına dair, literatürde sık rastlanan karakter tahlillerine atıfta bulunabiliriz.³³ Bunları bir kenara bırakacak olursak, Falanj'a dönüşü muhakkak, artan bir sabırsızlıkla hareket eden monarşistlere karşı bir denge unsuru olarak anlamak gerekir. Örneğin 1956 baharında Endülüs'e yaptığı bir gezide Franco, Falanj'ın cisimleştirdiği temel nizamı övgüler yağdıracak, onu “bilinen ya da hayal edilebilecek en iyi rejimlerle” kıyasladığında çığır açıcı ve rakipsiz diye methedecekti.³⁴ Birkaç gün sonra, mızrağın ucunu açıkça monarşistlerle çevirmişti bile:

Falanj'ın savunduğu şeyin anavatanımızdaki yaşam için sağlam bir temel oluşturması, herkesin faydasıdır. Falanj monarşi olmadan da varlık gösterebilir. Oysa monarşi Falanj olmadan var olamaz.³⁵

Franco, eskiden beri bilindiği tarzda, liberal monarşinin masonluğun sığınağı olduğunu iddia ediyor, kendi yarattığı monarşinin ise kraliyet kanına bile bağlı olmadığını vurguluyordu. Bu beyanlar –gayet faşistçe bir tarzda– tarihsel bir olağanüstü hal durumundan doğan ve halkın kolektif iradesinin bir ifadesi olan *caudillaje*'nin (liderlik) üstünlüğünün teyidinde varıyordu.³⁶ Franco'nun, Müttefik güçlerin yenilen Mihver güçle-

33 Sainz Rodríguez, *testimonio*, s. 329 vd.

34 Franco'nun Sevilla'daki konuşmasından: *La Vanguardia*, 24.04.1956.

35 Franco'nun Sevilla'daki konuşmasından: *La Vanguardia*, 01.05.1956.

36 A.g.y.

rinin sağlmasını önlemek için onlara demokrasiyi dayattıkları yönünde özel sohbetlerde dile getirdiği görüş de, savaşın bitiminden on yıl sonra bile değişmemiş olan bu zihniyetinin aynasıdır.³⁷

Ancak, Falanj'ın baskınlık kazanması tehdidine karşı beklenmedik bir yerden ağırlıklı bir direnç boy gösterecekti. Yıl sonuna doğru 3 İspanyol kardinal, Arrese'nin planlarına karşı bir metin kaleme aldılar. Açıklamalarında, Nazi diktatörlüğünü hedef alan 1937 tarihli "Mit brennender Sorge" başlıklı Papalık fermanına atıfta bulunuluyordu.³⁸ Franco kiliseye karşı çıkmaya cesaret edemedi. Proje iptal edildi.

1950'lerin ortalarına gelindiğinde toplumsal siyaset güzergâhında, o zamana değin var olan paradigmaları geçersiz kılacak köklü bir değişimin eli kulağındaydı. Bu dönem başka bir nedenle de bir dönüm noktasıydı: Nisan 1956'nın başında İspanya, Fas'ın Fransız kesimindeki bağımsızlık çabalarının bir parçası olarak, kendi protektora bölgesinden çekilmek zorunda kalacaktı. Böylelikle, Franco'ya hayatı boyunca eşlik etmiş, onun üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuş, kişisel imparatorluk rüyalarıyla ve özlemleriyle içiçe geçmiş olan "Afrika dönemi"nin sonu gelmişti. Şubat 1957'de, El Pardo Sarayı'nda Franco ile V. Muhammed, Fas'taki İspanyol varlığına son veren anlaşmayı imzaladılar. 20 yıl boyunca Franco'nun etrafında diktatörlüğün "Afrika kökenlerinin" simgesi olan egzotik havalı Mağripli özel korumaların devri de artık sona ermişti.

37 Salgado-Araujo, *conversaciones*, s. 67 (05.01.1955).

38 Tusell, *católicos*, s. 420-423.

Diktatörün Sonbaharı

İspanya'nın savaş sonrası yıllarda iktisaden çok ağır toparlanmasından büyük ölçüde kendi kendine yeterliliği amaçlayan güdümlü ekonomi sorumlu tutulur. Güdümlü ekonomi, kötü hasatla birleşince, toplumda uzun yıllar boyunca felaket bir arz durumuna ve yalnızca nüfusun varlıklı kesimlerinin kazanç sağlayabildiği yaygın bir karaborsaya yol açacaktı. 1950'de kişi başına düşen et ve ekmek tüketimi Iç Savaş öncesine kıyasla çok daha düşüktü. Hammadde eksikliği ve arza yetişemeyen enerji üretimi, sanayi bölgelerinde üretkenliği düşürüyordu. Üstelik, verimsiz üretim yöntemleri kullanılıyordu. Sermaye eksikliği de gerekli yatırımların yapılmasını engelliyordu. Pahalı prestij projeleri ve sosyal yardımların tedricen artırılması için yapılan yüksek kamu harcamaları, kamu borcunun artmasına neden oldu. Bütçe açıklarının finansmanının devamlı yetersiz kalması, dolaşımdaki para miktarının artmasıyla, dolayısıyla para biriminin değer kaybetmesiyle sonuçlandı. Bu, ücretlerin geçinmeye yetmemesine yol açıyordu. Resmî istatistikler dahi fiyat artışlarının ücret artışlarının çok üzerinde olduğunu gösteriyordu. Ekonomi politikasının yanı sıra, liyakatsiz yönetim alışkanlığı ve maliyenin denetimsiz idaresi, yolsuzluğa ve kaynakların müsrifçe harcanmasına sebep olmuştu.

ABD'den alınan kredilere karşın dramatik biçimde kötüleşen ekonomik ve mali duruma rağmen Franco çizdiği rotaya bağlı kalacaktı. Ancak 1950'lerin ortalarına gelindiğinde, mevcut ekonomi politikası paradigmasını sorgulayan ve kötüleşen vaziyet karşısında düşünme biçimini değiştirmeyi talep eden teknik eğitilmiş genç profesyonellerden oluşan bir nesil yetişmişti. Çoğunlukla teknokratlar diye adlandırılan, hepsi de rejimin geleneksel "ailelerinden" birine mensup olmayan ve esasen Katolik Opus Dei örgütüyle birlikte düşünülen bu ekip, yapısal ekonomik sorunların çözümüne odaklanılan yeni dönemde merkezî bir rol oynayacaktı. Bu grubun en görünür temsilcisi, Carrero Blanco tarafından desteklenen ve tarih kitaplarına "İspanyol ekonomik mucizesi"nin babası olarak geçmiş olan idare hukukçusu Laureano López Rodó'ydu.

Özünde amaç, güdümlü ekonomi taraftarlarını kapitalist ekonomik düzen lehine bastırmaktı. Böylece İspanya ekonomik ve mali açıdan istikrara kavuşmakla kalmayacak, aynı zamanda genel manada yaşam standartları yükselecek, mevcut siyasi sistem gelecekte de hayatta kalabilir hale getirilecekti. Siyasi düzlemde, teknokratlar, rejimi kurumsal bir temele oturtmanın ve böylece Franco'nun ölümünden sonra da varlığını sürdürebilmesini güvenceye almanın itici gücüydüler.

Şubat 1957 sonunda yapılan köklü hükümet değişikliği, dış dünyaya, yeni bir dönemin başladığını gösteriyordu. Birçok bakanlık makamını artık rüştünü ispatlamış uzmanlar işgal ediyordu. Kalkınmanın merkezinde yer alan finans ve ticaret bakanlıkları, avukat Mariano Navarro Rubio ve ekonomist Alberto Ullastres'e emanet edildi. Her ikisi de Opus Dei üyesiydi. İki yıl sonra, o zamana değin planlı ekonomici Planell'in elinde olan sanayi bakanlığı, yine bir Opus Dei'ci olan mühendis Gregorio López Bravo'ya verildi. Ardından, yine Opus Dei'ye yakın kişilerden Manuel Lora Tamayo, aynı zamanda eğitim ve bilimden de sorumlu olan yeniden yapılanmayla ilgili bakanlık makamına getirildi. Gerek teknokratların ve Opus Dei üyelerinin baskınlığı, gerekse herhangi bir bakanlık makamında oturmaksızın reform projeleriyle ilgili merkezî planlama ve koordinas-

yon bürosunun yöneticisi olarak kilit bir pozisyonda bulunan López Rodó'nun nüfuzu, sonraki kabine değişikliklerinde de varlığını gösterecekti.

Franco, karakteristik güç dengesi anlayışı içinde, Falanj'ı yine feda etmedi. 1957'de çalışma, konut bakanlıkları ve başlangıçta eğitim bakanlığı onlara verildi. Ancak artık rejim üzerindeki biçimlendirici etkisini yitirmiş ve tamamen Franco'nun kararlarının şakşakçılığının yapıldığı bir onaylama organı ve kitleleri bağlayan bir örgüt işlevini üstlenmişti. López Rodó anılarında, nasıl papa ruhban sınıfına ihtiyaç duyuyorsa, Franco'nun da Falanj'a aynı öyle bir gereksinimi olduğundan bahseder.¹

Opus Dei üyelerinin zaman içinde öne çıkması, Falanj'ın yanı sıra Katolik çevrelerde de komplo teorilerine zemin hazırlıyordu. Bu konudaki araştırmalar, her ne kadar Opus Dei muhakkak bir örgütsel ağ örerek hareket etmiş olsa da, hükümetin yeni üyelerinin evvela Franco'nun temel beklentisi olan koşulsuz sadakate uyduklarını, bu nedenle kısa süre içerisinde rejimin merkezî güç unsuru haline geldiklerini vurgular.

Devlet başkanlığı ve hükümet başkanlığı görevlerinin fiilen birbirinden ayrılması uzun yıllar alacak olsa da, 1957 kabine değişikliğinin hemen ardından başbakanlık makamının oluşturulmasıyla, hükümet çalışmalarının profesyonelleştirilmesine yönelik ilk adım atılmıştı. Her halükârda, hükümet çalışmaları için hazırlık yapan ve bu çalışmayı koordine eden bağımsız bir bürokratik aygıt meydana getirildi. Ayrıca, hükümet faaliyetlerinin karmaşıklaşması karşısında, önceleri Franco'nun (sonradaysa Carrero Blanco'nun) iplerini elinde tuttuğu siyasi karar mekanizması, bakanlıklar arasında tek tek sorunlar temelinde kurulan iletişimle yeni bir düzleme taşındı, böylece daha nesnel bir nitelik kazandı.

1958 yılında, Arrese'nin bir projesinin başarısızlığa uğramasının ardından Carrero Blanco ve López Rodó'nun hazırladığı Milli Hareketin İlkeleri Yasası adlı yasa tasarısının kabul edilmesiyle rejimin kurumsallaşması yönünde bir adım daha atıl-

1 Laureano López Rodó, *Memorias, años decisivos*, Plaza & Janes, Barcelona, 1991, s. 43.

di. Bu taslakta tüm İspanyolların ortak kaderi olan millet, ahlâki standart olan Katoliklik ve toplumun temeli olan aile, sendikalar ve cemaatler gibi bileşenleriyle Frankist sistemin doktriner temelleri kayda geçiriliyordu. Bu temellere dayanan “organik demokrasi” ilkesi, demokratik-liberal toplum düzenlerine üstün görülerek yüceltiliyordu; çünkü parti çekişmeleri ve sekter bencillikler yerine ulusal yarara yönelikti. Bu sistemde “milletin maddi manevi durumunun güvenilir ölçeği”² olan Cortes, Batılı demokratik ilkelerle uzaktan yakından uyuşmazdı. “Milli devrim” sloganı ve kapitalist toplumsal düzenlerine okunan lanet ise, ekonomi politikasındaki çark ediş göz önüne alındığında, boş laftan ibaretti.

Ancak Franco’nun kendi gölgesinin üzerinden atlayarak Uluslararası Para Fonu ve OECD gibi önceleri şeytanlaştırdığı uluslararası örgütlerle yakın işbirliği anlamına gelecek bir mali ve ekonomik politikayı kabul etmesi son derece zordu. İspanya’nın uluslararası sermayeye olan bağımlılığının sona ermiş olmasını en büyük siyasi başarılarından sayıyordu. Franco’nun, İspanya’nın mali durumunun dramatik olduğuna, vaziyeti kendi başına kontrol altına alamayacağına ikna edilmesi hiç de kolay olmamıştı. İkna olması için, gıda karnelerine geri dönüş, odun gazıyla çalışan motorlu taşıtlar gibi ciddi tehdit senaryosu tasvirlerine de gerek duyuldu. Dönemin tanıkları, ancak böylesi imgelerin etkili olduğunu söyler.³ Franco sonunda adamlarına ne yapacaksa yapmaları için izin verdiyse bile, yabancı güçlere teslim olmak olarak gördüğü ekonomik açılıma şüpheyle yaklaşmayı sürdürdü. Günümüze ulaşan özel beyanları, onun ABD ve diğer Batı demokrasilerinde mason locaların hüküm sürdüğüne ve faşist ideolojinin üstünlüğüne inanmaya devam ettiğini yanlış anlamaya mahal veremeyecek şekilde gösterir.⁴ Bu manada, teknokratların savundu-

2 *La Vanguardia*, 18.05.1958.

3 Rafael Calvo Serer, *Franco frente al Rey. El proceso del régimen*, Ruedo Ibérico, Paris, 1972, s. 79; Mariano Navarro Rubio, *Mis memorias: Testimonio de una vida política truncada por el “Caso MATEA”*, Plaza & Janes, Barcelona, 1991, s. 141-48.

4 Salgado-Araujo, *conversaciones*, s. 307 vd., s. 311 (07.01.1961; 06.02.1961).

ğu AET'ye (Avrupa Ekonomik Topluluğu) dahil olma fikrine, Carrero Blanco'yla beraber, büyük bir şüpheyle onay verdi. Şubat 1962'de yapılan ortaklık başvurusunun reddedilmesi, Franco'nun, düşman güçlerin İspanya'ya karşı bir kez daha komplo kurduğuna yönelik fikri sabitini perçinleyecekti.

Rejim içinde yeni rotaya karşı bu güvensizliği paylaştan başka güç odakları da vardı. Bunlar arasında başı çekenlerden biri, kamu harcamalarının azaltılması ve ücretlerin dondurulması gibi sert müdahalelerle başlayan mali istikrar tedbirlerinin yol açtığı ağır toplumsal sonuçlarla ilgili homurtusu işitilen Falanj'dı. Franco, manidar bir şekilde, yalnızca silahlı kuvvetlerin harcamalarında öngörülen ciddi kesintilere kararlılıkla karşı çıkmıştı.⁵

İspanya pazarının, şirketlerin çoğunluk hisselerini satın alma imkânı da dahil olmak üzere yabancı yatırıma açılması, birçokları için ulusal ekonomiyi koruma yolundan keskin bir sapmaya tekabül ediyordu. Ne var ki muhalifler, teknokratların olumlu dünya konjonktürünün de yardımıyla elde ettikleri başarı karşısında acizdiler. Turizm ve farklı ülkelerde çalışan "misafir işçiler" in döviz transferleri yoluyla gün geçtikçe artan para akışı, 1960'larda memnuniyetle İspanyol ekonomik mucizesi diye anılacak olan bir yatırım ve büyüme döneminin müjdecisiydi.

Geriye dönüp bakıldığında, diktatörün ekonomik reformları hayata geçirirken olağanüstü bir uzak görüşlülüğe ve kıvrak zekâyâ sahip olduğu söylenir. Rejimin propagandası bu efsane nin yaratılmasına önemli katkıda bulunmuştur. Nitekim ekonomik dönüşüm geçmişten bir kopuş olarak değil, sürekliliğin, tutarlılığın ve sistemin mükemmelliğinin bir ifadesi olarak sunulmuştu. Buna göre bu adımın asıl kaynağı, 18 Temmuz 1936 darbesi ve milli İspanya'nın o dönemde başlayan inşasıydı. Uygulanan yeni ekonomi politikasının ilk dönemlerinden itibaren reformlar Franco'nun kişisel başarısı olarak anlaşıldı, böyle sunuldu.⁶ O yıllarda Sáenz de Heredia'nın Franco'nun haya-

5 Rubio, Navarro, *memorias*, s. 141-148.

6 Franco'nun Cortesler meclisi önünde yaptığı konuşmadan: *La Vanguardia*, 18.05.1958; Franco'nun yeni yıl halka sesleniş konuşması: *La Vanguardia*,

tını konu alan belgesel filmi “Franco, ese hombre” (Franco - İşte Adam, 1964), milyonlarca izleyiciye, diktatörün İspanya’nın yenilenmesi ve toparlanması sürecinde en başından beri ortaya koyduğu planın hedefe dönük olarak tutarlılıkla uygulandığı imajını sunacaktı.

Rejimin bekası için teknokratların tasarladıkları arasında, Prens Juan Carlos’u, Franco’nun halefi olarak yetiştirmek de vardı. Ancak babası Juan de Borbón’un liberal-demokratik bir anayasal düzeni yeniden tesis etme planını reddetmekte teknokratlar ile Franco mutabıktılar. Franco 1960 başlarında şöyle söyler:

Don Juan’ın, sonuçta her şeyin İkinci Cumhuriyet döneminde olduğu gibi kalmasını sağlamak için, kanlı bir iç savaşın olmasının gerekmediğini anlaması gerekir.⁷

Bu tutumu sonraki yıllarda da değişmeyecekti:

Bir savaşın galiplerinin iktidarı mağluplara devretmesi, sanki hiçbir şey olmamış gibi davranması ve tarihin tekerleğini talihsiz cumhuriyetin ilan edildiği zamana geri döndürmesi asla düşünülemez. Öylesi, saçmalığın ta kendisi, hatta anavatan ve İspanya’yı kurtarmak uğruna haclı seferimizde şehit düşmüş atalarımıza ihanetin tescili olurdu.⁸

Franco, tahtın vârisini, etrafı masonlarla çevrili, İspanya’ya kaçınılmaz yıkımı getirecek zayıf bir kişi olarak görüyordu. Rejim içinde yetişmekte olan Prens Juan Carlos daha uygun bir tercih gibi görünse de Franco onun sadakatinden ve görüşlerinden tam emin değildi. Bu nedenle, Juan Carlos’un kuzeni Alfonso de Borbón y Dampierre gibi diğer seçenekleri değerlendiriyor, hatta kendi ölümünden sonraki dönem için bir vekil atanması olasılığını da açık tutuyordu.⁹ Her şeyden önce, onu diktatör olarak hareket özgürlüğünü kısıtlayacak bir kararın baskısı

31.12.1959; 30.12.1960.

7 Salgado-Araujo, *conversaciones*, s. 277 (16.01.1960).

8 A.g.y., s. 369 (04.02.1963).

9 A.g.y., s. 367 (09.01.1963), s. 369 (17.01.1963).

altında bırakmalarına izin vermiyordu. Ancak, dönemin tanıklarının eziyet verecek kadar yavaş bulduğu kurumsallaşma süreci, rejim içindeki rakip güçlerin sakin kalmasına yaradı. “Alelacele” alınacak bir karar, rejimin “aileleri” arasındaki mevcut gerilimleri körükleyebilir, tüm sistemi istikrarsızlaştırabilirdi.

Ekonomideki iyiye gidiş ve buna bağlı olarak yaşam standartlarının kademeli olarak yükselmesi Franco’nun liderlik iddiasını bir kez daha güvence altına almıştı. Böylece Franco iktidarı nispeten sakin sulara çıkmıştı. Bu, özellikle saldırgan tonunu kaybeden ve artık başarı öyküleriyle dolu olan konuşmalarına da yansiyordu. Bu tartışılmaz konumu itibarıyla, ama aynı zamanda rejimin günden güne bürokratikleşmesine ve nesnelleşmesine bağlı olarak Franco, haftalık bakanlar kurulu toplantılarına başkanlık etmeye devam etmesine ve nihai karar alma yetkisini korumasına rağmen gündelik siyasi sorunlara daha az ilgi gösterir olmuştu. Zaten, artan karmaşıklığı nedeniyle konuları giderek daha az anlayabiliyordu. Artık hoşuna giden etkinliklere daha fazla zaman ayırıyordu. Bunlar arasında sinema filmleri, özellikle de El Pardo’da kurduğu özel bir sinema salonunda izlediği western filmleri vardı. Ayrıca uzun uzun televizyon seyrediyor, ava çıkıyor, balığa gidiyordu. Franco resim yapmaktan da hoşlanıyordu, ancak resimlerinin kalitesine dair rivayetler muhteliftir.¹⁰

Avcılık ve balıkçılıkta sergilediği başarılar yalnızca yakın çevresinde böbürlendiği kişisel tatmin konusu olarak kalmıyor, olağanüstü bir başarı propagandası olarak sahneleniyordu. 1958 yazında bir gazete manşeti, devlet başkanının 20 tonluk bir balina yakaladığını duyurdu. O sıralar Franco, kuzenine gururla, balınayı alt etmeden önce onunla tam yirmi saat boyunca boğuşmak zorunda kaldığını anlatmıştı.¹¹ Ertesi yıl, 5 bin keklik vurmuş olmakla övündü.¹² Diktatörün yakınları bu aşırı tutkuyu karmaşık duygularla gözlemiyorlardı. Kuzeni, Franco’nun özel doktoruyla yaptığı bir konuşmayı aktarır:

10 Franco’nun birkaç resminin basıldığı kaynak: Pozuelo, *últimos*.

11 Salgado-Araujo, *conversaciones*, s. 248 (01.09.1958).

12 A.g.y., s. 270 (22.10.1959).

Dün Vicente onun 6 bin el silah attığını söyledi. Bu 62 yaşındaki biri için hayli endişe verici. Böyle giderse bir noktada aort damarı patlayacak.¹³

Franco'nun zorlu koşullarda açık denizde beraber balık avına çıktığı yakın refakatçilerinden Max Borrell, bu tutkuyu hükümet faaliyetleriyle karşılaştırmıştır:

Onu tanıyorsanız, devasa ispermeçet balinalarını nasıl avladığına şahit olmuşsanız, siyasi kariyerindeki başarıyı da anlarsınız. (...) Balinanın peşinden giderken gösterdiği sebat ve azim takdire şayandır. (...) Balina Franco'yu Sovyetler Birliği'ne sürükleyecek olsa dahi, eminim gözünü kırpmadan ardı sıra gider, balığı avlamadan peşini bırakmaz.¹⁴

1961 noelinde av tüfeğinin patlayarak sol elini yaralamasına yol açan ciddi av kazasının üstü gerçi resmen örtüldü; fakat bu olay, diktatörün aniden ölmesi veya ülkeyi yönetemez hale gelmesi durumunda rejimin son derece müşkül bir duruma düşeceğini göstermiş oldu. Siyasi sistem Franco'nun kişiliğine göre biçilmiş bir elbise değildi yalnızca, aynı zamanda sistemi o bedenleştiriyor, o bir arada duruyordu. Sistemin kırılğanlığı, devlet yapılarının halen tam olarak tanımlanmamış olmasından da kaynaklanıyordu. Rejimin kurumsallaşması ve haleflüğün düzenlenmesi, siyasi danışmanların gözünde gitgide daha acil bir görev halini alıyordu.

İstikrarını artan refaha borçlu olan rejim, beklenilenin aksine, "toplumsal"ın içinde siyasetten uzaklaşmaya sebep olmadı. İç Savaş'ın travmatize ettiği toplum, savaş sonrası yılların yoksunluğunun ardından maddi olarak daha iyi bir geleceğe özlem duyuyordu gerçi. Ancak 1960'lar boyunca rejim içinde sistemde reform isteyen, radikal Falanjistlerden Hristiyan-demokratlara uzanan, çeşitli renklerden çok sayıda küçük siyasi çevre ortaya çıktı. Buna, toplumsal kaygıları dile getirmenin yanı sıra diktatörlükle çatışmaya giren, esasen komünist esinli muha-

13 A.g.y., s. 37 (23.11.1954).

14 Baón, *cara humana*, s. 64; Coles, *Franco*, s. 14 vd.

lefin artan baskısı da eklenmişti. Bask ülkesi ve Katalonya’da ayrı bir kültürel kimliğin tanınması talepleri giderek daha yüksek sesle dile getirilmeye başladı. Bu bağlamda, 1959’da kurulan Bask yeraltı örgütü ETA, 1960’ların sonundan itibaren kanlı eylemleriyle dramatik bir biçimde radikalleşirken, spektaküler bir rol oynadı. Siyasi sistem böylece tabandan gelen büyük bir baskı altında kalıyordu.

1962’deki kitlesel grev hareketleri, işçilerin büyüyen isyanını kontrol altında tutma kabiliyetinden yoksun olduğunu gösterdi ve böylece Falanj’ın çalışma ilişkilerinin temel ilkesi saydığı sendikalizmi, onun son kalesi olarak, boşa düşürdü. Artık işverenlere karşı işçilerin çıkarlarını, dikey sendikaların kıyılarındaki bağımsız İşçi Komisyonları (Comisiones Obreras, CC.OO.) temsil ediyordu. 1950’lerden itibaren bilhassa Madrid ve Barcelona üniversitelerinde ayaklanmalar oldu. Vaziyet, geleceğin toplumsal elitlerinin dahi statükoya mesafelendiğini gösteriyordu. Franco’ya göre bu huzursuzlukların sorumlusu yine, toplumun içine sızıp devleti yıkmaya çalışmaya devam ettiklerine inandığı, İspanya’nın “tescilli” eski düşmanlarıydı.¹⁵

Rejimi bilhassa zora sokan bir etken, daha önce kontrol ve baskı sisteminin bir parçası olan ruhban sınıfının diktatörlükten uzaklaşmaya başlamasıydı. Bu eğilim, sanayi işçileri içinde toplumsal sorunların büyüdüğü 1950’lerin ikinci yarısında, alt seviye din adamları arasında başlamıştı. Çok geçmeden siyasi nitelik de kazandı; hatta yeraltında faaliyet gösteren komünist gruplara ve şiddete yatkın Bask milliyetçiliğine aktif destek vermeye kadar vardı. Franco 1962’de hâlâ “anavatanımızın muazzam ruhani uyanışı” karşısında yanlış yola sapmış tek tük rahiplerden söz etse de,¹⁶ bu açıklamalar kısa bir süre sonra İkinci Vatikan Konsili’nin kararlarıyla boşa düştü. Roma’dan gelen yeni yönergeler, alt seviye rahiplerin eleştirel tavrını yüreklen-dirmekle kalmadı. Piskoposluk da kendisini diktatörlüğe mesafe koymak mecburiyetinde hissetti.

15 Franco’nun Ulusal Teğmenler Toplantısı’nda (Concentración Nacional de Alféreces Provisionales) yaptığı konuşmadan: *La Vanguardia*, 29.05.1962.

16 A.g.y.

Uluslararası düzlemde de her şey plana uygun işlemiyordu. Ekonominin dışa açılması beklenmedik bir ekonomik büyümeye yol açmıştı. Ancak bu büyüme siyasi açıdan umulan meyveleri vermedi. Gerçi Başkan Eisenhower'ın 1959 sonundaki ziyareti, hatta Madrid Havaalanı'nın pistinde Franco'yu sıcak bir şekilde kucaklaması, rejimin Batılı devletler topluluğuna demir attığının teyidi olarak propaganda edilmişti.

Ancak aslında İspanya, AET'nin kuruluşuna ve derinleşmesine yol açan önemli gelişmelerin kıyısında kalmıştı. Franco İspanyası, Avrupa'daki ideolojik çekincelere takılmıştı. Diktatörlüğün üzerinde hâlâ faşizm damgası vardı. İspanyol muhalefetine 1962 Haziranı'nın başında Münih'te düzenlenen Avrupa Hareketi Kongresi'ne katılmasına rejimin gösterdiği hissterik tepki de buna katkıda bulundu. Bu toplantıya katılmakla, rejimi içeriden eleştiren Hristiyan-demokratlar ve monarşistler İç Savaş'tan bu yana ilk kez İspanyol sosyalizminin sürgündeki temsilcileriyle bir araya gelerek, beraberce, liberal ve demokratik bir devlet düzenine doğru barışçıl bir değişimi savunmuşlardı. Kabul edilemez bulunan, utanç buluşması olarak damgalanan ve İspanya'dan gitmiş birçok katılımcısının tutuklanmasıyla, tasfiyesiyle ya da zorunlu sürgüne gönderilmesiyle sonuçlanan bu etkinliğin yol açtığı infial; her şeyden önce Franco için, eskiden birbirine düşman olan kampların uzlaşması gibi bir şeyin söz konusu olmadığını bir kez daha gösteriyordu. Bu tepkiyi Federal Almanya'nın Franco'ya hayırhah yaklaşan Hristiyan-demokrat çevreleri dahi yadırgamıştı.

Franco için Münih toplantısı, "otantik İspanya"ya karşı komünist-mason komplosunun yeni bir kanıtını teşkil ediyordu. Bu düşüncelerini toplantıdan hemen birkaç gün sonra, Valencia'da halkoylaması gibi sahnelenen kitlesel bir toplantıda meydan okurcasına ilan etti:

Bize böyle kara çalan yabancı ülkelerin şimdi burada olmasını ve bu örnek niteliğindeki gösterimizi görmelerini isterdim. Buralara gelebilselerdi, onlara, yüzlerine karşı şöyle der-

dim: Benim gücüm burada, halkımla kurduğum samimi ilişkidir.¹⁷

İki gün sonra başka bir mitingde şunları ekledi:

Her zaman söylediğim gibi, tehlikeler sona ermiş değil. Biz ilk günden itibaren anavatanımızın onuruna düşman olan masonluğa ve komünizme karşı durduk. İspanyol yaşamını çürüten her şeye karşı mücadele verdik. Kendi topraklarımızda zafer kazandık ama mücadeleyi sınırlarımızın dışına taşıyamadık. Yurtdışından yönlendirilen bu güçler şimdi her türlü yolu deneyerek anavatanımızdaki iç barışı yok etmeye çalışıyorlar.¹⁸

Komplo teorileri, Franco'nun düşüncelerinin sabitiydi. Yıllar sonra, kuzeniyle konuşurken hâlâ bundan emin olduğunu gösterir:

Bize karşı yürütülen tüm faaliyetler, CIA'den fon alan ve benden sonraki dönemde İspanya'da, ABD'yi örnek alan bir siyasi sistem kurma amacını güden grupların eliyle örgütleniyor.¹⁹

1960'ların sonunda İspanya'da yoğun bir artış gösteren protestolar da, yılmadan, yabancı provokatörlere ve 1936'daki durumu yeniden canlandırmaya çalışan komünist komplosuna bağlanacaktı.

Bu inatçı irade, kaçınılmaz olarak, 1960'lar boyunca artan refahtan, ülkeye geri dönen "misafir işçilerin" deneyimlerinden, teknolojik ilerlemenin sonuçlarından, bunların yanı sıra turist akınından kaynaklanan esaslı toplumsal değişimlerle günden güne çelişkiye düşüyordu. Juan Goytisolo, henüz 1960'ların sonlarında, İspanya'nın böylece yaşadığı değer değişimi nedeniyle yönünü ruhaniliğin belirlediği bir ülke olmaktan çoktan çıkmış olduğunu söylüyordu.²⁰ İstemeyerek de olsa bu yolun önünü açan Franco'nun ta kendisiydi gerçi. Ancak bu onu,

17 Franco'nun Valencia konuşması: *La Vanguardia*, 17.06.1962.

18 Franco'nun Valencia'da, subaylara yaptığı konuşma: *La Vanguardia*, 19.06.1962.

19 Salgado-Araujo, *conversaciones*, s. 498.

20 Goytisolo, Juan, *Spanien und die Spanier*. Luzern, Bucher, Münih, 1969.

maddi değ rlere yönelmiş bir topluma karşı artan bir eleştirelilikle tepki göstermekten alıkoymuyordu. Ahlâki   r me, erdemlerin yitimi ve artan dinî kayıtsızlıktan yakınılıyordu şimdi. Bu, papaz atamalarındaki dramatik düşüşte de yansımasını buluyordu.

Rejim ve yaşı ilerleyen diktatör, reform talep eden bu hareketlenmiş toplum karşısında çaresiz kalıyor, buna mukabele etmenin yolu olarak yalnızca baskıyı biliyordu. 1962'den beri enformasyon bakanı olarak görev yapan Manuel Fraga Iribarne ile beraber gerçi rejimin yalnızca dış görünüşünde birtakım iyileşmeler olmuştu. Ancak, işkence yöntemlerinin, acımasız polis müdahalelerinin, şüpheli siyasi davaların ve Nisan 1963'te komünist lider Juli n Grima 'nın infazı gibi idamların damgasını vurduğu gaddar yanı, rejimin propaganda ettiği bu imajını sürekli bozuyordu.

Bu minvalde 1 Nisan 1964'teki zafer kutlamalarının resmî sloganı olan "Barışın Yirmi Beşinci Yılı", yükselişe geçmiş bir ülkeyi ifade etmek üzere kastedilmişti. Ancak Franco, I  Savaş'ın "anti-İspanya"ya karşı yürütülen bir "haçlı seferi", savaşın sonucununsa "hakiki İspanya"nın zaferi olarak yorumlanmasında herhangi bir değişme olmadığını açıkça gösterdi. Mesele hâlâ uzlaşma değil, "temizlenmiş olanları" entegre etmek ve savaş sonrası neslin rejimin ideolojik temellerine adanmasını sağlamaktı.²¹ 1966'da basında  n sansürün kaldırılması ya da ertesı yıl dinî hoşgörünün yasalaşması gibi birkaç mütereddit reform projesi, esaslı bir değişiklik anlamına gelmiyordu. Hem, Franco bu kararları olağanüstü bir isteksizlikle onaylamıştı.²²

Toplumsal değişimin hızlanmasına rağmen 1960'ların ortalarında Franco'nun popülaritesinin ekonomik refahla birlikte zirveye ulaştığı söylenir. Franco da o yıllarda halk tarafından sevildiğini hissediyordu. 1962'de Akdeniz kıyılarına yaptığı geziden sonra şunları söyleyecekti: "Valencia siyasetimi açıkça onayladı, liderliğimi kuşkuya yer bırakmaz şekilde kabul etti."

21 Franco'nun 09.04.1964 tarihli konuşması: *La Vanguardia*, 10.04.1964.

22 Fraga, *memoria*, s. 144 vd.

1964'te Bask ülkesinden döndüğünde kuzenine izlenimlerini bilhassa heyecanla anlatıyordu:

Bana gösterilen coşku ve teveccühe dair tasavvur edebileceklerin, gerçeğin yanına bile yaklaşamaz. Bana İkinci Dünya Savaşı'nın galiplerinin İspanya'ya uyguladığı yaptırımları protesto etmek amacıyla Kraliyet Sarayı önünde düzenlenen büyük mitingi hatırlattı. Her zaman anımsayacağım ve minnettar kalacağım altüst edici bir şeydi. Bilbaolu vatandaşlar yanımda olduklarını gösterdiler; ayrılıkçılık, siyasetimden duyulan memnuniyetsizlik vesaire hakkında söylenen her şeyin inatçı bir azınlığın yaydığı dedikodulardan ibaret olduğunu ve bunların hiçbir surette anavatanı samimiyetle içlerinde taşıyan, zekâları, vatanseverlikleri ve çalışkanlıklarıyla İspanya'nın yükselişine büyük katkı sağlayan Bilbao halkının görüşlerini yansıttığını gösterdiler.²³

1960'ların ortalarında, haleflüğün düzenlenmesi ve rejimin kurumsallaştırılması gibi hâlâ çözülememiş konular gide-rek daha fazla baskı yaratmaya başlamıştı. Diktatörün çevresi, Franco'nun gözle görülür bir şekilde yaşlanmakla kalmayıp, bir şeye yoğunlaşmakta zorlandığını fark ediyordu. Konuşmaları da dikkat çekici biçimde kısalmıştı. Franco parkinson hastalığından mustarıptı ve bu bütün söylentilere rağmen gizli tutulmaya çalışılsa da semptomlar gün geçtikçe daha görünür hale geliyordu. Franco bakanlar kurulu toplantılarına başkanlık etmeye devam etti, ancak burada da yavaş yavaş çökmekte olduğu fark ediliyordu. 1960 başlarında kabine toplantıları genellikle geceye kadar sürerdi; 1960'ların ortalarına gelindiğindeyse artık toplantılar pek geceye sarkmıyor, hatta akşama kadar bile sürmüyordu. Bu bağlamda, Franco'nun Aralık 1968'de ilk kez bir bakanlar kurulu toplantısını yarıda kesmek zorunda kalıp tuvalete gitmesi, vücudunun iflasın eşiğinde olduğuna dair açık bir işaret olarak zikredilir. Konuşmalara karışması belirgin biçimde kısalmış, söylenenlere müdahaleleri giderek azalmıştı. Son yıllarda neredeyse hiç konuşmaz olmuştu, hat-

23 Salgado-Araujo, *conversaciones*, s. 342, 426.

ta oturumlar esnasında sıklıkla uykuya dalıyordu. Meydanlarda, halka seslenişlerinde parkinson hastalığını pek gizleyemiyordu, çünkü elleri titriyordu ve belirtiler kişisel temaslarda da görünüyordu.²⁴ Yoğun ilaç tedavisi de zihin bulanıklığını artırıyordu. Bedenen zayıf düşerken, hayatının son yıllarında hastalığının ilerlemesiyle de alakalı tuhaf bir yumuşaklık yansıtıyordu ve dostane bir havaya girmişti.²⁵ Öte yandan yakın çevresi, toplum içinde gülünç veyahut yakışıksız bir görüntü sergileyebileceğinden korkuyordu. Hastalığı ancak 1974 yılında resmî olarak duyuruldu.

İlerleyen hastalığın arkaplanında, rejimin geleceğine ilişkin endişeler ve haleflik meselesinin zamanında çözülmemesi halinde ülkenin siyasi kaosa sürükleneceği korkusu büyüyordu. Franco'nun yakın siyasi çevresinin, bilhassa Carrero Blanco'nun, diktatörün ölümünden sonra rejimin devamlılığı için yasal düzenleme yapılması yönündeki baskı artıyordu.²⁶ Bununla ilgili çeşitli yasa tasarıları hazırlanmıştı, ancak Franco bu mevzuları tartışmakta isteksizdi ve bu konuda yönlendirilmeye ayak diriyordu. Psikolojik açıdan, kendi ölümü sonrasındaki zamana yönelik, dolayısıyla kendi öngörülebilir faniliğine işaret eden bir düzenleme yapma düşüncesiyle barışamadığı açıklamasını yapabiliriz.²⁷ Hâlâ sınırsız olan gücüne getirilmek istenen kısıtlamalara direniyordu. Dahası, bu yönde verilecek bir karar, Falanj ile teknokratlar arasında yeni bir çatışma tehlikesini barındırıyordu.

Franco en nihayet 1966 yazında yasa taslağını sundu. Taslak rejim içindeki reform yanlısı güçlerin çekincelerine takıltsa da, kasım ayı sonunda Ley Orgánica del Estado (Devletin Organik/Doğal Yasası) ismiyle Cortes'e sunuldu ve tartışılmadan kabul edildi. Yasa, 1938'den bu yana kabul edilen çeşitli temel kanunların içeriklerini ihata ediyor, devletin yapısını ve kurum-

24 Gil, *cuarenta*, s. 60, 87 vd., 91; Pozuelo, *últimos*, s. 29.

25 Fusi, *Franco*, s. 184.

26 Laureano López Rodó, *Memorias*, Plaza & Janes, Barcelona, 1990, s. 519 vd.; López Rodó, *marcha*, s. 229 vd.

27 Hodges, *Franco*, s. 240.

ların yetkilerini tanımıyor, ayrıca veraset meselesini de düzenliyordu. Özünde, yıllar içinde fiilen gelişmiş olan siyasi sistem yasal bir form kazanıyor ve sağlama bağlanıyordu. Bu anayasal yapının bir halkoylamasıyla teminat kazanması gerekiyordu. Üç hafta sonra Franco bir televizyon konuşmasıyla yasanın onaylanmasını istedi ve iktidarının yerleşik efsanesine uygun düşecek şekilde, seçimi kişisel bir plebisite çevirdi:

Hiçbir zaman komutayı elime almanın peşinde olmadım. Daha genç yaşta omuzlarımda yaşımın ve konumumun izin verdiğinden daha büyük sorumluluklar taşıdım. Diğer pek çok İspanyol gibi hayatın tadını çıkarmak isterdim; gelin görün ki, tüm zamanım ülkeme hizmet etmekle geçti, hayatım hizmet oldu. Otuz yıldır devlet gemisinin dümenindeyim, milletimizi günümüz dünyasının fırtınalarından koruyorum. İşte şimdi de gençliğimde olduğu gibi aynı görev bilinciyle hazır olda duruyor, hayatımın geri kalanını da sizlerin hizmetine sunuyorum. Yalnızca sizlere ve milletin yararına hizmet amacını taşıyan yasalarla ilgili halkoylamasında desteğinizi dilesem, çok mu fazla şey istemiş olurum?²⁸

Oylama öncesinde çıkarılan tantana ve yapılan propaganda, seçim sandıklarına uygulanan baskı, hile ve mükerrer oylar, beklenen sonucun çıkmasını sağladı. Açıklanan sonuca göre, %90'ın üzerinde ezici bir çoğunluk yasa lehinde oy kullanmıştı. Bu, tüm manipülasyon suçlamalarına rağmen, diktatör lehine muazzam bir güvenoyu olarak yorumlanabilirdi. Franco da bunu böyle görmüş olacak ki, yeni yıl halka sesleniş konuşmasında “demokrasinin görkemli günü”nü ilan etti; İspanyolların “örnek teşkil edecek, asil” bir şekilde “özgürce ve ezici bir çoğunlukla” kendisine onaylarını ve güvenlerini ifade ettiklerini söyledi.²⁹

Yine de İspanya'daki toplumsal gelişme ve dış siyaset ortamı, rejimin bir anakronizm niteliği taşıdığını, ne çağa ne de kendini bağlı hissettiği Batı dünyasına uyduğunu gösteriyordu. Fran-

28 Franco'nun konuşma metni: *La Vanguardia*, 13.12.1966.

29 Franco'nun Noelde halka seslenişinden: *La Vanguardia*, 25.12.1966.

co da nihayetinde bunu fark etmiş olmalıydı; zira konuşmaları her zaman kendini meşrulaştırma dürtüsünü yansıtıyor ve bitmek bilmez bir liberal-demokratik toplumsal düzenlere mesafe koyma çabasıyla belirleniyordu. Rejimin halk nezdindeki meşruiyet eksikliğinin bilincinde olan Franco, yine manidar bir şekilde, ölümünden sonraki dönem için de “iplerinin sımsıkı bağlanıp düğümlendiğini” söylemeyi hiç ihmal etmiyordu.

Franco’nun amacı, ülkeyi bir kez daha anarşiye sürükleyeceğine inandığı liberal-demokratik yönetim biçiminin beraberinde getirdiği tehlikeleri kökünden bertaraf etmektir. Yasa kabul edilirken Cortes’e bir uyarıda bulunacaktı:

İspanyollar her halkın kendi içinde birtakım şeytani unsurlar barındırdığını unutmamalı. İspanya için bunlar, anarşist temayül, yıkıcı eleştirel tutum, dayanışma yoksunluğu, aşırılığa ve karşılıklı husumete yatkınlıktır.³⁰

Ancak bu yasayla bile haleflik meselesinin kişisel yönü, henüz açıklık kazanmamıştı. Alfonso de Borbón y Dampierre ve rejime sert eleştirilerde bulunan Carlos Hugo de Borbón-Parma gibi bazı olası adaylar uzlaşmaya müsait olmasa da, birçok adayın ismi dolaşıyordu. Hâlâ resmî bir makamı bulunmayan Prens Juan Carlos’un 1964’ten itibaren İç Savaş zaferini kutlamak için düzenlenen askerî geçit törenlerinde Franco’nun yanında yer alması, pekâlâ bir işaret olarak değerlendirilebilirdi.

En nihayet 1968 sonunda Prens Juan Carlos’ta karar kılındı. Prens’in Movimiento hareketinin ilkelerine koşulsuz bağlılığını gösterdiği ve monarşinin restorasyonu yerine kendi şahsında yeni bir hanedan kurulmasını kabul ettiği çok tartışılan bir söyleşi, bunun girizgâhı gibiydi. 1969 Temmuz’unun ortalarında Falanj içindeki çekincelere ve babası eski kralın büyük hoşnutsuzluğuna rağmen Juan Carlos, Franco’nun halefi ilan edildi. Kendisine İspanya prensi unvanı verildi. Yeni bir unvanı bu, veliaht prensin geleneksel olarak taşıması gereken Asturias prensi unvanından farklıydı. Atanan halef, Franco’ya, te-

30 Franco’nun Cortesler meclisi önünde yaptığı konuşmadan: *La Vanguardia*, 23.11.1966.

mel yasalara ve hareketin ilkelerine bağılılık yemini etti. Böylelikle, Franco'nun ölümünden sonra rejimi kalıcı hale getirmek için neredeyse tüm önlemler alınmış oluyordu. Son adım, Hazi-ran 1973'te devlet başkanlığı ile hükümet başkanlığı makamlarının ayrılması olacaktı. Hükümetin başına atanan Amiral Car-rero Blanco'nun rejimin bekasını gözetlemekle görevlendirildiği, dönemin tanıklarının gözünde açıktı.

1960'lar sonunda, genel olarak rejimin siyasi güçleri, Fran-co'nun biyolojik hayatının sonuna geliyor olduğuna bakarak pozisyon aldılar. Yeni bir güç odağı olan teknokratlara ek olarak, Falanj içinde de bir kuşak değişimi yaşanmıştı. Torcuato Fernández Miranda ve Manuel Fraga Iribarne gibi kendile-rini daha az ideolog, daha çok sistemin hizmetkârı olarak ta-rif eden ve rejimin geleceğini siyasi reformlarda gören şahsiyet-ler ortaya çıkmıştı. İki grup arasında artan gerilim, 1969 yazın-da kamuoyuna mal olan, tekstil şirketi Matesa'ya yapılan dev-let desteği skandalıyla doruğa ulaştı. Bu skandalın siyasi açıdan önemli yanı, yapılan desteğin muazzam meblağlara ulaşmasın-dan ziyade, Opus Dei'ye üye ya da ona yakın üst düzey kişilerin skandala karışması ve skandalın basında Movimiento üyelerin-ce körüklenmiş olmasıydı.

Krizin sonucu olarak gidilen kabine değişikliğinde, zan altın-da kalan ticaret ve ekonomi bakanlarının yanı sıra enformas-yon bakanı Fraga Iribarne ile Movimiento genel sekreteri José Solís de istifa etmek zorunda kaldılar. Yeni kabineden evve-la reform güçleri dışlandı. Ekim 1969 sonunda kurulan bu hü-kümet, geçmiştekinin aksine "aileler" arasındaki güç dengesi-ne önem vermediği için "tekrenkli" bir hükümet olarak anılır. Diktatörün gün geçtikçe artan kararsızlığı karşısında, bu sefer Carrero Blanco ve López Rodó kendi çıkarlarını dayatmışlardı. Franco, El Pardo'da daha münzevi ve insanlardan uzak bir ha-yat yaşar olmuştu. Ziyaretçilerine yalnızlığından ve kendi "sa-ray devletinde" güvenebileceği kimsenin kalmadığından yakı-nıyordu.

Son yıllarda teknokratların ve reform güçlerinin yanı sıra, herhangi bir değişikliğe karşı çıkan, bu nedenle *bunker* (sığı-

nak) diye adlandırılan başka bir grup daha nam saldı. Aralarında Girón ve Arrese gibi rejimin kıdemli üyelerinin yanı sıra, diktatörün kulaklarına ulaşan bilgileri filtreleyen, Franco'nun damadının ifadesiyle El Pardo Sarayı'nın *camarilla'sı* (iç kabin) da vardı. *Bunker*, ekonomik liberalleşmeyi bir Truva atı, dolayısıyla artan toplumsal gerilimlerin nedeni olarak görüyordu. Bu grup ayrıca güvenilir bulduğu Prens Juan Carlos'a karşı cephe almıştı, haleflik konusunda muhafazakârlardan sayılan Alfonso de Borbón y Dampierre'yi tercih ediyordu. Bu seçenek, Alfonso'nun Mart 1972'de Franco'nun ilk doğan torunuyla evlenmesiyle geçici bir destek bulmuştu.³¹

Rejimin kurumsallaştırılması ve haleflik meselesinde bir karara varılması, bunlara bağlanan umutları gerçekleştirmemiş, yani toplum üzerinde sakinleştirici bir etki yaratmamıştı. Aksine, Franco'nun elden ayaktan düşmesi karşısında, yakın zamanda bir yeni başlangıç beklentisi hâkimdi. Rejim, artan toplumsal gerilimlere, Franco'nun da sorgusuz sualsiz uygulanacak bir yöntem saydığı şiddetle karşılık vermeye kaldığı yerden devam ediyordu.³² Şiddete ve hele 1970 sonunda ETA terörizmine karşı Burgos Davası'nda verilen (daha sonra hapis cezasına çevrilen) idam cezaları gibi acımasız icraatlara cevap olarak, İspanya içinde ve dışında yeni infial dalgaları baş gösterdi. Franco ise buna, her zamanki gibi, dayanışma göstergesi olarak sahnelenen kitlesel gösterilerle ve yurtdışı kaynaklı olduğunu iddia ettiği komplo suçlamalarıyla karşılık verdi.³³

Muhalefetin radikalliği, şiddet ve karşı-şiddet, diktatörün hayatının son yıllarında sürekli artış halindeydi. ETA'nın yanı sıra FRAP³⁴ da kanlı eylemler gerçekleştiren bir diğer sol terör örgütü olarak ortaya çıkarken, karşı tarafta yetkililerce büyük ölçüde hoşgörüyü karşılanan Guerrilleros de Cristo Rey (Kral İsa'nın Askerleri) gibi aşırı sağcı örgütler uğursuz işlerini gör-

31 López Rodó, *marcha*, s. 416 vd.

32 Salgado-Araujo, *conversaciones*, s. 513 (21.12.1967).

33 Franco'nun yeni yıl halka sesleniş konuşmasından: *La Vanguardia*, 31.12.1970.

34 Revolutionary Antifascist Patriotic Front (Devrimci Anti-faşist Yurtsever Cephe) – e.n.

mekteydiler. Bu şiddet sarmalında rejimin geleceği hiç de güven içindeymiş gibi görünmüyordu. Frankizmin devamlılığını zora sokan bir başka sorun da petrol kriziydi. İspanya'nın petrol ürünlerine olan bağımlılığı nedeniyle ekonomik büyümesi aniden kesilmiş, bunun toplumsal sonucu olarak sokaklarda kitlesel hareketlilik artmıştı. Böylece, siyasal hoşnutsuzluğun iktisadi refah yoluyla telafi edilebileceği umudu da sönmişti.

Aralık 1973'te Amiral Carrero Blanco'nun ETA'nın spektaküler bir suikastıyla öldürülmesiyle, diktatörlüğün temel taşlarından biri çöktü. Halef prens Franco'nun yordakçısı olarak algılanırken ve elitler birbirine düşmüşken, rejimin bekasıyla ilgili büyük bir soru işareti vardı. En yakın siyasi danışmanını kaybeden Franco apati içine düşmüştü;³⁵ öyle ki, Carrero Blanco'nun yerine kendisine sıkı sıkıya bağlı olan Amiral Pedro Nieto Antúnez'i başbakanlık makamına getirmeyi bile başaramadı. El Pardo Sarayı ve rejimin sertlik yanlıları, Franco'yu kararından vazgeçirerek, göreve inatçılığıyla nam salmış İçişleri Bakanı Carlos Arias Navarro'yu atamaya ikna ettiler. Ancak Navarro'nun krizlere ve dağılma hallerine karşı tutarlı bir yol haritası yoktu. Öyle olunca, rejim içindeki çeşitli güçlerce yönlendirilerek, bir yandan reformlara yatkın bir tavır sergiliyor, diğer yandan artık ardı arkası kesilmeyen çalkantılar karşısında Franco'nun da desteklediği katı baskıcılığı sürdürmek arasında bocalıyordu. Eylül 1974 ortalarında ETA'nın Madrid'de bir kafeye düzenlediği bomba saldırısında 12 insanın hayatını kaybetmesine Franco'nun verdiği cevap yanlış anlamaya yer bırakmıyordu:

Toplumu parçalayan bu unsurlarla mücadelede tavizsiz sertlik şarttır. Ya onlarla başa çıkacağız ya da bizi yok edecekler.³⁶

Bu suikast girişiminin, ayrıca İspanya'ya sıçramasından korkulduğu için panikvari tepkilere neden olan Portekiz Karanfil Devrimi'nin etkisiyle, hükümet içinde birbirine dış bileyen fraksiyonlar refleks halinde safları sıklaştırdılar.

35 Franco, *nosotros*, s. 150.

36 Doktorunun ifadeleri: Pozuelo, *últimos*, s. 112.

Açıkça güçten düşmüş olsa da, Franco'nun, bu istikrarsız durumun ortasında iktidarı bırakacağına dair bir emare yoktu. Önceki yıllarda halka yeni yıl seslenişlerini sürekli tekrarlanan şu kalıplaşmış cümlelerle bitirmişti: "Tanrı bana anavatanımın kaderine rehberlik etmem için ömür verdiği sürece gücüm-den ve kararlılığımdan yoksun kalmayacaksınız."³⁷ Sımsıkı kararlıydı. Ancak, artık etkili bir şekilde yönetemiyordu. Nitekim savunucularından Ricardo de la Cierva bile, Ekim 1974'te onun huzura kabul edildikten sonra üzülerek, Franco'nun artık üçüncü şahıslar tarafından kontrol edilen bir kukla olduğunu söyleyecekti.³⁸

Aynı yılın temmuz ayında Franco hastaneye kaldırıldı, hatta sağlık durumunun kritikleşmesi nedeniyle görevini geçici olarak bırakmak zorunda kaldı. İlk defa olarak bir bakanlar kurulu toplantısına katılamadı. Ancak Franco hâlâ iktidarı bırakmaya hazır değildi ve devlet yönetimini kalıcı olarak Prens Juan Carlos'a devretmesi tavsiyesine karşı koydu. Sağlığı düzeldiğinde, eylül ayı başında görevine yeniden kaldığı yerden devam edecek, dahası, etrafındakileri şaşırtacak şekilde, zorlu protokol görevlerini stoik bir sükûnetle eda edecek, spor etkinliklerine katılacak, hatta zayıflığına rağmen ve doktorların tavsiyeleri hilafına yeniden ava çıkacak, golf oynayacak, Azor adlı yatında balık avlayacaktı. Mayıs 1975'in sonunda Amerika Başkanı Gerald Ford'u ağırladı.

Yine de, rejim içindeki huzursuzluk büyüyordu. İspanya, Franco'nun biyolojik hayatının sonunu büyük bir gerginlikle bekler haldeydi. Diktatörün yakın çevresinde geleceğe yönelik kaygılar baş göstermişti. Hükümet durumla başa çıkamazken ve sertlik yanlıları kontrolü ele geçirmeye çalışırken, sokaklarda sayısız sol grup hüküm sürüyordu. Rejimin reformist güçleri muhalefete geçtiler ve Franco sonrası döneme hazırlanmaya giriştiler. Ekonomideki durumun dramatik olması da caba-sıydı. Fas Kralı II. Hasan bu gergin durumdan yararlanarak, İspanyol Sahrası'na "Yeşil Yürüyüş" adı altında bir sefer düzen-

37 Franco'nun yeni yıl halka sesleniş konuşmasından: *La Vanguardia*, 31.12.1971; benzer tarz konuşmalarına 1970, 1972 ve 1973 yıllarında da rastlıyoruz.

38 de la Cierva, *Franco*, 1986, s. 486.

ledi. Madrid bu koşullarda bölgeyi boşaltarak Fas'a devretmekten başka bir çözüm göremedi.

Rejimin acımasız ve baskıcı yönü 1975'in yaz sonunda yeniden ortaya çıktı. Franco 5 davada ETA ve FRAP üyelerine verilen idam cezalarını hapis cezasına çevirmeyi bu kez reddetti. Cezalar 27 Eylül'de infaz edildi. Franco uluslararası medyadan gelen tepkilere, büyükelçilerin geri çekilmesine ve İspanya içinde ve dışındaki kargaşalara her zamanki tavrıyla karşılık verdi. Generalissimo rütbesine yükselişinin yıldönümü olan 1 Ekim 1975'te Kraliyet Sarayı'nın önünde toplanan yüz binlerce kişi, tüm kabinesiyle birlikte balkona çıkan diktatörün titrek sesiyle dillendirdiği, zar zor anlaşılan sözlerini alkışladılar:

Desteyiniz ve Avrupa'daki bazı diplomatik misyon ve kuruluşlarımızın maruz kaldığı saldırılara karşı sergilediğiniz sağlam ve kararlı duruş için sizlere şükranlarımı sunuyorum. Bu olay, ahlâken çürümüş belirli bazı ülkelerden neler bekleyebileceğimizi bir kez daha gözler önüne sermiştir. (...) İspanya'da ve Avrupa'da koparılan bütün bu olaylar, komünist-teröristlerin topluma sızmasıyla içiçe geçmiş olan solcu bir masonik komplo dan kaynaklanmaktadır.³⁹

Hiç değiştirmeden 1936'nın dilini kullanıyordu ve Franco'nun eylemlerini ömür boyu belirlemiş olan, iç ve dış düşmanların tehdidi altında olduğu takıntısı bir kez daha gösteriyordu kendini.

Bu, Franco'nun son kamusal görünüşüydü. Ekim ayı ortalarında geçirdiği kalp krizinin ardından sağlığı hızla kötüleşti. Yine de, doktorlarını dehşete düşüren bir şekilde, vücudu elektrotlara bağlı halde yan odadan tıbbi olarak izlenirken, resmî görevlerini yerine getirmeye, konuşmalar yapmaya, bakanlarla istişare etmeye ve bakanlar kuruluna başkanlık etmeye devam etti. Sağlığından endişe duyanlara "Yerimde olmalıyım,"⁴⁰ dediği söylenir. Franco son anına değin mevkisini koruma iradesini sürdürdü.

39 Sevillano, *Caudillo*, s. 12.

40 Pozuelo, *últimos*, s. 220.

İzleyen günlerde giderek şiddetlenen kalp krizleri geçirdi. Bunu iç kanama ve ödemin yanı sıra parkinson ilaçlarının yan etkileriyle birleşen diğer komplikasyonlar takip etti. Durumu hızla kötüleşti. Franco 30 Ekim’de devlet yönetimini bu kez temelli devretti. Kasım ayının başında, ağır hastayken El Pardo’da gerçekleştirilen acil ameliyatın ardından hastaneye nakledildi. Art arda bir dizi uzun ameliyat geçirdi. İspanyol halkı diktatörün durumunu her gün televizyondaki ayrıntılı sağlık bültenlerinde onu tedavi eden doktorların ağzından öğreniyordu. Franco günden güne bilincini kaybetti, sonunda bitkisel hayata girdi. O sırada çekilen ve yıllar sonra medyada yayınlanan bir fotoğraf, acı içindeki diktatörü sayısız kabloya bağlı halde gösterir.

Franco, nihayetinde 20 Kasım 1975’te öldü. Bu tarih, Falanj’ın kurucusu José Antonio Primo de Rivera’nın ölüm tarihi olan 20 Kasım 1936 ile aynı gündü. Kraliyet Sarayı’na konan naaşını yarım milyon insan ziyaret etti. 23 Kasım 1975’te Valle de los Caídos’taki bazilikada Falanj ve Yabancı Lejyonu’nun marşları eşliğinde toprağa verildi.

Karizma ve İktidarın Temsili

Özel yetkilerle donatılmış İngiliz Büyükelçisi Samuel Hoare, Haziran 1940'ta Franco'yla yaptığı ilk görüşmenin ardından şöyle kaydetmişti:

Buyur edildiğim salona toplanmış bakanlar, generaller ve piskoposların yanında, küçük, biraz sade, burjuva sureti ile hiç dikkat çekmiyordu. Sesi Hitler'in patlamalı bağırışlarından ve Mussolini'nin opera sanatçılarına yaraşır bas tonundan çok farklıydı. Daha çok, muayenehanesinde sabit ve güvenli bir geliri olan mazbut bir aile hekimi gibi konuşuyordu. Franco'yla ilk karşılaştığımda, onun Fas'taki o parlak genç subay ve vahşi İç Savaş'ın başkumandanı olduğuna inanmamıştım.¹

Hoare'nin tarifi yaygın imajıyla uyuşur. Franco, genellikle, kendisini alkışlayan büyük kalabalıkların önünde bundan rahatsız olduğunu belli eden, utangaç ve kendine güvensiz bir insan olarak tasvir edilir. Sosyal medyadan rahatlıkla erişilebilen, İç Savaş sırasında İngilizce konuşarak yaptığı ve acınaklı bir etki uyandıran milliyetçiler lehine dayanışma çağrısı, efsanevi ve günümüz bakış açısından eğlencelidir. Kızından dünya çocuklarına Noel için iyi dileklerini göndermesini istediği, beceriksiz

1 Hoare, *ambassador*, s. 45.

aile sahnesi videosu da öyledir. Konuşmaları, belagat bakımından, sonraki yıllarda da pırıltıdan yoksundu. Franco mecazi dilden, estetik ifade biçimlerinden ve duygulardan imtina ederek konuşurdu. Bu, kasıtlıydı. 1950’li yıllara ait bir anekdotta, Franco’nun konuşma metinlerini yazanlardan birisinin, bu durumu sezerek baştan edebîlik iddiasından tamamen uzak bir metin kaleme aldığı aktarılır. Sorumlu bakan yine de metinde bazı yerlerin üstünü çizer. Franco bunu dahi yetersiz bulmuş, sonuçta orijinal metinden geriye yalnızca “çıplak bir iskeleti” kalmıştır.² 1960’ların ortalarında Franco’nun bir konuşmasını meclis binasındaki bir locadan takip eden biyografi yazarı Brian Crozier, bu bağlamda şunu belirtmekten kendisini alamayacaktır:

Elli beş dakika boyunca hiç ara vermeden okudu, hatta son yarım saat kafasını kâğıttan dahi kaldırmadı. Bir süre sonra kurduğu iletişim zayıfladı. Tek tek kelimeler gayet açık işitilebilir olsalar da, anlam kaybolmuştu.³

Çoğu tarihçi Franco’nun, Mussolini ve Hitler’in karizmasını teşkil eden her şeyden yoksun, vasat ve ruhsuz bir kişilik olduğunu yazar. Franco’ya hayranlık duyan çağdaşları dahi bu değerlendirmeyi kabulleniyorlardı:

Mussolini, Hitler, Churchill, Stalin ve mevcudiyetleri ve dilleleriyle karşısındakileri büyülemeyi başaran bütün gerçek liderlerle Franco arasındaki tezat çarpıcıdır ve ayan beyan ortadadır.⁴

Eleştirel sesler, anlaşıldığı üzere Franco’yu ülkeyi yalnızca askerî gücüyle yöneten ve çevresindeki dalkavuklarca İspanya’nın kurtarıcısı olarak yüceltile yüceltile sonunda kendi ilahi misyonuna inanır hale gelen parıltısız bir “sözde lider” olarak anarlar.⁵ Araştırmalar da Franco’nun bir liderden ziyade, propagandayla inşa edilmiş bir sembol olduğu sonucuna varır.⁶

2 Fontana, *radiografia*, s. 96.

3 Crozier, *Franco*, s. 449.

4 Fontana, *radiografia*, s. 49.

5 Rueda, *salvar*, s. 26.

6 Zenobi, *construcción*, s. 333.

Franco'nun biyografisini yazan, kuruluş aşamasında Falanji desteklemiş olan Fontana, İç Savaş'ın ilk günlerinde olup bitenlere yönelik tüm eleştirilerine rağmen Franco'nun karizmasına farklı bir ışık tutan bir olayı anlatır:

Franco felaket kötü bir konuşmacıydı, hele ki o yıllarda. Flüt sesini andıran, falsetto benzeri tınısı, sesine yakışmıyordu; dişlerinin arasından gelen tıslama da pek lehinde bir etki yaratmıyordu. Harekete yeni katılmış bir taraftar olarak talih-sizliğim oydu ki, Franco dönüp dolaşıp patates üzerine konuşuyor, patatesin de ekonomik öneminden bile değil, yalnızca günlük kullanımından bahsediyordu. Sunulan temsil, beklediğim ve özlemini duyduğum lider ve kahramanın tam tersiydi. Bu insanın karşısında duran kitlelerle bir bağ kurabilecek, nerede kaldı ki onlarla kaynaşabilecek bir hali olmadığı sonucuna varmıştım. Gel gör ki, halka sesleniş konuşmalarında bu yumru üzerine mütalaalarının histerik coşku fırtınalarına yol açması, koro halinde adının bağırılması nedeniyle konuşmasının zorunlu kesintilere uğraması, beni şaşkınlığa sevk etti. Aktör ve sözleri ile kitlelerin tepkisi arasında öyle bir orantısızlık vardı ki; hayret içinde, acaba, Franco ve onun efsanesi İspanyol halkının tek taraflı bir yaratımı mı, diye düşünmüştüm. (...) Frankizm, Franco'ya rağmen ve onun hiçbir rolü olmaksızın, yalnızca halkın bir ihtiyacı ve özlemi miydi acaba?⁷

Çağdaşlarının çoğu, Franco'ya hitabet yeteneğinden yoksun olmasına rağmen atfedilen olağanüstü karizmatik parlıtyı onaylar. Eleştirel yaklaşan Fontana dahi bunu teslim etmeye mecbur kalır:

Franco'nun karizmasından kaçmak, ihmal edilebilir bir azınlık dışındaki bütün İspanyolların pohpohlama ve övgü furyasına direnmek hiç de kolay değildi.⁸

7 A.g.y., s. 48.

8 Fontana, *radiografia*, s. 41.

Dolayısıyla biyografi yazarı şu muhasebeyi yapar:

Franco, kelimenin daha derin, tarihsel anlamıyla hakiki bir Caudillo idi. Pek etkileyici olmayan dış görünüşüne ve onca eksigine rağmen büyük bir lider olması ve nasıl lider olunacağını bilmesi, benim Akdenizli eleştireliliğim için büyük bir sır olarak kalacaktır. Fakat bu yalnızca bir gerçekliği göstermez. Aynı zamanda onun en büyük başarılarıdır söz konusu olan.⁹

Fontana burada, Max Weberci karizmatik yönetim kavramının temel unsurlarından birisini, yani “yönetilenlerin” mit-sel lider figürlerinin inşasını konu eder. Mussolini ve Hitler efsanelerinin yazı ve imgelerle yüceltilerek yaratılmasına benzer şekilde, Franco’da da, Weber’in karizmatik yönetim kavramına karşılık gelen bir dizi özellik tespit edilebilir. Bunlar arasında liderin doğaüstü ya da olağanüstü niteliklerle donatıldığı, liderliğini takdir-i ilahiye borçlu olduğu, iktidarın lidere koşulsuz bir bağlılık duyarak boyun eğmekle belirlendiği, liderin iktidarını uygulamakta sınır tanımamakla kalmayıp halk iradesinin bedenleşmiş hali olarak anlaşılması gerektiği tasavvurları bulunur. Liderin halkın bağrından çıktığı tasavvur edilir, iktidarı ele aldığı tarihsel an bir kriz durumundaki kader ânı olarak algılanır; lider yalnızca bu kriz durumunun üstesinden gelmekle kalmıyor, aynı zamanda devrimci bir yoldan yeni bir şey kuruyor ve art arda başarılarla kendini kanıtlıyor ve böylece iktidarının meşruiyetini güvence altına alıyordu.

Afrika Savaşı’nın kahramanı olarak Franco’nun başının üzerine kondurulan hale, onu “Avrupa’nın en genç generali” yapan kuyrukyıldızvari askerî kariyeri, 1934 “Ekim Devrimi”ni bozguna uğratan başkumandanlığı ve dolayısıyla İspanyol ordusunun “en yüce ve ulu teminatı” oluşu,¹⁰ lider mitinin inşası anlamında yalnızca yönetimini meşrulaştırmak için bir temel oluşturmakla kalmadı. Bunlar, İspanya’nın artık emin ellerde olduğu ve “her türlü fırtınanın” zaferle atlabileceği gü-

9 A.g.y., s. 48.

10 Arrarás, *Franco*, s. 168.

vencesini veriyordu.¹¹ Kuzeni, geriye dönüp baktığında, Mart 1936'da Franco'nun komutayı ele almak üzere Santa Cruz de Tenerife'ye indiği günden aktarılan bir anekdotta da, onun iktidarını temellendiren olağandışı özelliklerden birini görür. O sırada limanda, Asturias'taki katliamdan onu sorumlu tutan öfkeli bir düşman kalabalık toplanmıştır. Franco kılını kıpırdatmadan kararlı adımlarla karaya çıkmış ve bu hali tavrı, kitleden hakaretler yerine bir sevinç tezahüratı kopmasını sağlamıştır.¹²

Franco'nun Caudillo ilan edilmesiyle birlikte aralıksız devam eden askerî başarısı tabii, Weberci anlamda liderliğinin tescil edilmesine işaret eder. Bu minvalde herkesten önce, iktidarının sadece kazandığı zaferlere bağlı olduğunu, ya kazanmak ya yok olmakla lanetlendiğini söylediği iddia edilen Napolyon ile karşılaştırılmıştır. Napolyon kıyasını münasebetsizce bulanlar askerî tarihçilerden ibaret değildir;¹³ ancak kazanılan her muharebe, her eyalet başkentinin ele geçirilmesi, propagandalarda Franco'nun şahsi başarısı olarak selamlanmıştır. Bu bağlamda öncelikle Toledo'daki Alcázar kuşatmasından kurtarılanların anılması gerekir. Yapılan araştırmalar "İspanya'nın değerlerini" temsil eden ve propagandaların duygu yüklenererek ikonografik biçimde sahnelendiği bu mitsel mekâna zaferle girmenin Franco'nun sınırsız iktidarının önünü açtığını varsayar. Eickhoff'a göre, orada kuşatma altında olanlarla birlikte Alcázar'ın, savaş azminin, fedakârlığın ve milliyetçilerin beklenen zaferinin bir metaforu olarak yorumlanabilmesi, buna önemli katkıda bulunmuştu.¹⁴

İç Savaş zaferi de, Franco'yu adeta tanrılaştıran kişisel başarısı olarak kutlandı. Zafer sonrası tertip edilen geçit töreninde şeref tribünü, koro halinde tekrarlanan "Franco, Franco, Franco" üçlemesini taşıyan devasa harfli pankartlarla süslenmiş, savaş uçakları koreografileriyle gökyüzüne diktatörün adını yazmıştı. Hermann Göring'in törene katılmasına izin verilmemesi manidardır, zira onun varlığı zaferin Caudillo'nun kişisel zaferi

11 A.g.y., s. 186.

12 Salgado-Araujo, *vida*, s. 136 vd.

13 Blanco Escolá, *pasión*, s. 65.

14 Eickhoff, *Charisma*, s. 114.

olarak sahnelenmesini sekteye uğratacaktı. Bu bakımdan Stanley Payne, Franco'nun karizmasının mutlak zafer mistiğine dayandığını vurgular.

Yürütülen propaganda Franco'nun yalnızca bir askerî zafer kazanmış olmadığını, ulusu temellerinden tehdit eden bir kriz durumunun üstesinden geldiğini ilan ediyordu:

Bir ülkenin tarihinde, bir halkın kişiliğinin ve yaşamının temellerinin ifadesi olan inanç ve duygu köklerini sarsacak denli büyük bir olay meydana geldiğinde, buna isyan eden hareketin de kaçınılmaz olarak bir kişide somutlaşması gerekir. Kitlelerin özlemlerinin şahıslarında tezahür ettiği böyle insanlar, insanlık tarihinin büyük kilometre taşlarını oluşturur. Onlar, geleneksel ile yeni başlangıç arasındaki büyük dönüm noktalarını belirleyen üstün savaşçılardır.¹⁵

Arrarás bu resmi şu sözlerle daha da belirginleştirir:

General Franco (...) tüm İspanyolların ortak iradesiyle milletin lideri seçildi. Ve bütün diğer usullerden daha kıymetli bir şekilde seçildi; bütün kalplerin söze dökülmeyen içten teveccühüyle seçildi; inancın, içgüdünün ve duygunun hep doğru istikamette tesir etmesini sağlayan o esrarlı güç tarafından seçildi. Daha açık söyleyelim: Bu, karizması sayesinde vuku buldu. Olağanüstü yeteneğin ve maharetin etki gücü yüksektir, hele bir de böyle bir karizma ile bir araya geldiklerinde, uluslara çok nadiren bahşedilen o mucize gerçekleşir: takdir-i ilahinin en yüce gücüyle donatılmış liderlik mucizesi.¹⁶

Franco'nun kendisi de bu tahayyülü içselleştirdi ve İç Savaş'ın başlamasından onyıllar sonra dahi dillendirmekten geri durmadı:

Büyük liderlikler istisnai tarihsel durumlarda ve özel koşullarda ortaya çıkar. Liderlik ne yaratılabilir ne de üretilebilir bir şeydir.¹⁷

15 Francisco de Cossío, "Lo que España debe a Franco", ABC, 01.10.1941.

16 Arrarás, *Franco*, s. 297 vd.

17 Franco'nun Sevilla konuşması: *La Vanguardia*, 01.05.1956.

Rejim dur durak bilmeden, İspanya'nın kapıya dayanmış komünist devrimin onu temelden sarsacak tehdidi altında bir kriz durumunda olduğu propagandasını yapıyordu. Anlatıya göre o dönemde Franco bir kurtarıcı figürü olarak komutayı eline almış ve İspanyol halkı yalnızca gözlerini ve umutlarını generale yöneltmekle kalmamış, "tam doğru zamanda, anavatanlarını kurtaracak birinin tarih sahnesine çıkıyor olduğu hissine kapılmıştı."¹⁸ Nasyonal sosyalizme bağlı birtakım biyografi yazarları da¹⁹ bu fikri devraldılar. İspanyol devlet teorisini Francisco Javier Conde'ye göre de, Franco'nun iktidarı ele almasının anlamı, Hitler ve Mussolini'yle aynı kökene dayanıyordu.²⁰

Kitle iradesinin ifasını gerçekleştiren Franco eski düzenin yeniden tesisini hedeflemiyordu. Onun amacı daha ziyade devrimci yoldan Yeni İspanya'yı kurmaktı. Falanj ideoloğu Raimundo Fernández Cuesta, darbeci ayaklanmanın ikinci yıldönümünde bu doğrultuda bir duyuruda bulunacaktı. Ona göre böylesine derin bir toplumsal kriz:

Ancak yeni bir devlet anlayışıyla, dolayısıyla bir devrimle aşılabılır. Hiçbir demokratik parti lideri, hükümet başkanı, hatta alışlageldik bir diktatör, böyle bir devrimin başı olmaya uygun değildir. Bu değişimin gerçekleşmesi bir Caudillo'yu, karizmatik bir lideri, milletini kurtarmak için takdir-i ilahinin seçtiği bir adamı gerektirir. Böyle bir lider sureti, hukuk ve yahut siyasetbilimine başvurularak kavramsallaştırılamaz. Bu, Carlyle'in kahramanlarıyla, Nietzsche'nin *übermensch*'iyle alakalı bir boyuttur. Söz konusu olan, basitçe, tüm devrimci süreci harekete geçiren, yeni rejimi yaratan güçtür. İspanya'da bu güç Francisco Franco'dur.²¹

Conde'ye göre bu durum, Weberci manada, yönetilenlerin sarsılmaz bir körü körüne inançla lidere gönüllü olarak boyun

18 Arrarás, *Franco*, s. 301, 268.

19 Mikusch, *Franco*, s. 175.

20 Francisco Javier Conde, *Contribución a la doctrina del Caudillaje*, Vicesecretaría de Educación Popular, Madrid, 1942, s. 40.

21 Sevillano, *Caudillo*, s. 144 vd.

eğmesine yol açmıştı.²² Conde, İspanyol *caudillaje*'si (önderlik) ile "alışlageldik" diktatörlüklerin yönetim ilkesi arasında arasında net bir ayırım yapıyordu:

Caudillaje bir doktrinin ve projenin, yani gelecek tasavvuruna sahip bir siyasetin ifadesidir. Diktatörlükten farkı da buradadır. Caudillo bir milletin tarihî misyonuna hizmet eder. Otoritesi ulusal topluluğun en içlerine kök salmıştır. Diktatör ise mevcut koşullara göre yönetir. Buna karşılık, bir milletin geleneğine dayanmayan, iç düzeni şekillendirmek için evrensel bir ışıltıya sahip siyasi yaratıcı bir irade olmaksızın, *caudillaje* olmaz.²³

Conde, İspanya'da çok etkili olan Carl Schmittçi egemenlik ideale atıfta bulunarak, böylelikle Franco'nun komuta gücünün en yüksek meşruiyet derecesine ulaştığını söyler.²⁴

Karizmatik olarak anlaşılan bu iktidar ilişkisinin bilhassa güçlü bir ifadesi olarak, genellikle aldığı alkış ve tezahürata işaret edilir. Bu, "her iktidarın en güçlü, en kalıcı, en baskın imajı" olmuştur.²⁵ Şu da var ki, Franco diktatörlüğünde, yüz binlerin karizmatik iktidarı tescil etmek üzere sadakat sözü verdiği, aynı zamanda Caudillo ile halk arasındaki samimi bağın ifadesi olan kitlesel sahnelemeler, kesinkes nasyonal sosyalizm ve İtalyan faşizmindeki temsillerin gölgesinde kalmıştı. Franco yine de, örneğin Burgos'ta Generalissimo ilan edildiği Ekim 1936'nın başında ya da İspanya'nın BM tarafından dışlanması na bir tepki olarak Aralık 1946'da Madrid'deki Kraliyet Sarayı önünde, bu sahneyi hayli etkili kullanmasını bilmişti. Büyük önem atfettiği stadyumlar ve boğa güreşi arenaları da coşkulu alkışlara sahne oluyordu.

1945'teki eşikten sonra da, milli irade ile liderliğin bir ve beraber olduğu propagandası devam ettirildi. Bu anlayışa göre, bu birlik hali, yönetilenlerin iktidara katılmasını, hele demokratik karar alma süreçlerini gereksiz kılıyordu:

22 Conde, *doctrina*, s. 36.

23 Arriba, 01.10.1943.

24 Conde, *doctrina*, s. 17.

25 Eickhoff, *Charisma*, s. 199, 206.

Yönetmek, esasen “temsil etmek”, milletten sâdır olan hakikate geçerlilik kazandırmak demektir. Yönetici, buyruğuyla, toplumsal gerçekliğin sunduğu çeşitli seçenekleri eylem birimleri halinde her seferinde yeniden tertip eden bir temsilcidir. (...) Yöneticinin örnek karakterine olan inanca dayalı itaat, bütünün iktidarın tepesinde temsil edilmesini sağlar. İktidarın tepesi, yetkisine dayanarak siyasi birliği her seferinde yeniden kurar. *Caudillaje*'de bu genel-bütünsel temsil yetkisi, yüksek komuta kademesindedir. Bu durum, temsil görevlerini siyasi birliğe katkıda bulunma kabiliyetleri çerçevesinde yerine getiren diğer temsil organlarına da yansır. Özetle, komuta ve dolayısıyla otorite bir noktada toplanıyorsa, ondan türeyen temsili mercilerin oluşumu da, seçimlerle değil, ancak atama yoluyla gerçekleşebilir.²⁶

Caudillo terimine el atarak, yüceltilen ve efsaneleştirilen bir kolektif geçmişe köprü kuruyordu. Caudillo'nun Ortaçağ'daki konumlandırması, çok sayıda analogide kendini gösterir. Bunlar arasında elbette Kastilya şövalyesinin ideal-imgesi ve kahraman figürünün arketipi olan efsanevi El Cid Campeador vardır. Franco, 1955'te Burgos'ta bu şövalye onuruna düzenlenen bir anıt açılışında, El Cid'in kahramanca eylemleri ile İç Savaş'taki haclı seferi fikri arasında benzerlikler kurma fırsatını kaçırmamıştı.²⁷ Eylül 1943'te Kastilya'nın kuruluşunun bininci yıldönümü kutlamalarında, imparatorluğun efsanevi kurucusu Fernán González ile Yeni İspanya'nın yaratıcısı Franco arasındaki paralellikler vurgulandı. Franco İspanyol tarihinin büyük kahraman figürleriyle aynı hizada duruyordu.

Conde'ye göre Franco iktidarı, geçmişe demir atarak, Weberci iktidar sosyolojisi anlamında karizmatik olarak temellendirilen kökenini terk etmiş ve gelenek temelli bir istikrara erişmişti.²⁸ Bunun adımı, sembolik düzeyde Santa Barbara Kilisesi'nde İç Savaş zaferi vesilesiyle düzenlenen şükran ayininde atılmış-

26 Francisco Javier Conde, *Representación política y régimen español. Ensayo político*, Subsecretaría de Educación Popular, Madrid, 1945, s. 60, 125 vd.

27 Konuşma metni: *La Vanguardia*, 24.07.1955.

28 Conde, *doctrina*, s. 28 vd.

tı. Böylelikle karizmatik iktidar, gündelikleşme sürecinde, Weber'e göre nihayetinde meşruiyetini güvenceye almak için plebisite muhtaç olan Sezarvari iktidara değil, geleneksel bir iktidara dönüşmüştü. Conde'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası İspanyası'nı Hitler ve Mussolini yönetimlerinden ayırmak için yaptığı bu konumlandırma, elbette, Franco diktatörlüğünün faşist karakterine ilişkin o dönemdeki hararetli tartışmalar bağlamında değerlendirilmeli. Bunu bir kenara bırakırsak, nasyonal sosyalizm ve İtalyan faşizmi de aynı şekilde efsaneleştirilmiş bir geçmişten yararlanmışlardı. Tüm kurumsallaşma önlemlerine rağmen Franco'nun iktidarı, münhasıran tek bir şahsa bağlı ve egemenliğin plebisite muhtaç bulunduğu bir rejim olarak kaldı.

1945 sonrası için tabii, Franco'nun her şeyi kapsayan kudretinin Katolik Kilisesi doktrinince sınırlandırıldığı ve böylece görelileştirildiği vurgulanır. Faşizm ve nasyonal sosyalizmde var olan kader ortaklığı cemaati fikrinin aksine, Franco'nun liderliği yalnızca takdir-i ilahinin iradesiyle açıklanıyordu:

Caudillo ile yönetilenler arasındaki tam uyuşmanın en temel nedeni doğada veyahut biyolojik argümanlarda değil, burada (takdir-i ilahide) yatar. Siyasi komutanın dinî misyonu, seçilmiş bir halka ait olma bilincini varsayar.²⁹

Bu bilinç, elbette, İç Savaş'ın bir "haçlı seferi" olarak algılanmasına ve bu savaşın Batı medeniyetini kurtarma "misyonunu" taşıdığı fikrine yansıyor.

Franco'nun Tanrı'nın bir lütfu ve mızrağı olduğu fikri, erken dönem biyografi ve tasvirlerde yaygın kullanılan bir anlatı tarzıdır.³⁰ Tam bu manada, Raimundo Fernández Cuesta Haziran 1939'un başında, Falanj Ulusal Konseyi'ndeki patetik konuşmasında şunu ilan etmişti:

İspanyol Kilisesi'nin en ulu sesi birkaç gün önce, senin kaderinle, ilahi iradenin emriyle rehberliğinin sana emanet edil-

29 A.g.y., s. 27.

30 Froemberg, *Franco*, s. 141, 161, 164.

diği milletin kaderi arasındaki birliği, büyük bir coşkuyla ilan etti. Sezdiğimiz ve özlediğimiz bu haber, şaşmaz aşkınlığıyla bizi derinden etkiledi. (...) Savaş verimli oldu; çünkü savaşın mucizesi, bütün İspanyolların samimiyetle sevdiği ve itaat ettiği karizmatik bir egemenin ortaya çıkması mucizesini hâsıl etti.³¹

Franco'nun bu şekilde kutsallaştırılması, yoğun bir kişi kültüne de yansdı. Franco'nun resmi ve ismi kısa sürede yalnızca devlet dairelerinin değil, sayısız evin de duvarlarını kapladı. Bir seri pul ve madeni paraya onun resmi basıldı. Paralardaki yazılar, onun iktidarının takdir-i ilahinin icabı olduğunu açıkça belirtiyordu.

Bu kişilik kültü sayısız surette ifadesini buldu. Nasyonal sosyalist seçim sloganına benzeyen “tek vatan, tek devlet, tek Caudillo” üçlemesi ortaya çıktı. 1939'un başında bir kararname, tüm kamusal etkinliklerin sonunda ulusal marşın çalınmasını ve katılımcıların ayağa kalkarak “Roma selamı” vermesini hükme bağladı. Bir projektör mevcutsa, bu sırada ayrıca Franco'nun portresi de gösterilecekti. Her yerde en önemli cadde ve meydanlara Franco'nun adı verilirken, daha düşük rütbeli sokaklara José Antonio Primo de Rivera, General Mola ve “Teruel kahramanları”nın isimleri yakıştırılıyor, “haçlı seferi şehitlerinin” ve İç Savaş'ta zafer kazanılmış yerlerin anısı canlı tutuluyordu. Madrid'deki muhteşem Paseo de la Castellana ve Barcelona'daki Avenida Diagonal'ın adı Avenida del Generalísimo olarak değiştirildi. Franco'nun doğum yeri Ferrol'e 1938 gibi erken bir tarihte “del Caudillo” takısı eklendi. Bu furyayı bir dizi küçük kent de takip edecekti. Darbeci ayaklanma onuruna sayısız anıt ve Franco heykeli dikildi.

Bu egemenlik temsili bağlamında, iktidarın ele geçirilmesinden sonraki ilk yıllara, meşale alayları, Franco'nun devasa portreleri, adının yazılı olduğu afiş ve pankartlar ve erken modern sembollerle Falanjist sembollerin bir karışımı ile, on binlerce Falanj üyesinin katıldığı faşist tarzda güç gösterilerinin

31 Salgado, *radiografía*, s. 37 vd.

hâkim olduğu masraflı sahnelemeler damgasını vurdu. Fakat Franco'nun egemenlik temsili öncelikle monarşik kalıpları örnek alıyordu. Bu durum, devlet liderliğini devralmasından kısa bir süre sonra Salamanca'daki karargâhında düzenlediği resepsiyonlarda uyulması gereken kıyafet yönetmeliği dahil olmak üzere birçok tören protokolünde de açıkça kendini gösteriyordu. Hizmet personelinin giyeceği erken modern dönemin modellerine dayanan tarzda üniformaların kullanıma sokulması da monarşiye mahsus bir ihtişamı vurguluyordu. Böylelikle saçılan parıltı, Mart 1937'nin başında yeni atanmış İtalyan büyükelçisinin güven mektubunu sunuşunda da etkileyici bir surette görüldü. Franco'nun göz kamaştırıcı Mağrip muhafızlarıyla katıldığı ve balkondan kalabalığa el salladığı görkemli tören, Mussolini'nin temsilcisine de faşist bir güç gösterisinden çok bir saray seremonisini anımsatmıştı.³² Keza Fransız Büyükelçisi Mareşal Pétain, Mart 1939'da İspanya'ya varışının ardından Franco'nun bir hükümdarın davranış tarzını benimsediğini yazacaktı.³³ Kraliyet Sarayı'nın taht odasında diplomatlar için tertip edilen resepsiyonlar da bir saray defilesine benziyordu. Bu bağlamda özellikle Franco'nun İspanya krallarına tahsis edilen ibadet yerlerine baldakenle girme ayrıcalığını kullandığına sık sık dikkat çekilir. Hatta 1947'de monarşinin yürürlüğe girmesiyle beraber işi soyluluk unvanları verecek kadar ilerletti. Mola, Calvo Sotelo ve Primo de Rivera ölümlerinden sonra; 1948 yılında dük rütbesine yükseltildiler. General Moscardó da kont unvanını kazanacaktı. Franco toplam 3 düzine kişiye soyluluk unvanı dağıttı. Bunlar, çoğunlukla "milli kalkışma" sırasındaki hizmetlerinden dolayı ödüllendirdiği yakın çevresindeki askerî personeldi.³⁴

Alfonso monarşisi döneminde Kraliyet Sarayı yaz aylarında Madrid'in sıcağından kaçmak için Biscay Körfezi'ndeki San Sebastián'a taşınırdı. Franco da monarklar gibi resmî ikametini kraliyetin bir zamanlar yazlık malikânesi olarak da kullandığı

32 Cantalupo, *Spagna*, s. 124.

33 Séguéla, *Franco-Pétain*, s. 43.

34 Payne, *Franco Regime*, s. 375.

Palacio de Ayete'ye taşıdı. Bakanlar kurulu ve diplomatik misyon da onunla beraber sahil kıyısına nakloldu. Franco yazın ikinci bölümünü Galiçya'daki kır evi Pazo de Meirás'ta geçirirdi. Yıllık 18 Temmuz resepsiyonları yine Guadarrama Sıradağları'nın kuzey yamacındaki La Granja de San Ildefonso Kraliyet Sarayı'nda düzenleniyordu. Tüm sahne performansına rağmen, Alba dükü gibi monarşistler bu tür etkinlikleri son tahlilde monarşik ihtişam ve saygınlığın yalnızca basit bir taklidi sayarak alay ediyorlardı.

Aile içi kutlamalar da monarşi sahnelemesinin ruhuna uygun bir havada gerçekleşiyordu. Örneğin Franco'nun kızının Aralık 1944'te El Pardo'da sosyeteye tanıtılması, birinci sınıf bir cemiyet olayıydı. Kızının, geleceğin Villaverde Markisi Cristóbal Martínez Bordiú ile 1950 yılında yapılan düğünü ise başkardinal, Papalık elçisi, bakanlar kurulu üyeleri ve diplomatik misyonun katılımıyla, bir kraliyet törenini andırıyordu. Tabii Franco'nun eşinin de protokol açısından bir kraliçenin saygınlığına uygun muamele görmesi icap ediyordu. Bu bağlamda, Ramón Garriga'nın aktardığına göre, Franco'nun Ekim 1948'de eşiyle birlikte Sevilla'ya yaptığı resmî ziyaret sırasında bir skandal yaşanmıştı. Dinî bir anıtın açılışının ardından başpiskoposun sarayında bir ziyafet düzenlenmişti. Hazırlanan iki ziyafet sofrasında Franco ile eşinin başköşede oturması planlanmıştı. Ancak aksi huylu Kardinal Segura, ev sahibi olarak, kardinalin başkanlığında yönetilmesi gereken kilise protokolünün yalnızca bir hükümdara, bir devlet başkanına veyahut bir kraliçeye devredilebileceği iddiasıyla bu plana karşı çıkmıştı. Sonuçta, ziyafetten vazgeçildi.³⁵

1960'ların ortalarında Franco'nun huzuruna çıkabilen gazeteci Brian Crozier, bu monarşik sahnelemeyi şöyle özetler:

Ciddiyet ve şatafatın, "Franco'nun saray muaşeretini" diye tanımlamaya eğilim gösterdiğimiz ortamın belirleyici özellikleri olduğu söylenebilir. Kralsız bir monarşi paradoksunun,

35 Ramón Garriga, *El Cardenal Segura y el Nacional-Catolicismo*, Planeta, Barcelona, 1977, s. 294-296.

Franco'nun nazarında hiçbir çelişkili yanı olmadığını anlamak için, İspanyol devlet başkanını El Pardo Sarayı'ndaki bir kabulde görmelisiniz. Franco her bakımdan *ad internim* (geçici) bir kraldır.³⁶

Görünüşe göre, Franco'nun, Madrid'deki Kraliyet Sarayı'nı kendi ikametgâhı gibi dayayıp döşemekten vazgeçirilmesi gerekmişti. Serrano Súñer'in o dönemde, monarşistlerin hoşnutsuzluğunu üzerine çekecek bu kendine ihanet ve kendini yücetme adımı Franco'yu vazgeçirdiği söylenir.³⁷ Nihayet, aslen bir av köşkü olarak tasarlanmış ve zaman içinde tekrar tekrar genişletilmiş olan, Madrid dışındaki El Pardo Sarayı'nda karar kılındı. Konut 18. yüzyıl tarzında döşenmişti. Mimarisi Franco'yu arzu edilen kraliyet havasıyla çevreliyordu. Yerleşkesi bir dizi imkân sunuyordu. Bir yandan, tutkulu bir avcının hoşuna gidecek av arazilerine yakındı. Daha önemlisi, kalabalıktan uzak bu inziva evi, üst düzey güvenlik sağlıyordu. Yakın çevrede diktatörün kişisel korumaları için büyük kışlalar inşa edildi. Hayatı seyahatle geçmiş gazeteci Hans Ulrich Kempfski sonraları bu yerleşkeyi dünyanın en iyi korunan hükümet konutu olarak nitelendirecekti.³⁸

Franco, tamamen monarşik bir hal ve davranış tarzını benimseme havası içinde, mesafeli bir tavır sergiliyordu. Bu yalnızca resmî toplantılar için geçerli değildi. Av, balık tutma gibi boş zaman faaliyetlerinde çekilmiş fotoğraflarda da her zaman mesafeli ve ciddi görünür. Dahası, onu "umumi yerde deniz banyosu alırken" ya da kitlelerle yakınlaşma jesti yaparken gösteren bir fotoğrafı yoktur.

Franco'nun yanına yaklaştırmayan tavrı, yıllar boyunca çalışma odasında daima dosya yığınlarıyla dolu bir masanın önünde gerçekleştirdiği kabuller hakkında yazılmış olan raporlarda özellikle bariz biçimde kendini gösterir. Konuşmaların akışı konukları çoğu zaman şaşkına çevirirdi. Örneğin, İkinci

36 Crozier, *Franco*, s. 10; Coles, *Franco*, s. 66-72.

37 Preston, *Franco*, s. 432.

38 Efsane gazeteci Hans Ulrich Kempfski'nin yaptığı, büyük ses getirmiş röportajlardan, Gernot Sittner (ed.), *Süddeutsche Zeitung*, Münih, 2009, s. 185 vd.

Dünya Savaşı sürerken Franco ile sık sık görüşen İngiliz Büyükelçisi Samuel Hoare'ye de olan buydu:

Onunla, soru ve cevaplarla bir tartışmaya girmek her zaman zordu. Ama olağanüstü kayıtsızlığının oluşturduğu pamuklu-ya benzeyen tamponu delebilmek daha da güçlü.³⁹

Başka ziyaretçiler de bu algıyı paylaşıyordu. Daha sonra İngiltere dışişleri bakanı olacak olan Selwyn Lloyd, Ağustos 1954'te şöyle diyecekti:

Sanki söylediğim hiçbir şeyin üzerinde herhangi bir etkisi olmuyordu. Mamafih bunun alışılmadık bir şey olmadığını, bundan emin olmamı söylediler.⁴⁰

Franco monolog halinde, muğlak ve bulmacamsı konuşur, çift anlamlı cevaplarla kafa karıştırırdı.⁴¹ Örneğin, haham Chaim U. Lipschitz, Temmuz 1970'te diktatörün İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Sefarad yanlısı olarak gördüğü tutumunun nedenleri hakkında açıklık kazanmayı umarak gittiği Franco'nun huzurundan tam bir hayal kırıklığıyla ayrılmıştı.⁴²

Ancak Franco'ya zaten hayırhah yaklaşan ziyaretçiler, ritüelleşmiş kabulleri tamamen farklı bir ışık altında görüyorlardı. Muhafazakâr İngiliz iş insanı Bessborough kontu 1951'de şu tespiti yapmıştı:

Caudillo ile buluşmamdan sonra onun, zihinlerdeki genel diktatör imajından ne kadar farklı birisi olduğunu düşünmeden edemedim. Büyük bir sadelik, nezaket ve doğallıkla konuşuyor. Yapmacılıktan uzak, yumuşak bir sesi var. (...) Adil olmak adına, karşısındakini büyük bir sabırla ve bir parça da mizah duygusuyla dinlediğini söylemeliyim.⁴³

ABD Başkanı Eisenhower bile 1959 sonunda Franco ile yaptığı görüşme sonrası aynı olumlu şaşkınlığı dile getirecek ve

39 Hoare, *ambassador*, s. 47.

40 Preston, *Franco*, s. 785.

41 Feis, *Spanish Story*, s. 33.

42 Lipschitz, *Jews*, s. 165, 169 vd.

43 Preston, s. 766.

onun İspanya'da serbest seçimleri kazanma olasılığının bile bulunduğunu düşünecekti.⁴⁴

Franco'nun kuzeni ise, El Pardo'daki protokole bağlanmış gündelik yaşama dair aydınlatıcı bir bakış açısı sunan ikircikli bir sonuç çıkarır:

El Pardo Sarayı'ndaki bu etkinliklerin, çok iyi organize edilmiş olsalar da sönük bir havası var, hepsi de fazla protokolcü ve sıkıcı. Neden kaynaklandığını gerçekten bilmediğim buz gibi bir soğukluk hâkim. Caudillo ekseriyetle çok nazik bir insan ama soğuk, çok soğuk bir mizaca sahip. Yakın dostları genellikle buz kesmiş bir soğukluk karşısında donup kalır, bu soğukluğun ve samimiyetsizliğin neden kaynaklandığını bilemezler. Hal ve tavırları planlı değil, kasıtlı değil, artan kibrinin bir sonucu değil. O böyle biri, işte. Her zaman böyleydi. Bu halleri eşinin yanında daha da belirginleşiyor. Bunu sayısız sefer gözlemledim. Eşi ondan farklıdır. Nezaketi, dindarlığı ve zarafetiyle harika niteliklere sahip olmasına rağmen, çekilmez olduğu günler de yok değil. O günlerde abartılı bir sertlikle ciddi, ağırbaşlı birisine dönüşüyor. Gerçek şu ki, her ikisinin de huzurunda, hele topluluk içinde, hiçbir zaman samimiyetin zerresini bulamazsınız, kendiliğindenlik ve neşe eksiktir. Herkes sahneyeymiş gibi hareket eder.⁴⁵

Psikolojik yorumlar, kasıtlı olarak korunan bu mesafenin arkasında, Franco'nun karakterindeki temel utangaçlığının ötesinde, insanlaştırılmaktan, böylelikle de saldırıya açık olmaktan kesinlikle kaçınma niyetinin yattığını ileri sürerler.⁴⁶

Franco'nun Juan Antonio Suanzes gibi yakın çocukluk arkadaşları bile İç Savaş günlerinde Franco'nun bu tür bir saygı talep etmesini, tevekkülle karşılamıştı.⁴⁷ Kuzeni ve Carrero Blanco gibi akrabaları ve uzun süreli çalışma arkadaşlarına karşı

44 Dwight D. Eisenhower, *The White House Years. Waging Peace*, Doubleday, Garden City, NY, 1965, s. 509 vd.

45 Salgado-Araujo, *conversaciones*, s. 50-52 (17.12.1954).

46 Salgado, *radiografta*, s. 16.

47 Salgado-Araujo, *vida*, s. 258 vd.

da her zaman soğukkanlı ve mesafeli bir tutum aldı. Hatta damadına, kendisine ekselansları diye hitap etmesini telkin ettiği söylenir.⁴⁸

Franco ile ikircikli bir ilişkisi olan Fontana, bunun dışı yansımasını oldukça canlı şekilde betimler:

Franco, kahkahayla gülme veyahut coşkuya kapılma yeteneğine hiç sahip olmayan ciddi ve ağırbaşlı bir adamdı. Ciddi tavırla gülümsemesi mesafeliydi; hatta sevecen bile görünmezdi, daha çok doğasındaki nezaketin bir ifadesiydi. Onu illa melankolik II. Philip'e benzetmemiz gerekmesede, beşeri münasebette hiçbir taviz vermeyen, kendine hâkim olma çabasının belirlediği bir karakteri vardı. Hiçbir zaman gergin, heyecanlı ve hatta telaşlı görüldüğünü sanmıyorum. Daima kendisini kontrol altında tutmasını bilirdi; bu bir poz veya rol değil, inanılmaz iç dinginliğinin ürünüydü. (...) Akdenizli ve dışadönük bir karakter olarak benim üzerimde sempatik bir etki bırakmazdı ve herhangi bir kimse üzerinde bıraktığından da şüpheliyim. Ancak bu, çevresinde uyandırdığı hayranlıkla ve kendisinden yayılan ve onu bir aura gibi saran otoriteyle çelişmez.⁴⁹

Franco kendisini, yalnızca görevini yerine getiren biri olarak görüyordu. Devletin, ulusal esenlik için özveriyle çalışan mütevacı şefi imajı, kamuoyunda da yoğun bir şekilde işleniyordu. 1947 yılında Amerikalı bir gazeteciye verdiği mülakatta şöyle diyecekti:

Ben hiçbir zaman komutaya geçmenin veya iktidarın çekimine kapılmamış biriyim. Gençliğimden bu yana, yaşımın ve konumumun izin verdiğinden daha büyük bir sorumluluk yükledim, zorlu sınavlardan geçtim. Sorumluluk ve görevin yerine getirilmesi konusunda yüksek bir bilince sahibim, zira görev duygusu insanın vicdanından ayrılamaz. Ülkemin çıkarları doğrultusunda bir karar olduğuna kani olsaydım, emin olun, memnuniyetle ve tereddüt etmeden komutayı bırakır-

48 Salgado-Araujo, *conversaciones*, s. 395 (11.09.1963).

49 Fontana, *radiografía*, s. 74.

dım. Şahsen benim için komutanlık, görevin yerine getirilmesi ve bu uğurda fedakârlık demektir.⁵⁰

Franco'nun yirmi yıl sonra Ley Orgánica del Estado (anayasa) referandumuyla ilgili İspanya halkına hitap ederkenki ses tonu ve hatta kısmen kullandığı kelimeler, aynıydı.

Bu görevin önceliği konusuyla ilgili, dolaşımda olan anlamlı anekdotlar vardır. Örneğin, darbe kalkışması arifesinde kızıyla beraber Kanarya Adaları'ndan bir gemiyle ayrılan eşinin, birkaç hafta sonra Franco'nun Cáceres'teki karargâhına vardığında, orada bulunanları hayrete düşürecek şekilde kocasının toplantısını bitirip çıkana kadar bir saatten fazla beklemek zorunda kaldığı söylenir. Günlük ve haftalık takviminin ofis saatleri, görüşmeleri, konuşmaları, bakanlar kurulu toplantıları ve kili-se ayinleri ile sıkı sıkıya düzenlenmesi de bu disiplinin parçasıydı. Hayırhah gözlemciler, Franco'nun hükümet faaliyetini, günbegün zorlu bir mesai olarak tasvir ederler.⁵¹

Yine aynı bağlamda, Franco'nun ölçülü özel hayatı kimilerince zahidane/asketik bir yaşantı olarak hayranlıkla karşılanırken, kimileriye bunu basitçe küçük burjuva bularak küçüm-süyordu. Bu hayatta metres ilişkilerine ya da aşırı alkol tüketimine yer yoktu. Franco yine de zaman zaman sahnenin ihtişamına değer verse, resmî görevlerini görkemli amiral üniformasıyla yerine getirmekten bilhassa hoşlansa da, göğüs süslemesi, kendisine verilen en yüksek askerî madalya ile sınırlıydı. İlk yıllarda bu askerî madalyaydı, daha sonra Laureada nişanı oldu. Franco'nun ayrıca El Pardo'dan çok uzak olmayan iki tarım arazisi vardı. Bunlar Navalcarnero'daki Valdefuente'yle Torrelodones'deki Canto del Pico'ydu. Bu toprakların işlenmesiyle de disiplinli bir şekilde ilgileniyordu. Böylece, onun için çetin bir Spartan asker imajı yaratıldı; bunun yanı sıra her ne kadar El Pardo Sarayı devlet envanterinden parçalarla gösterişli biçimde döşenmiş olsa bile, bunun, zamanının diğer diktatörlerinin hatta zengin İspanyol ailelerinin konutlarının lüksüyle kı-

50 Constantine Brown, *Evening Star*, Şubat 1947; Preston, *Franco*, s. 705.

51 Fontana, *radiografía*, s. 76-77.

yaslanamayacağı vurgulandı. Aile dışından yalnızca Pedro Nieto Antúnez veya Max Borrell gibi birkaç kişinin düzenli katılabildiği özel hayatının; aşırı televizyon tüketimi, kart oyunları, domino ve futbol bahislerine olan bariz tutkusu gibi kamuoyuna gösterilmeye pek uygun olmayan yanları da vardı.⁵²

Franco, kelimenin tam manasıyla acı sonu gelene kadar, kendi kendine verdiği görevleri yerine getirmeye çalıştı. Ölümünden sonraki dönemde her şeyin planlandığı gibi işleyeceğine dair retoriğe rağmen, muhtemelen bu konuyu çok kaygı duyarak düşünüyordu. Nihayetinde rejim sahiden ondan ayrılmaz bir şekilde ve münhasıran Franco'nun şahsına bağlıydı. Rejim, diktatörün yaşamı süresince dahi içeriksiz bir kabuk haline gelmişti ve son yıllarda yalnızca Franco'nun etrafında yarattığı efsaneden besleniyordu. Bunu, diktatörlüğün tanımı olarak yerleşen "Frankizm" kavramı yanında; diktatörün ölümünden yalnızca üç yıl sonra liberal-demokratik bir anayasanın açıklanarak İspanyol halkı tarafından ezici bir çoğunlukla kabul edilmesinde görmek mümkündür.

52 Franco Martínez-Bordiú ve José Cristóbal Martínez-Bordiú, *Memorias de un nieto de Franco*, Planeta, Barcelona, 1983, s. 30 vd.; Gil, *cuarenta*, s. 84.

Diktatörün ve Efsanelerinin Gölgesi

Franco'nun dul eşi 1976'nın ocak ayının sonunda El Pardo'dan ayrıldı. Bulvar basınının zaman zaman aile üyelerine gösterdiği ilgi ve kızlarının Nisan 1978'de mücevherlerini yasadışı yollar-
dan İsviçre'ye taşıma girişimi hakkında atılan manşetler dışın-
da basın Franco ailesi hakkında pek bir şey yazmadı. Bu tavır,
ülke tarihinde yepyeni bir sayfa açmak isteyen bir toplumun
çoğunluğunun isteğiyle uyuşuyordu. Araştırmacılar arasında,
İspanya toplumunda derinlere inen toplumsal etkilerin sebe-
binin yalnızca İç Savaş olmadığı konusunda mutabakat vardır.
O dönemde açılan yaraların sarılmasını önleyen, tam da, yıl-
lar boyunca galipler ile mağluplar arasında açık bir ayrım ya-
pan diktatörlük olmuştu. Birçokları için İç Savaş, ancak Fran-
co'nun ölümüyle sona erdi.¹ Yine savaş ve diktatörlük deneyi-
mi, geleceğe dönük yeni bir temel düzenin inşası uğruna geç-
mişi bastırma eğilimine yol açtı – bu, Federal Almanya Cumhu-
riyeti'nde savaş sonrası dönemde Nazi geçmişinin tabulaştırıl-
masına benzer bir durumdur. İdeolojik bir çatışmanın gitgide
tırmanarak kaçınılması imkânsız görünen bir şekilde İç Savaş'a

1 Walther L. Bernecker ve Sören Brinkmann, *Kampf der Erinnerungen. Der Spa-
nische Bürgerkrieg in Politik und Gesellschaft, 1936-2006*, Graswurzelrevoluti-
on, Nettersheim, 2006, s. 242 vd.

yol açtığı İkinci Cumhuriyet'ten alınan dersler de buna ekleniyordu. 1975 sonrasında, tarihin tekerrür etmesine dönük bütün toplumu saran bir endişe vardı. Bu doğrultuda, ideolojilerin üzerinde bir ortak çabanın ifadesi olarak uzlaşma, demokrasiye geçiş sürecinde anahtar kavram oldu.

Bunun bir örneğini diktatörlük rejiminde işlenen tüm siyasi saikli suçların cezasız kalmasını teminat altına alan, dolayısıyla öncelikle rejimin yordakçılara fayda sağlayan Ekim 1977 tarihli af yasasında görebiliriz. Toplumsal uzlaş, siyasi uçların cezalandırıldığı Haziran 1977'deki ilk demokratik meclis seçimlerinin sonuçlarına da yansımıştı. Bu sonuç, geç dönem Frankizmine yaptıkları başarılı muhalefetle Komünist Partisi gibi veya diktatörlük döneminde (mütevazı) bir refaha kavuşmuş ve bundan fayda sağlamış geniş bir burjuva toplumsal tabakanın varlığına güvenen Franco'nun reform yanlısı bakanı Manuel Fraga Iribarne gibi, kendilerine seçimde büyük şans tanınan partileri vurdu. Her iki grup da acı bir hayal kırıklığına uğradı, oyların yalnızca küçük bir yüzdesini alabildi. Frankistler ve cumhuriyetçi taraftaki baskı pratiğinin karanlık saflarında yer almış parti lideri Santiago Carillo'yla komünistler; İç Savaş sırasında uzlaşmaz bir karşıtlık içinde olan iki ucu sembolize ediyorlardı. Sosyolojik açıklamalara göre, bu nedenle itibardan düşmüşlerdi.

Geçmiş de bu manada tabulaştırılmıştı. Genel affı (*amnestie*) hafıza kaybının (*amnesie*) izlediği söylenir.² Franco, İç Savaş ve diktatörlük üzerine başlayan yoğun tarih yazımı çalışmalarına rağmen, kamusal algıdan büyük ölçüde kaybolacak, unutulmaya yüz tutacaktı. Geçmişin kuyusundan çıkıp gelen birilerinden oluşan küçük gruplar her yıl 20 Kasım'da Franco ve José Antonio Primo de Rivera'nın ölüm yıldönümlerinde, mezarlarının önünde buluşsa da; geri kalan zamanda, Valle de los Caídos'taki anıtmezarın önünde ziyaretçi yokluğundan deyim yerindeyse yabancı otlar bitti. Unutma Antlaşması o dö-

2 Paloma Aguilar, *Memoria y olvido de la guerra civil española*, Alianza, Madrid, 1996; Josefina Cuesta, *La odisea de la memoria. Historia de la memoria en España, Siglo XX*, Alianza, Madrid, 2008.

nemde demokrasiye geçişi güvence altına almak ve 1930'larda kine benzer koşulların yeniden ortaya çıkmasını önlemek için gerekli görünüyordu. Bu temel tutum, Felipe González yönetimindeki sosyalist hükümetin 1986 yılında İç Savaş'ın ellinci yıldönümünde yaptığı açıklamada da yansımaları bulur. Bu savaş, onu yaşamış ve acısını çekmiş olanlarca da anılmaması gereken bir olaydı. İç Savaş ebediyen tarih olmuştu, İspanya'nın gerçekliğinde bir hayatiyeti ve mevcudiyeti yoktu. Hatta o dönemde yapılan bir kamuoyu yoklamasına katılanların dörtte üçü, İç Savaş'ın utanç verici bir olay olarak unutulmasından yanaydı.³

Geçiş sürecindeki bu uzlaşma arzusu, bir ideolojik tarafsızlık perspektifi sunmak için özel bir çaba sarf eden tarihyazımında da görülür. Bu durum Franco biyografileri için de geçerlidir. Carlos Fernández Santander⁴ ve 1985 yılında yayımlanan ve genellikle ilk eleştirel Franco biyografisi olarak tanımlanan çalışmasında Juan Pablo Fusi dengeli bir resim çizmeye çalışmıştı. Fusi biyografik denemesinin önsözünde Franco karşıtı kampta yer aldığını gizlemez, fakat aynı zamanda şunu dile getirir:

Tarihyazımının işlevinin, eğilim duyduğunuz fikirleri ifade etmek olmadığı, tarihçininse çalışmasında siyasi tercihlerini ve yahut özel tutkularını değil, yalnızca tarihsel çıkarımlarını ifade etmesi gerektiği kanaatindeyim. Bu söylediklerim, Franco'nun biyografisiyle ilgilenen tarihçi için de geçerlidir. Ben, kendi hesabıma, Max Weber'e uyararak, sorumluluk etiğini inanç etiğinin önüne geçirmeye çalıştım.⁵

Akademik standartlara bağlı bir tarihçinin kaleminden çıkan böyle bir saptama, doğal bir şeyin gereksiz yere vurgulanması gibi görünebilir. Ancak bunun yapılmış olması anlamlıdır ve

3 Walther L. Bernecker, *Krieg in Spanien, 1936-1939*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2005, s. 225.

4 Carlos Fernández Santander, *El general Franco*, Argos Vergara, Barcelona, 1983 (genişletilmiş yeni baskı, *El general Franco. Un dictador en un tiempo de infamia*, Crítica, Barcelona, 2005).

5 Fusi, *Franco*, s. 16.

tarihsel bağlamı içinde görülmelidir. Ricardo de la Cierva⁶ ve Luis Suárez Fernández⁷ gibi diktatöre hayranlıklarını ilan etmiş yazarlarda da bu tür tarafsızlık beyanlarına rastlamak mümkündür.⁸ Ancak diktatörlükle yakın kişisel bağları olmuş olan bu yazarlar temel tutumlarını gizlemekte yine de pek başarılı olamadılar. Bunun sonucu olarak da uzmanlar dünyasında büyük ölçüde göz ardı edildiler. Şu da var ki, Franco'nun yaşamına dair anekdotal bilgiler, yalnızca diktatörlüğe özlem duyanların ilgisini çekmekle kalmadı. Fernando Vizcaíno Casas'ın kaleminden çıkan başlıklar büyük satış rakamlarına ulaştı, Frankizm sistemine ironik bir bakış atan uzun metrajlı filmler izleyicilerin beğenisini kazandı.⁹

Franco'nun 1992'deki yüzüncü doğum günü vesilesiyle yine ideolojiden arınmış bir resim çizme ilkesine bağlı duran bir biyografi furyası baş gösterdi.¹⁰ Tarihyazımı, aynı esnada, diktatörlüğün sürekli propagandasının kolektif hafızaya kazındığı efsaneleri yıkmaya uğraşıyordu. İç Savaş dönemindeki biyografiler, İspanyol ulusunu çöküşten kurtaran kahraman Franco figürünü yaratarak öncü bir başlangıç yapmıştı.¹¹ İlk sırada, gazeteci Joaquín Arrarás'ın çok sayıda baskısı yapılan ve birçok dile çevrilen, bazı olgusal hatalar içeren ancak klasik kahramanlık hikâyelerinin ruhuna uygun olarak, Franco'nun çocukluğundan itibaren kaderini takdir-i ilahinin tayin ettiği nurlu insan imajını şekillendiren biyografisi yer alır. Faşist dönemin ruhuna bağlı diğer yazarlar da bu modelin peşi sıra gittiler. Hem içkin hem de aşkın nedenselliklere yönelik bu teleolojik yaklaşım bilhassa Dagobert von Mikusch'da görülür. Onun anlatısında da "yüce bir el", "İspanya'ya yeniden doğuş bahşe-

6 de la Cierva, *Franco*, 1986, s. 506.

7 Fernández, *Franco*, 2005, s. 1.

8 Luis García Berlanga'dan "La escopeta nacional" (1978).

9 Stanley G. Payne, *Franco. El perfil de la historia*, Espasa Calpe, Madrid, 1992; Tusell, *Franco*; Preston, *Franco*. Biyografik romanları: Francisco Umbral, *Le-yenda del César visionario*, Seix Barral, Barcelona, 1991; Manuel Vázquez Montalbán, *Autobiografía del general Franco*, Planeta, Barcelona, 1992.

10 Millán Astray, *Franco*.

11 Mikusch, *Franco*, s. 157.

den kaderin gerçekleşmesi için” yol gösteriyordur.¹² Darbenin “direktörü” General Mola başta olmak üzere diğer komplocuların rolünün en aza indirilmesi ve Franco’nun en başından beri ayaklanmanın tartışmasız lideri olarak gösterilmesi de bu biyografik yaklaşımların tipik özelliğiydi. İç Savaş araştırmalarında efsane olduğu ortaya çıkarılan iddialar arasında, 1936 yazında mason-komünistlerin öncülüğünde yapılmak üzere olan darbe iddiası da yer alır. “Milli ayaklanma”nın daha çabuk davranarak önlem aldığı iddiası, milliyetçilerin, yasal olarak kurulmuş hükümete karşı yaptıkları darbeyi meşrulaştırmalarına olanak sağlamıştır.¹³ Faşizmin anlayışına uygun olarak ortadaki mücadele, ulusal bir hareketin, “uluslararası Yahudiliğin”, masonlukta cisimleşen “uluslararası finans sermayesinin” ve Bolşevizmin dünya egemenliği emellerine karşı mücadelesi olarak algılanıyordu. Darbe ve İç Savaş “iki çağın kesiştiği, eski burjuva yaşam biçiminin umutsuzca battığı ve yeni bir toplumsal varoluş düzeninin kurulmakta olduğu” yepyeni bir dünya anlayışının başlangıcı olarak yorumlandı.¹⁴

1945’ten sonra bu yorum kalıbı, arkaplandaki Doğu-Batı çatışmasıyla, kısmen de olsa yeni zamanlara uyarlandı. Örneğin Dahms 1972 yılında hâlâ, Franco’nun çöküşün eşiğindeki cumhuriyeti kurtarmak için yaptıklarını haklı göstermek amacıyla komünist komplolar ve devrimci planların varlığına dair efsaneyi memnun mesut kullanır.¹⁵ Ancak Rafael Cruz’unki gibi daha yakın tarihli yayınlar, 1936’da cumhuriyetin karşı karşıya olduğu tüm zorluklara rağmen sivil toplumun dağılmaktan çok uzak bulunduğunu, şiddetin İç Savaş’la deşarj olmasının zorunlu nedenselliğinin bu sebeple mazeretçi bir argümantasyon olduğunu kanıtlayacaktır.¹⁶

İkinci Dünya Savaşı’nda ülkesini yeni bir savaşın getireceği acılardan kurtarmak için elinden gelen her şeyi yapan Cau-

12 Timmermans, *Franco*, s. 238.

13 Mikusch, *Franco*, s. 109.

14 Dahms, *Franco*, s. 38 vd.

15 Cruz, *pueblo*.

16 Churchill’in 10.12.1948 tarihli Avam Kamarası konuşmasından.

dillo efsanesi, komünist devrim efsanesinden bile daha inatçı çıktı. Bu efsanenin “baştanıkları” vardı. Bunlar arasında, Ekim 1940’ta Hendaye’de Hitler ile Franco arasındaki görüşmelere doğrudan katılmamış olmasına rağmen anılarında bu efsaneyi ateşlemiş olan Dışişleri Bakanlığı baştercümanı Paul Schmidt de vardır. Kendisinden şüphe edilmeyen bir tanık da, yalnızca Mayıs 1944’teki bir konuşmasıyla Franco’nun en zor zamanında yardımına yetişmekle kalmayıp, Hitler’in Franco’ya kafa tuttuğu imajını da yaymış olan Winston Churchill’dir.¹⁷ Bu nedenle Crozier gibi biyografi yazarlarının Franco hakkında şöyle bir yargıya varmış olmaları şaşırtıcı değildir:

Hitler’i ustaca idare etti. Orta yerde yaptığı iltifatlar dışında, ona hiçbir taviz vermedi, Hitler’in taleplerine sonu gelmez sü-rüncemelere, maddi durumun elverişsizliğinden dem vurarak ve başka oyunlarla karşılık verdi.¹⁸

1945’ten sonra, savaş sırasındaki yakınlaşmanın suçu Franco’nun kayınbiraderi Ramón Serrano Súñer’e yüklenecekti. Ancak 1980’lerin ortalarından itibaren İspanyol arşivlerinin açılıp İspanya’nın İkinci Dünya Savaşı sırasındaki dış siyasetinin daha iyi anlaşılır hale gelmesiyle bu argümanın bir efsane olduğu açığa çıkarılabildi. Franco’nun savaşa girmeye gönüllü olduğu ve Fransa’nın yenilgisini izleyen, savaşın gidişatını belirleyecek haftalarda, Fransa aleyhine toprak kazançları elde etmek karşılığında bunu yapmaya hazır beklediğine dair bugün bir mutabakat söz konusudur. Araştırmacılar Franco’nun İkinci Dünya Savaşı sırasındaki tutumunun hiçbir surette tarafsız olarak yorumlanamayacağı konusunda da hemfikirdir. Franco’nun devlet gemisini dünya savaşının fırtınalı sularında “ustaca” yüzdürdüğü “efsanesinin” de, savaşın iki tarafının da İspanya’ya askerî müdahalenin ters tepeceğinden emin olmaları gerçeği karşısında, yine bir yanılsama olduğu ortaya çıkar. Ayrıca, “Hendaye efsanesi” ve Franco’nun becerikli bir dış siyasetçi olduğu tasavvuru, halk arasında şaşırtıcı bir dayanıklılığa sahip olmuştur.

17 Crozier, *Franco*, s. 13 vd.

18 Fusi, *Franco*, s. 73 vd.; Tusell, *Franco*, s. 387; Reig Tapia, *César*, s. 76, 78.

Franco'nun diktatörlüğü boyunca övgüyle söz edilen, ulusal çıkarları, egemenliği ve onuru inatla savunması da, özellikle 1953 İspanyol-Amerikan üs anlaşmasının gizli maddeleri ışığında, manasız görünür. Ortaya çıkan, daha ziyade, temel kaygısı kişisel iktidarını güvence altına almak olan bir diktatör imajıdır. Üs anlaşması bu bakımdan da çok önemliydi. Bu bağlamda Franco, sıklıkla, neticede herhangi bir ideolojiyi savunmamakla suçlanır. Bunu yaparken, kendi iktidarını sürdürmek için, değişen siyasi koşullara uyum sağlamıştır. Franco kendi çıkarlarını, ulusun esenliğinin korunmasıyla özdeşleştirmeyi biliyordu. İktidarını korumayı rejim içindeki çeşitli siyasi ve ideolojik güçleri dengede tutarak, böylece de etkisizleştirerek sürdürmüştü.¹⁹

Eleştirel yaklaşanlar, burada yalnızca vicdansızlık ve ilkesizlik görürler. Hayranlarıysa bunu diktatörün en büyük başarılarından biri olarak takdir eder:

Hakikatte Franco, eylemlerini İspanya'da 1936 ve 1937 yıllarında hüküm süren koşulların belirlediği, ideolojinin yükünden azade bir devlet başkanının nadir örneğidir. Davranışlarını fırsatçı olarak tanımlamak gerçeğin yalnızca yarısıdır. Franco daima ilkelerin adamıydı, ideolojinin değil. (...) Bunlar görev, disiplin ve düzendi.²⁰

Buna uygun olarak, bir Frankizm ideolojisinden değil, ancak, rejimi istikrara kavuşturmayı amaçlayan bir strateji, taktik ve eylem biçimleri repertuarı olan modal (kipsel) bir Frankizmden bahsetmek mümkündür. Araştırmalar da, Franco'nun kişiliğinin güçlü narsistik ve psikopatik özelliklere sahip olduğu ve patolojik bir iktidar saplantısıyla belirlendiğine dair imgeyi pekiştirir.²¹ Sırf bu nedenle dahi, yalnızca Franco'nun kendi iktidarını sürdürebilmesine odaklanmış olan bu sistemin herhangi bir sürekliliği olamazdı.²²

19 Crozier, *Franco*, s. 221.

20 Fernández Santander, *infamia*, s. ix; Rueda, *salvar*, s. 24, 27, 62, 212; Duro, *biografía*, s. 45; Bennassar, *Franco*, s. 357; Blanco Escolá, *pasión*, s. 11.

21 Salgado, *radiografía*, s. 94, 118 vd.

22 Papen, *Wahrheit*, s. 561 vd.

Egemenliğinin temel güdüleyicisi olan iktidar saplantısının yanı sıra, Franco'nun öncelikle otoriter, korporatif bir devlet çerçevesinde ve totalleştirici bir kitle olarak Falanj temelinde, ulusal olanla toplumsal olanın bir sentezi tasavvuruna sıkı sıkıya bağlı kalmış olduğunu saptayabiliriz. Her ne kadar López Rodó'nun etrafındaki teknokratlar 1950'lerin sonunda zor Franco'yu bundan vazgeçirebilmiş ve sosyopolitik bir dönüşü başlatmış olsalar da, Franco konuşmalarında sürekli bu tasavvura geri dönmüştü. Keza İspanya'ya karşı komplo kuran karanlık güçler olarak masonluğun ve komünizmin büyük tehdit teşkil ettiği inancından da hayatı boyunca vazgeçmedi.

Diktatörün İspanya dışında da oluşan olumlu imajını büyük ölçüde rejimin 1945 sonrası güçlenen Katolik kanadı şekillendirmiş, hatta bu imaj destekçilerince Soğuk Savaş'ın icapları doğrultusunda yaygınlaştırılmıştı. Bu destekçiler arasında, daha savaş sona ermeden Franco karşıtından hayranına dönüşen ABD'nin Madrid Büyükelçisi Carlton Hayes de vardı. Franz von Papen gibi dünde kalmış adamlar, komünizmi medeniyetin gerçek düşmanı olarak görmesi ve Sovyetler Birliği'ne karşı bir siper olan Almanya'nın yok edilmemesi için uyarıda bulunması bakımından sözde uzak görüşlü diktatöre övgüler yağdırmışlardı.²³ Nisan 1960'ta Alman Federal Meclisi önünde Franco diktatörlüğünün mahiyetine dair açıklamalarda bulunan Richard Jaeger gibi önemli Alman Hristiyan-demokrat siyasetçiler nezdinde de, bugünün ışığında yadırganacak bir Franco imajı vardı:

Bu bir yandan da bir Roman halkının diktatörlüğüdür; yani ne Prusya titizliğiyle ne de Alman mükemmelliğiyle gerçekleştirilir, daha ziyade bu halkların nispeten gevşek yaşam tarzıyla yürütülür.²⁴

23 Almanya Bundestag Meclis 3. Seçim Dönemi Müzakereleri (1959-1960), 108. Oturum, 06.04.1960, s. 5910.

24 Faustino Moreno Villalba, *Franco, Faustino Moreno, héroe cristiano en la guerra*, A.L.A. Alcorcón, Madrid, 1985; Manuel Garrido Bonaño, *Francisco Franco, cristiano ejemplar*, F.N.F.F., Madrid, 1985; Eliott Ostrehan Iredell, *Franco, valeroso caballero cristiano*, Americalee, Buenos Aires, 1945.

Bu tespit, diktatörlüğün şiddete dayalı karakterine ilişkin mevcut araştırma bulgularıyla alay eder niteliktedir.

O yıllarda Franco'nun İç Savaş'ta Garp fikriyatının yeni-den doğuşu "misyonunu" üstlendiğini vurgulayan biyografilerin çoğu da bu çizgidedir.²⁵ Bu tür biyografilerin kısa sürede İspanyolcaya çevrilmesi de, metinlerin siyasi yönelimini ve biyografi yazarlarının kendilerini nasıl konumlandıklarını belli eden bir göstergedir.²⁶ Soğuk Savaş ruhuyla yazılmış biyografiler, Hitler ile Mussolini'nin İç Savaş'ta Franco'ya ancak Stalin'in cumhuriyete askerî destek sağlamaya karar vermesinden sonra yardım ettikleri şeklindeki, tarihsel olarak yanlışlığı kanıtlanmış tasavvuru canu gönülden benimserler. Cumhuriyetçi hükümetin İç Savaş sırasında Moskova'nın kuklası olduğu yönündeki, hatalı olduğu ortaya konmuş tez de bunu tamamlar.²⁷ Temcit pilavı gibi ısıtılıp ısıtılıp öne sürülmüş olan bir diğer hatalı tasavvur, Franco rejiminin 1945'ten sonra içinde bulunduğu dış siyasal tecrit nedeniyle otarşi siyasetinden başka bir alternatife sahip olmadığıdır. Oysa ki finans ve iktisat uzmanları diktatörü bu siyasetinden vazgeçmeye ikna etmek için zorlu bir mesai sarf etmişlerdi. Bu sebeple, Franco "İspanyol ekonomik mucizesi"nin babası olarak tarif edilemez. Bu bağlamda, sonraki demokratikleşme sürecine bakarak başka bir efsane yaratılmıştır. Buna göre Franco bu "ekonomik mucize" çerçevesinde yalnızca geniş bir orta sınıf yaratmakla kalmamış, aynı zamanda demokratikleşme sürecinin önünü açan toplumsal temelleri de at-

25 Brian Crozier, *Franco. A biographical history*, Eyre & Spottiswoode, Londra, 1967 (İspanyolca baskısı, 1967); Hellmuth Günther Dahms, *Francisco Franco. Soldat und Staatschef*, Musterschmidt, Göttingen, 1972 (İspanyolca baskısı, 1975); George Hills, *Franco: The Man and his Nation*, Hale, Londra, 1967 (İspanyolca baskısı, 1968); Claude Martin, *Franco, Soldat et Chef d'Etat*, Quatre Fils Aymon, Paris, 1959 (İspanyolca baskısı, 1965).

26 Aksi görüşte yorum bildiren Angel Viñas'ın eserlerine bkz. *La soledad de la República. El abandono de las democracias y el viraje hacia la Unión Soviética*, Crítica, Barcelona, 2006, s. 282-288; aynı yazardan, Sánchez, Fernando Hernández, *El desplome de la República*, Crítica, Barcelona, 2009, s. 454.

27 de la Cierva, *robarán*, s. 156; aynı yazardan, *Franco*, 1986, s. 506; Bachoud, *Franco*, s. 450.

mıştı.²⁸ Tabii ki Franco, ölümünden sonra İspanya’da liberal bir temel düzen kurulmasını asla istemiyordu. Aksine, ekonomik istikrarın uzun vadede diktatörlüğün temellerini sağlamlaştırmasını umuyordu.

Diktatöre hayırhah yaklaşan bu tasvirlerin karşısında; diktatörlüğe karşı muhalefetin tanınmış bir sözcüsü olan Paris merkezli Ruedo Ibérico Yayınevi’nce 1964 yılında Luis Ramírez takma adıyla yayımlanan biyografi, anti-Frankist tavrını gizlemeden, Franco’yu daha eleştirel bir şekilde ele alışı dikkate değer bir örneğidir.²⁹ Bu kitap, Herbert Southworth, Hugh Thomas ve Stanley Payne’in, yine Ruedo Ibérico’den basılmış öncü çalışmaları da dahil olmak üzere, diktatörlük ve İç Savaş üzerine bilimsel tarihsel çalışmaların yapılmaya başlandığı bir dönemde yazılmıştır.

Franco’nun hayatına yaklaşımların bu derece çeşitlenmesi, tarihsel öznenin anlatısal inşasında biyografi yazarının öne çıkan rolünü gözler önüne serer. Franco biyografileri, biyografi yazarının yapısal olarak içine gömülü olduğu belirli siyasi ve toplumsal bağlamlar içinde dönemsel koşullara bağlı yorumların bilhassa çarpıcı bir örneğidir.³⁰

1990’larda Franco, yoğun bir araştırma faaliyetinin gelişmesine karşılık, kamusal tartışmalardan büyük ölçüde silinmişti. Franco efsanesinin yapısökümüne tepki gösteren geçmişte kalmış birilerinin hakarete varan öfkeli yayınları da durumu değiştirmiyordu. Örneğin Ricardo de la Cierva, Paul Preston’a ateş püskürmüş, onun Franco biyografisine “saf ezoterizm”, “tüyler ürpertici sayfalar” ve “tuhaf, gülünç” diye sövüp saymıştı.³¹ De la Cierva bunun, ahlâki bir görevin ifası olduğunu vurguluyordu:

28 Luis Ramírez (Luciano Rincón), *Francisco Franco. Historia de un mesianismo*, Ruedo Ibérico, Paris, 1964 (düzenlenmiş yeni baskı, *Franco. La obsesión de ser, la obsesión de poder*, Ruedo Ibérico, Paris, 1976).

29 Hayden White, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth Century Europe*, Johns Hopkins UP, Baltimore, 1973 (Almanca tercümesi, *Metahistory: Die historische Einbildungskraft im 19. Jahrhundert in Europa*, Fischer, Frankfurt am Main, 1991); Richard J. Evans, *Fakten und Fiktionen. Über die Grundlagen historischer Erkenntnis*, Campus, Frankfurt am Main, 1998.

30 de la Cierva, *robarán*, s. 45.

31 A.g.y., s. 112.

İspanya'nın (1936'da) ülke olarak batıp gitmeye isyan etmiş olan yarısının, kendi gerçeğini bilmeye ve bu gerçeği teyit etmeye hakkı vardır; ben bunu yapmaya talibim.³²

Frankizmin son dönemlerinde, devlet desteğiyle 2 ciltlik Franco biyografisini yayımlayan, buna uygun olarak da Franco'nun "resmî biyografi yazarı" addedilen de la Cierva ile; Franco'nun terekesindeki belgelere erişim izni elde ederek bu arşiv belgelerinden hareketle 1980'lerin ortalarında diktatörlüğün 8 ciltlik bir tarihini kaleme alan Ortaçağ uzmanı Luis Suárez Fernández, o yıllarda Frankist propagandanın bayrağını dalgalandıran yegâne kişilerdi.³³

Tarihçi Enrique Moradiellos'un 2002 yılında yayımlanan biyografisinin alt başlığı, geniş kamuoyunun Franco'ya olan ilgisizliğini özetler: "Unutulmaya Yüz Tutmuş Caudillo'nun Günlüğü".³⁴ Bunun iki yıl öncesinde bu konuda yapılan bir kamuoyu yoklaması, ankete katılanların %40'ından fazlasının diktatöre bütünüyle kayıtsız olduğunu göstermişti.³⁵ Ancak Franco etrafındaki bu sessizlik aldatıcıydı. Ölümünden çeyrek asır sonra dahi, diktatör hâlâ her yerde hazır ve nazırdı. Bu yalnızca euronun piyasaya sürülmesine kadar tedavülde bulunan madeni paraların üstüne basılmış resminde görülmüyordu. Franco'nun ve İç Savaş'ın galiplerinin hatırası, sayısız cadde, meydan ve anıt adında, ağırlıkla sosyal demokratların yönettiği belediyelerdeki ilk ad değiştirme dalgasından sonra da, anılmaya devam etti. Bu durum, at üstündeki Franco'nun heykelinin 2005 yılına kadar dayandığı Madrid'de de geçerliydi.

32 Torcuato Luca de Tena, *Franco, sí, pero... Confesiones profanas*, Planeta, Barcelona, 1993; Angel Palomino, *Caudillo*, Planeta, Barcelona, 1992.

33 Enrique Moradiellos, *Francisco Franco. Crónica de un caudillo casi olvidado*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2002.

34 A.g.y., s. 14.

35 Blanco Escolá, *incompetencia*; Semprún, *genio*. Carlos Blanco Escolá'nın eleştirel çalışmalarına bkz. *Franco y Rojo: dos generales para dos Españas*, Labor, Barcelona, 1993; Gabriel Cardona, *Franco no estudió en Westpoint*, Littera, Barcelona, 2002; aynı yazardan, *Franco y sus generales. La manicura del tigre*, Temas de Hoy, Madrid, 2001; takdir bildirdiği için ayrıca bkz. Rafael Casas de la Vega, *Franco, militar*, Fénix, Madrیدهjos, 1995.

1990'ların sonunda trendin dönüyor olduğu çok belliydi. Bu yıllar, geçmiş hakkında konuşmamaya dair mutabakatın yavaş yavaş dağılmaya başladığı yıllardı. Örneğin o yıllarda, Temmuz 1936 darbesinin kınanması için parlamentodan bir karar çıkarmaya çalışılırken, bu girişime imza vermeyen tek parti, muhafazakâr halk partisi Partido Popular idi. On binlerce zulüm kurbanının gömülü olduğu ve o zamana değin kimsenin dokunmaya cesaret edemediği, İç Savaş döneminden kalma toplu mezarların 2000 yılında açılmasıyla beraber, nihayet geçmiş vurucu bir biçimde su yüzüne çıktı. Tarihçilerin ve sosyologların ortak yorumu, İspanya'nın onlarca yıldır "sessizlikle lanetlenmiş" yarısının artık dile geldiği idi. Bu durum, o yıllarda "kolektif amneziye" ve geçiş sürecinin zorunlu kıldığı mutabakata sınır çizerek kurumlaşan, –Alman kolektif bilincinde "geçmişle hesaplaşmak" denilen– "tarihsel hafızanın geri kazanımı" kavramında da yansımaları bulur.

İç Savaş ve onunla beraber Franco artık kamuoyunun ilgi odağına oturdular ve o zamanlardan itibaren, günümüze kadar devam eden son derece duygu yüklü toplumsal tartışmaları tetiklediler. Şimdi ilk kez suçluluk ve sorumluluk meseleleri gündeme geldi ve tartışmaya açıldı. Başta da değindiğimiz gibi, çatışma hatları tarihyazımının kendi içinde de görünüyordu. Bulguları bakımından taban tabana zıt, hatta bazen açıkça birbirlerinin yalanlaması mahiyetindeki çalışmalar piyasaya çıktı. 2000 yılında "Franco'nun Askerî Yetersizliği" gibi kışkırtıcı bir başlık taşıyan bir askerî tarih çalışması yayımlandı. Bu aynı yıl içinde, "Franco'nun askerî dehası"nı işleyen bir karşılık buldu. Alt başlıkta açıkça ilk yayına atıfta bulunuluyordu: "Albay Blanco Escolá'nın Eseri Üzerine Aydınlatıcı Açıklamalar."³⁶

Bu arkaplandan hareketle, son yıllarda, "neo-Frankist" bir "tarihsel çarpıtma" olarak algılanan şeye karşı çıkan bir si-

36 Pío Moa, *Los mitos de la guerra Civil*, La Esfera de los Libros, Madrid, 2003. Enrique Moradiellos'un verdiği cevaplara bkz. Enrique Moradiellos, 1936. *Los mitos de la guerra civil*, Península, Barcelona, 2005; Alberto Reig Tapia, *Anti-Moa. La subversión neofranquista de la Historia de España*, Ediciones B, Barcelona, 2006.

yasi tarihyazımı boy gösterdi:³⁷ “Franco’ya karşı yazıyoruz. (...) Franco’ya karşı olmaktan da öte, neo-Frankistlere karşı yazıyoruz.”³⁸ Bunun arkasında yatan temel anlayış, iktidar pratiğinin sonuçları nedeniyle Franco’nun şahsına karşı –hele liberal-demokratik bir toplum bakış açısından–, tarafsız ve değerlerden azade bir tavır alınamayacağı idi.³⁹

Bu tartışma aynı zamanda, diktatörlük döneminde Franco’nun yönetiminin referans noktası olarak bellenen İç Savaş’ın, şimdi Franco’nun şahsıyla ilgili çalışmalarda da merkezî konuma yerleştiğini ortaya koydu. Buna uygun olarak İç Savaş, Franco biyografilerinin çoğunda olağanüstü büyüklükte bir yer kaplar. Paul Preston, bin sayfalık anıtsal çalışmasının toplam hacminin dörtte birini aşağı yukarı üç yıl sürmüş bu savaşa ayırdı. Böyle bir ağırlıklandırma istisna değildir. Javier Tusell ve Vaca de Osma gibi yazarlar Franco’ya biyografik yaklaşımlarında, paradigmatic olarak İç Savaş yıllarına odaklandılar.⁴⁰ Tusell, bu manada, diktatörlüğün bu kadar sürmesinin ancak savaşın bazı özgül nitelikleriyle açıklanabileceğini vurgular.⁴¹ Alan Lloyd gibi yazarlarsa sunumlarına 17-18 Temmuz 1936 olaylarıyla başlar, sonra Franco’nun çocukluğuna dönerler.⁴² Diktatöre hayranlığını ilan edenlerin İç Savaş yıllarına çok daha az yer ayırması da manidardır. Örneğin Luis Suárez Fernández bin sayfayı aşan biyografisinde bu döneme yalnızca seksen sayfa ayırmıştır.⁴³

İç Savaş’a yönelik tarihyazımsal odaklanmaya gayet uygun olarak, Franco’nun tüm yaşamı da doğrudan bununla bağlan-

37 Reig Tapia, *César*, s. 27 vd.

38 A.g.y., s. 36 vd.

39 Tusell, *Franco*; José Antonio Vaca de Osma, *La larga guerra de Francisco Franco*, Rialp, Madrid, 1992.

40 Tusell, *Franco*, s. 9, 386.

41 Lloyd, *Franco*.

42 Fernández, *Franco*, 2005, s. 33-115.

43 Enrique González Duro, *Franco. Una biografía psicológica*, Madrid, Temas de Hoy, 1992; Gabrielle Ashford Hodges, *Franco. A concise biography*, Weidenfeld & Nicholson, Londra, 2000 (İspanyolcası, *Franco. Retrato psicológico de un dictador*, Taurus, Madrid, 2001).

tılı ele alınır.⁴⁴ Franco'nun yakınlık kurmaktaki zaaf ve soğukluğu gibi daha sonraki davranış tarzlarını açıklarken başvurulan çocukluk deneyimleri de bununla alakalıdır. Aynı şekilde, Fas Sömürge Savaşı'nda subay olarak geçirdiği yaşam kesiti de İç Savaş'taki eylemleriyle bağlantılandırılır. İçinde biçimlendiği camianın ve ortamın tipik davranış tarzları ve subay heyetlerinin toplumsal yapıları da mercek altına alınır. Nitekim, Afrika Savaşı ile İspanya İç Savaşı birbiriyle bağlantılı olarak görülür; daha kesin söylemek gerekirse İç Savaş, şiddetin geminden boşalması, düşmanın gayriinsanileştirilmesi ve "etnik temizlik önlemleri" gibi karakteristiklerle düşman imgelerinin ve ona uygun davranış kalıplarının aktarılması bakımından, Sömürge Savaşı'nın bir devamıdır.⁴⁵

İç Savaş aynı zamanda, Franco'nun 1 Ekim 1936'da Generalissimo olarak atanmasının Sömürge Savaşı'yla bağlantılı muazzam bir askerî kariyerin taçlandırılması olarak görülmesi itibarıyla, kişisel tutarlılık ve inandırıcılık inşası çerçevesinde temel referans noktasını oluşturuyor.⁴⁶ Bu nedensellik inşası ve tutarlı olarak sunulan bütünlük, her şeyden önce diktatörlük dönemindeki hagiografik yüceltmelerle oluşmuşlardır ve takdir-i ilahiye borçlu bir liderlik tasavvuruna tekabül ederler. Bu bakış açısının modası geçmiş olsa da, biyografi yazımı, "yapay bir anlam inşası" ve "biyografik illüzyon"⁴⁷ mahiyetindeki süreklilik çizgilerinin edebî yaratımından kaçınamaz. Buna örneğin Franco'nun iktidara giden yoluna odaklanan Philippe Nourry ve Georg Eickhoff'un çalışmalarında rastlarız.⁴⁸

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra değişen toplumsal bağlamlar, buna bağlı olarak diktatörün kendi biyografik benlik tasarımıındaki değişim ya da diktatörün biyografik sahne-

44 Sebastian Balfour, *Deadly Embrace. Morocco and the Road to the Spanish Civil War*, OUP, Oxford, 2002; Gustau Nerín, *La guerra que vino de Africa*, Crítica, Barcelona, 2005; Juan Blázquez Miguel, *Auténtico Franco. Trayectoria militar, 1907-1939*, Almena, Madrid, 2009.

45 Zenobi, *construcción*, s. 24.

46 Pierre Bourdieu, "Die biographische Illusion", *BIOS* 3, 1, 1990, s. 76.

47 Nourry, *conquête*, 1975; Eickhoff, *Charisma*.

48 Bernecker ve Brinkmann, *Kampf*, s. 283.

lenişinin buna uyarlanması da; İç Savaş'ın, General Franco'nun hayatının tüm ufkunun etrafında döndüğü, adeta zorlantılı merkezî olay olması gerçeğini değiştiremedi. Araştırmaların dikkatini özel bir biçimde İç Savaş sırasında oluşan iktidar anlayışına ve diktatörlüğün tüm seyri boyunca şiddetle belirlenen iktidar pratiğine yöneltmesine yol açan, suçluluk ve sorumluluk etrafındaki duygusal yükü ağır tartışmalar da, buna işaret eder.

Diktatör ve diktatörlüğün yeniden değerlendirilmesi çevresinde şekillenen tartışmalar, 2007 yılı sonunda kabul edilen ve İç Savaş'ta yenilen tarafın hafızasını merkeze alarak diktatörlükten kesin bir kopuş anlamına gelen Tarihsel Hafıza Yasası ile siyasi düzlemde zirve noktaya ulaştı. Muhafazakâr muhalefet bunun, geçiş sürecinin mutabakat zeminini terk etmek demek olduğunu ve eski yaraları deşmekten başka bir şeye hizmet etmeyeceğini söyleyerek infiale tepki gösterdi. Onlara göre yasa yalnızca intikam duygularını besliyor, yeni bir nefreti körüklüyordu. Hükümleri arasında diktatörlüğün kalan sembollerinin kamusal alandan kaldırılması da vardı. Geçmiş yıllarda birkaç heykelin protesto amacıyla yıkılmasının ardından İspanya'nın kuzeyindeki Santander kentinin merkezî bir meydanında bulunan son Franco heykeli de 2008 yılında bu yasaya dayanarak, medyanın büyük ilgisi altında, kaldırıldı. Ancak yasanın uygulanmasında muazzam ayak sürünüyordu. Bu bakımdan, Santa Cruz de Tenerife'de Franco'nun onuruna dikilen anıtın yalnızca adının değiştirilmesi ve İspanya'nın Kuzey Afrika'daki toprak parçası Melilla'da bulunan Franco heykelinin yalnızca yerinin değiştirilmesi, bilhassa yadırgatıcı örneklerdir. Franco hakkında tarih yazımı düzleminde yürütülen tartışmalar 2011 yılında Kraliyet Tarih Akademisi'nce yayımlanan biyografi ansiklopedisi içinde, Luis Suárez Fernández'in daha önce bahsettiğimiz, dayanılmaz bir güzelleme olarak algılanan biyografik eskiziyle zirveye ulaştı.

Ölümünden 40 yıl sonra dahi Franco'nun biyografisinin yorumlanmasına ilişkin tartışmaların harareti nasıl açıklanabilir? Alman "Ostalji dalgası"⁴⁹ ile karşılaştırılabilecek olan bu tartış-

49 Eski Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ni kastederek "Doğu" (Almanca: Ost) ile nostalji kelimelerinin birleşiminden türetilen bir deyim – e.n.

malar, revizyonist olarak tanımlanan ve demokrasinin konsolidasyonu ile beraber medyanın daha fazla ilgisini çeken diktatörlüğün nostaljik retrospektiflerine yönelik tepkilerin bir sonucu olarak anlaşılabilir mi? Diktatörlüğün sosyoekonomik kazananlarından olan burjuva orta sınıf, –(yine Almanya’da) 1990’ların ikinci yarısında Wehrmacht’ın (Alman ordusu) İkinci Dünya Savaşı’nda işlediği suçlarla ilgili tartışmalarda olduğu gibi–, diktatörlük efsanelerinin yapıbozumuna bunu kendi benlik algısına dönük bir saldırı olarak algılayarak savunmaya mı geçiyor? Bernecker ile Brinkmann, *Kampf der Erinnerungen* (Hatıralar Savaşı) gibi vurucu bir başlık altında topladıkları çalışmalarında, hafıza söyleminin siyasallaşmasının başlangıcını 1996’da muhafazakâr halk partisi Partido Popular’ın iktidara gelmesiyle ilişkilendirirler.⁵⁰ Bu arkaplana dayanarak, geçmişin yorumlanmasına ilişkin tartışmanın arkasında, öncelikle toplum içinden dile getirilen bir ihtiyacın ötesinde, tarihin kasıtlı olarak yeniden yorumlanması ve tarihyazımının millileştirilmesi anlamında bir siyasi program da tespit edilebilir. İspanya’nın imparatorluk azametini kişileştiren II. Philip’in ölümünün dört yüzüncü yıldönümü münasebetiyle 1998 yılında düzenlenen kutlamalar da bunun bir parçası sayılabilir. O dönemde bir “pembe efsane” inşa etme hamlesi, kolektif hafızada derinlere demir atmış bulunan “kara efsane”ye karşı bir tasarım sayılarak kınanmıştı. Kastilya geleneği temelinde bir ulusal İspanyol anlatısı anlamındaki bu millileştirme siyaseti, aynı zamanda, başta Katalonya’da ve Bask ülkesinde olmak üzere İspanya’nın “tarihî bölgeleri”nde ortaya konan ve geçmişin ufulanıp parçalanması olarak algılanan yorumların da karşısına dikiliyordu. Kraliyet Tarih Akademisi, 2000 yılında “tarihî bölgelerdeki” okullarda ortaöğretim basamağında okutulan ders kitaplarının içeriğine ilişkin bir raporuyla manşetlere çıkmıştı. Raporda Katalonya ve Bask ülkesinde tarih derslerinin öncelikle bölgesel milliyetçiliklere hizmet ettiği ve İspanyol devletinin Iber Yarımadası’ndaki ulusal gerçekliğiyle pek alakası olmayan

50 *Informe de la Real Academia de la Historia*, 23.06.2000: <http://www.filosofia.org/his/h2000ah.htm>

ideolojik saikli bir kurgudan ibaret olduğu belirtiliyordu.⁵¹ Bu, sözünü esirgemeyen Kastilya milliyetçiliğini yerden yere vuran yüksek sesli tepkilere yol açtı.

Bu anlamda, İspanya Başbakanı José María Aznar'ın 1998 yılında başlattığı ve hükümetin 6,4 milyon euro gibi hatırı sayılır bir kaynak aktardığı bahsi geçen biyografi ansiklopedisine, siyasi bir amaç da atfedilir. Eserde “İspanya tarihindeki önemli şahsiyetlerin” kronolojik sunumunun, 19. yüzyıl ulusal tarih-yazımı geleneğine uygun olarak, Kelt-İberya öncesi dönemlere kadar geri götürülüyor olması manidardır.⁵² İspanyol ulusunu Roma geleneğine ve Vizigotların imparatorluk fikrine dayanan bir süreğenlik içinde konumlandıran Claudio Sánchez Albornoz⁵³ ile, İspanyol kimliğinin erime potasını “üç kültür” (Hıristiyan, Mağribi ve Yahudi) kavramıyla tarif eden Américo Castro'nun çalışmaları, bir ulusal İspanyol anlatısı ile “tarihî bölgeler” anlatısı arasında 19. yüzyılda başlamış olan tartışmalara odaklanır. Bu bağlamda Franco da İspanya'nın bölünmez bir ulusal bütün olarak anlaşılmasından taraftı.

Ulusal anlatıyı çevreleyen tartışmalar, günümüz İspanya toplumunda, siyasetinde ve tarihyazımında hâlâ kuvvetli biçimde işitilebilir. Ancak Franco'yu çevreleyen tartışmalar buna indirgenemez. Böylesi bir açıklama çerçevesi, bu tartışmalardaki katılığı ve duygusallığı açıklamaya da yetmez. Gidilmesi gereken köken, kolektif geçmişin bir parçası olarak İç Savaş'la ve savaş sonrası baskı dönemiyle yüzleşmedir; bu, 1990'ların sonunda İspanya'da derinden hissedilen bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Bu sürecin İspanyol toplumu için anlamını, Almanya'da Nazi dönemi suçları ve İkinci Dünya Savaşı ile gerçekleştirilen hesaplaşmaya benzetebiliriz. Milliyetçi zafer söylemleriyle geçen yılların ve sözümona ideolojik tartışmalara yol açabilecek her şeyden kaçınılan bir dönemin ardından, şimdi, Fran-

51 *Comunicado de la Real Academia de la Historia*, 03.06.2011; http://www.rahes/pdf/Comunicado_de_la_Real_Academia_de_la_Historia.-pdf

52 Claudio Sánchez Albornoz, *España, un enigma histórico*, Editorial Sudamericana, Buenos Aires, 1956.

53 Américo Castro, *La realidad histórica de España*, Porrúa, México, 1954; Origen, *ser y existir de los españoles*, Taurus, Madrid, 1959.

co'nun ölümünden bir nesil sonra, acı deneyimine ve suçluluğa dair sorulması gereken sorular, en yetkin tarih uzmanları çevresinde yoğun bir duygulanım yüküyle konu ediliyor. Franco'ya bakmak, yeni soruları gün yüzüne çıkarabilir, yeni bakış açıları geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Kolektif olarak duyumsanan acılar, tarihsel temellere dayanan toplumsal suç algısı, kefaret ve ceza, mağdurların tazmin edilmesi ve iyileştirilmesi etrafında dönen tartışmalar, toplumsal kimliğin bir parçası olarak merkezî bir referans noktası teşkil etmeyi sürdürecektir. Bu hesaplaşma henüz kapanmış bir süreç değil ve İspanyol toplumu gelecekte de ortak geçmişin etkisi altında olmaya devam edecektir.

Franco'nun Yazıları

- Comandante Franco (Francisco Franco Bahamonde), *Diario de una bandera*, Puyo, Madrid, 1922 (güncellenmiş yeni baskı, Aguago, Madrid, 1956).
- Francisco Franco Bahamonde, *Papeles de la guerra de Marruecos. Diario de una bandera*, Fundación Nacional Francisco Franco, Madrid, 1986.
- Jaime de Andrade (Francisco Franco Bahamonde), *Raza. Anecdótico para el guión de una película*, Numancia, Madrid, 1942 (yeni baskı, Planeta, Barcelona, 1997).
- Jakim Boor (Francisco Franco Bahamonde), *Masonería*, Gráficas Valera, Madrid, 1952 (yeni baskı, Cultural Asociación, Barcelona, 2004).
- (Francisco Franco Bahamonde) *Palabras del Caudillo, 19 de abril de 1937-31 de diciembre de 1938*, EdicionesFE, Madrid, 1939.
- (Francisco Franco Bahamonde) *Palabras del Caudillo, 19 de abril de 1937-7 de diciembre de 1942*, Vicesecretaría de Educación Popular, Madrid, 1943.
- Francisco Franco, *Textos de doctrina política, palabras y escritos de 1945 a 1950*, Publicaciones Españolas, Madrid, 1951.
- Francisco Franco, *Discursos y mensajes del Jefe del Estado, 5.cilt, 1951-1970*, Publicaciones Españolas, Madrid, 1955-1971.
- (Francisco Franco Bahamonde) *Pensamiento político de Franco, Antología, 2. cilt*, Madrid, Ediciones del Movimiento, 1975.
- Francisco Franco, *escritor militar, Revista de historia militar* (özel baskı), 20. se-ne, 40. cilt, 1976.
- Francisco Franco Bahamonde, “*Apuntes*” *personales sobre la república y la guerra civil*, Luis Suárez Fernández (ed.), Fundación Nacional Francisco Franco, Madrid, 1987.
- (Francisco Franco Bahamonde) *Las cartas de Franco, La correspondencia desconocida que marcó el destino de España*, Jesús Palacios (ed.), La Esfera de los Libros, Madrid, 2005.

Günlükler ve Hatırat

- Alcalá Zamora, Niceto, *Memorias*, Planeta, Barcelona, 1998.
- Ansaldo, Juan Antonio, *¿Para qué? (De Alfonso XIII a Juan III)*, Ekin, Buenos Aires, 1951.
- Areilza, José María de, *Diario de un ministro de la monarquía*, Planet, Barcelona, 1977.
- Azaña, Manuel, *Diarios completos. Monarquía, República, Guerra Civil*, Crítica, Barcelona, 2000.
- Bayod, Angel (ed.), *Franco visto por sus ministros*, Planeta, Barcelona, 1981.
- Calvo Sotelo, José, *Mis servicios al Estado, Seis años de gestión: apuntes para la Historia*, Instituto de Estudios de Administración Local, Madrid, 1974 (ilk baskı, Imprenta Clásica Española, Madrid, 1931).
- Cantalupo, Roberto, *Fu la Spagna, Ambasciata presso Franco, Febbraio-aprile 1937*, Mondadori, Milan, 1948.
- Ciano's Diary, 1937-1938, Malcolm Muggeridge (ed.), Methuen, Londra, 1952.
- Ciano's Diary, 1939-1943, Malcolm Muggeridge (ed.), Methuen, Londra, 1947.
- Ciano's Diplomatic Papers, 1937-1938, Malcolm Muggeridge (ed.), Odhams, Londra, 1948.
- Eisenhower, Dwight D., *The White House Years, Waging Peace*, Doubleday, Garden City, New York, 1965.
- Escobar, José Ignacio, *Así empezó...*, del Toro, Madrid, 1975.
- Feis, Herbert, *The Spanish Story: Franco and the Nations at War*, Knopf, New York, 1948.
- Iribarne, Manuel Fraga, *Memoria breve de una vida pública*, Planeta, Barcelona, 1980.
- Franco, Pilar, *Nosotros los Franco*, Planeta, Barcelona, 1980.
- Franco Martínez-Bordiú, Francisco, *La naturaleza de Franco*, Cuando mi abuelo era persona, La Esfera de los Libros, Madrid, 2011.
- Franco y Polo, Carmen, *Franco, mi padre*, La Esfera de los Libros, Madrid, 2008.
- Franco Salgado-Araujo, Francisco, *Mis conversaciones privadas con Franco*, Planeta, Barcelona, 1976.
- Franco Salgado-Araujo, Francisco, *Mi vida junto a Franco*, Planeta, Barcelona, 1977.
- Gil, Vicente, *Cuarenta años junto a Franco*, Planeta, Barcelona, 1981.
- Gil Robles, José María, *No fue posible la paz*, Ariel, Barcelona, 1968 (yeni baskı, Planeta, Barcelona, 1978).
- Gil Robles, José María, *La Monarquía por la que yo luché. Páginas de un Diario (1941-1954)*, Taurus, Madrid, 1976.
- (Goebbels, Joseph) *Die Tagebücher von Joseph Goebbels, Sämtliche Fragmente, Teil 1: Aufzeichnungen 1924-1941*, 4. cilt, Saur, Münih, 1987.
- Guarner, Vicente, *Cataluña en la guerra de España, Memorias de la guerra civil española, 1936-39*, del Toro, Madrid, 1975.
- Hayes, Carlton J.H., *Wartime Mission in Spain, 1942-1945*, Macmillan, New York, 1946 (İspanyolca baskı, Epesa, Madrid, 1946).

- Hidalgo Durán, Diego, *¿Por qué fui lanzado del Ministerio de la Guerra? (Diez meses de actuación ministerial)*, Espasa-Calpe, Madrid, 1934.
- Hoare, Samuel (Viscount Templewood), *Ambassador on Special Mission*, Collins, Londra, 1946 (Almanca baskı, *Gesandter in besonderer Mission*, Toth, Hamburg, 1949).
- Jaraiz Franco, Pilar, *Historia de una disidencia*, Planeta, Barcelona, 1981.
- Kindelán, Alfredo, *Mis cuadernos de guerra*, Planeta, Barcelona, 1982 (sansürülenmiş ilk baskı, Plus Ultra, Madrid, 1945).
- Kindelán, Alfredo, *La verdad de mis relaciones con Franco*, Planeta, Barcelona, 1981.
- Lerroux, Alejandro, *La pequeña historia de España*, Miltre, Barcelona, 1985.
- López Rodó, Laureano, *La larga marcha hacia la Monarquía*, Noguer, Barcelona, 1977.
- López Rodó, Laureano, *Memorias*, Plaza & Janes, Barcelona, 1990.
- López Rodó, Laureano, *Memorias, años decisivos*, Plaza & Janes, Barcelona, 1991.
- Martínez-Bordiú, José Cristóbal, *Cara y cruz, Memorias de un nieto de Franco*, Planeta, Barcelona, 1983.
- Martínez-Bordiú Ortega, Andrés, *Franco en familia: Cacertas en Jaén*, Planeta, Barcelona, 1994.
- Navarro Rubio, Mariano, *Mis memorias: Testimonio de una vida política truncada por el "Caso MATESA"*, Plaza & Janes, Barcelona, 1991.
- Papen, Franz von, *Der Wahrheit eine Gasse*, List, Münih, 1952.
- Pemán, José María, *Mis encuentros con Franco*, Dopesa, Barcelona, 1976.
- Portela Valladares, Manuel, *Memorias. Dentro del drama español*, Alianza, Madrid, 1988.
- Pozuelo Escudero, Vicente, *Los últimos 476 días de Franco*, Planeta, Barcelona, 1980.
- Prieto, Indalecio, *Discursos fundamentales*, Edward Malefakis (ed.), Turner, Madrid, 1975.
- Ridruejo, Dionisio, *Casi unas memorias*, Planeta, Barcelona, 1976 (genişletilmiş yeni baskı, Jordi Amat [ed.], Península, Barcelona, 2007).
- Rodríguez, Pedro Sainz, *Testimonio y recuerdos*, Planeta, Barcelona, 1978.
- Rodríguez, Pedro Sainz, *Un reinado en la sombra*, Planeta, Barcelona, 1981.
- Saña, Heleno, *El franquismo sin mitos. Conversaciones con Serrano Súñer*, Grijalbo, Barcelona, 1982.
- Serrano Súñer, Ramón, *Entre Hendaya y Gibraltar (Noticia y reflexión, frente a una leyenda, sobre nuestra política en dos guerras)*, Ediciones y Publicaciones Españolas, Madrid, 1947 (yeni baskı, Planeta, Barcelona, 1973; Almanca baskı, Thomas, Zürich, 1948).
- Serrano Súñer, Ramón, *Memorias: entre el silencio y la propaganda, la historia como fué*, Planeta, Barcelona, 1977.
- Soriano, Ramón, *La mano izquierda de Franco*, Planeta, Barcelona, 1981.
- Utrera Molina, José, *Sin cambiar de bandera*, Planeta, Barcelona, 1989 (genişletilmiş yeni baskı, Planeta, Barcelona, 2008).

Vegas Latapie, Eugenio, *Memorias políticas, El suicidio de la Monarquía y la Segunda República*, Planeta, Barcelona, 1983.

Vegas Latapie, Eugenio, *Los caminos del desencanto, Memorias políticas*, 2. cilt: 1936-1938, Tebas, Madrid, 1987.

İkincil Kaynaklar

Aguilar, Paloma, *Memoria y olvido de la guerra civil española*, Alianza, Madrid, 1996.

Álvarez Bolado, Alfonso, *Para ganar la guerra, para ganar la paz: Iglesia y guerra civil, 1936-1939*, UPCo, Madrid, 1995.

Areilza, José María de, *Fernando María Castiella, Reivindicaciones de España*, Instituto de Estudios Políticos, Madrid, 1941.

Arrarás, Joaquín, *Franco*, Aldecoa, Burgos, 1938 (Almanca baskı, Hamburg, 1939).

Bachoud, Andrée, *Franco, ou la réussite d'un homme ordinaire*, Fayard, Paris, 1997.

Balfour, Sebastian, *Deadly Embrace, Morocco and the Road to the Civil War*, OUP, Oxford, 2002.

Baón, Rogelio, *La cara humana de un caudillo, 401 anécdotas*, San Martín, Madrid, 1975.

Beevor, Antony, *The Spanish Civil War*, Weidenfeld & Nicholson, Londra, 2006 (Almanya baskı, Bertelsmann, Münih, 2006).

Bennassar, Bartolomé, *Franco*, Perrin, Paris, 1995.

Bernecker, Walther L., *Religion in Spanien, Darstellungen und Daten zu Geschichte und Gegenwart*, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 1995.

Bernecker, Walther L., *Krieg in Spanien, 1936-1939*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2005 (ilk baskı, Darmstadt, 1986).

Bernecker, Walther L. ve Sören Brinkmann, *Kampf der Erinnerungen. Der Spanische Bürgerkrieg in Politik und Gesellschaft, 1936-2006*, Graswurzelrevolution, Nettersheim, 2006.

Bernecker, Walther L., *Spaniens Geschichte nach dem Bürgerkrieg*, Beck, Münih, 2010.

Bernecker, Walther L., *Geschichte Spaniens im 20. Jahrhundert*, Beck, Münih, 2010.

Blanco Escolá, Carlos, *Franco y Rojo. Dos generales para dos Españas*, Labor, Barcelona, 1993.

Blanco Escolá, Carlos, *La incompetencia militar de Franco*, Alianza, Madrid, 2000.

Blanco Escolá, Carlos, *Franco. La pasión por el poder*, Planeta, Barcelona, 2005.

Blaye, Édouard de, *Franco, ou la monarchie sans roi*, Stock, Paris, 1974.

Blázquez Miguel, Juan, *Auténtico Franco. Trayectoria militar. 1907-1939*, Almena, Madrid, 2009.

Box, Zira, *España, año cero, La construcción simbólica del franquismo*, Alianza, Madrid, 2010.

Bravo Morata, Federico, *Franco y los muertos providenciales*, Fenicia, Madrid, 1979.

Cabanellas, Guillermo, *La guerra de los mil días: nacimiento. vida y muerte de la Segunda República española*, 2.cilt, Heliasta, Buenos Aires, 1975.

Cabanellas, Guillermo, *Cuatro generales*, 2. cilt, *La lucha por el poder*, Planeta, Barcelona, 1977.

- Canosa, Romano, *Mussolini e Franco: amici, alleati, rivali. Vite parallele di due dittatori*, Mondadori, Milan, 2008.
- Cardona, Gabriel, *Franco y sus generales, La manicura del tigre*, Temas de Hoy, Madrid, 2001.
- Cardona, Gabriel, *Franco no estudió en Westpoint*, Littera, Barcelona, 2002.
- Carrascal, José María, *Franco. 25 años después*, Espasa-Calpe, Madrid, 2000.
- Casanova, Julián, *La Iglesia de Franco*, Temas de Hoy, Madrid, 2001.
- Casas de la Vega, Rafael, *Franco, militar, La única biografía militar del primer soldado de España en el siglo XX*, Fénix, Madridejos, 1995.
- Cazorla Sánchez, Antonio, *Franco. The Biography of the Myth*, Londra, Routledge, 2013.
- Chamorro, Eduardo, *Francisco Franco: Anatomía de un mito*, Plaza & Janes, Barcelona, 1998.
- Cierva, Ricardo de la, *Francisco Franco. Un siglo de España*, 2. cilt, Editora Nacional, Madrid, 1972/1973.
- Cierva, Ricardo de la, *Franco*, Planeta, Barcelona, 1986.
- Cierva, Ricardo de la, *No nos robarán la historia, Nuevas mentiras, falsificaciones y revelaciones*, Fénix, Madridejos, 1995.
- Coles, Sydney F.A., *Franco of Spain: A full-length biography*, Spearman, Londra, 1955 (yeni baskı, Kessinger, 2009).
- Collado Seidel, Carlos, *España, refugio nazi*, Temas de Hoy, Madrid, 2005.
- Collado Seidel, Carlos, *Der Spanische Bürgerkrieg. Geschichte eines europäischen Konflikts*, Beck, Münih, 2010.
- Conde, Francisco Javier, *Contribución a la doctrina del Caudillaje*, Vicesecretaría de Educación Popular, Madrid, 1942.
- Conde, Francisco Javier, *Representación política y régimen español, Ensayo político*, Subsecretaría de Educación Popular, Madrid, 1945.
- Crozier, Brian, *Franco. Eine Biographie*, Bechtle, Münih, 1967 (İngilizce baskı, Eyre & Spottiswoode, Londra, 1967).
- Cruz, Rafael, *En el nombre del pueblo, República, rebelión y guerra en la España de 1936*, Siglo XXI, Madrid, 2006.
- Cuesta, Josefina, *La odisea de la memoria. Historia de la memoria en España. Siglo XX*, Alianza, Madrid, 2008.
- Dahms, Hellmuth Günther, *Francisco Franco, Soldat und Staatschef*, Musterschmidt, Göttingen, 1972.
- Doussinague, José María de, *España tenía razón (1939-1945)*, Espasa-Calpe, Madrid, 1949.
- Eickhoff, Georg, *Das Charisma der Caudillos. Cárdenas. Franco*, Perón, Vervuert, Frankfurt, 1999.
- Ellwood, Sheelagh M., *Franco*, Longman, Londra, 1994.
- Febo, Giuliana di, *Ritos de guerra y de victoria en la España franquista*, Desclée de Brouwer, Bilbao, 2002 (yeni baskı, Publicacions de la Universitat de València, Valencia, 2012).

- Fernández Santander, Carlos, *El general Franco*, Argos Vergara, Barcelona, 1983 (genişletilmiş yeni baskı, *El general Franco. Un dictador en un tiempo de infamia*, Crítica, Barcelona, 2005).
- Figueras i Vallès, Miquel, *Por qué Franco no fue masón*, Ariel, Barcelona, 1992.
- Figueras i Vallès, Miquel, *Las raíces judías de Franco*, Barcelona, 1993.
- Figuro, Javier, Luis Herrero: *La muerte de Franco jamás contada. Diez años después*, Planeta, Barcelona, 1985.
- Fontana, José María, *Franco, Radiografía del personaje para sus contemporáneos*, Acervo, Barcelona, 1979.
- Franz, Hans-Werner, *Der Frankismus. Zur politischen Herrschaftssoziologie Spaniens während der Franco-Ära*, Lang, Frankfurt am Main, 1981.
- Froemberg, Johann, *Franco. Ein Leben für Spanien*, Goten, Leipzig, 1939.
- Fusi, Juan Pablo, *Franco. Autoritarismo y poder personal*, El País, Madrid, 1985 (Almanca baskı [İspanyolca'dan çev. Paul Hoser], dtv, Münih, 1992).
- Galinsoga, Luis de, *Centinela de Occidente (Semblanza biográfica de Francisco Franco)*, AHR, Barcelona, 1956.
- Gallo, Max, *Histoire de l'Espagne franquiste*, Laffont, Paris, 1969.
- García Delgado, José Luis (ed.), *Franquismo. El juicio de la Historia*, Temas de Hoy, Madrid, 2000.
- Garrido Bonaño, Manuel, *Francisco Franco, cristiano ejemplar*, F.N.F.F., Madrid, 1985.
- Garriga, Ramón, *Guadalajara y sus consecuencias*, del Toro, Madrid, 1974.
- Garriga, Ramón, *El Cardenal Segura y el Nacional-Catolicismo*, Planeta, Barcelona, 1977.
- Garriga, Ramón, *La España de Franco*, 1. Cilt, *Las relaciones secretas con Hitler. 1939-1942*, 2. Cilt, *De la División Azul al triunfo aliado. 1943-1945*, del Toro, Madrid, 1977.
- Garriga, Ramón, *Franco-Serrano Suñer. Un drama político*, Planeta, Barcelona, 1986.
- Georgel, Jacques, *Le franquisme. Histoire et bilan. 1939-1969*, Seuil, Paris 1970.
- Gil Pecharromán, Julio, José Antonio Primo de Rivera. *Retrato de un visionario*, Temas de Hoy, Madrid, 1996.
- Giménez Caballero, Ernesto, *España y Franco*, Los Combatientes, Cegama, 1938.
- González Duro, Enrique, *Franco. Una biografía psicológica*, Temas de Hoy, Madrid, 1992.
- Heiberg, Morten, *Emperadores del Mediterráneo. Franco, Mussolini y la guerra civil española*, Crítica, Barcelona, 2003.
- Hein, Harmut, *La oposición política al franquismo de 1939 a 1952*, Crítica, Barcelona, 1983.
- Hermet, Guy, *Les Catholiques dans L'Espagne Franquiste*, 1. cilt, *Les acteurs du jeu politique*, 2. cilt, *Chronique d'une dictature*, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, Paris, 1980/1981.
- Herreros, Isabelo, *Mitología de la cruzada de Franco, El Alcázar de Toledo*, Vosa, Madrid, 1995.

- Hills, George, *Franco: The Man and his Nation*, Hale, Londra, 1967.
- Hodges, Gabrielle Ashford, *Franco. A Concise Biography*, Weidenfeld & Nicholson, Londra, 2000 (İspanyonca baskı, *Franco. Retrato psicológico de un dictador*, Taurus, Madrid, 2001).
- Iredell, Elliott Ostrehan, *Franco. valeroso caballero cristiano*, Americalee, Buenos Aires, 1945.
- Jensen, Geoffrey, *Franco. Soldier, Commander, Dictator*, Potomac, Washington, 2005.
- Juliá, Santos vd., *Víctimas de la Guerra Civil*, Temas de Hoy, Madrid, 1999.
- Lewis, Paul H., *Latin fascist elites. The Mussolini, Franco, and Salazar regimes*, Westport, Praeger, CT, 2003.
- Lipschitz, Chaim U., *Franco, Spain, the Jews, and the Holocaust*, KTVA, New York, 1984.
- Lloyd, Alan, *Franco, The Biography of an Enigma*, Doubleday, Garden City, New York, 1969.
- Luca de Tena, Torcuato, *Franco, sí, pero... Confesiones profanas*, Planeta, Barcelona, 1993.
- Martin, Claude, *Franco, Soldat et Chef d'Etat*, Quatre fils Aymon, Paris, 1959 (Almanca baskı, *Franco. Eine Biographie*, Graz; Stocker, Stuttgart, 1995).
- Merino, Ignacio, *Serrano Suárez, Conciencia y poder*, Algaba, Madrid, 2004.
- Merino, Julio, *El otro Franco. El Franco intelectual y el Franco que salvó a la República en tres ocasiones*, Albor, Madrid, 2005.
- Miguel, Amando de, *Sociología del Franquismo. Análisis ideológico de los Ministros del Régimen*, Euros, Barcelona, 1975.
- Mikus, Dagobert von, *Franco befreit Spanien*, Paul List, Leipzig, 1939.
- Millán Astray, José, *Franco: el Caudillo*, Quero y Simón, Salamanca, 1939.
- Moa, Pío, *Los mitos de la guerra Civil*, La Esfera de los Libros, Madrid, 2003.
- Moa, Pío, *Franco, Un balance histórico*, Planeta, Barcelona, 2005.
- Molinero, Carme, *La anatomía del Franquismo: de la supervivencia a la agonía, 1945-1977*, Crítica, Barcelona, 2008.
- Montero, Antonio, *Historia de la persecución religiosa en España, 1936-1939*, BAC, Madrid, 1961.
- Moradiellos, Enrique, *Francisco Franco. Crónica de un caudillo casi olvidado*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2002.
- Moradiellos, Enrique, 1936. *Los mitos de la guerra civil*, Península, Barcelona, 2005.
- Moreno Villalba, Faustino, *Franco: héroe cristiano en la guerra*, A.L.A. Alcorcón, Madrid, 1985.
- Moure-Mariño, Luis, *Perfil humano de Franco, y er belirtilmiyor*, Libertad, 1938 (Almanca baskı, *Das geistige Profil Francos*, Berlin, 1939).
- Nerín, Gustau, *La guerra que vino de Africa*, Crítica, Barcelona, 2005.
- Nourry, Philippe, *Francisco Franco. La conquête du pouvoir, 1892-1937*, Denoël, Paris, 1975.
- Núñez Díaz-Balart, Mirta, *Los años del terror, La estrategia de dominio y represión del general Franco*, Esfera de los Libros, Madrid, 2004.

- Palacios, Jesús, *Los papeles secretos de Franco: de las relaciones con Juan Carlos y Don Juan al protagonismo del Opus*, Temas de Hoy, Madrid, 1996.
- Palacios, Jesús, *La España totalitaria. Las raíces del Franquismo, 1934-1946*, Planeta, Barcelona, 1999.
- Palomino, Angel, *Caudillo*, Planeta, Barcelona, 1992.
- Payne, Stanley G., *Franco. El perfil de la historia*, Espasa Calpe, Madrid, 1992.
- Payne, Stanley G., *Franco y José Antonio. El extraño caso del fascismo español. Historia de la Falange y del Movimiento nacional (1923-1977)*, Planeta, Barcelona, 1997.
- Payne, Stanley G., *The Franco Regime, 1936-1975*, Phoenix, Londra, 2000.
- Payne, Stanley G., *El colapso de la República. Los orígenes de la Guerra Civil (1933-1936)*, La Esfera de los Libros, Madrid, 2005.
- Payne, Stanley G., *Franco and Hitler, Spain, Germany and World War II*, Yale Univ. Press, New Haven, 2008.
- Payne, Stanley G., *¿Por qué la República perdió la guerra?*, Espasa, Madrid, 2010.
- Pérez Rodrigo, Angel, *Franco: una vida al servicio de la Patria*, Escuela Española, Madrid, 1947.
- Plate, Eckart, *Der Zuchtmeister. General Franco und sein Spanien*, Moll, Benissa, 2000.
- Preston, Paul, *The Spanish Civil War 1936-1939*, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1986.
- Preston, Paul, *Franco. "Caudillo de España"*, Grijalbo, Barcelona, 1994 (İngilizce baskı, *Franco, A Biography*, Fontana, Londra, 1995).
- Preston, Paul, *The Spanish Holocaust. Inquisition and Extermination in Twentieth-Century Spain*, Harper, London, 2012.
- Raguer, Hilari, *La pólvora y el incienso. La Iglesia y la guerra civil española (1936-1939)*, Península, Barcelona, 2001.
- Ramírez, Luis (Luciano Rincón), *Francisco Franco. Historia de un mesianismo*, Paris, Ruedo Ibérico, 1964 (genişletilmiş yeni baskı, *Franco. La obsesión de ser, la obsesión de poder*, Ruedo Ibérico, Paris, 1976).
- Redondo, Gonzalo, *Historia de la Iglesia en España, 1931-1939*, 2. cilt, *La guerra civil (1936-1939)*, Rialp, Madrid, 1993.
- Reig Tapia, Alberto, *Franco caudillo: mito y realidad*, Tecnos, Madrid, 1996.
- Reig Tapia, Alberto, *Franco: El César superlativo*, Tecnos, Madrid, 2005.
- Reig Tapia, Alberto, *Anti-Moa, La subversión neofranquista de la Historia de España*, Ediciones B, Barcelona, 2006.
- Richards, Michael, *A Time of Silence, Civil War and the Culture of Repression in Franco's Spain, 1936-1945*, CUP, Cambridge, 1998.
- Riquer, Borja de, *La dictadura de Franco*, Crítica, Barcelona, 2010.
- Rodríguez Aisa, María Luisa, *El cardenal Gomá y la guerra de España, Aspectos de la gestión pública del Primado, 1936-1939*, CSIC, Madrid, 1881.
- Rodríguez Jiménez, José Luis, *Franco. Historia de un conspirador*, Oberon, Madrid, 2005.
- Rueda, Andrés, *Vengo a salvar a España, Biografía de un Franco desconocido*, Nowtilus, Madrid, 2005 (yeni baskı, *Franco. el ascenso al poder de un dictador*, Nowtilus, Madrid, 2013).

- Ruiz, Julius, *Franco's justice: repression in Madrid after the Spanish Civil War*, Clarendon, Oxford, 2005.
- Salgado, Enrique, *Radiografía de Franco*, Plaza & Janés, Barcelona, 1985.
- Salvá Miquel, Francisco, *Juan Vicente: Francisco Franco, historia de un español*, Ediciones generales, Barcelona, 1959.
- Sánchez Recio, Glicerio, *Franco*, Acento, Madrid, 2000.
- Sánchez Silva, José María ve José Luis Saenz de Heredia, *Franco, Ese hombre (1892-1965)*, Difusión, Madrid, 1975.
- Saz Campos, Ismael, *Mussolini contra la II República: Hostilidad, conspiraciones, intervención (1931-1936)*, Alfons el Magnànim, Valencia, 1986.
- Schüler-Springoru, Stefanie, *Krieg und Fliegen. Die Legion Condor im Spanischen Bürgerkrieg*, Paderborn, Schöningh, 2010.
- Séguéla, Matthieu, *Pétain-Franco. les secrets d'une alliance*, Albin Michel, Paris, 1992.
- Semprún, José, *El genio militar de Franco, Precisiones a la obra del coronel Blanco Escolá "La incompetencia militar de Franco"*, Actas, Madrid, 2000.
- Sevillano, Francisco, *Franco. Caudillo por la gracia de Dios*, Alianza, Madrid, 2010.
- Smyth, Denis, *Diplomacy and Strategy of Survival, British policy and Franco's Spain, 1940-41*, CUP, Cambridge, 1986.
- Soto Carmona, Alvaro, *¿Atado y bien atado?: institucionalización y crisis del franquismo*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2005.
- Southworth, Herbert, *El mito de la Cruzada de Franco*, Ruedo Ibérico, Paris, 1963.
- Southworth, Herbert, *Conspiracy and the Spanish Civil War, The Brainwashing of Francisco Franco*, Routledge, Londra, 2001.
- Southworth, Herbert, *La destrucción de Guernica, Periodismo, diplomacia, propaganda e historia*, Comares, Granada, 2013 (ilk baskı, Ruedo Ibérico, Paris, 1975).
- Suárez Fernández, Luis, *Franco y su tiempo*, 8. cilt, Fundación Nacional Francisco Franco, Madrid, 1984.
- Suárez Fernández, Luis, *Franco: crónica de un tiempo*, 6 cilt, Actas, Madrid, 1997-2007.
- Suárez Fernández, Luis, *Franco*, Ariel, Barcelona, 2005.
- Sueiro, Daniel, *La verdadera historia del Valle de los Caídos*, Sedmay, Madrid, 1976.
- Thomas, Hugh, *The Spanish Civil War*, Harper & Row, New York, 1961.
- Thomàs, Joan Maria, *La Falange de Franco, Fascismo y fascistización en el régimen franquista (1937-1945)*, Plaza & Janés, Barcelona, 2001.
- Thomàs, Joan Maria, *Roosevelt and Franco during the Second World War: from the Spanish Civil War to Pearl Harbor*, Palgrave Macmillan, New York, 2008.
- Timmermans, Rudolf, *General Franco*, Otto Walter, Olten, 1937.
- Tryhall, John W.D., *Franco, A Biography*, Rupert Hart-Davis, Londra, 1970.
- Tusell, Javier, *Franco y los católicos, La política interior española entre 1945 y 1957*, Alianza, Madrid, 1984.
- Tusell, Javier, *Genoveva García Queipo de Llano: Franco y Mussolini, La política española durante la segunda guerra mundial*, Planeta, Barcelona, 1985.
- Tusell, Javier, *La dictadura de Franco*, Alianza, Madrid, 1988.

- Tusell, Javier, *Franco en la guerra civil. Una biografía política*, Tusquets, Barcelona, 1993.
- Tusell, Javier, *Genoveva García Queipo de Llano: El catolicismo mundial y la guerra de España*, BAC, Madrid, 1993.
- Tusell, Javier, *Carrero, La eminencia gris del régimen de Franco*, Temas de Hoy, Madrid, 1993.
- Tusell, Javier, *Franco, España y la II Guerra Mundial. Entre el Eje y la neutralidad*, Temas de Hoy, Madrid, 1995.
- Vaca de Osma, José Antonio, *La larga guerra de Francisco Franco*, Rialp, Madrid, 1992.
- Vilallonga, José Luis de, *Franco y el Rey, La espera y la esperanza*, Plaza & Janés, Barcelona, 1998.
- Viñas, Angel, *Franco, Hitler y el estallido de la guerra civil: antecedentes y consecuencias*, Alianza, Madrid, 2001.
- Viñas, Angel, *En las garras del águila, Los pactos con Estados Unidos, de Francisco Franco a Felipe González (1945-1995)*, Crítica, Barcelona, 2003.
- Viñas, Angel, *La conspiración del general Franco y otras revelaciones acerca de una guerra civil desfigurada*, Crítica, Barcelona, 2011.
- Viñas, Angel (ed.), *En el combate por la historia, La república, la guerra civil, el franquismo*, Pasado & Presente, Barcelona, 2012.
- Zavala, José María, *Franco, el Republicano, La vida secreta de Ramón Franco*, Altera, Madrid, 2009.
- Zenobi, Laura, *La construcción del mito de Franco*, Cátedra, Madrid, 2011.
- Zurdo, David, *La vida secreta de Franco. El rostro oculto del dictador*, EDAF, Madrid, 2005.

Carlos Collado Seidel

FRANCO

General - Diktatör - Efsane

"Flütü andıran tiz sesi" ile hiç de karizmatik görünmeyen, taşralı, kompleksli bir subay, nasıl oldu da İspanya'yı 36 yıl boyunca diktatör olarak yönetebildi? Hatta, bir rejime ve ideolojik "sisteme", *Frankizme* adını verebildi?

Carlos Collado Seidel, ayrıntılı çalışmasında, Francisco Franco Bahamonde'nin, yani General Franco'nun hayatını, askerî ve siyasi eylemlerini, fikriyatını, zihniyet dünyasını ve özel hayatını anlatıyor.

Franco biyografisi, modern İspanya'nın tarihidir ve İspanya İç Savaşı'nın da tarihidir. Franco'nun biçimlenmesinde büyük etkisi olan Fas'taki sömürgeci gayri nizami "kirli" savaşın, İspanya İç Savaşı'nı nasıl doğrudan doğruya etkilediğini görürüz.

Frankizm, "klasik" faşizmlerden daha uzun ömürlü olmuş bir tür faşizmdi. Franco'nun faşizmi, korporatist Falanjist ideoloji ile dinî (Katolik) unsurları eklektik biçimde bir araya getirmişti.

Franco'nun Soğuk Savaş döneminde İspanya'ya dünya siyasetinin kuytusunda nasıl bir yer açtığını, "Mason-Yahudi komplosu" takıntısıyla nasıl kapitalizmi "kontrol altında" tutmaya çalıştığının yanı sıra, İspanya'nın Frankizmden çıkış hikâyesini ve bu ağır geçmişle hesaplaşma deneyimini de görüyoruz.

KDV'DEN MUAFTIR